مسالک بسیار دارد و درین اوراق بر سه مسالک اکتفا کنیم مسالک اول خدا تعالی وعدهٔ استخلاف مؤمنین صالحین و اقامت امن بر دست ایشان و تمکین دین بواسطهٔ ایشان در قرآن عظیم نازل فرمود باز این مجمل را بخوابهای مستفیضه که آنحضرت صلی الله علیه وسلم دیدند و صحابه دیده پیش آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم عرض کردند و آنحضرت صلی الله علیه وسلم تصویب و تعبیر آن فرموده مفصل گردانید باز آنحضرت صلی الله علیه وسلم بنص و اشارت شیخین را خلیفه ساخت و این معنی متواتر بالمعنی شد پس خلافت ایشان حق است بالقطع و ایشان افضل باشند از غیر خویش اما وعدهٔ استخلاف پس خدا تعالی میفرماید وعد الله الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنهم فے الارض کما استخلف الذین من قبلهم ولیمکنن لهم دینهم الذی ارتضی لهم ولیبدلنهم من بعد خوفهم امنا یعبدوننی لا یشرکون بی شیأ و اما تفصیل این اجمال بر رؤیا پس طرق بسیار دارد از آنجمله حدیث ابی هریره قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بینا انا نائم اذ رأیتنی علی قلیب علیها دلو فنزعت منها ما شاء الله ثم اخذها ابن ابی قحافة فنزع منها ذنوبا او ذنوبین وفی نزعه والله یغفر له ضعف ثم استحالت غربا فاخذها ابن الخطاب فلم ار عبقریا من الناس ینزع نزع عمر بن الخطاب حتی ضرب الناس بعطن متفق علیه و عن عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال اریت کانی انزع بدلو بکرة علی قلیب فجاء ابو بکر فنزع ذنوبا او ذنوبین نزعا ضعیفا والله یغفر له ثم جاء عمر فاستقی فاستحالت غربا فلم ار عبقریا من الناس یفری فریه حتی روی الناس وضربوا العطن متفق علیه و حدیث ابن عباس ان ابن عباس کان یحدث ان رجلا اتی رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال انی رایت اللیلة فے المنام ظلة تنطف السمن والعسل فاری الناس یتکففون منها فالمستکثر والمستقل واذا سبب واصل من الارض الی السماء فاراک اخذت به فعلوت ثم اخذ به رجل آخر فعلی به ثم اخذ به رجل آخر فانقطع ثم وصل قال ابو بکر یا رسول الله بابی انت والله لتدعنی فاعبرها فقال النبی صلی الله علیه وسلم اعبر قال اما الظلة فالاسلام واما الذی ینطف من العسل والسمن فالقرآن حلاوته تنطف والمستکثر من القرآن والمستقل واما السبب الواصل من السماء الی الارض فالحق الذی انت علیه تاخذ به فیعلیک الله ثم یاخذ به رجل من بعدک فیعلو به ثم یاخذ به رجل آخر فیعلو به ثم یاخذ به رجل آخر فینقطع به ثم یوصل له فیعلو به فاخبرنے

يا رسول الله بابي انت اصبت ام اخطأت فقال النبي صلى الله عليه وسلم اصبت بعضا واخطأت بعضا قال فوالله
يا رسول الله لتحدثني الذي اخطأت قال لا تقسم اخرجه البخاري والدارمي وحديث ابي بكرة ان النبي صلى الله
عليه وسلم قال ذات يوم من رأى منكم رؤيا فقال رجل انا رأيت كان ميزانا نزل من السماء فوزنت انت بابي بكر
فرجحت انت بابي بكر ثم وزن ابو بكر وعمر فرجح ابو بكر ثم وزن عمر وعثمان فرجح عمر ثم رفع الميزان فرأينا الكراهية
في وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرجه الترمذي وابو داود وعن جابر بن عبد الله انه كان يحدث ان رسول
الله صلى الله عليه وسلم قال أري الليلة رجل صالح ان ابا بكر نيط برسول الله صلى الله عليه وسلم ونيط عمر بابي بكر
ونيط عثمان بعمر قال جابر فلما قمنا من عند رسول الله صلى الله عليه وسلم قلنا اما الرجل الصالح فرسول الله
صلى الله عليه وسلم واما نوط بعضهم ببعض فهم ولاة هذا الامر الذي بعث الله به نبيه صلى الله عليه وسلم اخرجه ابو داود
والحاكم وعن سمرة بن جندب ان رجلا قال يا رسول الله اني رأيت الليلة كان دلوا دلي من السماء فجاء ابو بكر
فاخذ بعراقيها فشرب شربا ضعيفا ثم جاء عمر فاخذ بعراقيها فشرب حتى تضلع ثم جاء عثمان فاخذ بعراقيها فشرب
حتى تضلع ثم جاء علي فاخذ بعراقيها فانتشطت وانتضح عليه منها شيء اخرجه ابو داود وعن سفينة مولى ام سلمة رضي الله
عنها قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا صلى الصبح اقبل على اصحابه فقال ايكم رأى رؤيا فقال رجل
انا يا رسول الله كان ميزانا نزل به من السماء فوضعت في كفة ووضع ابو بكر في كفة اخرى فرجحت بابي بكر فرفعت
ونزل ابو بكر مكانه فجيء بعمر بن الخطاب فوضع في الكفة الاخرى فرجح ابو بكر بعمر فرفع ابو بكر ونزل عمر مكانه فجيء
بعثمان فوضع في الكفة الاخرى فرجح عمر بعثمان ثم رفع عمر ورفع الميزان قال فتغير وجه رسول الله صلى الله
عليه وسلم ثم قال خلافة النبوة ثلثون عاما ثم يكون ملكا اخرجه الحاكم وعن ابي موسى الاشعري قال كان
رسول الله صلى الله عليه وسلم في حائط من حوائط المدينة وهو متكئ يركز بعود معه بين الماء والطين اذا استفتح
رجل فقال افتح وبشره بالجنة قال فاذا ابو بكر ففتحت له وبشرته بالجنة قال ثم استفتح رجل آخر فقال افتح وبشره
بالجنة قال فذهبت فاذا هو عمر ففتحت له وبشرته بالجنة ثم استفتح رجل آخر قال فجلس رسول الله صلى الله
عليه وسلم فقال افتح وبشره بالجنة على بلوى تكون قال فذهبت فاذا عثمان بن عفان فقال ففتحت
وبشرته بالجنة قال وقلت الذي قال فقال اللهم صبرا والله المستعان اخرجه مسلم وعن حسن

بن علی انه قام خطیبا فقال یا ایها الناس رایت البارحة فی منامی عجبا رایت الرب تعالیٰ فوق عرشه فجاء
رسول الله صلعم حتی قام عند قائمة من قوائم العرش فجاء ابوبکر فوضع یده علی منکب رسول الله صلعم
ثم جاء عمر فوضع یده علی منکب ابی بکر ثم جاء عثمان فکان بیده راسه یقول سل عبادک فیم قتلونی فانثعب
من السما میزابان من دم فی الارض قال فقیل لعلی الا تری ما یحدث به الحسن قال یحدث بما رای اخرجه
ابو یعلی واما نص واشاره آنحضرت صلی الله علیه وسلم باستخلاف ابی بکر الصدیق وحده وشیخین جمیعا پس
نیز طرق بسیار دارد که همه بهیئة اجتماعیه متواتر بالمعنی باشند ازانجمله حدیث عائشه رضی الله عنها قالت قال لی
رسول الله صلی الله علیه وسلم فی مرضه ادعی لی ابا بکر اباک واخاک حتی اکتب کتابا فانی اخاف ان یتمنی متمن ویقول
قائل انا اولی ویابی الله والمومنون الا ابا بکر متفق علیه وازانجمله حدیث حذیفه وابن مسعود عن حذیفة قال
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر رواه الترمذی والحاکم وعن عبد الله
بن مسعود قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر واهتدوا بهدی
عمار وتمسکوا بعهد ابن مسعود رواه الترمذی والحاکم وازانجمله حدیث انس قال بعثنی بنو المصطلق الی رسول الله
صلی الله علیه وسلم فقالوا سل لنا رسول الله صلی الله علیه وسلم الی من ندفع صدقاتنا بعدک قال فاتیته
فسالته فقال الی ابی بکر فاتیتهم واخبرتهم قالوا ارجع الیه فاساله فان حدث بابی بکر حدث فالی من فاتیته
فاخبرته فقال الی عمر فاتیتهم فاخبرتهم فقالوا ارجع الیه فاساله فان حدث بعمر حدث فالی من فاتیته فسالته
فقال الی عثمان فاتیتهم فاخبرتهم فقالوا ارجع الیه فاساله فان حدث بعثمان حدث فالی من فاتیته فسالته
فقال ان حدث بعثمان حدث فتبا لکم الدهر تبا اخرجه الحاکم وعن عائشة رضی الله تعالی عنها قالت اول
حجر حمله النبی صلی الله علیه وسلم لبناء المسجد ثم حمل ابوبکر ثم حمل عمر ثم حمل عثمان حجرا آخر فقلت یا رسول الله الا
تری الی هولاء کیف یسعدونک فقال یا عائشة هولاء الخلفاء من بعدی اخرجه الحاکم وازانجمله حدیث استخلاف
ابی بکر الصدیق در امامت صلوة وقت مرض اخیر وابا کردن آنحضرت بتصریح از امامت غیری واین
قصه متواتر است وفقهای صحابه مثل عمر وعلی رضی الله عنهما استدلال کردند باین استخلاف بر خلیفه
بودن ابی بکر الصدیق رضی الله عنه وسائر صحابه سکوت کردند وتسلیم نمودند پس مسئله مجمع علیه گشت

و دلالت این قصہ بالیقین ثابت شد عن عائشۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مروا ابا بکر فلیصل بالناس
فقالت عائشۃ یا رسول اللہ ان ابا بکر اذا قام مقامک لم یسمع الناس من البکاء فامر عمر فلیصل بالناس قالت
فقال مروا ابا بکر فلیصل بالناس قالت عائشۃ فقلت لحفصۃ قولی له ان ابا بکر اذا قام مقامک لم یسمع الناس
من البکاء فامر عمر فلیصل بالناس ففعلت حفصۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انکن لانتن صواحب
یوسف مروا ابا بکر فلیصل بالناس فقالت حفصۃ لعائشۃ ما کنت لاصیب منک خیرا اخرجه بجماعتهم و عن عائشۃ قالت
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا ینبغی لقوم فیهم ابو بکر ان یؤمهم غیره اخرجه الترمذی و عن ابی موسی قال
مرض النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاشتد مرضه فقال مروا ابا بکر فلیصل بالناس قالت عائشۃ یا رسول اللہ انه
رجل رقیق اذا قام مقامک لم یستطع ان یصلی بالناس فقال مری ابا بکر فلیصل بالناس فعادت فقال مری
ابا بکر فلیصل بالناس فانکن صواحب یوسف فاتاه الرسول فصلی بالناس فی حیوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیه
وسلم متفق علیه و عن ابن عمر قال لما اشتد برسول اللہ صلعم وجعه قیل له فی الصلوۃ فقال مروا ابا بکر فلیصل
بالناس قالت عائشۃ ان ابا بکر رجل رقیق اذا قرأ غلبه البکاء قال مروه فلیصل فعادت فقال مروه فلیصل انکن
صواحب یوسف اخرجه البخاری و عن انس بن مالک ان المسلمین بینا هم فی الفجر یوم الاثنین و ابو بکر یصلی بهم
ففجأهم النبی صلی اللہ علیه وسلم قد کشف ستر حجرۃ عائشۃ فنظر الیهم و هم صفوف فتبسم یضحک فنکص ابو بکر علی
عقبیه و ظن ان رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم یرید ان یخرج الی الصلوۃ وهم المسلمون ان یفتتنوا فی
صلوتهم فرحا بالنبی صلی اللہ علیه وسلم حین راوه فاشار بیده ان اتموا ثم دخل الحجرۃ وارخی الستر وتوفی فی ذلک
الیوم صلی اللہ علیه وسلم اخرجه البخاری و عن عبد اللہ بن زمعۃ قال لما استعز برسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم
وجعه وانا عنده فی نفر من الناس دعاه بلال الی الصلوۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم مروا ابا بکر یصلی
بالناس قال فخرجنا فاذا عمر فی الناس وکان ابو بکر غائبا فقلت یا عمر قم فصل بالناس فتقدم فکبر فلما سمع
رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم صوته وکان عمر رجلا مجهرا قال فاین ابو بکر یابی اللہ ذلک والمسلمون یابی اللہ
ذلک والمسلمون فبعث الی ابی بکر فجاء بعد ان صلی عمر تلک الصلوۃ فصلی بالناس و فی روایۃ قال لما ان سمع
النبی صلی اللہ علیه وسلم صوت عمر خرج النبی صلی اللہ علیه وسلم حتی اطلع راسه من حجرته ثم قال لا لا لا لیصل بالناس

ابن ابی قحافہ یقول ذلک متغضبا اخرجہ ابوداود و ابو عمر فی الاستیعاب و عن عبید اللہ بن عبد اللہ بن عتبۃ بن
مسعود قال دخلت علی ابن عباس فقلت لہ الا اعرض علیک ما حدثنی عائشۃ عن مرض النبی صلی اللہ
علیہ وسلم قال هات فعرضت علیہ حدیثها فما انکر منہ شیئا غیر انہ قال اسمت لک الرجل الذی کان مع العباس
قلت لا قال هو علی بن ابی طالب رواہ البخاری واتی ابن ماجۃ من طریق ارقم بن شرحبیل عن ابن عباس
بالحدیث مفصلا و عن عبد اللہ بن مسعود قال لما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت الانصار منا امیر و
منکم امیر قال فاتاهم عمر رضی اللہ عنہ فقال یا معشر الانصار الستم تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
قد امر ابا بکر یؤم الناس فایکم تطیب نفسہ ان یتقدم ابا بکر فقالت الانصار نعوذ باللہ ان نتقدم ابا بکر اخرجہ
الحاکم فی المستدرک و ابو عمر فی الاستیعاب روی الحسن البصری عن قیس بن عباد قال قال لی علی بن
ابی طالب رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مرض لیالی وایاما ینادی بالصلوۃ فیقول مروا
ابا بکر یصلی بالناس فلما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نظرت فاذا الصلوۃ علم الاسلام و قوام الدین
فرضینا لدنیانا من رضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لدیننا فبایعنا ابا بکر رواہ ابو عمر فی الاستیعاب و الحاکم
فی المستدرک نحوہ عن علیؓ والزبیر رضی اللہ عنہما فی قصۃ طویلۃ و ازاں جملہ حدیث جبیر بن مطعم ان امراۃ سالت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فامرها ان ترجع الیہ فقالت یا رسول اللہ ارایت ان جئت فلم اجدک کانها تعنی
الموت قال فان لم تجدینی فاتی ابا بکر متفق علیہ قال ابو عمر فی الاستیعاب قال الشافعی فی هذا الحدیث دلیل علی
ان الخلیفۃ بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر و ازاں جملہ حدیث ابی درداء قال خطب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خطبۃ
خفیفۃ فلما فرغ من خطبتہ قال یا ابا بکر قم فاخطب فقام ابو بکر فخطب فقصر دون خطبۃ النبی صلعم فلما فرغ ابو بکر من
خطبتہ قال یا عمر قم فاخطب فقام عمر فخطب فقصر دون خطبۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و دون ابی بکر رواہ
الحاکم سوال اگر گوئی کہ از کلام فاروق و مرتضی رضی اللہ تعالی عنهما معلوم شدہ کہ آنحضرت صلی اللہ استخلاف
نکردہ اند قال عمر ان لم استخلف فما استخلف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ البخاری و قال علیؓ ما استخلف
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاستخلف رواہ الحاکم پس تطبیق درمیان آنچہ گفتہ شد از نص و اشارۃ
و درمیان این آثار چگونہ باشد جواب گوئیم کہ مراد از استخلاف درین آثار استخلاف است بنص جلی

یعنی متواتر باللفظ والمعنی یا استخلاف معتاد است از جمع کردن قرآن وامر فرمودن ایشان را بجمعیت ومانند
آن زیرا که ایشان تصریح کردند بدلالت امر بامامت بر خلیفه بودن با ملازمه در استخلاف باین صفت و
افضلیت پس آن ثابت است بده وجه یکی آنکه خدا تعالی باستخلاف این بزرگان اراده فرمود تمکین
دین ما قامه آن وایمعنی مستلزم خلیفه ساختن احق بالخلافه است زیرا که اگر از وی دیگری احق باشد
استخلاف آن احق بالخلافه تمکین دین زیاده تر می شود ونزدیک اراده تمکین دین احق واولی گذاشتن
سفه است وحق تعالی از سفه منزه است وآنکه گفتیم که نزدیک اراده تمکین دین چنین است از آن جهت
گفتیم که اگر اراده اضلال قوم باشد استخلاف جابره کافر مناسب است چنانکه در زمان جاهلیه واقع شد
قال الله تعالی واذا اردنا ان نهلک قریة امرنا مترفیها ففسقوا فیها ای کثرناهم وجعلناهم الولاة قاله ابن
مسعود ودر زمان اراده هدایت من وجه واضلال من وجه استخلاف مفضول جائز است قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم ثم یکون ملک عضوض وایمعنی از کلام حضرت مرتضی کرم الله وجهه فهمیده میشود عن ابی
وائل قال قیل لعلی الا تستخلف علینا قال ما استخلف رسول الله صلی الله علیه وسلم فاستخلف ولکن ان
یرد الله بالناس خیرا فیجمعهم بعدی علی خیرهم رواه الحاکم دوم آنکه خلافت نبوت مقیس است بر نبوة
پس چنانکه نبی گردانیدن شخصی دلالت میکند بر افضلیت او نسبت به مبعوث الیهم استخلاف شخصی
نیز دلیل است بر افضلیت او وجامع اراده انتظام است باکمل وجوه ونفی جهل وسفه از مبدء فیاض سوم
آنکه استقراء سیرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در مجاری احوال دلالت میکند بر آنکه تقدیم شخصی باستخلاف
نباشد الا از جهت رجحان او بر سائر ناس در دین چنانکه حضرت مرتضی فرمود وکان قربهم عنده علی
حسب الدین او کما قال اخرجه الترمذی فی الشمائل وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم کبر کبر ای قدم
الاکبر عن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من استعمل رجلا من عصابة وفی تلک
العصابة من هو ارضی لله منه فقد خان الله وخان رسوله وخان المؤمنین اخرجه الحاکم وعن ابی بکر
الصدیق قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من ولی من امر المسلمین شیئا فامر علیهم احدا محاباة فعلیه
لعنة الله لا یقبل الله منه صرفا ولا عدلا حتی یدخله جهنم اخرجه الحاکم چهارم آنکه خلافت نبوة ریاست عامه است

در دین و دنیا ظاهرا و باطنا و لهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم تلویح استخلاف فرمود بتقدیم در صلوٰة زیراکه
صلوٰة بهترین عبادات است و قد بیّنه المرتضی رضی الله عنه کما مر و معنی ریاسته تبلیغ مردمین است از جهه کمال
و تکمیل قوم بهتر است از رعیت خود که مکملین اند بخلاف ملک عضوض که ریاسته است ظاهرا فقط و اگر چنین
نباشد فرقے پیدا نشود در خلافت نبوة و غیر آن و خلافت نبوت بسی سال موقت نباشد و بخلفاء اربعه
مخصوص نگردد پنجم آنکه حکیم مشفق ناصح خلیفه نمیگرداند در حلق خود مگر افضل جماعه را و اشبه ایشان را بخود و الا
ناصح نباشد یا حکیم نباشد پس خلیفه گردانیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم که ناصح ترین خلق و اعلم خلق
است بالله کما قال الله تعالی النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم وقال حریص علیکم بالمؤمنین رؤف رحیم
وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم انا اعلمکم بالله واخشاکم صدیق اکبر را دلیل است بر آنکه آنجناب
افضل مسلمین بود و اشبه ایشان با آنحضرت صلی الله علیه وسلم ششم آنکه فقهائے صحابه مثل عمر فاروق
و علی مرتضے و ابن مسعود رضی الله عنهم استنباط کردند از استخلاف افضلیة ایشان را کما قال احق الناس بها پس
ایشان که ائمه امت اند در وجوه استنباط و فهم معانی شرائع استنباط نمیکردند تا آنکه ملازمة قویه متحقق نمیشد
قال عمر ایکم تطیب نفسه ان یتقدم علی ابی بکر وقد رضیناه من قبل وقال علی والزبیر ما غضبنا الا انا قد اخرنا
عن المشاورة وانا نری ابابکر احق الناس بها بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم انه لصاحب الغار وثانی اثنین
وانا لنعلم شرفه وکبره ولقد امره رسول الله صلی الله علیه وسلم بالصلوة للناس وهو حی رواه الحاکم فی المستدرک
وقال ابن مسعود اجعلوا امامکم خیرکم فان رسول الله صلی الله علیه وسلم جعل امامنا خیرنا بعده رواه ابو عمر
فی الاستیعاب هفتم آنکه اگر جمعی در استحقاق خلافت متساوی الاقدام می بودند یأبی الله والمسلمون
چه معنی میداشت و اباکردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم از امامت غیری با کد وجه چرا می بود هشتم آنکه در بعض
احادیث رجحان در میزان باین ترتیب ظاهر شده و آن نه باعتبار کثرة فتوح است زیراکه باعتبار کثرت
فتوح در باب ابی بکر الصدیق آمده وفی نزعه ضعف پس این ترتیب نباشد الا از جهت افضلیة نزدیک
خدا تعالی نهم آنکه انصار و بعض بنی هاشم در استخلاف صدیق اکبر مناقشه داشتند و چون این ادله ظاهر شد
ایشان از رای خود برگشتند و تسلیم نمودند و افضلیت او را مقر شدند چنانکه از قصه انصار و مرتضے و زبیر

رضی الله عنهم ظاهر شده گفتند که افضلیت مسلم نیست پس این دلالت میکند بر آنکه استخلاف باین صفت با افضلیت
متساوق است و هم آنکه استخلاف شیخین فعلا متحقق شد بخلاف غیر ایشان و خلافت مستمره است بصفات
کمال کما بین فی موضعه پس استخلاف قطعی دلالت میکند بر ثبوت آن بالقطع و یکی صفات کمال او بالقطع
ظاهر شده باشد افضل است از یکی که فضیلت او بقیاس یا خبر واحد ثابت شود چنانکه فرق نماده اند در فرض
و واجب مسلک دوم تامل در تصریح آنحضرت صلی الله علیه وسلم با فضلیت شیخین جمیعا و واحدا واحدا با ثبات لوازم
آن از جهت سیادت اهل جنت و اکثریت ثواب و علو مرتبه در آخرت و اثبات صفاتی که منزله جزو فضل کلی باشد
مثل سعی بالغ در خدمت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بمال و بدن و فرار شیطان و تائید دین بواسطه ایشان
و ما شاء آن و آنهمه بهیئت اجتماعیه بحد تواتر رسیده اند اینجا یک نکته می باید دانست که هر چه مثبت فضل صدیق است
مستلزم است فضل فاروق را و هر چه مثبت فضل فاروق است مستلزم است فضل صدیق را از آن جهت
که متکلمان بکلمه اسلام متفق اند بر دو قول و آن نفی قول ثالث است کما بین فی محله اهل سنت میگویند افضل
الامة ابو بکر ثم عمر و اهل بدعت نفی فضل یا افضلیت هر دو میکنند پس فضیلت یکی از ایشان مثبت قول
اهل سنت باشد و هر فضلی نبوعی سعی کنیم و چون استیعاب همه طرق متعذر است بر آنچه قوت حافظ کفایت نماید
اکتفا کنیم نوع اول اثبات مرتبه که تلو خلت باشد حضرت صدیق را از حدیث ابن عباس عن النبی صلی الله علیه وسلم
لو کنت متخذا من امتی خلیلا لاتخذت ابا بکر و لکنه اخی و صاحبی اخرجه البخاری و از حدیث عبد الله بن الزبیر عن
عبد الله بن ابی ملیکة قال کتب اهل الکوفة الی ابن الزبیر فی الجد فقال اما الذی قال رسول الله صلی الله علیه
وسلم لو کنت متخذا من هذه الامة خلیلا لاتخذته انزله ابا یعنی ابا بکر و من حدیث ابی سعید فی قصة الوفاة و لو کنت
متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا اخرجه البخاری و مسلم و من حدیث عبد الله بن مسعود انه کان یحدث
عن النبی صلی الله علیه وسلم انه قال لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا و لکنه اخی و صاحبی و قد
اتخذ الله صاحبکم خلیلا اخرجه مسلم و الترمذی نحوه و من حدیث ابی المعلی فی قصة الوفاة عنه صلی الله علیه وسلم
لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابن ابی قحافة خلیلا و لکن ودا و اخاء فی ایمان مرتین او ثلثا و ان صاحبکم
خلیل الله اخرجه الترمذی نحوه و از حدیث ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم و لو کنت

خلیلا لاتخذت ابابکر خلیلا الا وان صاحبکم خلیل الله اخرجه الترمذی نوع دوم اثبات منت صدیق بر حضرت
سعید الخدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان من امنّ الناس علی فی ماله وصحبته ابوبکر اخرجه
ی ومسلم والترمذی واز حدیث ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم مالاحد عندنا ید
رکافیناه ما خلا ابابکر فان له عندنا یدا یکافیه الله بها یوم القیمة وما نفعنی مال احد قط ما نفعنی مال ابی بکر
الترمذی واز حدیث مرتضی رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم رحم الله ابابکر زوجنی ابنته
وحملنی الی دار الهجرة اخرجه الحاکم نوع سوم تشریف آنحضرت صلی الله علیه وسلم صدیق را نزدیک وفات بسد
خوخه یا الا خوخة ابی بکر از حدیث ابی سعید خدری لا تبقین فی المسجد خوخة الا خوخة ابی بکر اخرجه البخاری ومسلم
والترمذی واز حدیث عائشة رضی الله تعالی عنها ان النبی صلی الله علیه وسلم امر بسد الابواب الا باب ابی بکر
اخرجه الترمذی نوع چهارم اولیت اسلام حضرت صدیق رضی الله عنه از حدیث ابی درداء قال قال النبی
صلی الله علیه وسلم ان الله بعثنی الیکم فقلتم کذبت وقال ابوبکر صدق وواسانی بنفسه وماله فهل انتم تارکوا لی
صاحبی اخرجه البخاری وعن المقدام قال استب عقیل بن ابی طالب وابوبکر فقام رسول الله صلی الله
علیه وسلم فقال الا تدعون لی صاحبی ما شأنکم وشأنه فوالله ما منکم رجل الا وعلی باب بیته الظلمة الا باب ابی بکر
فان علی بابه النور معضود لابن عساکر واز حدیث عمرو بن عبسة قال اتیت رسول الله صلی الله علیه وسلم وهو
نازل بعکاظ قلت یا رسول من اتبعک علی هذا الامر قال اتبعنی علیه رجلان حر وعبد ابوبکر وبلال قال
فاسلمت عند ذلک رواه الحاکم واز حدیث عمار کان یقول رأیت رسول الله صلی الله علیه وسلم وما معه
الا خمسة اعبد وامرأتان وابوبکر اخرجه البخاری نوع پنجم نصرت دادن حضرت صدیق آنحضرت را صلی الله
علیه وسلم در اول بعثت از حدیث عبد الله بن عمرو بن العاص عن عروة بن الزبیر قال سألت عبد الله
بن عمرو عن اشد ما صنع المشرکون برسول الله صلی الله علیه وسلم قال رأیت عقبة بن ابی معیط جاء الی
النبی صلی الله علیه وسلم وهو یصلی فوضع رداءه فی عنقه فخنقه به خنقا شدیدا فجاء ابوبکر حتی دفعه عنه فقال
اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله وقد جاءکم بالبینات من ربکم اخرجه البخاری واز حدیث انس قال
لقد ضربوا رسول الله صلی الله علیه وسلم حتی غشی علیه فقام ابوبکر فجعل ینادی ویقول ویلکم اتقتلون

رجلا ان یقول ربی الله قالوا من هذا قالوا هذا ابن ابی قحافة المجنون اخرجه الحاکم و از حدیث اسماء بنت ابی بکر
انهم قالوا لها ما اشد ما رأیت المشرکین بلغوا من رسول الله صلی الله علیه وسلم قالت کان المشرکون قعودا
فی المسجد الحرام فتذاکروا رسول الله صلی الله علیه وسلم فی آلهتهم وما یقول فی آلهتهم فبینا هم کذلک اذ دخل
رسول الله صلی الله علیه وسلم المسجد فقاموا الیه وکانوا اذا سألوه عن شیء صدقهم فقالوا الست تقول فی
آلهتنا کذا وکذا قال بلی فتشبثوا به باجمعهم فاتی الصریخ الی ابی بکر فقیل له ادرک صاحبک فخرج ابو بکر حتی
دخل المسجد فوجد رسول الله صلی الله علیه وسلم والناس مجتمعون علیه فقال ویلکم اتقتلون رجلا ان یقول
ربی الله وقد جاءکم بالبینات من ربکم قال فلهوا عن رسول الله صلی الله علیه وسلم واقبلوا علی ابی بکر یضربونه
قالت فرجع الینا فجعل لا یمس شیئا من غدائره الا جاء معه وهو یقول تبارکت یا ذا الجلال والاکرام رواه ابو عمر
فی الاستیعاب نوع ششم جمع کردن حضرت صدیق رضی الله عنه انواع بر را از حدیث ابی هریرة قال
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من اصبح منکم الیوم صائما قال ابو بکر انا قال فمن اتبع الیوم منکم جنازة
قال ابو بکر انا قال فمن اطعم الیوم مسکینا قال ابو بکر انا قال فمن عاد منکم الیوم مریضا قال ابو بکر انا فقال رسول
الله صلعم ما اجتمعن فی امرئ الا دخل الجنة اخرجه البخاری ومسلم نوع هفتم ندا کردن ملائکه صدیق را از ابواب
ثمانیه جنت از حدیث ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال من انفق زوجین فی سبیل الله
نودی من ابواب الجنة یا عبد الله هذا خیر فمن کان من اهل الصلوة دعی من باب الصلوة ومن کان من
اهل الجهاد دعی من باب الجهاد ومن کان من اهل الصیام دعی من باب الریان ومن کان من اهل الصدقة
دعی من باب الصدقة فقال ابو بکر بابی انت وامی یا رسول الله ما علی من دعی من تلک الابواب
من ضرورة فهل یدعی احد من تلک الابواب کلها قال نعم وارجو ان تکون منهم اخرجه البخاری ومسلم والترمذی
ومالک فی الموطا نوع هشتم اول کسیکه در بهشت درآید حضرت صدیق است رضی الله عنه از حدیث ابی هریرة
قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اتانی جبرئیل فاخذ بیدی فارانی باب الجنة الذی تدخل منه امتی
فقال ابو بکر یا رسول الله وددت انی کنت معک حتی انظر الیه فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم اما
انک یا ابا بکر اول من یدخل الجنة من امتی اخرجه ابو داؤد نوع نهم تجلی کردن خدا تعالی بتخصیص بر آنحضرت

صدیق رضی اللہ عنہ از حدیث جابر در قصہ وفد عبد القیس قال فاجابہم ابو بکر رضی اللہ عنہ بجواب واجادوا الجواب
فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا ابا بکر اعطاک اللہ الرضوان الاکبر فقال بعض القوم وما الرضوان الاکبر
یا رسول اللہ قال تجلی اللہ لعبادہ فی الآخرة عامة وتجلی لابی بکر خاصة اخرجہ ابن عساکر نوع دہم حاضر شدن
حضرت صدیق رضی اللہ تعالی عنہ بر حوض کوثر ہمراہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حدیث عبد اللہ بن عمر
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لابی بکر انت صاحبی علی الحوض وصاحبی فی الغار اخرجہ الترمذی
نوع یازدہم تشریف حضرت صدیق باسم عتیق از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا ان ابا بکر دخل علی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فقال انت عتیق اللہ من النار فیومئذ سمی عتیقا اخرجہ الترمذی والحاکم نوع دوازدہم
تشریف حضرت ابی بکر بلقب صدیق از حدیث حضرت مرتضی کرم اللہ وجہہ عن النزال بن سبرة قال
وافقنا علیا رضی اللہ عنہ طیب النفس وہو یمزح فقلنا حدثنا عن اصحابک قال کل اصحاب رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم اصحابی فقلنا حدثنا عن ابی بکر فقال ذاک امرء سماہ اللہ تعالی صدیقا علی لسان جبرئیل
ومحمد صلی اللہ علیہما وسلم اخرجہ الحاکم و از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت لما اسری بالنبی صلی اللہ علیہ
وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یتحدث الناس بذلک فارتد ناس ممن کان آمنوا بہ وصدقوہ وسعوا بذلک الی
ابی بکر فقالوا ہل لک الی صاحبک یزعم انہ اسری بہ اللیلة الی بیت المقدس وجاء قبل ان یصبح قال او قال
ذلک قالوا نعم قال لئن کان قال ذلک لقد صدق قالوا وتصدقہ انہ ذہب اللیلة الی بیت المقدس وجاء
قبل ان یصبح قال نعم انی لاصدقہ فیما ہو ابعد من ذلک اصدقہ بخبر السماء فی غدوة او روحة فلذلک سمی
ابو بکر الصدیق نوع سیزدہم بودن صدیق بجای وزیر پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وتقدیم نکردن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بروی دیگری را از حدیث سعید بن المسیب مرسلا قال کان ابو بکر الصدیق من النبی
صلی اللہ علیہ وسلم مکان الوزیر وکان یشاورہ فی جمیع امورہ وکان ثانیہ فی الاسلام وکان ثانیہ فی
الغار وکان ثانیہ فی العریش یوم بدر وکان ثانیہ فی القبر ولم یکن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقدم
علیہ احدا اخرجہ الحاکم عن عبد الرحمن بن غنم ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لابی بکر وعمر لو اجتمعتما فی مشورة
ما خالفتکما رواہ احمد نوع چہاردہم بودن جبرئیل ہمراہ صدیق از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال لی

النبی صلی الله علیه وسلم ولابی بکر مع احدکما جبرئیل ومع الآخر میکائیل واسرافیل ملک عظیم یشهد القتال
ویکون فی الصف وفی روایة اخری عن محمد بن جبیر بن مطعم انه سمع علیا خطب الناس فقال بینا انا امیح
من قلیب بدر اذ جاءت ریح شدیدة لم ار مثلها قط ثم ذهبت ثم جاءت ریح شدیدة لم ار مثلها قط الا التی
کانت قبلها ثم ذهبت ثم جاءت ریح شدیدة لم ار مثلها قط الا التی کانت قبلها فکانت الریح الاولی
جبرئیل نزل فی الف من الملائکة مع رسول الله صلی الله علیه وسلم وکانت الریح الثانیة میکائیل
نزل فی الف من الملائکة یمین رسول الله صلی الله علیه وسلم وکان ابو بکر عن یمینه وکانت الریح الثالثة
اسرافیل فی الف من الملائکة عن میسرة رسول الله صلی الله علیه وسلم وانا فی المیسرة اخرجه الحاکم نوع
پانزدهم احب بودن صدیق از سائر صحابه از حدیث عائشه رضی الله تعالی عنها وعن عمر بن الخطاب
قال ابو بکر سیدنا وخیرنا واحبنا الی رسول الله صلی الله علیه وسلم اخرجه الترمذی واز حدیث ابن عباس
عن عمر فی قصة البیعة نحوه رواه البخاری نوع شانزدهم سبقت کردن ابو بکر الصدیق بر صحابه بجذل جمیع
مال از حدیث عمر بن الخطاب قال امرنا رسول الله صلی الله علیه وسلم ان نتصدق ووافق ذلک عندی
مالا فقلت الیوم اسبق ابا بکر ان سبقته یوما قال فجئت بنصف مالی فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم
ما ابقیت لاهلک قلت مثله واتی ابو بکر بکل ما عنده فقال یا ابا بکر ما ابقیت لاهلک فقال ابقیت
لهم الله ورسوله قلت لا اسبقه الی شیء ابدا اخرجه الترمذی نوع هفدهم امر کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم
بامامت ابی بکر الصدیق در قصه بنی عمرو بن عوف از حدیث سهل بن سعد قال اذن بلال لصلوة الظهر
فجاء الصیاح من قبل بنی عمرو بن عوف انه قد وقع بینهم شر حتی تراموا بالحجارة فاتاهم النبی صلی الله علیه وسلم
فقال یا ابا بکر ان اقیمت الصلوة فتقدم فصل بالناس فقال نعم اخرجه الحاکم والشیخان من طرق متعددة
نوع هژدهم نهی فرمودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم از امامت غیر ابی بکر از حدیث عائشه قالت قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم لا ینبغی لقوم فیهم ابو بکر ان یؤمهم غیره اخرجه الترمذی وله شواهد کثیرة عند الشیخین
نوع نوزدهم گواهی دادن آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآنکه صدیق از اهل خیلا نیست از حدیث عبد الله
بن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من جر ثوبه خیلاء لم ینظر الیه الله یوم القیمة فقال ابو بکر

ان احد شقی ثوبہ یستر حتی الا ان التعاہد ذلک منہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انک لست تصنع ذلک خیلاء نوع بستم عتاب کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر ایذای صدیق از حدیث ابی درداء قال کنت جالسا عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذ اقبل ابو بکر آخذا بطرف ثوبہ حتی ابدی عن رکبتہ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اما صاحبکم فقد غامر فسلم وقال انی کان بینی وبین ابن الخطاب شیء فاسرعت الیہ ثم ندمت فسألتہ ان یغفر لی فابی علی فاقبلت الیک فقال یغفر اللہ لک یا ابا بکر ثلثا ثم ان عمر ندم فاتی منزل ابی بکر فسأل اثم ابو بکر قالوا لا فاتی الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فسلم فجعل وجہ رسول اللہ یتمعر حتی اشفق ابو بکر فجثا علی رکبتیہ فقال یا رسول اللہ واللہ انا کنت اظلم مرتین فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ بعثنی الیکم فقلتم کذبت وقال ابو بکر صدق وواسانی بنفسہ ومالہ فہل انتم تارکو لی صاحبی مرتین فما اوذی بعدہا اخرجہ البخاری نوع بست ویکم دعاء آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اللہم اعز الاسلام از حدیث ابن عمر قال ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہم اعز الاسلام باحب ہذین الرجلین الیک بابی جہل او بعمر بن الخطاب قال وکان احبہما الیہ عمر اخرجہ الترمذی واز حدیث ابن عباس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہم اعز الاسلام بابی جہل بن ہشام او بعمر بن الخطاب قال فاصبح فغدا عمر علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاسلم اخرجہ الترمذی واز حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہم اعز الاسلام بعمر بن الخطاب خاصۃ اخرجہ الحاکم واز حدیث ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہم اعز الاسلام بعمر بن الخطاب او بابی جہل بن ہشام فجعل اللہ دعوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعمر فبنی علیہ ملک الاسلام وہدم بہ الاوثان اخرجہ الحاکم نوع بست ودوم حصول عزۃ اسلام باسلام فاروق از حدیث ابن مسعود ما زلنا اعزۃ منذ اسلم عمر وفی روایۃ واللہ ما استطعنا ان نصلی عند الکعبۃ ظاہرین حتی اسلم عمر اخرجہ الحاکم واز حدیث ابن عباس لما اسلم عمر قال المشرکون الیوم انتصف منا اخرجہ الحاکم نوع بست وسوم وضع اللہ الحق علی لسان عمر از حدیث ابن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال جعل اللہ الحق علی لسان عمر وقلبہ اخرجہ الترمذی واز حدیث ابی ذر انی سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلبہ اخرجہ ابو داؤد والحاکم واز حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال

یعنی مزودی کردم در پیر گفتن او

رنگ بر گشت یعنی

نشست

از انتصاف بمعنی به نیمه رسیدن یعنی جماعت ما امروز به نیمه رسید

ما كنا نبعد ان السكينة تنطق على لسان عمر اخرجه ابو عمر في الاستيعاب والبيهقي في دلائل النبوة نوع بست
وچهارم محدث بودن فاروق يعنی ملهم از حديث ابی هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لقد كان
فيما كان قبلكم من الامم ناس محدثون فان يكن في امتي منهم احد فانه عمر اخرجه البخاری واز حديث عائشة رض
عن النبي صلى الله عليه وسلم انه كان يقول قد كان يكون في الامم قبلكم محدثون فان يكن في امتي منهم احد
فان عمر بن الخطاب منهم قال ابن وهب تفسير محدثون ملهمون اخرجه مسلم والترمذی واز حديث عقبة
بن عامر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لو كان نبي بعدی لكان عمر بن الخطاب اخرجه الترمذی
والحاكم نوع بست وپنجم فرار شيطان از فاروق از حديث سعد بن ابی وقاص قال استاذن عمر على رسول
الله صلى الله عليه وسلم وعنده نساء من قريش يكلمنه ويستكثرنه عالية اصواتهن فذكر الحديث الى ان
قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا عمر والذي نفسي بيده ما لقيك الشيطان قط سالكا فجا الا
سلك فجا غير فجك اخرجه البخاری ومسلم واز حديث ابی هريرة نحوا من حديث سعد اخرجه مسلم واز حديث
بريدة اسلمي خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم في بعض مغازيه فلما انصرف جاءت جارية سوداء فذكر
الحديث الى ان قال فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الشيطان ليخاف منك يا عمر اخرجه الترمذی
واز حديث عائشة قالت كان رسول الله صلى الله عليه وسلم جالسا فسمعنا لغطا وصوت صبيان فقام
رسول الله صلى الله عليه وسلم فاذا حبشية تزفن فذكرت الحديث الى ان قالت فقال رسول الله صلى الله
عليه وسلم اني لانظر الى شياطين الجن والانس قد فروا من عمر اخرجه الترمذی نوع بست وششم ديدن آنحضرت صلى
الله عليه وسلم خانه فاروق را در بهشت از حديث ابی هريرة قال بينا نحن عند رسول الله صلى الله عليه وسلم
اذ قال بينا انا نائم رأيتني في الجنة فاذا امرأة تتوضأ الى جانب قصر فقلت لمن هذا القصر قالوا لعمر فذكرت غيرته
فوليت مدبرا فبكى عمر وقال اعليك اغار يا رسول الله اخرجه البخاری ومسلم واز حديث جابر بن عبد الله
قال قال النبي صلى الله عليه وسلم رأيتني دخلت الجنة فذكر الحديث الى ان قال ورأيت قصرا بفنائه جارية
فقلت لمن هذا فقال لعمر فاردت ان ادخله فانظر اليه فذكرت غيرتك فقال عمر بابي انت وامي يا رسول
الله أعليك اغار اخرجه البخاری واخرج مسلم هذا الفصل فقط واز حديث انس ان النبي صلى الله عليه وسلم

قال دخلت الجنة فاذا انا بقصر من ذهب فقلت لمن هذا القصر قالوا لشاب من قریش فظننت انی انا هو فقلت
ومن هو فقالوا عمر بن الخطاب اخرجه الترمذی واز حدیث بریدة قال اصبح رسول الله صلی الله علیه وسلم فدعا
بلالا فقال یا بلال بم سبقتنی الی الجنة ما دخلت الجنة قط الا سمعت خشخشتک امامی فاتیت علی قصر مربع مشرف من ذهب فقلت
لمن هذا القصر قالوا لرجل من العرب فقلت انا عربی لمن هذا القصر قالوا لرجل من قریش فقلت انا
قریشی لمن هذا القصر قالوا لرجل من امة محمد فقلت انا محمد لمن هذا القصر قالوا لعمر بن الخطاب اخرجه الترمذی
نوع بست و هفتم دیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیادت علم فاروق را در منام بصورت لبن
از حدیث عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال بینا انا نائم شربت یعنی اللبن حتی انظر الی
الری یجری فی ظفری او فی اظفاری ثم ناولت عمر قالوا فما اولت قال العلم اخرجه البخاری ومسلم **نوع
بست و هشتم** دیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیادت دین فاروق را نسبت سائر صحابه بصورت
قمیص سابغ از حدیث ابی سعید الخدری قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بینا انا نائم رایت
الناس عرضوا علی وعلیهم قمص فمنها ما یبلغ الثدی ومنها ما یبلغ دون ذلک وعرض علی عمر وعلیه قمیص یجره
قالوا فما اولته یا رسول الله قال الدین اخرجه البخاری ومسلم واز حدیث ابی هریره مثل حدیث ابی سعید
رواه ابو عمر فی الاستیعاب **نوع بست و نهم** رای فاروق موافق است با وحی الهی از حدیث حضرت
عمر رضی الله عنه قال وافقت ربی فی ثلث فی مقام ابراهیم وفی الحجاب وفی اساری بدر اخرجه مسلم
والبخاری نحوه واز حدیث ابن عمر قال ما نزل بالناس امر قط فقالوا فیه وقال فیه عمر الا نزل فیه القرآن
علی نحو ما قال عمر وفی روایة عنه لما توفی عبد الله بن ابی فذکر الحدیث واخذ عمر بثوب رسول الله صلی الله
علیه وسلم وقوله یا رسول الله اتصلی علیه فنزل ولا تصل علی احد منهم اخرجه البخاری ومسلم واز حدیث عبد الله
بن مسعود قال فضل الناس عمر بن الخطاب باربع بذکر الاساری یوم بدر امر بقتلهم فانزل الله لولا کتاب
من الله سبق لمسکم فیما اخذتم عذاب عظیم وبذکر الحجاب امر نساء النبی صلی الله علیه وسلم ان یحتجبن فقالت
له زینب وانک علینا یا ابن الخطاب والوحی ینزل فی بیوتنا فانزل الله تعالی واذا سألتموهن متاعا
فاسألوهن من وراء حجاب وبدعوة النبی صلی الله علیه وسلم اللهم اید الاسلام بعمر وبرأیه فی ابی بکر کان اول الناس

بالیعة اخرجه احمد کذا فی المشکوة نوع سی ام اول کسیکه خدا تعالی با او مصافحه و معانقه کند فاروق خواهد بود
از حدیث ابی بن کعب قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اول من یصافحه الحق عمر و اول من یسلم علیه و
اول من یاخذ بیده فیدخله الجنة اخرجه ابن ماجه و من طریق آخر منه قال سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول
اول من یعانقه الحق یوم القیمة عمر و اول من یصافحه الحق یوم القیامة عمر و اول من یاخذ بیده فینطلق به
الی الجنة عمر بن الخطاب اخرجه الحاکم نوع سی و یکم فاروق بهترین کسی است که طلوع کرده است بروی
شمس از حدیث صدیق رضی الله عنهما عن جابر بن عبد الله قال قال عمر لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول
الله صلی الله علیه وسلم فقال ابوبکر اما ان قلت ذاک فلقد سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول
ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر اخرجه الترمذی و الحاکم نوع سی و دوم اعظم ناس در بهشت باعتبار
درجه فاروق خواهد بود از حدیث ابی سعید خدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ذاک الرجل
ارفع امتی درجة فی الجنة قال ابوسعید والله ما کنا نری ذلک الرجل الا عمر بن الخطاب حتی مضی لسبیله کذا فی
المشکوة نوع سی و سوم طلب کردن دعا آنحضرت صلی الله علیه وسلم از فاروق از حدیث فاروق عن
النبی صلی الله علیه وسلم انه استاذنه فی العمرة فاذن له فقال یا اخی لا تنسنا من دعائک و فی روایة یا اخی
اشرکنا فی دعائک فقال عمر ما احب ان لی بها ما طلعت علیه الشمس لقوله یا اخی رواه احمد واخرجه الشیخان
من طرق نوع سی و چهارم دعا کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم درباره فاروق اللهم اذهب عنه
الغل از حدیث عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم ضرب صدر عمر بن الخطاب بیده حین
اسلم ثلاث مرات و هو یقول اللهم اخرج ما فی صدره من غل و ابدله ایمانا یقول ذلک ثلثا اخرجه الحاکم و ابو
عمر فی الاستیعاب نوع سی و پنجم دعا فرمودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم درباره فاروق البس جدیدا
و عش حمیدا از حدیث عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم رای علی عمر قمیصا ابیض فقال اجدید
قمیصک هذا ام غسیل فقال بل غسیل فقال البس جدیدا و عش حمیدا و مت شهیدا و یرزقک الله قرة عین
فی الدنیا والآخرة قال و ایاک یا رسول الله رواه ابو عمر فی الاستیعاب نوع سی و ششم استبشار اهل
سموات باسلام فاروق از حدیث ابن عباس قال لما اسلم عمر نزل جبرئیل قال یا محمد لقد استبشر اهل

السمار باسلام عمر رواه ابن ماجه نوع سی و هفتم رضائی فاروق رحمت است از حدیث عبد الله بن عمر فی
قصة طویلة فیها معارکة عمر مع ابی جحش فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم رضا عمر رحمة رواه الحاکم نوع سی
و هشتم قبول کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم مشوره فاروق در طریق تبلیغ شرائع از اعلان و اسرار
و تقدیم و تاخیر از حدیث ابی هریره و فیه قصة فقال یا رسول الله بابی انت وامی ابعثت ابا هریرة بنعلیک
من لقی یشهد ان لا اله الا الله مستیقنا بها قلبه بشره بالجنة قال نعم قال فلا تفعل فانی اخشی ان یتکل
الناس علیها فخلهم یعملون فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم فخلهم اخرجه مسلم نوع سی و نهم اگر بعد آنحضرت
صلی الله علیه وسلم پیغامبری ممکن بودی فاروق پیغامبر میشد از حدیث عقبة بن عامر قال قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم لو کان نبی بعدی لکان عمر بن الخطاب اخرجه الترمذی نوع چهلم اشاره فرمودن آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در مقام منام که استسقا از عمر طلب کنید از حدیث مالک الدار قال اصاب الناس قحط فی
زمن عمر فجاء رجل الی قبر النبی صلی الله علیه وسلم فقال یا رسول الله استسق لامتک فانهم قد هلکوا فقال فاتاه
رسول الله صلی الله علیه وسلم فی المنام فقال ایت عمر فمره ان یستسقی للناس فانهم سیسقون وقل له علیک
الکیس الکیس فاتی الرجل عمر فاخبره قال فبکی عمر وقال یا رب ما آلوا الا ما عجزت عنه یا رب ما آلوا الا ما عجزت عنه
رواه ابو عمر فی الاستیعاب نوع چهل و یکم شیخین سید کهول اهل جنت اند از حدیث انس قال قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم لابی بکر و عمر هذان سیدا کهول اهل الجنة من الاولین والآخرین الا النبیین والمرسلین لا تخبرهما
یا علی اخرجه الترمذی و از حدیث مرتضی رضی الله عنه بطرق مختلفه از انجمله طریقه علی بن الحسین عن علی
بن ابی طالب قال کنت مع رسول الله صلی الله علیه وسلم اذ طلع ابو بکر و عمر فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم
هذان سیدا کهول اهل الجنة من الاولین والآخرین الا النبیین والمرسلین یا علی لا تخبرهما اخرجه الترمذی و
از انجمله حدیث حارث نحوه اخرجه الترمذی و ابن ماجه و از حدیث ابی جحیفة قال قال رسول الله صلی الله علیه
وسلم ابو بکر و عمر سیدا کهول اهل الجنة من الاولین والآخرین الا النبیین والمرسلین اخرجه ابن ماجه و از حدیث
ابن عباس نحوه نوع چهل و دوم شیخین احب صحابه اند نزدیک آنحضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع صحابه
از حدیث عمرو بن العاص ان النبی صلی الله علیه وسلم بعثه علی جیش ذات السلاسل فاتیته فقلت

الناس احب الیک قال عائشة قلت من الرجال قال ابوها قلت ثم من قال عمر بن الخطاب فعدّ رجالا اخرجه البخاری و مسلم و از حدیث عائشة رضی اللہ عنها قیل لها ای اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان احب الیه قالت ابوبکر قیل ثم من قالت عمر قیل ثم من قالت ثم ابوعبیدة اخرجه الترمذی و ابن ماجة و از حدیث انس قیل یا رسول اللہ ای الناس احب الیک قال عائشة قیل من الرجال قال ابوها اخرجه ابن ماجة نوع جهل و سوم شیخین در جمیع احوال قرین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم می بودند و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایشان را با عتنای تام ذکر می فرمود از حدیث حضرت مرتضی کرم اللہ وجهه بطرق شتی از انجمله طریق ابن عباس قال حین وضع عمر بن الخطاب علی سریره فتکنفه الناس یدعون و یثنون و یصلون علیه قبل ان یرفع و انا فیهم قال فلم یرعنی الا رجل قد اخذ بمنکبی من ورائی فالتفت فاذا هو علی فترحم علی عمر و قال ما خلفت احدا احب الی ان القی اللہ بمثل عمله منک ایم اللہ ان کنت لاظن ان یجعلک اللہ مع صاحبیک و ذاک انی کنت اکثر اسمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول جئت انا و ابوبکر و عمر و دخلت انا و ابوبکر و عمر و خرجت انا و ابوبکر و عمر فان کنت لارجو و اظن ان یجعلک اللہ معهما اخرجه البخاری و مسلم نوع چهل و چهارم اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم استخلاف بنص جلی میکرد شیخین را خلیفه میساخت از حدیث عائشه رضی اللہ عنها سئلت من کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مستخلفا لو استخلفه قالت ابوبکر فقیل لها ثم من بعد ابی بکر قالت عمر ثم قیل لها من بعد عمر قالت ابوعبیدة بن الجراح ثم انتهت الی هذا اخرجه البخاری و مسلم نوع چهل و پنجم فرمودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر از حدیث حذیفه قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا باللذین من بعدی ابی بکر و عمر متفق علیه و از حدیث ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی من اصحابی ابی بکر و عمر و اهتدوا بهدی عمار و تمسکوا بعهد ابن مسعود اخرجه الترمذی نوع چهل و ششم شیخین وزیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودند از حدیث ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما من نبی الا وله وزیران من اهل السماء و وزیران من اهل الارض اما وزیرای من اهل السماء فجبرئیل و میکائیل و اما وزیرای من اهل الارض فابوبکر و عمر اخرجه الترمذی نوع چهل و هفتم شیخین در صحبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مرتبه داشتند که دیگران را میسر نبود از حدیث

انس ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یخرج علی اصحابه من المهاجرین والانصار وهم جلوس وفیهم ابوبکر وعمر
فلا یرفع الیه احد منهم بصره الا ابوبکر وعمر فانهما کانا ینظران الیه وینظر الیهما ویتبسمان الیه ویتبسم الیهما اخرجه الترمذی
نوع چهل و ششم آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثقه تمام داشتند بایمان شیخین از حدیث ابی هریره قال سمعت
رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بینما راع فی غنمه عدا علیه الذئب فاخذ منها شاة فطلبه الراعی فالتفت الیه
الذئب فقال من لها یوم السبع یوم لیس لها راع غیری وبینما رجل یسوق بقرة قد حمل علیها فالتفتت الیه
فکلمته فقالت انی لم اخلق لهذا ولکنی خلقت للحرث فقال الناس سبحان الله قال النبی صلی الله علیه وسلم فانی
او من بذلک وابوبکر وعمر اخرجه البخاری ومسلم والترمذی **نوع چهل و هفتم** تشبیه کردن آنحضرت صلی الله علیه
وسلم شیخین را بسمع و بصر خود از حدیث عبدالله بن حنطب ان النبی صلی الله علیه وسلم رای ابابکر وعمر فقال
هذان السمع والبصر اخرجه الترمذی و از حدیث حذیفه قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول لقد هممت
ان ابعث الی الآفاق رجالا یعلمون الناس السنن والفرائض کما بعث عیسی بن مریم الحواریین قیل له
فاین انت عن ابی بکر وعمر قال انه لا غنی لی بهما فانهما من الدین کالسمع والبصر اخرجه الحاکم **نوع پنجاهم**
اول کسیکه مبعوث شود شیخین باشند از حدیث ابن عمر ان النبی صلی الله علیه وسلم خرج ذات یوم فدخل المسجد
وابوبکر وعمر احدهما عن یمینه والآخر عن شماله وهو آخذ بایدیهما وقال هکذا نبعث یوم القیمة اخرجه الترمذی
والحاکم وفی روایة عنه قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اول من تنشق عنه الارض انا ثم ابوبکر ثم عمر ثم آتی
البقیع فتنشق عنهم فابعث بینهم اخرجه الحاکم **نوع پنجاه و یکم** حمد گفتن آنحضرت صلی الله علیه وسلم برتایید شیخین
دین را از حدیث ابی اروی الدوسی قال کنت جالسا عند النبی صلی الله علیه وسلم فاطلع ابوبکر وعمر فقال
رسول الله صلی الله علیه وسلم الحمد لله الذی ایدنی بهما اخرجه الحاکم **نوع پنجاه و دوم** بشارت دادن آنحضرت
صلی الله علیه وسلم شیخین را بترتیب که از اهل بهشت باشند از حدیث عبدالله بن مسعود ان النبی صلی الله علیه وسلم
قال یطلع علیکم رجل من اهل الجنة فاطلع ابوبکر ثم قال یطلع علیکم رجل من اهل الجنة فاطلع عمر اخرجه الترمذی
نوع پنجاه و سوم شیخین را درجه عالیه باشد در بهشت مانند ثریا از حدیث ابی سعید قال قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم ان اهل الدرجات العلی لیراهم من تحتهم کما ترون النجم الطالع فی افق السماء وان ابابکر

و منهم وانعما اخرجه الترمذی و ابن ماجه **نوع پنجاه و چهارم** نزول آیه فان الله هو مولاه و جبریل و صالح
المؤمنین در شان شیخین از حدیث ابی امامه قال فی قوله تعالی الله مولاه و جبریل و صالح المؤمنین ابوبکر و عمر
اخرجه الحاکم شاهداً و حدیث النعمان بن بشیر قال استاذن ابوبکر علی النبی صلی الله علیه وسلم فسمع صوت عائشة
عالیة فلما دخل تناولها لیلطمها وقال لا اراک ترفعین صوتک علی رسول الله صلی الله علیه وسلم فجعل النبی
صلی الله علیه وسلم یحجزه و خرج ابوبکر مغضبا فقال النبی صلی الله علیه وسلم حین خرج ابوبکر کیف رأیتنی انقذتک
من الرجل قالت فمکث ابوبکر ایاما ثم استاذن فوجدهما قد اصطلحا فقال لهما ادخلانی فی سلمکما کما ادخلتمانی
فی حربکما فقال النبی صلی الله علیه وسلم قد فعلنا قد فعلنا رواه ابوداود و از حدیث عبدالله بن عباس عن
عمر رضی الله عنهما فی حطیة از ازواج النبی صلی الله علیه وسلم رواه البخاری سے فی تفسیر لم تحرم ما احل الله لک
نوع پنجاه و پنجم مشاوره کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم وقت شب با شیخین در امور مسلمین از حدیث
فاروق قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یسمر عند ابی بکر اللیلة کذلک فی الامر من امر المسلمین و انا معه
رواه احمد **نوع پنجاه و ششم** دیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خلافت شیخین را در رویا از حدیث ابی هریرة
قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بینا انا نائم رأیتنی علی قلیب علیها دلو فنزعت منها ما شاء الله
ثم اخذها ابن ابی قحافة فنزع منها ذنوبا او ذنوبین و فی نزعه ضعف والله یغفر له ضعفه ثم استحالت غربا فاخذها
ابن الخطاب فلم ار عبقریا من الناس ینزع نزع عمر حتی ضرب الناس بعطن اخرجه البخاری و مسلم و از حدیث ابن
عمر مثله و فی روایة ثم اخذها ابن الخطاب من ید ابی بکر فاستحالت فی یده غربا فلم ار عبقریا یفری فریه حتی
روی الناس و ضربوا العطن اخرجه البخاری و مسلم **نوع پنجاه و هفتم** حسنات فاروق مثل نجوم آسمان است
و فاروق یک حسنه است از حسنات صدیق از حدیث عائشه رضی الله عنها قالت بینا راس رسول الله
صلی الله علیه وسلم فی حجری فی لیلة صاحیة اذ قلت یا رسول الله هل یکون لاحد من الحسنات عدد نجوم السماء
قال نعم عمر قلت فاین حسنات ابی بکر قال انما جمیع حسنات عمر کحسنة واحدة من حسنات ابی بکر رواه رزین
کذا فی المشکوة **نوع پنجاه و هشتم** نزول آیه ثانی اثنین اذ هما فی الغار در شان صدیق باتفاق است
از حدیث انس قال حدثنی ابوبکر قال کنت مع النبی صلی الله علیه وسلم فی الغار فرأیت آثار المشرکین قلت

یارسول الله وان احدهم رفع قدمه رآنا قال ما ظنک باثنین الله ثالثهما اخرجه البخاری **نوع پنجاه ونهم** دوست
داشتن شیخین آنحضرت را صلی الله علیه وسلم زیاده از نفس خویش از حدیث فاروق در قصه غار قال یعنی
ابوبکر والله لا تدخل حتی ادخل قبلک فان کان فیه شیئ اصابنی دونک فدخل فکسحه ووجد فی جانبه ثقبا فشق
ازاره وسدها به وبقی منها اثنان فالقمها رجلیه ثم قال لرسول الله صلی الله علیه وسلم ادخل فدخل رسول الله صلی الله
علیه وسلم ووضع راسه فی حجره ونام فلدغ ابوبکر فی رجله من الحجر ولم یتحرک مخافة ان ینتبه رسول الله صلی الله علیه
وسلم فسقطت دموعه علی وجه رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال ما لک یا ابابکر قال لدغت فداک ابی وامی
فتفل رسول الله صلی الله علیه وسلم فذهب ما یجده ثم انتقض علیه وکان سبب موته رواه رزین و از حدیث
عبدالله بن هشام قال کنا مع النبی صلی الله علیه وسلم وهو آخذ بید عمر بن الخطاب فقال له عمر لانت احب الیّ
من کل شیئ الا نفسی فقال النبی صلی الله علیه وسلم لا والذی نفسی بیده حتی اکون احب الیک من نفسک
فقال له عمر فالآن والله لانت احب الیّ من نفسی فقال النبی صلی الله علیه وسلم الآن یا عمر اخرجه البخاری
نوع شصتم امتثال کردن شیخین آیه لا ترفعوا اصواتکم را با بلغ وجوه واحتیاط نمودن ایشان درین باب
از حدیث عبدالله بن الزبیر وفیه اختلاف الشیخین فیما بینهما وارتفاع اصواتهما فانزل الله تعالی یا ایها الذین
آمنوا لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی الآیة فقال ابن الزبیر فما کان عمر یسمع رسول الله صلی الله علیه وسلم
بعد هذه الآیة حتی یستفهمه اخرجه البخاری و از حدیث طارق عن ابی بکر قال لما نزلت علی النبی صلی الله علیه وسلم
ان الذین یغضون اصواتهم عند رسول الله اولئک الذین امتحن الله قلوبهم للتقوی قال ابوبکر رضی الله عنه
فآلیت علی نفسی ان لا اکلم رسول الله صلی الله علیه وسلم الا کاخی السرار اخرجه الحاکم **نوع شصت ویکم**
بشارت دادن آنحضرت صلی الله علیه وسلم شیخین وذی النورین را به بهشت از حدیث ابی موسی قال
کنت مع النبی صلی الله علیه وسلم فی حائط من حیطان المدینة فجاء رجل فاستفتح فقال النبی صلی الله علیه
وسلم افتح له وبشره بالجنة ففتحت له فاذا ابوبکر فبشرته بما قال رسول الله صلی الله علیه وسلم فحمد الله ثم جاء رجل
فاستفتح فقال النبی صلی الله علیه وسلم افتح له وبشره بالجنة ففتحت له فاذا عمر فاخبرته بما قال النبی صلی الله علیه
وسلم فحمد الله ثم استفتح رجل فقال لی افتح له وبشره بالجنة علی بلوی تصیبه فاذا عثمان فاخبرته بما قال

النبی صلی اللہ علیہ وسلم فحمد اللہ ثم قال اللہ المستعان متفق علیہ **نوع شصت و دوم** بشارت
دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین و مرتضی را رضی اللہ عنہم بہ بہشت از حدیث جابر بن عبد اللہ
قال مشیت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی امرأۃ فذبحت لنا شاۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
لیدخلن رجل من اہل الجنۃ فدخل ابو بکر رضی اللہ عنہ ثم قال لیدخلن رجل من اہل الجنۃ فدخل عمر رضی
اللہ عنہ ثم قال لیدخلن رجل من اہل الجنۃ اللہم ان شئت فاجعلہ علیا قال فدخل علی بن ابیطالب
رضی اللہ عنہ اخرجہ الحاکم **نوع شصت و سوم** گواہی دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ شیخین و مرتضی
حقیق اند بخلافت از حدیث حذیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ولیتموہا ابا بکر فزاہد فی الدنیا
راغب فی الآخرۃ وفی جسمہ ضعف وان ولیتموہا عمر فقوی امین لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم وان ولیتموہا
علیا فہاد مہدی یقیمکم علی صراط مستقیم رواہ الحاکم و از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ان تولوا ابا بکر تجدوہ زاہدا فی الدنیا راغبا فی الآخرۃ وان تولوا عمر تجدوہ قویا امینا لا
یاخذہ فی اللہ لومۃ لائم وان تولوا علیا تجدوہ ہادیا مہدیا یسلک بکم الطریق اخرجہ الحاکم واخرج احمد معناہ
وفی لفظ وان تؤمروا علیا ولا اراکم فاعلین تجدوہ ہادیا مہدیا **نوع شصت و چہارم** گواہی دادن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صدیق را بصدیقیت و فاروق را بشہادت بر کوہ از حدیث انس ان النبی صلی
اللہ علیہ وسلم صعد احدا وابو بکر وعمر وعثمان فرجف بہم فضربہ برجلہ فقال اثبت احد فانما علیک نبی وصدیق
وشہیدان اخرجہ البخاری و از حدیث ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان علی حراء ہو وابو بکر
وعمر وعثمان وعلی وطلحۃ والزبیر فتحرکت الصخرۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اہدأ فما علیک الا نبی
او صدیق او شہید اخرجہ مسلم و از حدیث سعید بن زید قال اشہد علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
انی سمعتہ یقول اثبت حراء فما علیک الا نبی او صدیق او شہید وعدہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ابو بکر وعمر وعثمان وعلی وطلحۃ والزبیر وسعد وابن عوف وسعید بن زید اخرجہ ابن ماجہ **نوع شصت و پنجم**
تنویہ کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمناقب شیخین با جمعی از صحابہ از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رحم اللہ ابا بکر زوجنی ابنتہ وحملنی الی دار الہجرۃ واعتق بلالا من مالہ

رحم اللہ عمر یقول الحق وان کان مرا ترکہ الحق وما لہ صدیق رحم اللہ عثمان تستحی منہ الملائکۃ رحم اللہ علیا اللھم ادر الحق معہ حیث دار اخرجہ الترمذی وازحدیث انس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ارحم امتی بامتی ابو بکر واشدہم فی امر اللہ عمر واصدقہم حیاء عثمان واعلمہم بالحلال والحرام معاذ بن جبل وافرضہم زید بن ثابت واقرأہم ابی بن کعب ولکل امۃ امین وامین ہذہ الامۃ ابو عبیدۃ بن الجراح اخرجہ الترمذی واحمد **نوع شصت و ششم** تشریف فرمودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین را با جمعی از صحابہ بلفظ نعم الرجل از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نعم الرجل ابو بکر نعم الرجل عمر نعم الرجل ابو عبیدۃ نعم الرجل اسید بن حضیر نعم الرجل ثابت بن قیس نعم الرجل معاذ بن جبل نعم الرجل عمرو بن جموح اخرجہ الترمذی **نوع شصت و ہفتم** بشارت دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین را بہ بہشت باسائر عشرہ مبشرہ از حدیث سعید بن زید ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال عشرۃ فی الجنۃ ابو بکر فی الجنۃ وعمر وعثمان وطلحۃ والزبیر وعبد الرحمن وابو عبیدۃ وسعد بن ابی وقاص وسکت عن العاشر فقالوا ننشدک باللہ یا ابا الاعور من العاشر قال نشدتمونی باللہ ابو الاعور فی الجنۃ اخرجہ الترمذی واخرجہ ابن ماجہ من طریق آخر قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عاشر عشرۃ فقال ابو بکر فی الجنۃ وعمر فی الجنۃ الخ وازحدیث عبد الرحمن بن عوف مثلہ اخرجہ الترمذی **نوع شصت و ہشتم** شیخین از نجباء رقباء بودند از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لکل نبی سبعۃ نجباء رقباء واعطیت انا اربعۃ عشر قلنا من ہم قال انا وابنای وجعفر وحمزۃ وابو بکر وعمر ومصعب بن عمیر وبلال وسلمان وعمار وعبد اللہ بن مسعود وابو ذر والمقداد اخرجہ الترمذی کذا فی المشکوۃ **نوع شصت و نہم** صدیق از اہل این آیہ بود الذین استجابوا للہ والرسول من بعد ما اصابہم القرح للذین احسنوا منہم واتقوا اجر عظیم از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت لعروۃ یا ابن اختی کان ابواک منہم الزبیر وابو بکر لما اصاب نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما اصاب یوم احد فانصرف عنہ المشرکون خاف ان یرجعوا فقال من یذہب فی اثرہم فانتدب منہم سبعون رجلا قال کان منہم ابو بکر والزبیر اخرجہ البخاری **نوع ہفتادم** آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند علیکم بسنتی وسنۃ الخلفاء الراشدین المہدیین انکار خلافت را تفسیر فرمودند بوجہی کہ منطبق باشد بر شیخین از حدیث عرباض بن ساریۃ قال قام فینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذات یوم فذکر الحدیث

الی ان قال علیکم بتقوی الله والسمع والطاعة وانکان عبدا حبشیا وسترون من بعدی اختلافا شدیدا فعلیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدین المهدیین عضوا علیها بالنواجذ وایاکم والامور المحدثات فان کل بدعة ضلالة اخرجه ابن ماجة والترمذی واحمد واز حدیث سفینة قال سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول الخلافة بعدی ثلثون سنة ثم یکون ملکا ثم یقول سفینة امسک خلافة ابی بکر سنتین وخلافة عمر عشرة وعثمان اثنی عشر وعلی ستة رواه احمد والترمذی وابوداود واز حدیث ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وسلم قال الخلافة بالمدینة والملک بالشام اخرجه الحاکم ایست آنچه از تلویح آنحضرت صلی الله علیه وسلم بافضلیت شیخین درین مسلک میسر شد وبیرون ازین فضائل شیخین از فضائل بسیار است زیرا که هرچه در فضل اصحاب مطلقا وهرچه از فضائل مهاجرین خاصة وهرچه از فضائل اهل بدر واحد وبیعة الرضوان وغیر آن از مشاهد مبارکه وارد شده شیخین دران فضل داخل اند بالاولی وهر که از علم حدیث بهره دارد وانصاف داده شده است می شناسد آنمقدار فضائل که شیخین را حاصل است غیر ایشان را نیست بدو وجه یکی آنکه بدرجه شهرت واستفاضه رسیده است مثل فضائل شیخین هرچند در کثرت زیاده باشند دیگر آنکه در باب فضل کلی که نیابت نبوت است تنصیص وتصریح ندارند مانند فضائل شیخین شاید در موضعی ازین رساله واضح تر ازین مذکور کنیم والله علی ما نقول وکیل + + +

مسلک سوم

بیان اجماع صحابه وتابعین بر آنکه افضل امت ابوبکر صدیق است بعد از ان عمر واین معنی بدو طور بیان کنیم حکایت اجماع اجمالا صراحة تارة ودلالة اخری وحکایت اقوال فقهای اصحاب وتابعین بقدر اتساع وقت مفصلا اما حکایت اجماع اجمالا بطریق تصریح از حدیث عبدالله بن عمر قال کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول الله صلی الله علیه وسلم فنخیر ابابکر ثم عمر ثم عثمان بن عفان اخرجه البخاری وفی روایة کنا فی زمن النبی صلی الله علیه وسلم لا نعدل بابی بکر احدا ثم عمر ثم عثمان ثم نترک اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم لا نفاضل بینهم اخرجه ابوداود وفی روایة کنا نقول ورسول الله حی ابوبکر وعمر وعثمان اخرجه الترمذی واین حدیث مشعر است بتقریر آنحضرت صلی الله علیه وسلم کما بین فی محله اما حکایت اجماع دلالة پس

پنج نوع است **نوع اول** وقت انعقاد خلافت صدیق جمعی از فقهائی صحابه صدیق را افضل امت گفتند
وبآن استدلال کردند به استخلاف او و دیگران تسلیم نمودند و موافقت کردند در اول حالت یا بعد توقف و سکوت
وتسلیم قبل تدوین مذاهب اجماع است کما بین فی محله از حدیث فاروق قال قلت یا معشر الانصار یا معشر المسلمین
ان اولی الناس بامر رسول الله صلی الله علیه وسلم من بعده ثانی اثنین اذ هما فی الغار ابوبکر السابق المبین
الحدیث اخرجه ابن ابی شیبة ومن حدیث ابن عباس فی قصة سقیفة بنی ساعدة اخرجه ابن ابی شیبة ونیز از
حدیث فاروق در قصه بیعت عامه عن انس بن مالک انه سمع خطبة عمر الآخرة حین جلس علی المنبر وذلک
الغد من یوم توفی النبی صلی الله علیه وسلم فتشهد وابوبکر صامت لا یتکلم قال کنت ارجو ان یعیش رسول الله
صلی الله علیه وسلم حتی یدبرنا یرید بذلک ان یکون آخرهم فان یکن محمد قد مات فان الله عز وجل قد جعل بین
اظهرکم نورا تهتدون به بما هدی الله محمدا وان ابابکر صاحب رسول الله صلی الله علیه وسلم ثانی اثنین وانه اولی
المسلمین بامورکم فقوموا فبایعوه اخرجه البخاری ونیز از حدیث فاروق بروایت ابن مسعود قال لما قبض
رسول الله صلی الله علیه وسلم قالت الانصار منا امیر ومنکم امیر قال فاتاهم عمر فقال یا معشر الانصار الستم
تعلمون ان رسول الله صلی الله علیه وسلم امر ابابکر ان یصلی بالناس قالوا بلی قال فایکم تطیب نفسه ان یتقدم
ابابکر قالوا نعوذ بالله ان نتقدم ابابکر واز حدیث ابو عبیدة بن الجراح عن محمد بن سیرین قال اتی الناس عند
بیعة ابی بکر اباعبیدة بن الجراح فقال تاتونی وفیکم ثالث ثلثة یعنی ابابکر اخرجه ابن ابی شیبة واخرج احمد معناه غیر
انه ذکر استدلال ابی عبیدة لاستخلافه صلی الله علیه وسلم فی الصلوة واز حدیث مرتضی رضی الله عنه و زبیر
حین رجعا الی البیعة ما غضبنا الا انا قد اخرنا عن المشاورة وانا نری ابابکر احق الناس بها بعد رسول الله صلی الله
علیه وسلم انه لصاحب الغار وثانی اثنین وانا لنعلم شرفه وکبره ولقد امره رسول الله صلی الله علیه وسلم بالصلوة
بالناس وهو حی اخرجه الحاکم **نوع دوم** آنکه فاروق در مجالس متعدده بر منبر افضلیت صدیق بیان کرد
ودر وی سوالی از کسی ودرمیان نیامد از حدیث عبد الله بن عباس قال عمر کان والله ان اقدم فتضرب
عنقی لا یقربنی ذلک من اثم احب الی من ان اتامر علی قوم فیهم ابوبکر اللهم الا ان تسول لی نفسی عند الموت
شیئا لا اجده الآن اخرجه البخاری ونیز از حدیث ابن عباس قال عمر فی جواب من قال انما کانت بیعة

ابی بکر فلتۃ وتمت الا وانہا قد کانت کذلک ولکن اللہ وقی شرہا ولیس فیکم من تقطع الاعناق الیہ مثل ابی بکر
اخرجہ البخاری **نوع سوم** صدیق در وقت استخلاف فاروق افضلیت فاروق بیان کرد ودیگری وانکاری
پیش نیامد از حدیث زبید بن الحارث ان ابابکر حین حضرہ الموت ارسل الی عمر یستخلفہ فقال الناس تستخلف
علینا فظا غلیظا ولو قد ولینا کان افظ واغلظ فما تقول لربک اذا لقیتہ وقد استخلفت علینا عمر قال ابوبکر ابربی
تخوفونی اقول اللہم استخلفت علیہم خیر خلقک ثم ارسل الی عمر فقال انی موصیک بوصیۃ الحدیث اخرجہ ابن ابی
شیبۃ واز حدیث صدیق عن جابر عبد اللہ قال قال عمر لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فقال ابوبکر اما ان قلت ذلک فقد سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ما طلعت الشمس علی رجل
خیر من عمر اخرجہ الترمذی والحاکم والمعنی انہ خیرہم فی ایام خلافتہ **نوع چہارم** عبد الرحمن بن عوف در وقت
استخلاف ذی النورین در مجمع عظیم شرط کرد کہ بسیرت شیخین عمل کند وحاضران تسلیم نمودند ومرتضی رضی
اللہ عنہ در افضلیت ذی النورین بر خود مناقشہ کرد بر این شرط پس این معنی دلیل قاطع شد بر افضلیت شیخین
زیرا کہ حوالہ کردن احد المجتہدین بر مفضول یا مساوی غیر معقول است از حدیث مسور بن مخرمۃ فارسل
یعنی عبد الرحمن الی من کان حاضرا من المہاجرین والانصار وارسل الی امراء الاجناد وکانوا وافوا تلک الحجۃ
مع عمر فلما اجتمعوا تشہد عبد الرحمن ثم قال اما بعد یا علی انی قد نظرت فی امر الناس فلم ارہم یعدلون بعثمان
فلا تجعلن علی نفسک سبیلا فقال ابایعک علی سنۃ اللہ ورسولہ والخلیفتین من بعدہ فبایعہ عبد الرحمن وبایعہ
الناس والمہاجرون والانصار وامراء الاجناد والمسلمون اخرجہ البخاری واز حدیث ابی الطفیل قال لما
احتضر عمر جعلہا شوری بین علی وعثمان وطلحۃ والزبیر وعبد الرحمن وسعد فقال لہم علی انشدکم اللہ ہل فیکم احد
آخا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بینہ وبینہ اذا آخا بین المسلمین غیری قالوا اللہم لا اخرجہ ابو عمر **نوع پنجم** مرتضی
در ایام خلافت خود در مجالس متعددہ افضلیت شیخین را بترتیب بیان نمود وجمعی را کہ درین مسئلہ طعن فاسد
داشتند زجر فرمود وفقہای صحابہ حاضر بودند واز کسی منعی واعتراضی ظاہر نشد واین آثار بحد تواتر رسیدہ اند
چنانکہ عنقریب ذکر میکنیم اما حکایت اقوال فقہاء صحابہ وتابعین درین مسئلہ تفصیلا استیعاب آن متعسر است
بر انموذجی اکتفا کنیم از انجملہ اقاویل فاروق رضی اللہ عنہ کہ بہیئت اجتماعیہ بحد تواتر رسیدہ از انجملہ قول او خیر

الناس بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم از حدیث عائشه رضی الله عنها قالت قال عمر ابو بکر سیدنا وخیرنا واحبنا
الی رسول الله صلی الله علیه وسلم اخرجه الترمذی و نیز از حدیث عائشه رض در قصه سقیفه فقال عمر بل نبایعک
انت فانت سیدنا وخیرنا واحبنا الی رسول الله صلی الله علیه وسلم اخرجه البخاری و از حدیث ابن عباس مثله و از حدیث
جابر بن عبد الله قال لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم اخرجه الترمذی و از حدیث ابن عمر
قال قیل لعمر الا تستخلف قال ان استخلف فقد استخلف من هو خیر منی ابو بکر وان اترک فقد ترک من هو خیر
منی رسول الله صلی الله علیه وسلم اخرجه البخاری و از انجمله قول او سباق الی الخیر از حدیث علقمه قال جاء رجل
الی عمر و هو بعرفة فذکر قصة عبد الله بن مسعود و بشارة النبی صلی الله علیه وسلم له قال عمر (کذا رُوِی عن علی رض ۱۲) قلت والله لاغدون
الیه فلابشرنه قال فغدوت الیه لابشره فوجدت ابا بکر قد سبقنی الیه فبشره ولا والله ما سابقته الی خیر قط
الا سبقنی الیه اخرجه احمد و از حدیث اسلم مولی عمر قال سمعت عمر بن الخطاب یقول امرنا رسول الله صلی الله
علیه وسلم ان نتصدق فذکر الحدیث الی ان قال قلت لا اسبقه الی شیء ابدا اخرجه الترمذی و ذکر عند عمر
فبکی فقال وددت ان عملی کله مثل عمله یوما واحدا من ایامه ولیلة واحدة من لیالیه فذکر لیلة الغار و قصة
ارتداد العرب رواه رزین کذا فی المشکوة و از انجمله لفظ احق بالخلافة و معلوم است که خلافت مشروط است
بصفات کمال و احق بالخلافة اکمل مردم است دران صفات از حدیث انس در قصه بیعت عامه و
ان ابا بکر صاحب رسول الله صلی الله علیه وسلم و ثانی اثنین وانه اولی المسلمین بامورکم فقوموا
فبایعوه اخرجه البخاری و از حدیث ابن عباس فی جواب من قال کانت بیعة ابی بکر فلتة فتمت ولیس
فیکم من تقطع الاعناق الیه مثل ابی بکر اخرجه البخاری و قول او کان والله ان اقدم فتضرب عنقی لا یقربنی
ذلک من اثم احب الی من ان اتأمر علی قوم فیهم ابو بکر از حدیث ابن عباس اخرجه البخاری و از انجمله
قول او هما المرآن اقتدی بهما و از انجمله قول او در قصه بنی نضیر والله یعلم انه بار راشد تابع للحق و از انجمله
اقاویل ذی النورین رضی الله عنه از حدیث مسور بن مخرمة که عبد الرحمن بن عوف شرط کرد که بر سیرت
شیخین عمل کند و او قبول نمود اخرجه البخاری و قول او در جواب تعریضات عبد الرحمن بن عوف بطعن
اوا ما قوله انی لم اترک سنة عمر فانی لا اطیقها ولا هو اخرجه احمد و قول او هل استطیع ان اکون مثل لقمان الحکیم

۵/ صورتش این قدر است که آنحضرت صلعم شبی قرآن از ابن مسعود شنید و چون دست به دعا برداشت فرمودند که سوال کن داده خواهی شد یعنی از مستجاب الدعا بودنش

خبر دادم که فاروق خواست که این بشارت بعبد الله رساند صدیق را یافت که پیش از وی سبقت کرده بود این بشارت رسانید ۱۲

اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب و قول ذی النورین در مسئله جمع نعم الشیخ کان و در قصه سوال ما نجاو هذا الا کنت
انت احق بهذا و اما آثار مرتضی رضی الله عنه درین باب پس بحد تواتر رسیده است بلکه بمرتبه که نصف و ثلث
آن تواتر باشد و بحقیقت این مسئله را بجز از ختم الخلفا کسی تقریر نکرد و اعتماد کلی اهل سنت درین مسئله بر
تصریحات او است از آنجمله قول او خیر هذه الامة ابو بکر ثم عمر که بروایات کثیره ثابت شده از حدیث محمد بن
الحنفیة قال قلت لابی ای الناس خیر بعد النبی صلی الله علیه وسلم قال ابو بکر قلت ثم من قال عمر و خشیت
ان یقول عثمان قلت ثم انت قال ما انا الا رجل من المسلمین اخرجه البخاری و از حدیث ابی جحیفة عون بن
جحیش عن ابی جحیفة قال سمعت علیا یقول الا اخبرکم بخیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر ثم قال الا اخبرکم بخیر هذه الامة
بعد ابی بکر عمر اخرجه احمد و عن الشعبی قال حدثنی ابو جحیفة الذی کان علی یسمیه وهب الخیر قال قال لی علی
یا ابا جحیفة الا اخبرک بافضل هذه الامة بعد نبیها قال قلت بلی قال ولم اکن اری ان احدا افضل منه
قال افضل هذه الامة بعد نبیها ابو بکر و بعد ابی بکر عمر و بعدهما آخر ثالث ولم یسمه اخرجه احمد و عن ابی اسحق
السبیعی عن ابی جحیفة قال قال علی خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر و بعد ابی بکر عمر و لو شئت اخبرتکم بالثالث لفعلت
اخرجه احمد و عن عون بن ابی جحیفة قال کان ابی من شرط علی و کان تحت المنبر فحدثنی ابی انه صعد المنبر یعنی علیا
فحمد الله و اثنی علیه و صلی علی النبی صلی الله علیه وسلم و قال خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر و الثانی عمر و قال
یجعل الله تعالی الخیر حیث احب اخرجه احمد و از حدیث علقمة عن ابراهیم النخعی قال ضرب علقمة بن قیس
هذا المنبر و قال خطبنا علی علی هذا المنبر فحمد الله و اثنی علیه و ذکر ما شاء الله ان یذکر و قال ان خیر الناس
کان بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم ابو بکر ثم عمر ثم احدثنا بعدهما احداثا یقضی الله فیها اخرجه احمد از حدیث
عبد الملک بن میسرة عن النزال بن سبرة عن علی قال خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر و عمر اخرجه ابو عمر فی
الاستیعاب و از حدیث عبد خیر عن حبیب بن ابی ثابت عن عبد خیر عن علی انه قال الا انبئکم بخیر هذه الامة
بعد نبیها صلی الله علیه وسلم ابو بکر ثم عمر اخرجه احمد و عن المسیب بن عبد خیر عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول
ان خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر ثم عمر اخرجه احمد و عن عبد الملک بن سلع عن عبد خیر قال سمعته یقول قام
علی علی المنبر فذکر رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال قبض رسول الله صلی الله علیه وسلم و استخلف ابو بکر

فعمل بعملہ وسار بسیرتہ حتی قبضہ اللہ عزوجل علی ذلک ثم استخلف عمر فعمل بعملہما وسار بسیرتہما حتی قبضہ اللہ علی
ذلک اخرجہ احمد وعن ابی اسحق عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول علی المنبر خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر وعمر
ولو شئت ان اسمی الثالث لسمیتہ واخرجہ احمد وعن عبد الملک بن سلع عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول
قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی خیر ما قبض علیہ نبی من الانبیاء واثنی علیہ صلی اللہ علیہ وسلم
قال ثم استخلف ابو بکر فعمل بعمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبسنتہ ثم قبض ابو بکر علی خیر ما قبض علیہ احد
وکان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ثم استخلف عمر فعمل بعملہما وسنتہما ثم قبض علی خیر ما قبض علیہ احد وکان خیر ہذہ
الامۃ بعد نبیہا وبعد ابی بکر اخرجہ ابن ابی شیبۃ واز حدیث عبد اللہ بن سلمۃ قال سمعت علیا یقول خیر الناس
بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر وخیر الناس بعد ابی بکر عمر اخرجہ ابن ماجۃ واز حدیث صعصعۃ بن
صوحان قال خطبنا علی رضی اللہ عنہ حین ضربہ ابن الملجم فقلنا یا امیر المومنین استخلف علینا فقال اترککم
کما ترکنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قلنا یا رسول اللہ استخلف علینا فقال ان یعلم اللہ فیکم خیرا یول علیکم
خیارکم قال علی فعلم اللہ فینا خیرا فولی ابا بکر اخرجہ الحاکم واز انجملہ تعزیر او کسی راکہ بافضلیت شیخین معتقد
نباشد عن الحکم بن جحل قال قال علی لا یفضلنی احد علی ابی بکر وعمر الا جلدتہ حد المفتری اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب
واز انجملہ قول او ما من الناس احد احب الی ان القی اللہ بما فی صحیفۃ من ہذا المسجی یعنی عمر از حدیث ابن
عباس قال وضع عمر علی سریرہ فتکنفہ الناس یدعون ویصلون قبل ان یرفع وانا فیہم فلم یرعنی الا رجل
اخذ منکبی فاذا علی فترحم علی عمر وقال ما خلفت احدا احب الی ان القی اللہ بمثل عملہ منک وایم اللہ ان
کنت لاظن ان یجعلک اللہ مع صاحبیک وحسبت انی کنت کثیرا اسمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول ذہبت
انا وابو بکر وعمر ودخلت انا وابو بکر وعمر وخرجت انا وابو بکر وعمر اخرجہ البخاری واز حدیث جابر بن عبد اللہ
عن سفیان بن عیینۃ عن جعفر بن محمد عن ابیہ عن جابر بن عبد اللہ ان علیا دخل علی عمر وہو مسجی فقال
صلی اللہ علیک ثم قال ما من الناس احد احب الی ان القی اللہ بما فی صحیفتہ من ہذا المسجی اخرجہ الحاکم
واخرجہ محمد بن الحسن فی کتاب الآثار عن ابی حنیفۃ عن ابی جعفر الباقر مرسلا واز حدیث عبد اللہ بن عمر قال وضع
عمر بن الخطاب بین المنبر والقبر فجاء علی حتی قام بین یدی الصفوف فقال ہو ہذا ثلاث مرات ثم قال

[illegible]

رحمة الله علیک ما من خلق الله احب الی من ان القاه بصحیفته بعد صحیفة النبی صلی الله علیه وسلم من هذا
المسجی ثوبه اخرجه احمد واز حدیث ابی جحیفة قال کنت عند عمر وهو مسجی ثوبه وقد قضی نحبه فجاء علی
فکشف الثوب عن وجهه ثم قال رحمة الله علیک ابا حفص فو الله ما بقی بعد رسول الله صلی الله علیه
وسلم احد احب الی ان القی الله تعالی بصحیفته منک اخرجه احمد واز انجمله قول او سبق رسول الله صلی الله
علیه وسلم وصلی ابوبکر وثلث عمر از حدیث قیس المازنی قال سمعت علیا یقول سبق رسول الله
صلی الله علیه وسلم وصلی ابوبکر وثلث عمر ثم خبطتنا فتنة ویعفو الله عمن یشاء اخرجه الحاکم واز انجمله تلویح
او با فضلیت شیخین عن مرة قال جاء ابو سفیان بن حرب الی علی بن ابی طالب فقال ما بال هذا الامر
فی اقل قریش قلة واذلها ذلا یعنی ابابکر والله لئن شئت لاملأنها علیه خیلا ورجالا فقال علی لطال ما
عادیت الاسلام واهله یا ابا سفیان فلم یضره ذلک شیئا انا وجدنا ابابکر لها اهلا اخرجه الحاکم واز انجمله روایت
کردن او حدیث ابوبکر وعمر سیدا کهول اهل الجنة واز انجمله تسمیه او اولاد خود را باسماء شیخین واز انجمله قول
او رحم الله ابابکر جمع القرآن وحمل رسول الله کما فی الحجرة نور الله قبر عمر کما نور مساجدنا وعن سالم بن ابی
الجعد قال کان اهل نجران قد بلغوا اربعین الفا فذکر الحدیث الی ان قال اجلاهم عمر قال فلما قدم علی اتوه فقالوا
انا نسالک بخط یمینک وشفاعتک عند نبیک الا اقلتنا فابی وقال ویحکم ان عمر کان رشید الامر قال سالم
فکانوا یرون ان علیا لو کان طاعنا علی عمر فی شیء من امره طعن علیه فی اهل نجران رواه ابن ابی شیبة
واز جمله مرویات سادات اهل بیت عن الحسن بن علی فی قصة رؤیاه اخرجه ابو یعلی وعن جعفر بن محمد عن
ابیه عن عبد الله بن جعفر قال ولینا ابوبکر فکان خیر خلیفة الله وارحمه بنا واحناه علینا اخرجه الحاکم وگفتن
زین العابدین در بسیاری از اخبار فعل رسول الله وابوبکر وعمر وگفتن ابن عباس احری اصحاب رسول
الله صلی الله علیه وسلم وارضاهم عندی عمر فی النهی عن الصلوة بعد العصر وگفتن زید شهید که آبا من شیخین را
دوست میداشتند در وقتی که خروج کرد وعن عبد الله بن عباس قال دخلت علی عمر حین طعن فقلت
ابشر بالجنة یا امیر المومنین اسلمت حین کفر الناس وجاهدت مع رسول الله صلی الله علیه وسلم حین خذله
الناس وقبض رسول الله صلی الله علیه وسلم وهو عنک راض ولم یختلف فی خلافتک اثنان وقتلت

شہیدا فقال اعد علی فاعدت علیہ فقال واللہ الذی لا الٰہ غیرہ لو ان لی ما علی الارض من صفراء وبیضاء
لافتدیت بہ من ہول المطلع (ای موقف القیامۃ) اخرجہ الحاکم واخرجہ البخاری من طرق متعددۃ وعن الحسن بن زید بن حسن قال
حدثنی ابی عن ابیہ عن علی قال کنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاقبل ابوبکر وعمر فقال یا علی ہذان سیدا
کہول اہل الجنۃ وشبابہا بعد النبیین والمرسلین اخرجہ احمد وعن الزہری عن علی بن الحسین عن علی بن ابی طالب
قال کنت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ طلع ابوبکر وعمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہذان
سیدا کہول اہل الجنۃ من الاولین والآخرین الا النبیین والمرسلین یا علی لا تخبرہما اخرجہ الترمذی وعن
سفیان بن عیینۃ عن جعفر بن محمد عن ابیہ عن جابر بن عبد اللہ ان علیا دخل علی عمر وہو مسجّی فقال صلی اللہ
علیک ثم قال ما من الناس احد احب الی ان القی اللہ بما فی صحیفتہ من ہذا المسجّی واز اقاویل عبد اللہ
بن مسعود رضی اللہ عنہ قال ما رای المسلمون حسنا فہو عند اللہ حسن وما راوہ سیئا فہو عند اللہ سیّئ وقد رای
اصحابہ جمیعا ان یستخلفوا ابابکر رضی اللہ عنہ اخرجہ الحاکم وقال ایضا اجعلوا امامکم خیرکم فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم جعل امامنا خیرنا بعدہ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وقال ایضا لو وضع علم احیاء العرب فی کفۃ میزان
ووضع علم عمر فی کفۃ لرجح علم عمر ولقد کانوا یرون انہ ذہب بتسعۃ اعشار العلم ولمجلس کنت اجلسہ من عمر
اوثق فی نفسی من عمل سنۃ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وقال ایضا ان افرس الناس ثلثۃ العزیز حین
تفرس فی یوسف فقال لامراتہ اکرمی مثواہ والمراۃ التی رات موسی علیہ السلام فقالت لابیہا یا ابت
استاجرہ وابوبکر حین استخلف عمر رضی اللہ عنہ اخرجہ الحاکم وقال ایضا ان کان عمر حصنا حصینا یدخل الاسلام
فیہ ولا یخرج منہ فلما اصیب عمر انثلم الحصن فالاسلام یخرج منہ ولا یدخل فیہ واذا ذکر الصالحون فحیہلا
بعمر اخرجہ الحاکم واز اقاویل حذیفہ قال کان الاسلام فی زمان عمر کالرجل المقبل لا یزداد الا قربا فلما
قتل عمر کان کالرجل المدبر لا یزداد الا بعدا اخرجہ الحاکم قال الواحدی فی تفسیر سورۃ اللیل بعد قصۃ
اعتاق الصدیق جماعۃ ممن کانوا یعذبون فی اللہ قال عمار بن یاسر وہو یذکر بلالا واصحابہ وما کانوا
فیہ من البلاء واعتاق ابی بکر ایاہم وکان اسم ابی بکر عتیقا ۵

جزی اللہ خیرا عن بلال وصحبہ	عتیقا واخزے فاکہا وابا جہل

اقوال ابن مسعود

اقوال حذیفہ

خشیة هاتف ببلال بسورة +	ولم یحذر ما یحذر المرء ذو العقل
بتوحیده رب الانام وقوله	شهدت بان الله لی علی مهل
فان تقتلانی تقتلانی ولم اکن	لاشرک بالرحمن من خیفة القتل
فیا رب ابراهیم والعبد یونس	وموسی وعیسی نجنی ثم لا تملی +
لمن ظل یهوی الغی من آل غالب	علی غیر بر کان منه ولا عدل

واز اقوال ابی ذر غفاری عن مکحول عن غضیف بن الحارث عن ابی ذر قال مر فتی علی عمر فقال عمر نعم الفتی قال فتبعه ابو ذر فقال یا فتی استغفر لی قال لا او تخبرنی فقال انک مررت علی عمر رضی الله عنه فقال نعم الفتی وانی سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول ان الله جعل الحق علی لسان عمر وقلبه اخرجه الحاکم واز اقوال سعد بن ابی وقاص قال اما والله ما کان باقدمنا اسلاما ولا اقدمنا هجرة ولکن قد عرفت بای شیء فضلنا کان ازهدنا فی الدنیا یعنی عمر بن الخطاب اخرجه ابن ابی شیبة واز اقوال عمرو بن العاص قال والله لئن کان ابو بکر وعمر ترکا هذا المال وهو یحل لهما شیء منه لقد غبنا ونقص رایهما وایم الله ما کانا بمغبونین ولا ناقصی الرای ولئن کانا امرأین یحرم علیهما من هذا المال الذی اصبنا بعدهما لقد هلکنا وایم الله ما الوهن الا من قبلنا اخرجه ابن ابی شیبة واز اشعار حسان بن ثابت عن حبیب بن ابی حبیب قال شهدت رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لحسان بن ثابت قلت فی ابی بکر شیئا حتی اسمع قال قلت ع

وثانی اثنین فی الغار المنیف وقد	طاف العدو به اذ صاعد الجبلا
وکان حب رسول الله قد علموا	من الخلائق لم یعدل به بدلا

تقسم رسول الله صلی الله علیه وسلم اخرجه الحاکم وعن مجالد بن سعید قال سئل الشعبی من اول من اسلم فقال اما سمعت قول حسان رضی الله عنه ع

اذا تذکرت شجوا من اخی ثقة	فاذکر اخاک ابا بکر بما فعلا +
خیر البریة اتقاها واعدلها	بعد النبی واوفاها بما عملا

الثانی التالی المحمود مشهده ۔ واول الناس منهم صدق الرسلا

اخرجہ الحاکم واخرج ابو عمر فی الاستیعاب ہذہ الابیات الخمسة وازاشعار ابی الہیثم بن التیہان ؎

وانی لارجوان یقوم بامرنا ۔ ویحفظہ الصدیق والمرء من عدی

اولاک خیار الحی فہر بن مالک ۔ وانصار ہذا الدین من کل معتدی

اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وازاشعار ابو محجن ثقفی ؎

وسمیت صدیقا وکل مہاجر ۔ سواک یسمی باسمه غیر منکر

سبقت الی الاسلام واللہ شاہد ۔ وکنت جلیسا بالعریش المشہر

وبالغار اذ سمیت بالغار صاحبا ۔ وکنت رفیقا للنبی المطہر

اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وازاقوال عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالی عنہا قالت لوکان ابی مستخلفا الحدیث اخرجہ البخاری وقول اواحب الناس اخرجہ الترمذی وقد رویناہما من قبل وعن القاسم بن محمد عن عائشة انہا قالت توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فنزل بابی بکر مالو نزل بالجبال لہاضہا اشرأب النفاق بالمدینة وارتدت العرب فواللہ ما اختلفوا فی نقطة الا طار ابی بحظہا وغناہا فی الاسلام وکانت تقول مع ہذا ومن رأی عمر بن الخطاب عرف انہ خلق غناء للاسلام کان واللہ احوذیا نسیج وحدہ قد اعد للامور اقرانہا اخرجہ ابن ابی شیبة وازاقوال عبداللہ بن عمر قول او کنا نخیر بین الناس الحدیث اخرجہ البخاری وعن اسلم مولی عمر قال سألنی ابن عمر عن بعض شانہ یعنی عمر فاخبرتہ فقال ما رأیت احدا قط بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من حین قبض کان اجد واجود حتی انتہی من عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ اخرجہ البخاری وازاقوال انس قول او ان رجلا سأل النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن الساعة فقال متی الساعة قال وماذا اعددت لہا قال لا شئ الا انی احب اللہ ورسولہ فقال انت مع من احببت قال انس فما فرحنا بشئ فرحنا بقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم انت مع من احببت قال انس فانا احب النبی صلی اللہ علیہ وسلم وابا بکر وعمر وارجوان اکون معہم بحبی ایاہم وان لم اعمل بمثل اعمالہم اخرجہ البخاری وازاقوال عبداللہ بن عباس عن المسور بن

نخرته قال ما طعن عمر حتى مات فقال له ابن عباس ولكنه يجزيه يا امير المؤمنين وما كل ذلك بعد صحبة
رسول الله صلى الله عليه وسلم فاحسنت صحبته ثم فارقته وهو عنك راض ثم صحبت ابا بكر فاحسنت صحبته
ثم فارقته وهو عنك راض ثم صحبت صحبتهم فاحسنت صحبتهم ولئن فارقتهم لتفارقنهم وهم عنك راضون قال
اما ما ذكرت من صحبة رسول الله صلى الله عليه وسلم ورضاه فانما ذلك من من الله من به علي واما ما ذكرت
من صحبة ابي بكر ورضاه فانما ذاك من من الله من به علي واما ما ترى من جزعي فهو من اجلك ومن
اجل اصحابك والله لو ان لي طلاع الارض ذهبا لافتديت به من عذاب الله قبل ان اراه اخرجه البخاري
واز آنجمله قول سعيد بن المسيب قال كان ابو بكر الصديق من النبي صلى الله عليه وسلم مكان الوزير فكان يشاوره
في جميع اموره وكان ثانيه في الاسلام وكان ثانيه في الغار وكان ثانيه في العريش يوم بدر وكان
ثانيه في القبر ولم يكن رسول الله صلعم يقدم عليه احدا اخرجه الحاكم واز آنجمله قول قاسم بن محمد بن ابي بكر روى
ان رجلا من ابناء اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال في مجلس فيه القاسم بن محمد بن ابي بكر
الصديق والله ما كان لرسول الله صلى الله عليه وسلم من موطن الا وعلي معه فيه فقال القاسم يا اخي
لا تحلف قال هلم قال بلى ما لا ترده قال الله عز وجل ثاني اثنين اذ هما في الغار اخرجه ابو عمر في الاستيعاب
واز آنجمله قول مسروق قال حب ابي بكر وعمر ومعرفة فضلهما من السنة اخرجه ابو عمر في الاستيعاب واز آنجمله قول
حسن بصري عن يونس قال كان الحسن ربما ذكر عمر فيقول والله ما كان باولهم اسلاما ولا بافضلهم نفقة
في سبيل الله ولكن غلب الناس بالزهد في الدنيا والصرامة في امر الله ولا يخاف في امر الله لومة لائم
اخرجه ابن ابي شيبة وعن هشام عن الحسن قال كان عمر بن الخطاب يمر بالآية في ورده فتخنقه فيبكي حتى يسقط
حتى يلزم بيته حتى يعاد يحسبونه مريضا اخرجه ابن ابي شيبة واز آنجمله قول محمد بن سيرين قال ما اظن رجلا
ينتقص ابا بكر وعمر يحب النبي صلى الله عليه وسلم اخرجه الترمذي وقال ابو داود حدثنا محمد بن مسكين قال
حدثنا محمد يعني الفريابي قال سمعت سفيان يقول من زعم ان عليا كان احق بالولاية منهما فقد خطأ
ابا بكر وعمر والمهاجرين والانصار رضي الله تعالى عن جميعهم وما اراه يرتفع له عمل الى السماء اما دليل
عقلي بر افضليت شيخين پس تقرير آن موقوف است بر هفت مقدمه چون آن هفت مقدمه معلوم

شود ترتیب شکل اول از قیاس اقترانی سهل گردد که شیخین بهتر اند از سائر صحابه در صفات کذا و کذا
و صفات کذا و کذا افضل کلی است پس شیخین متمیز اند از سائر صحابه بتفضل کلی مقدمه اولی بیان
حقیقت فضل مطلقا بدانکه حقیقت فضل چیزی بر چیزی اشتراک هر دو است در اصلی و زیادة اول
است بر ثانی در آن اصل و دلیل این مقدمه استقراء موضع استعمال لفظ فضل است کما لا یخفی پس اگر
در اصل واحد اشتراک را ملاحظه نکنیم لفظ فضل استعمال کردن ممتنع باشد نتوان گفت که نار در میل
بجانب علو افضل است از حمار در بلادت یا این دار اطول و اعرض است از حقیقت انسان یا اگر مساوی
شیئین باشد در چیزی یا ثانی زائد باشد در آن چیز از اول نتوان گفت که اول افضل است سوال
اگر گوئی که در بعض استعمالات میگوییم که یاقوت افضل است از حجر فی نفسه یا آدمی افضل است فی
نفسه از فرس و فرس از گاو و گاو از حمار و ملاحظه اصل واحد در ینجا نکنیم جواب گوییم جمله از اوصاف و علوم
در اهل تخاطب بیشتر متداول شد و التفات بآنها زیاده تر متحقق گردید پس در خیال سرومان چنان
صورت بست که تفضیل یکی بر دیگری امری حقیقی است نه باعتبار شئی دون شئی و این خیال از قبیل
خلط خطابیات و شعریات است به برهانیات و این داء عضال است که جز با آراء صائبه ناشیه از
خلق حکمت و عدالت و سلامت فطرت علاج آن میسر نیست علامت این خلط آنست که چون
سخن در خواص احجار بحسب طب یا بحسب سهولت نحت (تراشیدن ۱۲) و حکاکت واقع شود گاهی بلور و گاه زهر
راجح باشد از یاقوت و چون سخن در حمل اثقال و رفتن راه واقع شود میل کنند برجحان فرس بر انسان
و چون سخن در حراثت افتد گاو را بهتر دانند از فرس و چون سخن در موافقت مزاج لحم بمزاج انسان افتد
گوسفند را ترجیح دهند بر گاو و چون سخن در سهولت اقتنا (جمع کردن ۱۲) و کفایت حاجت خفیفه واقع شود خر را اختیار
کنند بر گاو اما در ین صورتها لفظ تفضیل نگویند بملاحظه ادب مجالس و لفظی دیگر بجائی تفضیل استعمال
نمایند کار ما با معنی فضل است نه با ادب مجالس و استعمال الفاظ خطابیه بالجمله هر گاه تفتیش حقیقت مراد
ما افتد چاره نیست از تصریح آن اوصاف که فضل باعتبار آنهاست زیرا که تا وقتیکه تصریح بآن
اوصاف نکنیم اختلاف برانداخته نشود و پرده خفا از روی حقیقت منکشف نگردد مقدمه

ثانیه بیان حقیقت فضل کلی بدانکه فضل کلی عبارتست از زیادت بحسب اوصافی که در اکثر احوال و احسن احوال عقلا بآن اعتبار نمایند و بحسب اوصافی که نفع آن در اکثر امور عقلا ادراک کنند مانند آنکه گویند یاقوت افضل است از حجر و ذهب افضل است از نحاس و فرس افضل است از گاو و مطمح نظر عقلا در تفضیل یاقوت و ذهب انست که ثمین است بآن و رغبت ملوک در آن و غلاء ثمن آن و آنچه بدان ماند و در تفضیل فرس استعداد آن برای سواری ملوک و جهاد اعدا و تزین برکوب آن و رسیدن به تجارات آن و چون احسن و انفع بحسب رسوم و حاجات و صناعات مختلف است لاجرم فضل کلی را دو وجه پیدا شد فضل کلی بحسب عرف عام و بحسب عرف خاص و فضل کلی بحسب عرف عام در ان اشیا باشد که همه مردم بحسب جبلت و رسم تمام احسن و انفع شمرند بسبب آنکه آن صفات اکثر باشد در تداول مردمان خصوصا افاضل ایشان در هر طبقه مانند گندم بنسبت جو و ذهب بنسبت نحاس و فضل کلی بحسب عرف خاص مختلف باشد بحسب حاجات و اغراض طبقات و امم مثلا از افراد انسان در اصطلاح طبقه که بتدبیر ملک مشغول اند فضل کلی کسی را باشد که بجمع رجال و نصب مکائد قتال و جبایت و تفریق اموال و سیاست مدن در جمیع احوال احذق و اقدر باشد و در عرف طبقه که باستنباط علوم و درس آنها مشغول اند فضل کلی کسی را باشد که احفظ و اقدر باشد بر استنباط علوم و تحریر و تقریر آن و در زمره حدادان فضل کلی کسی را باشد که آلات حرب با فاده ... از اتفاق باحسن وجه تیز تواند ساخت و اگر فضیلتی در کسی از غیر جهتی که غرض این طبقات بدان متعلق است ظاهر شود مانند براعت جمال یا شرافت نسب آنرا فضل جزئی گویند و گاهی جمعی مشغول باشند بدو فن و عرف ایشان مستخرج باشد از هر دو فن معا مانند خاندانی از سادات که بنجابت و علم هر دو مفتخر باشند و مانند خاندانی از قریش که بعلم و نجابت هر دو متبجح باشند پس در میان ایشان اگر شخصی علم بسیار ندارد و نجابت کامله دارد او را فضل کلی بعرف ایشان نتوان داد و این مقدمه از تفتیش استعمالات فرق و امم واضح گردد

مقدمه ثالثه هرگاه اهل ملت که جامع باشند همت خود را به پیغامبری مبعوث من عند الله تعالی و کتابی الهی و معتقد باشند بآنکه سعادت محصور است در اتباع این پیغمبر و این پیغمبر میزان خیریت و فضیلت است

چنانکه در حدیث شریف آمده واحسن الهدی هدی محمد صلی الله علیه وسلم واین پیغمبر افضل بشر است بلکه افضل
از ملائکه نیز فضل کلی استعمال کنند در علوم ملت خود بحکم مقدمه سابقه امر او ایشان نباشد الا شبیه بودن به
پیغامبر خود در صفاتی که پیغامبر را از جهت پیغامبری او ثابت است وتحمل اعباء ترویج ونشر آن ملت واسطه
بودن در میان پیغامبر وامت او ودران علوم وتربیت کردن است بر منهاج تربیت پیغامبر نظیر آنکه در
مذهب شافعی ابو اسحق شیرازی وبعد از وی امام محمد غزالی وبعد از وی امام رافعی وبعد از وی امام نووی
افضل اصحاب او شدند کما لا یخفی علی المتتبع مذهبه ودر مذهب حنفی امام ابو یوسف وامام محمد وبعد از ایشان طحاوی
وکرخی وبعد از ایشان قدوری وبرهان الدین مرغینانی وابو البرکات نسفی افضل اصحاب ابو حنیفه بودند
ودر طریق نقشبندیه شیخ علاء الدین عطار وبعد از ایشان خواجه عبید الله احرار افضل اصحاب او شدند الی
غیر ذلک من الامثلة والنظائر بفهم اگر میتوانی فهمید که نظام ملت بوجهی از وجوه مشابهت دارد با نظام
سیاست مدنیه وچنانکه در سیاست مدنیه امر ملک تمامی نمی شود بغیر اعانت اعوان که بمنزله جوارح ملک اند
امر ملت نیز تمامی نمی شود بدون اعوان پیغامبر که بمنزله جوارح پیغامبر باشند باز اعوان مختلف اند بعض
اهل قلم وبعض اهل سیف وهر شخصی از هزاران هزار دخل دارد در اتمام امر او بر حسب مقدار خود وافضل
اعوان کسی است که بمنزله وزیر ونخشی باشد در جمع جنود وتدبیر نصب وعزل وشریک بادشاه شود در حل
وعقد وجمع وتفریق همچنان سیاست ملت تمام نمی شود بدون قراء وغزاة وعلماء ویکی را از هزاران هزار دخلی
هست در اتمام امر او بر حسب مقدار خود وافضل اعوان کسی است که عضد او شد در وقت تنهای او وعزت
اسلام داد در وقت غربت او وکسر جماعت متعصبین نمود در وقت غلبه عدا وبعد از انکه پیغامبر برفیق
اعلی صعود فرمود علم او را مشهور ساخت ودین او را در عرب وعجم شایع گردانید واین که گفتیم که تشبیه در صفاتی
که از جهت نبوة حاصل شده است می باید از ان جهت گفتیم که حضرت پیغامبر ما صلوات الله وسلامه علیه
اوصاف کمال همه جمع فرموده بود که بعض آن با اصل نبوت لازم نیست مثل جمال رائع ونسب بارع
وصوت حسن وقوت البطش ودباءت وغیر آن ع آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری * لیکن سخن در فضیلتی
می رود که همه انبیاء را بر امت خود ها متحقق است وتشبه بآن واعانت دران سوال اگر گوئی که خدا تعالی

می فرماید ان اکرمکم عند الله اتقاکم واز ینجا فهمیده می شود که افضلیت منوط بحالتی است که فیما بین العبد و بین الله
باشد جواب گوئیم که تقوی امتثال اوامر و اجتناب مناهی است و اوامر و نواهی در حالتی که فیما بین الله
و بین العبد فقط باشد محصور نیست جهاد از اوامر است و امر معروف و نهی منکر از اوامر است و تعلیم علم از اوامر
است بسا اوقات که ذکر نفل و صلوٰة نفل و صدقه نفل مفضول باشد بکثیری از جهاد و مشغول شدن
بامر لشکر و مانند آن ع هر سخن وقتی و هر نکته مکانی دارد * و در حدیث شریف آمده عن عبد الله بن عمرو ان
رسول الله صلی الله علیه وسلم مر بمجلسین فی مسجده فقال کلاهما علی خیر واحدهما افضل من صاحبه اما هولاء فیدعون
الله و یرغبون الیه فان شاء اعطاهم وان شاء منعهم واما هولاء فیتعلمون الفقه او العلم و یعلمون الجاهل
فهم افضل وانما بعثت معلما ثم جلس فیهم رواه الدارمی و تفضیل عالم بر عابد امر مقرر است و در این آیت
از این آیه بعد ملاحظه سیاق و شان نزول فهمیده می شود که قتال رائج و سبب بارع و مانند آن در اکرمیت
دخل ندارد و همین است حاصل این مقال ما مقدمه رابعه تعیین صفاتی که نبی را از جهت نبوت حاصل
شده باید دانست که اصل نبوت پیغامبران اولی العزم اراده حق تبارک و تعالی است لطف به بندگان
خود و تقریب ایشان بخیر به بعث پیغامبری از میان ایشان و اعلاء کلمه او و اظهار حج او و شائع گردانیدن
علم او قال الله تعالی ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین انهم لهم المنصورون وان جندنا لهم الغالبون
وعن عیاض بن حمار المجاشعی ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ذات یوم فی خطبته الا ان ربی امرنی
ان اعلمکم ما جهلتم مما علمنی یومی هذا کل مال نحلته عبدا حلال وانی خلقت عبادی حنفاء کلهم وانهم اتتهم
الشیاطین فاجتالتهم عن دینهم وحرمت علیهم ما احللت لهم وامرتهم ان یشرکوا بی ما لم انزل به سلطانا وان الله
نظر الی اهل الارض فمقتهم عربهم وعجمهم الا بقایا من اهل الکتاب وقال انما بعثتک لابتلیک وابتلی بک وانزلت
علیک کتابا لا یغسله الماء تقرؤه نائما و یقظان وان الله امرنی ان احرق قریشا فقلت رب اذا یثلغوا راسی
فیدعوه خبزة قال استخرجهم کما اخرجوک واغزهم نغزک وانفق فسننفق علیک وابعث جیشا نبعث خمسة مثله
وقاتل بمن اطاعک من عصاک رواه مسلم بعد از ان چون تامل بلیغ بکار بریم معلوم شود که از لوازم
نبوت و اجزاء آن تمیز نبی است از سائر بشر در هر دو قوت نفس ناطقه که قوت عالمه و عاقله است

پس خدا تعالی پیغامبر را بفضل و نعمت خود بی سابقه عملی در قوت عاقله زیادتی عطا میفرماید که بسبب آن
وحی از جانب غیب باو میرسد و جنت و نار را مشاهده میفرماید و ملائکه را بصور آنها بیند و در واقعات و رؤیای
صالحه واقعات آینده را بصور مثالیه در می یابد و بسوای این جزو اشارت واقع شده است در حدیث
الرؤیا جزو من ستة واربعین جزء من النبوة و همچنین در قوت عامله او مدد میدهد که بسبب آن سمت صالح
نصیب او میگردد و در رعایت آداب عبادات و تدبیر منزل و سیاست مدنیه بطوری که ازان خوبتر متصور
نشود اهتمام میفرماید و خلق و شجاعت و سیاست و عدالت و کفایت و شناختن مصلحت هر وقتی او را اعطا
میکنند و بسوی این جزو اشارت واقع شد در حدیث السمت الصالح جزء من خمسة وعشرین جزء من اجزاء النبوة
اگر میخواهی که خواص نبی را بفهمی فرض کن که چهار شخص را در یک تن جمع کرده اند و نام آن مجموع را نبی
گذاشته پادشاهی که صاحب حکمت عملی او را انسان مدنی میگویند یعنی انسانی که ظل نفس ناطقه او بر مردمان
می افتد و بسبب آن ظل التیامی و انتظامی در میان افراد بشر واقع می شود و هر یکی بر جای خود قرار گرفته
ترتیبی مناسب حادث میگیرد و از انواع اهل قلم و ابطال و مدبران جیش و سیاست کنندگان در بدن
و مزارعان و تجار و غیر ایشان پس اگر اجتماع و ترتیب در میان این فرق متحقق نباشد بسبب ظل نفس
ناطقه او که بر ایشان می افتد بواسطه افعال و اقوال او از سر نو متحقق گردد و اگر متحقق باشد بکمال خود رسد
و هر نا بایستنی که در وی هست زائل گردد قصه مختصر کنم هرچه درین انسان می باید از بخت و حکمت و عدالت
و شجاعت و کفایت و غیر آن همه در نبی بهتر بین و حکیمی که در حکمت عملی بسر آمده و علم اخلاق و تدبیر منازل
و سیاست مدن نیک شناخته و اصول و فروع آن علوم را حاوی شده و بر علم اکتفا نه نموده بلکه همه آن
صفات تحققا و تخلقا در وی نمایان شده و آثار آن صفات جینا فجینا از وی میتراود که کل اناء یترشح بما فیه
و صوفی مرشدی که در میان زمره صوفیان نشسته مصدر کرامات عجیبه و خوارق غریبه گشته و بقوة ارشاد
خود بادیه پیمایان ضلال را راه نجات نموده بعد ازانکه طریق تهذیب نفس بطاعات و ریاضت نیک شناخته
و حس مشترک او مرآة علوم حقه گشته و خفایای عالم ملک و خبایای عالم ملکوت بروی مفاض شده و خوض
اعمال جوارح و اذکار زبان نیک ورزیده تجربی در کلی این فنون ماهر گردیده مثل انچه در مقامات مشائخ

ما شمل حجة الاسلام سرهند مقامات خواجه نقشبند خوانده باشی در تتبع علمی که جاده از شاه ابیع تدبیر الهی گشته و واسطه
آنحضرت علوم حقانی منبع آن شده و لا یعصون الله ما امرهم و یفعلون ما یؤمرون وصف او شده و از جهت علت
او سلطنة بحظیرة القدس گشاده و از آن راه علوم مجرده مایه در عقل و قالب منبع و اطمینانی و تجلی تقبلی
و عملی میسر شده باز تامل باید کرد که آنحضرت صلعم در ایام خود هیچ چیز اقتضا ناتمام نموده اند تا از آنحضرت صلی
الله علیه وسلم بعد عالم هیچ چیز باقی ماند هر چند این سخن دراز است اما از جزئیات بکلیات انتقال می باید کرد
و مدرس ذهن را کار باید فرمود قال الله تعالی هو الذی بعث فی الامیین رسولا منهم یتلو علیهم آیاته و یزکیهم
و یعلمهم الکتاب و الحکمة و ان کانوا من قبل لفی ضلال مبین و آخرین منهم لما یلحقوا بهم و هو العزیز الحکیم پس
باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در زمانی مبعوث شدند که شرک در عبادت شایع بود و معاد را
اثبات نمیکردند و عبادات را فراموش ساخته بودند و در دین حنفی که منسوب است بحضرت ابراهیم تحریفها
راه یافته بود در اول بعثت ابطال شرک نمودند و اثبات معاد فرمودند و تحریفات را برانداختند آنگاه
عرب عامه و قریش خاصه بتعصب برخاستند و ایذا دادند آنحضرت صلی الله علیه وسلم بقوت خداداد در
مقابله و مجادله ایشان استقامت نمودند تا آنکه راه حق واضح شد و اسلام از کفر ممتاز گشت و مردمان در
دین حق درآمدند بعد از آن مامور شدند بهجرت و بجهاد و در آن باب تایید الهی سعی که زیاده بر آن متصور
نباشد بجا آوردند و فتح ها واقع شد و هزیمت ها بر کفار افتاد و دین جاهلیت از هم پاشید و مظالم و مخالفت
سنت عادله که شیوع تمام یافته بود در کمین عدم رفت و علمی که هرگز بآن آشنا نبودند در میان ایشان شایع
شد و آن ده علم است علم قرآن و علم ایمان یعنی ارکان پنجگانه اسلام با توقیت اوقات و تعیین آداب
و ما یتعلق آن و علم معاد یعنی شرح احوال برزخ و حشر و جنت و نار و علم احسان یعنی از قوالب عبادات
بارواح آن و از صور طاعات بانوار آن ترقی نمودن و نام احسان امروز طریقت و معرفت است و علم
شرایع در تدبیر منازل و سیاست مدن و طریق معاش و علم اخلاق و علم آداب و علم فتن یعنی حوادث
آینده و علم فضائل اعمال و علم مناقب عمال و این همه علوم را بوجهی شرح و تفصیل داد و شایع و مشهور
گردانید که باقاصی و ادانی و صغیر و کبیر و ذکی و غبی رسید الا هر کرا نصیبی که شقاوت ازلی او را در گرفته

وتربیت فرمود اہل زمان خود را تا آنکہ اہل بدو وسکان صحرا محسنین ومقربین گشتند واین تربیت بفیض
صحبت بابرکت بود وامر معروف ونہی منکر در ہر حالتی بقدر آن حالت وہمین منِ عظمی کہ اشارہ واقع شد
درین آیت اگر عمری در تامل بگذرانی مثل این منقح ومحصل نیابی مقدمہ خامسہ بیان آنکہ حالتی
کہ بسبب آن غیر نبی با نبی تشبہ کند چیست واعانت کلی پیغامبر در اموری کہ پیغامبر برای او مبعوث شدہ
وباعتنا تمام آنرا سرانجام داد بچہ قسم متصور گردد بدانکہ تشبہ در خصلت اولی کہ ارادہ بعثت است بآن
طریق تواند بود کہ ارادہ منعقد شود بآنکہ اتمام این کار بردست بعضی امتیان کنند وانمعنی را پیغامبر ارشاد
فرماید قال اللہ تعالی کنتم خیر امۃ اخرجت للناس تامرون بالمعروف وتنہون عن المنکر وتومنون باللہ
عن بہز بن حکیم عن ابیہ عن جدہ انہ سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول فی قولہ تعالی کنتم خیر امۃ الآیۃ قال
انتم تتمون سبعین امۃ انتم خیرہا واکرمہا علی اللہ اخرجہ الترمذی وعن ابن عباس فی قولہ عزوجل کنتم خیر
امۃ اخرجت للناس قال ہم الذین ہاجروا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مکۃ الی المدینۃ اخرجہ الحاکم
وقال اللہ تعالی وعد اللہ الذین آمنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنہم فی الارض کما استخلف الذین من
قبلہم ولیمکنن لہم دینہم الذی ارتضی لہم ولیبدلنہم من بعد خوفہم امنا یعبدوننی لا یشرکون بی شیئا ومن کفر
بعد ذلک فاولئک ہم الفاسقون عن ابی بن کعب قال لما قدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
واصحابہ المدینۃ وآواہم الانصار رمتہم العرب عن قوس واحدۃ کانوا لا یبیتون الا بالسلاح ولا یصبحون الا
فیہ فقالوا اترون انا نعیش حتی نبیت آمنین مطمئنین لا نخاف الا اللہ فنزلت وعد اللہ الذین آمنوا منکم
الآیۃ اخرجہ الحاکم وعن ابی عروۃ قال کنا عند مالک بن انس فذکروا رجلا ینتقص اصحاب رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم فقال مالک من اصبح من الناس فی قلبہ غیظ علی اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقد اصابتہ
ہذہ الآیۃ وعد اللہ الذین آمنوا منکم وعملوا الصالحات اخرجہ الواحدی وقد بینا ان اللہ تعالی کشف علی
نبیہ بما لہ ای اصحابہ ان المراد بذلک استخلاف صحابہ ثلثین سنۃ وقال اللہ تعالی ذلک مثلہم فی التوراۃ و
مثلہم فی الانجیل کزرع اخرج شطأہ فآزرہ فاستغلظ فاستوی علی سوقہ یعجب الزراع لیغیظ بہم الکفار
وعد اللہ الذین آمنوا وعملوا الصالحات منہم مغفرۃ واجرا عظیما عن خیثمۃ قال قرأ رجل علی عبد اللہ سورۃ الفتح

فلما بلغ کزرع اخرج شطأه فآزره فاستغلظ فاستوی علی سوقه یعجب الزراع لیغیظ بهم الکفار قال لیغیظ
الله بالنبی صلی الله علیه وسلم وباصحابه الکفار قال ثم قال عبد الله اتم الزرع وقد دنا حصاده اخرجه الحاکم
وعن عائشة فی قوله تعالی لیغیظ بهم الکفار قالت اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم امروا بالاستغفار
لهم فسبوهم اخرجه الحاکم وقال الواحدی هذا مثل ضربه الله تعالی لمحمد صلی الله علیه وسلم فالزرع محمد والشطأ
اصحابه والمؤمنون حوله وکانوا فی ضعف وقلة کما کان اول الزرع دقیقا ثم غلظ وقوی وتلاحق کذلک
المؤمنون قوی بعضهم بعضا حتی استغلظوا واستووا علی امرهم لیغیظ بهم الکفار ای انما کثرهم وقواهم
لیکونوا غیظا للکافرین اما تشبه در زیادتی که در حیز علمی نفس ناطقه دهند باین وجه تواند بود که کسی را ثابت
محدث وملهم کنند تا بعض بروق غیب در دل او لمعان نماید واین معنی بدو طریق تواند بود یکی آنکه بجهت
شنیدن سخن پیغامبر منجذب شود باصل کار گویا آن را بی واسطه می بیند ومی داند واز لوازم این معنی تصدیق
دل است بغیر اکراه ونیز از لوازم او صحبت دائمه با پیغامبر صلی الله علیه وسلم با وصف فنا وفدا وتسلیم
وترک مخالفت اگرچه در ادنی شیء باشد وامام این طریقه صدیق اکبر است ودوم آنکه فراست صادقه او را
نصیب کنند وعقل او را از حظیرة القدس تائیدی دهند که غالبا اصابت کند در مجتهدات خود واز لوازم
این معنی آنست که وحی بر حسب رای او نازل شود ونیز از لوازم او آنست که ممتاز شود در میان ابناء
جنس خود بآنکه هر چیزی را که ظن کند موافق واقع افتد وامام این طریقه فاروق اعظم است اما تشبه در
زیادتی که در حیز عملی نفس ناطقه دهند بدو وجه تواند بود اول آنکه همت صالح داشته باشد وعدالت
کامله در امور ملک رانی وسیاست مدن داد آن دهد وبوجهی معامله کند که اسباب وی مختلف نشود
وتا مقدور بدون سل سیف در میان مسلمین کار سرانجام دهد وجهاد عرب وعجم بنوعی که بهتر از آن متصور
نباشد بجا آرد وحق شخصی از هزاران هزار که در امر ملت سعی کند جدا جدا بشناسد واز هر یکی کاری که از وی
می آید بگیرد وعلما وعقلا ونصرت دین را باقصی همت مطمح نظر خود سازد گویا برای همین کار مخلوق شده
واین امر غایت سعادت او است ورد وقبول او همه بر موافقت ملت ومخالفت آن باشد یا اصابت
رای وفطانت الهیه بآن مشابه گویا رای او مرآة اراده الهی افتاده هر چه می اندیشد از مکمن غیب بحسب

اندیشه او ظاهر شود چنانکه حضرت مرتضی فرمود ان عمر کان رشید الرای و فرمود تازیانه عمر بهتر از سیف ماست
وجه ثانی آنکه ترتیب کند جمیع اصحاب خود را بتاثیر صحبت و هر یکی را امر معروف کند در هر حالتی بقدر آن حالت
و مواعظ و خطب بلیغه او موثرترین کلمات باشد در نفوس و کرامات عجیبه و خوارق غریبه از وی مشاهده
افتد اما تشبه او با پیغامبر در تحمل اعباء دعوت بآن وجه تواند بود که مرد جلیل القدر که در نظر مردمان محترم باشد
واز وی در حل و عقد خویش حساب میگرفته باشند و باوی از هر بطن جماعتی موتلف باشند با قصی همت
در اسلام قدم راسخ زند و بمجرد دخول او در اسلام جمعی در اسلام در آیند و بمجرد دخول او عزة اسلام ظاهر شود و
در نظر مردمان پر ظاهر گردد که این ملت را ظهوری شدنی است و دست متعصبان از تطاول این ملت
بسبب قیام او بسته گردد و توقع غلبه از خاطر ایشان بسبب رسوخ قدم او از هم پاشد باز چون جهاد در میان
آید بهر وقعی او را دخل باشد در حل و عقد و جمع رجال و نصب قتال و مشورت او را بند برای تمام باشد پیش
آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اما تشبه او با پیغمبر در نشر علوم بآن تواند بود که تصرف کند در علوم مرویه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بارشاد طرق روایت و حمل ناس بر تعلیم علوم آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اگر در مسئله اقوال
روات مختلف شوند خروج نماید از مضیق اختلاف بقضا و اجماع و ارشاد نماید طریق اجتهاد را و سد کند
طرق تحریف را بالجمله احکام نماید اخذ علم از پیغامبر و امام باشد درین راه و واسطه باشد در میان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم و امت او در اخذ علوم **فائده** در حدیث متواتر آمده است خیر القرون قرنی ثم الذین
یلونهم الحدیث و سر در تفضیل صحابه بر هر که بعد از ایشان آمد آنست که ایشان واسطه اند میان پیغامبر
و این جماعت متاخره و از جهت غلبه اسلام بواسطه ایشان و رسیدن علم بسبب ایشان بفهم اگر میتوانی
فهمید که امر ملت مشابهت تمام دارد بدیواری که هر خشت فوقانی متفرع است بر خشت تحتانی و واسطه
استقامت او است تا آنکه کار باساس رسد همچنین هر قرن متاخره مستمد و منت پذیر قرن متقدم است در
شرائع اسلام و علوم و هدایت و شرع تا آنکه امر منتهی گردد بصاحب شرع که از جانب خدا تعالی شریعت
را بی واسطه آورده نمی بینی که امروز کافری چون میخواهد که مسلمان شود چه قدر حرکات ضعیفه می باید پیش
گروه که از میان اهل کفر در سهم کفر بر آمده از اهل اسلام یاد گیرد و بآن متخلق گردد خدا تعالی رحمت نامه

نازل گردانا دبر آبا واجداد و اساتذه ومشائخ ما که در حجر تربیت خود ما را پرورش دادند و اول کلمه که بما رسانیدند
کلمه اسلام بود و اول رسمی که بما آموختند رسم اسلام بود و آن مؤنت دشوار از سر ما برداشتند رب ارحمهما کما ربیانی
صغیرا و رحمت دیگر او فی و اتم ازان نصیب اصول ایشان گردانا دکه ایشان را همچنین در حجر خود تربیت کرده
این مؤنت خلاص گردانیدند و همچنین تا آنکه صلوات تامه و تحیات کامله تحفه جناب عالی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم گردد و بعد هر مسلمانی که باین ملت حقه بهره مند گردید علما و عملا همچنین باید دانست و همچنین نسب
را بر جان خود باید نهاد تا بر آبای ظاهری و باطنی کرده باشیم و از عقوق ایشان دور شویم والحمد لله رب
العالمین مقدمه سادسه بیان تحقق این خصال در شیخین بوجه کمال اما متضمن بودن بعثت پیغامبر
صلی الله علیه وسلم بعث ایشان را و اعلام از جانب غیب بآنمعنی پس فصلی ازان در مسلک اول تقریر کرده
شد و از ین باب است قصه سقف عن الاقرع مؤذن عمر بن الخطاب قال بعثنی عمر بن الخطاب الی
الاسقف فدعوته فقال له عمر هل تجدنی فی الکتاب قال نعم قال کیف تجدنی قال اجدک قرنا قال فرفع علیه
الدرة فقال قرن مه قال قرن حدید امیر شدید فقال کیف تجد الذی یجیئ بعدی قال اجده خلیفة صالحا
غیر انه یؤثر قرابته قال عمر یرحم الله عثمان ثلثا قال کیف تجد الذی بعده قال اجده صدأ حدید قال فوضع
عمر یده علی راسه فقال یا دفراه فقال یا امیر المؤمنین انه خلیفة صالح ولکنه یستخلف حین یستخلف والسیف
مسلول والدم مهراق قال ابو داود الدفر النتن اخرجه ابو داود وفی بعض النسخ و از ین باب است
رویای عوف بن مالک عن عوف بن مالک الاشجعی انه رای فی المنام کان الناس جمعوا فاذا فیهم رجل
فرعهم فهو فوقهم ثلث اذرع قال فقلت من هذا قال عمر قلت لم قالوا لان فیه ثلث خصال انه لا یخاف
فی الله لومة لائم وانه خلیفة مستخلف و شهید مستشهد قال فاتی ابا بکر فقصها علیه فارسل الی عمر فدعاه
لیبشره قال فجاء عمر قال فقال لی ابو بکر اقصص رؤیاک قال فلما بلغت خلیفة مستخلف زبرنی عمر
وقال اسکت تقول هذا وابو بکر حی قال فلما کان بعد ان ولی عمر مررت بالشام وهو علی المنبر قال
فدعانی وقال اقصص رؤیاک فقصصتها فلما قلت انه لا یخاف فی الله لومة لائم قال انی لارجو ان یجعلنی
الله منهم قال فلما قلت خلیفة مستخلف قال قد استخلفنی الله فسل الله ان یعیننی علی ما ولانی فلما ان ذکرت شهید

استشهد قال انی لی بالشهادة وانا بین اظهرکم تغزون ولا اغزو ثم قال بلی یاتی الله بها ان شاء الله اخرجه
ابو عمر فی الاستیعاب واما تشبیه شیخین بحضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم در خبرهٔ عقلی نفس ناطقه بآن دو طریقه
که بیان کردیم پس شواهد بسیار دارد از آنجمله حدیث ابی درداء قال قال النبی صلی الله علیه وسلم ان الله بعثنی الیکم
فقلتم کذبت وقال ابو بکر صدقت وواسانی بنفسه وماله فهل انتم تارکو لی صاحبی مرتین فما اوذی بعدها اخرجه
البخاری وحدیث عائشة قال لما اسری النبی صلی الله علیه وسلم الی المسجد الاقصی اصبح تحدث الناس بذلک فارتد
ناس ممن کان آمنوا به وصدقوه وسعوا بذلک الی ابی بکر رضی الله عنه فقالوا هل لک الی صاحبک یزعم انه اسری
به اللیلة الی بیت المقدس قال او قال ذلک لقد صدق قالوا او تصدقه انه ذهب اللیلة الی بیت المقدس
وجاء قبل ان یصبح قال نعم انی لاصدقه فیما هو ابعد من ذلک اصدقه بخبر السماء فی غدوة او روحة فلذلک سمی
ابو بکر الصدیق اخرجه الحاکم قال ابو عمر سمی الصدیق لبداره الی تصدیق رسول الله صلی الله علیه وسلم فی کل
ما جاء به وقیل بل قیل له الصدیق لتصدیقه فی خبر الاسراء (مبادرت کردن) وفی حدیث التخییر قال علی فکان رسول الله
صلی الله علیه وسلم هو المخیر وکان ابو بکر اعلمنا به وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم دعوا لی صاحبی فانکم قلتم لی
کذبت وقال لی صدقت وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم فی کلام البقرة والذئب آمنت به انا وابو بکر
وعمر وما هما ثم علما منه بما کانا علیه من الیقین والایمان انتهی قول ابی عمر وعن ابی سعید الخدری ان رسول الله
صلی الله علیه وسلم جلس علی المنبر فقال ان عبدا خیره الله بین ان یؤتیه من زهرة الدنیا ما شاء وبین ما عنده
فاختار ما عنده فقال ابو بکر فدیناک یا رسول الله بآبائنا وامهاتنا قال فعجبنا فقال الناس انظروا الی
هذا الشیخ یخبر رسول الله صلی الله علیه وسلم عن عبد خیره الله بین ان یؤتیه من زهرة الدنیا ما شاء وبین
ما عند الله وهو یقول فدیناک بآبائنا وامهاتنا فکان رسول الله صلی الله علیه وسلم هو المخیر وکان ابو بکر هو اعلمنا
به فقال النبی صلی الله علیه وسلم ان من امن الناس علی فی صحبته وماله ابو بکر ولو کنت متخذا خلیلا لاتخذت
ابا بکر خلیلا ولکن اخوة الاسلام لا یبقین فی المسجد خوخة الا خوخة ابی بکر اخرجه الترمذی وللشیخین نحوه من طرق
متعددة وعن عائشة ان ابا بکر لم یقل بیت شعر فی الاسلام حتی مات وانه کان قد حرم الخمر فی الجاهلیة هو و
عثمان رضی الله عنهما اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وعن سعید بن المسیب ان رجلا من اسلم جاء الی ابی بکر

الصديق فقال له ان الآخر زني فقال له ابو بكر هل ذكرت هذا لاحد غيري فقال لا فقال له ابو بكر فتب الى الله
واستتر بستر الله فان الله يقبل التوبة من عباده فلم تقرره نفسه حتى اتى عمر بن الخطاب فقال له مثل ما قال لابي
بكر فقال له عمر مثل ما قال له ابو بكر قال فلم تقرره نفسه حتى جاء الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له ان
الآخر زني قال سعيد فاعرض عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلث مرات كل ذلك يعرض عنه رسول الله
صلى الله عليه وسلم حتى اذا اكثر عليه بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم الى اهله فقال أيشتكي ام به جنة فقالوا يا رسول الله
والله انه لصحيح فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أبكر ام ثيب قالوا بل ثيب يا رسول الله فامر به رسول الله
صلى الله عليه وسلم فرجم اخرجه مالك وعن المسور بن مخرمة في قصة الحديبية وحديث ابي جندل فقال عمر بن الخطاب
فاتيت نبي الله صلى الله عليه وسلم فقلت الست نبي الله حقا قال بلى قلت السنا على الحق وعدونا على
الباطل قال بلى قلت فلم نعطي الدنية في ديننا اذا قال اني رسول الله ولست اعصيه وهو ناصري قلت
او ليس كنت تحدثنا انا سنأتي البيت فنطوف به قال بلى افاخبرتك انا نأتيه العام قلت لا قال فانك آتيه
ومطوف به قال فاتيت ابا بكر فقلت يا ابا بكر أليس هذا نبي الله حقا قال بلى قلت السنا على الحق وعدونا
على الباطل قال بلى قلت فلم نعطي الدنية في ديننا اذا قال ايها الرجل انه رسول الله وليس يعصي ربه
وهو ناصره فاستمسك بغرزه فوالله انه على الحق قلت أليس كان يحدثنا انا سنأتي البيت فنطوف به قال
بلى افاخبرك انك تأتيه العام قلت لا قال فانك آتيه ومطوف به اخرجه البخاري وعن ابن عباس قال
لما اخرج اهل مكة النبي صلى الله عليه وسلم قال ابو بكر الصديق رضي الله عنه انا لله وانا اليه راجعون اخرجوا نبيهم
ليهلكوا قال فنزلت أذن للذين يقاتلون بانهم ظلموا وان الله على نصرهم لقدير قال ابو بكر الصديق فعلمت
انها قتال اخرجه الحاكم وفي قصة رؤيا النبي صلى الله عليه وسلم غنما كثيرة سودا دخلت فيها غنم كثيرة بيض وفي
رواية ابي ايوب فقال النبي صلى الله عليه وسلم يا ابا بكر اعبرها فقال ابو بكر يا رسول الله هي العرب تتبعك ثم
تتبعها العجم حتى تغمرها فقال النبي صلى الله عليه وسلم هكذا عبرها الملك بسحر اخرجه الحاكم وقال ابن هشام حدثني
بعض اهل العلم عن ابراهيم بن جعفر المحمودي قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم رأيت اني لقمت لقمة
من حيس فالتذذت طعمها فاعترض في حلقي منها شيء حين ابتلعتها فادخل علي يده فنزعه فقال ابو بكر الصديق

رضی اللہ عنہ یا رسول اللہ ہذہ سریۃ من سرایاک تبعثہا فیاتیک منہا البعض ما تحب و یکون فی بعضہا العرض
فتبعث علیاً فیسہلہ وعن عائشۃ قالت رایت ثلثۃ اقمار سقطن فی حجرتی فقصصت رؤیای علی ابی بکر الصدیق
قالت فلما توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و دفن فی بیتہا قال لہا ابو بکر ہذا احد اقمارک و ہو خیرہا اخرجہ مالک
فی الموطا وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقد کان فیما قبلکم من الامم محدثون فان
یکن فی امتی منہم احد فانہ عمر اخرجہ البخاری قال ابو عمر من حدیث ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر و قلبہ و نزل القرآن بموافقتہ فی اسری بدر و فی الحجاب و فی تحریم الخمر
و فی مقام ابراہیم و روی من حدیث عقبۃ بن عامر و ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال لو کان
بعدی نبی لکان عمر ومن حدیث ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بینا انا نائم اتیت بقدح لبن فشربت
حتی رأیت الری یخرج من اظفاری ثم اعطیت فضلی عمر قالوا فما اولت ذلک یا رسول اللہ قال العلم و
قال علی ما کنا نبعد ان السکینۃ تنطق علی لسان عمر عن ابن سیرین قال کعب لعمر یا امیر المومنین ہل تری
فی منامک شیئا فانتہرہ فقال انا اجد رجلا یری امر الامۃ فی منامہ عمر و الا بن عساکر ذکر ابن ابی داود فی
کتاب المصاحف انہ کان ابو بکر یسمع مناجاۃ جبرئیل للنبی صلی اللہ علیہ وسلم ولا یراہ من کتاب الخصائص فی
باب ما کان یظہر علیہ فی الوحی من الآیات و قال حذیفۃ کان علم الناس کلہم قد دس فی حجر مع علم عمر و
قال ابن مسعود لو وضع علم احیاء العرب فی کفۃ میزان و وضع علم عمر فی کفۃ لرجح علم عمر و لقد کانوا یرون انہ
ذہب بتسعۃ اعشار العلم و لمجلس کنت اجلسہ من عمر اوثق فی نفسی من عمل سنۃ انتہی کلام ابی عمر و عن عبد اللہ
بن عمر قال ما سمعت عمر لشئ قط فیقول انی لاظنہ کذا الا کان کما یظن اخرجہ البخاری و عنہ ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر و قلبہ و قال ابن عمر ما نزل بالناس امر قط فقالوا
فیہ و قال فیہ عمر الا نزل فیہ القرآن علی نحو ما قال عمر اخرجہ الترمذی و عن عمر بن شرحبیل عن عمر بن الخطاب
انہ قال اللہم بین لنا فی الخمر بیان شفاء فنزلت التی فی البقرۃ یسألونک عن الخمر و المیسر قل فیہما اثم کبیر الآیۃ
فدعی عمر فقرأت علیہ ثم قال اللہم بین لنا فی الخمر بیان شفاء فنزلت التی فی النساء یا ایہا الذین آمنوا لا
تقربوا الصلوۃ و انتم سکاری فدعی عمر فقرأت علیہ ثم قال اللہم بین لنا فی الخمر بیان شفاء فنزلت التی

معنی ابن ... ۱۲
معنی ابن ... ۱۲

فی المائدة انما یرید الشیطان الی قوله فهل انتم منتهون فدعی عمر فقرأت علیه فقال انتهینا انتهینا اخرجه الترمذی
اما نشر شیخین علم شریعت را و واسطه بودن درمیان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و امت او در علوم بسیار
تفصیلی دارد یک ساعت خاطر را متوجه آن باید ساخت اعظم میراثی که از آنحضرت صلی الله علیه وسلم بامت
مرحومه رسید قرآن عظیم است و حمله آن قراء و کتبه قرآن عظیم اند برسم قرآن و هرچه امروز بدست مردمان باقی
مانده از علوم قراءة و رسم منشاء آن شیخین بوده اند عن زید بن ثابت قال ارسل الی ابوبکر رضی الله عنه
مقتل اهل الیمامة فاذا عمر بن الخطاب عنده قال ابوبکر ان عمر اتانی فقال ان القتل قد استحر یوم الیمامة بقراء
القرآن وانی لاخشی ان یستحر القتل بالقراء بالمواطن فیذهب کثیر من القرآن وانی اری ان تامر بجمع القرآن
قلت لعمر کیف تفعل شیئا لم یفعله رسول الله صلی الله علیه وسلم قال عمر هذا والله خیر فلم یزل عمر یراجعنی
حتی شرح الله صدری لذلک ورأیت فی ذلک الذی رأی عمر قال زید قال ابوبکر انک رجل شاب عاقل
لا نتهمک وقد کنت تکتب الوحی لرسول الله صلی الله علیه وسلم فتتبع القرآن فاجمعه فوالله لو کلفونی نقل
جبل من الجبال ما کان اثقل علی مما امرنی به من جمع القرآن قلت کیف تفعلون شیئا لم یفعله رسول الله
صلی الله علیه وسلم قال هو والله خیر فلم یزل ابوبکر یراجعنی حتی شرح الله صدری للذی شرح له صدر ابی بکر و
عمر فتتبعت القرآن اجمعه من العسب واللخاف وصدور الرجال اخرجه البخاری وعن انس بن مالک
ان حذیفة بن الیمان قدم علی عثمان وکان یغازی اهل الشام فی فتح ارمینیة وآذربیجان مع اهل العراق
فافزع حذیفة اختلافهم فی القراءة فقال حذیفة لعثمان یا امیر المؤمنین ادرک هذه الامة قبل ان یختلفوا
فی الکتاب اختلاف الیهود والنصاری فارسل عثمان الی حفصة ان ارسلی الینا بالصحف ننسخها فی
المصاحف ثم نردها الیک فارسلت بها حفصة الی عثمان فامر زید بن ثابت وعبد الله بن الزبیر وسعید
بن العاص وعبد الرحمن بن الحارث بن هشام فنسخوها فی المصاحف وقال عثمان للرهط القرشیین
الثلثة اذا اختلفتم انتم وزید بن ثابت فی شیء من القرآن فاکتبوه بلسان قریش فانما نزل بلسانهم ففعلوا
حتی اذا نسخوا الصحف فی المصاحف رد عثمان الصحف الی حفصة وارسل الی کل افق بمصحف مما نسخوا و
امر بما سواه من القرآن فی کل صحیفة او مصحف ان یحرق اخرجه البخاری وقال البغوی فی شرح السنة فی شرح

قوله صلی الله علیه وسلم ان هذا القرآن نزل علی سبعة احرف وکان الامر علی هذا حیوة رسول الله صلی الله علیه وسلم وبعده کانوا یقرؤون بالقراءة التی اقرأهم رسول الله صلی الله علیه وسلم وتفهم باذن الله عزوجل الی ان وقع الاختلاف بین القراء فی زمن عثمان بن عفان واشتد الامر فیه بینهم حتی اظهر بعضهم انکار بعض القراءة منه وخافوا الفرقة فاستشار عثمان رضی الله عنه الصحابة فی ذلک فجمع الله تعالی الامة بحسن اختیار الصحابة علی مصحف واحد هو آخر العرضات من رسول الله صلی الله علیه وسلم وکان ابوبکر الصدیق رضی الله عنه امر بکتبه جمیعا بعد ما کان متفرقا فی الرقاع بمشورة الصحابة حین استحر القتل بقراء القرآن یوم الیمامة فخیف فوات ذهاب کثیر من القرآن بذهاب حملته فامر بجمعه فی مصحف واحد لیکون اصلا للمسلمین یرجعون الیه ویعتمدون علیه فامر عثمان بنسخه فی المصاحف وجمع القوم علیه وامر بتحریق ما سواه قطعا لمادة الخلاف وکان ما یخالف الخط المتفق علیه فی حکم المنسوخ والمرفوع کسائر ما نسخ ویرفع منه باتفاق الصحابة علیه والمکتوب بین اللوحین وهو المحفوظ من الله عزوجل للعباد وهو الامام للامة ولیس لاحد ان یعدو فی اللفظ الی ما هو خارج من رسم الکتابة والشواذ فاما القراءة باللغات المختلفة مما یوافق الخط والکتاب فالفسحة فیها باقیة والتوسعة قائمة بعد ثبوتها وصحتها بنقل العدول عن رسول الله صلی الله علیه وسلم علی ما قرأته القراء المعروفون بالنقل الصحیح عن الصحابة رضی الله عنهم روی عن خارجة بن زید بن ثابت قال القراءة سنة واراد به والله اعلم ان اتباع من قبلنا فی الحروف وفی القراءة سنة متبعة لایجوز فیه مخالفة المصحف الذی هو امام ولا مخالفة القراءة التی هی مشهورة وان کان غیر ذلک شائعا فی اللغة جمعت الصحابة والتابعون فمن بعدهم علی هذا ان القراءة سنة لیس لاحد ان یقرء حرفا الا باثر صحیح عن رسول الله صلی الله علیه وسلم موافق لخط المصحف اخذه لفظا وتلقینا وصح عن النبی صلی الله علیه وسلم انه قال استقرأوا القرآن من اربعة عبدالله بن مسعود وسالم مولی ابن حذیفة وابی بن کعب ومعاذ بن جبل والقراء المعروفون اسندوا اقراءتهم الی الصحابة فعبدالله بن کثیر ونافع اسندا الی ابی بن کعب وعبدالله بن عامر اسند الی عثمان بن عفان واسند عاصم الی علی وعبدالله بن مسعود وزید واسند حمزة الی عثمان وعلی وهولاء قرؤا علی النبی صلی الله علیه وسلم بعد ازان فاروق اعظم باهتمام عظیم قراء را نصب فرمود برای تعلیم قرآن وتعاهد ایشان نمود ودر قراءات مناظرہ

کرد و در مواضع مشکلہ خود مباشر کشف اشکال شد و سائر مواضع را حوالہ بہ قرار نمود تا آنکہ راہ واضح شد
و قرآن بعد اقاصی بلاد الی رسید و مردمان ہمہ بآن رطب اللسان گشتند چند حدیثی از شواہد این معنی نیز
بخوانیم عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ انہ خطب الناس فقال من اراد ان یسال عن القرآن فلیات
ابی بن کعب و من اراد ان یسال عن الحلال والحرام فلیات معاذ بن جبل و من اراد ان یسال عن
المال فلیاتنی فان اللہ تعالی جعلنی خازنا اخرجہ الحاکم و عن عبد الرحمن بن عبد القاری انہ قال خرجت مع
عمر بن الخطاب لیلۃ فی رمضان الی المسجد فاذا الناس اوزاع متفرقون یصلی الرجل لنفسہ و یصلی الرجل
فیصلی بصلوتہ الرھط فقال انی اری لو جمعتہم علی قاری واحد لکان امثل ثم عزم فجمعہم علی ابی بن کعب قال
ثم خرجت معہ لیلۃ اخری والناس یصلون بصلوۃ قارئہم فقال عمر نعمت البدعۃ ہی والتی ینامون عنہا
افضل من التی یقومون یعنی آخر اللیل وکان الناس یقومون اولہ اخرجہ البخاری و مسلم و عن السائب
بن یزید انہ قال امر عمر بن الخطاب ابی بن کعب و تمیم الداری ان یقوما للناس باحدی عشرۃ رکعۃ وکان
القاری یقرا بالمئین حتی کنا نعتمد علی العصا من طول القیام وما کنا ننصرف الا فی فروع الفجر اخرجہ مالک
و عن عمر بن الخطاب قال علی اقضانا و ابی اقرانا و انا لندع بعض ما یقول ابی و ابی یقول اخذت عن رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولا ادعہ قال اللہ تبارک و تعالی ما ننسخ من آیۃ او ننسہا اخرجہ الحاکم و عن مالک انہ
سال ابن شہاب عن قول اللہ تبارک و تعالی یا ایہا الذین آمنوا اذا نودی للصلوۃ من یوم الجمعۃ فاسعوا
الی ذکر اللہ فقال ابن شہاب کان عمر بن الخطاب یقرؤہا اذا نودی للصلوۃ فامضوا الی ذکر اللہ اخرجہ فی
الموطا والمعنی انہ کان یفسرہا بالمضی و عن عمر بن الخطاب انہ مر برجل وہو یقول السابقون الاولون
من المہاجرین والانصار والذین اتبعوہم باحسان رضی اللہ عنہم و رضوا عنہ الی آخر الآیۃ فوقف علیہ عمر
فقال انصرف فلما انصرف قال لہ عمر من اقراک ہذہ الآیۃ قال اقرانیہا ابی بن کعب فقال انطلقوا بنا
الیہ فانطلقوا الیہ فاذا ہو متکئ علی وسادۃ یرجل راسہ فسلم علیہ فرد السلام فقال یا ابا المنذر قال لبیک
قال اخبرنی ہذا انک اقراتہ ہذہ الآیۃ قال صدق تلقیتہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال عمر انت
تلقیتہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال نعم تلقیتہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلاث مرات

کل ذلک یقوله وقال فی الثالثة وهو غضبان نعم والله لقد انزلها الله علی جبرئیل وانزلها جبرئیل علی محمد فلم یستامر فیهما الخطاب ولا ابنه فخرج عمر وهو رافع یدیه وهو یقول الله اکبر الله اکبر اخرجه الحاکم ومعنی این حدیث آنست که فاروق اعظم وا ودرو الذین اتبعوهم نمیخواندو۔ بمناظره ابی بن کعب ظاهر شد که صحیح وجود وست پس در مصحف همان صحیح را اثبات نمود وعن ابی ادریس عن ابی بن کعب انه کان یقرأ اذ جعل الذین کفروا فی قلوبهم الحمیة حمیة الجاهلیة ولو حمیتم کما حموا لفسد المسجد الحرام فانزل الله سکینته علی رسوله فبلغ ذلک عمر فاشتد علیه فبعث الیه وهو یهنا ناقة له فدخل علیه فدعا ناسا من اصحابه فیهم زید بن ثابت فقال من یقرأ منکم سورة الفتح فقرأ زید علی قرائتنا الیوم فغلظ له عمر فقال له ابی أأتکلم فقال تکلم فقال لقد علمت انی ادخل علی النبی صلی الله علیه وسلم ویقرئنی وانتم بالباب فان احببت ان اقرئ الناس علی ما اقرأنی اقرأت والا لم اقرئ حرفا ما حییت قال بل اقرئ الناس اخرجه الحاکم ومعنی این حدیث آنست که ولو حمیتم کما حموا متواتر نیست بلکه قرأة شاذه است پس آنرا در قرآن داخل نکردند وعن الشافعی انه قال حدثنا اسمعیل بن عبد الله بن قسطنطین قال قرأت علی شبل واخبر شبل انه قرأ علی عبد الله بن کثیر واخبر عبد الله انه قرأ علی مجاهد واخبر مجاهد انه قرأ علی ابن عباس واخبر ابن عباس انه قرأ علی ابی بن کعب وقال ابن عباس قرأ ابی علی النبی صلی الله علیه وسلم قال الشافعی وقرأت علی اسمعیل بن عبد الله بن قسطنطین اخرجه الحاکم وعن احمد بن محمد بن القاسم بن ابی بزة قال سمعت عکرمة بن سلیمان یقول قرأت علی اسمعیل بن عبد الله بن قسطنطین فلما بلغت والضحی کبر حتی تختم واخبره انه قرأ علی عبد الله بن کثیر فامره بذلک واخبره عبد الله بن کثیر انه قرأ علی مجاهد فامره بذلک واخبره مجاهد ان ابن عباس امره بذلک واخبره ابن عباس ان ابی بن کعب امره بذلک واخبره ابی بن کعب ان النبی صلی الله علیه وسلم امره بذلک اخرجه الحاکم وعن سلمة بن کهیل عن حبة العرنی قال قرأت فی کتاب عمر الی اهل الیمن بکوفة اما بعد فانتم راس العرب وجمجمتها وانتم سهمی الذی ارمی به ان جاء شیء من ههنا وههنا وقد بعثت الیکم عبد الله واخترته لکم وآثرتکم به علی نفسی اخرجه الحاکم وعن حارثة بن المضرب قال قرأت کتاب عمر الی اهل الکوفة اما بعد فانی بعثت الیکم عمارا امیرا وعبد الله بن مسعود معلما ووزیرا وهما من النجباء من اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم فاسمعوا لهما واقتدوا بهما فانی قد آثرتکم بعبد الله علی نفسی اثره اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وعن الاعمش قال قرأت القرآن علی یحیی بن وثاب ثلثین مرة وقرأ یحیی علی علقمة وقرأ علقمة علی عبد الله وقرأ عبد الله علی رسول الله صلی الله

از هذا بالکرد
قرآن و ما لبدین ا
مصدر باز فتح و
ابد ۱۲

عليه وسلم والرجز فاهجر بكسر الراء اخرجه الحاكم وعن قيس بن مروان انه اتى عمر فقال جئت يا امير المؤمنين من الكوفة
وتركت بها رجلا يملي المصاحف عن ظهر قلبه فغضب وانتفخ حتى كاد يملأ ما بين شعبتي الرحل فقال ومن هو
ويحك قال عبد الله بن مسعود فما زال يطفى ويسير عنه الغضب حتى عاد الى حاله التي كان عليها ثم قال ويحك
والله ما اعلم بقي من الناس احد هو احق بذلك منه وساحدثك عن ذلك كان رسول الله صلى الله عليه
وسلم لا يزال يسمر عند ابي بكر الليلة كذلك في الامر من امر المسلمين وانه سمر عنده ذات ليلة وانا معه فخرج رسول الله
صلى الله عليه وسلم وخرجنا معه فاذا رجل قائم يصلي في المسجد فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم يستمع قراءته فلما
كدنا ان نعرفه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من سره ان يقرأ القرآن رطبا كما انزل فليقرأه على قراءة
ابن ام عبد قال ثم جلس الرجل يدعو فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول له سل تعطه سل تعطه قال
عمر قلت والله لاغدون اليه فلابشرنه قال فغدوت اليه لابشره فوجدت ابا بكر قد سبقني اليه فبشره ولا
والله ما سابقته الى خير قط الا سبقني اليه اخرجه احمد وعن يعلى بن امية قال قلت لعمر انما قال الله تعالى ان تقصروا
من الصلوة ان خفتم وقد امن الناس فقال عمر عجبت مما عجبت منه فذكرت ذلك لرسول الله صلى الله
عليه وسلم فقال صدقة تصدق الله بها عليكم فاقبلوا صدقته اخرجه الترمذي وعن عبد الله بن عمر يحدث عن
ابي بكر الصديق قال كنت عند النبي صلى الله عليه وسلم فانزلت عليه هذه الآية من يعمل سوءا يجز به ولا يجد له
من دون الله وليا ولا نصيرا فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا ابا بكر الا اقرئك آية انزلت علي قلت
بلى يا رسول الله صلى الله عليه وسلم قال فاقرانيها فلا اعلم الا اني وجدت في ظهري انقصاما فتمطات لها فقال
رسول الله صلى الله عليه وسلم ما شانك يا ابا بكر قلت يا رسول الله بابي انت وامي وانيا لم يعمل سوءا وانا لمجزيون
بما عملنا فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اما انت يا ابا بكر والمؤمنون فيجزون بذلك في الدنيا حتى تلقوا
الله وليس لكم ذنوب واما الآخرون فيجمع ذلك لهم حتى يجزوا به يوم القيمة اخرجه الترمذي وعن ابي بكر الصديق
انه قال يا ايها الناس انكم تقرءون هذه الآية يا ايها الذين آمنوا عليكم انفسكم لا يضركم من ضل اذا اهتديتم واني
سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ان الناس اذا راوا الظالم فلم ياخذوا على يديه اوشك ان يعمهم الله
بعقاب اخرجه الترمذي وعن ابن عباس قال لما نزلت هذه الآية والذين يكنزون الذهب والفضة كبر ذلك

علی المسلمین فقال عمر رضی اللہ عنہ انا افرج عنکم فانطلقوا فقال یا نبی اللہ انہ کبر علی اصحابک ہذہ الآیۃ فقال
ان اللہ لم یفرض الزکوۃ الا لیطیب ما بقی من اموالکم وانما فرض للمواریث وذکر کلمۃ لیکون لمن بعدکم قال فکبر
عمر ثم قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا اخبرک بخیر ما تکنز المرأۃ الصالحۃ اذا نظر الیہا سرتہ واذا امرہا اطاعتہ
واذا غاب عنہا حفظتہ اخرجہ الحاکم وعن مسلم بن یسار الجہنی ان عمر بن الخطاب سئل عن ہذہ الآیۃ واذ اخذ ربک
من بنی آدم من ظہورہم ذریتہم واشہدہم علی انفسہم الست بربکم قالوا بلی شہدنا ان تقولوا یوم القیمۃ انا
کنا عن ہذا غافلین فقال عمر بن الخطاب سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سئل عنہا فقال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ خلق آدم ثم مسح ظہرہ بیمینہ فاستخرج منہ ذریۃ فقال خلقت ہؤلاء للجنۃ وبعمل
اہل الجنۃ یعملون ثم مسح ظہرہ فاستخرج منہ ذریۃ فقال خلقت ہؤلاء للنار وبعمل اہل النار یعملون فقال
الرجل ففیم العمل یا رسول اللہ قال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ اذا خلق العبد للجنۃ استعملہ
بعمل اہل الجنۃ حتی یموت علی عمل من اعمال اہل الجنۃ فیدخلہ الجنۃ واذا خلق العبد للنار استعملہ بعمل اہل النار
حتی یموت علی عمل من اعمال اہل الجنۃ فیدخلہ اللہ النار اخرجہ الترمذی وبعد از قرآن عظیم اصل دین وسرمایہ
یقین علم حدیث است کما قال ربنا تبارک وتعالی ویعلمہ الکتاب والحکمۃ وآنچہ اہم وعزاز علم حدیث بدست
مردان است ساختہ وپرداختہ شیخین است باین سبب کہ جملہ صالحان از حدیث شیخین خود روایت کردہ اند نہ
پنداری کہ شیخین ہمین قدر روایت کردہ اند کہ در کتب مسانید بایشان نسبت کردہ می شود بلکہ بسیاری
از احادیث مرفوعہ کہ در مسانید مکثرین از صحابہ مذکور ست بحقیقت روایت شیخین است کہ عبد اللہ بن
عمر وعبد اللہ بن عباس وابو ہریرہ آنرا ارسال نمودہ اند وبآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رفع کردہ واہل
مسانید ظاہر آنرا اعتبار کردہ در مسانید ایشان درج نمودہ اند چنانکہ بر شخصی کہ متتبع جزئیات وکلیات
علم حدیث باشد مخفی نخواہد بود وبرین قدر اکتفا نہ نمودہ اند وصحابہ را در آفاق فرستادہ اند وایشان از طریق
روایت آموختہ اند وبر روایت حدیث تحریض نمودہ اند وقوم را بر اخذ از ایشان حمل کردہ اند انگاہ تعہد
ایشان نمودہ اند وروایات ایشان را در محک امتحان آوردہ اند انگاہ ترتیب سنت بر کتاب چون
تخصیص عام کتاب بخاص سنت وحل متشابہ کتاب بمحکم سنت ومانند آن تعلیم فرمودہ اند انگاہ

ادلہ اربعہ را با ترتیب آن نشاندادند و طریق اجماع و مشاورہ صحابہ کہ اصل ثالث است و در استفادہ تعیین
در احکام ملت احوج تر از آن متصور نیست در اکثر مسائل ہمین پیش آوردہ اند چنانکہ عبداللہ بن مسعود گفت کان عمر
اذا سلک طریقا وجدناہ سہلا اخرجہ الدارمی و فاروق میخواست کہ سنن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مدون
کند اما ورا منع کرد از آن مصلحتی فی تنویر الحوالک اخرجہ الہروی فی کتاب ذم الکلام الخ وقال ابن صلاح
آنگاہ از ذرائع تحریف مثل خوض در مسائل شرع بعقل صرف و اعراض از سنت باعتماد کتاب زجر شدید
فرمودند تا آنکہ راہی کہ الیوم فقہا بر آن میروند واضح شد چنانکہ فاروق رضی اللہ عنہ در خطبہ کہ پیش از
وفات فرمود واضح ساخت حیث قال ترکتکم علی طریقۃ واضحۃ لیلہا نہارہا الا ان تضلوا ہکذا وہکذا
حالا چند حدیثی از شواہد این معنی روایت کنم ہر چند استیفای حق آن درین اوراق متعذر ہست و ما لا
یدرک کلہ لا یترک کلہ عن مسروق قال کان اصحاب القضاء من اصحاب رسول اللہ ستۃ عمر و علی و عبد اللہ
و ابی و زید و ابو موسی رضی اللہ تعالی عنہم و فی روایۃ معاذ بن جبل بدل ابی موسی اخرجہ الحاکم وعن موسی
بن علی بن رباح اللخمی عن ابیہ ان عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ خطب الناس فقال من اراد ان یسال
عن القرآن فلیات ابی بن کعب و من اراد ان یسال عن الحلال والحرام فلیات معاذ بن جبل و من
اراد ان یسال عن الفرائض فلیات زید بن ثابت و من اراد ان یسال عن المال فلیاتنی فانی له خازن
اخرجہ الحاکم قال الاوزاعی اول من ولی قضاء فلسطین عبادۃ بن الصامت و کان معاویۃ قد خالفہ فی
شئی انکرہ علیہ عبادۃ من الصرف فاغلظ لہ معاویۃ فی القول فقال لہ عبادۃ لا اساکنک بارض واحدۃ ابدا و
رحل الی المدینۃ فقال لہ عمر ما اقدمک فاخبرہ فقال ارجع الی مکانک فقبح اللہ ارضا لست فیہا و لا امثالک
وکتب الی معاویۃ لا امرۃ لک علی عبادۃ ذکرہ ابو عمر فی الاستیعاب قال الحسن کان عبداللہ بن مغفل احد العشرۃ
الذین بعثہم عمر الینا یفقہون الناس ذکرہ فی الاستیعاب وعن عمر بن الاشج ان عمر بن الخطاب قال
انہ سیاتی ناس یجادلونکم بشبہات القرآن فخذوہم بالسنن فان اصحاب السنن اعلم بکتاب اللہ اخرجہ الدارمی
وعن طاؤس قال قال عمر علی المنبر احرج باللہ علی رجل سال عما لم یکن فان اللہ قد بین عما ہو کائن
اخرجہ الدارمی وعن مسعر قال اخرج الی معن بن عبدالرحمن کتابا فحلف لی باللہ انہ خط ابیہ فاذا فیہ قال

عبد للہ والذی لا الہ الا ہو ما رایت احدا کان اشد علی المتنطعین منہ من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وما رایت احدا کان اشد علیہم من ابی بکر وانی لاری کان عمر اشد خوفا علیہم او لہم اخرجہ الدارمی وعن سلیمان بن یسار ان رجلا یقال لہ صبیغ قدم المدینۃ فجعل یسأل عن متشابہ القرآن فارسل الیہ عمر وقد اعد لہ عراجین النخل فقال من انت فقال انا عبد اللہ صبیغ فاخذ عمر عرجونا من تلک العراجین فضربہ وقال انا عبد اللہ عمر فجعل لہ ضربا حتی دمی راسہ فقال یا امیر المومنین حسبک قد ذہب الذی اجد فی راسی اخرجہ الدارمی وعن نافع ان صبیغا العراقی
خون آلود ساخت
جعل یسأل عن اشیاء من القرآن فی اجناد المسلمین حتی قدم مصر فبعث بہ عمرو بن العاص الی عمر بن الخطاب فلما اتاہ الرسول بالکتاب فقرأہ فقال این الرجل فقال فی الرحل قال عمر ابصر ان یکون قد ذہب فتصیبک منی العقوبۃ الموجعۃ فاتاہ بہ فقال عمر تسأل محدثۃ فارسل عمر الی رطائب من جرید فضربہ بہا حتی ترک ظہرہ دبرۃ ثم ترکہ حتی برأ ثم عاد ثم ترکہ حتی برأ فدعا بہ لیعود لہ قال فقال صبیغ ان کنت ترید قتلی فاقتلنی قتلا جمیلا
مہم زخم اپشت
وان کنت ترید ان تداوینی فقد واللہ برئت فاذن لہ الی ارضہ وکتب الی ابی موسی الاشعری ان لا یجالسہ احد من المسلمین فاشتد ذلک علی الرجل فکتب ابو موسی الی عمر ان قد حسنت ہیئتہ فکتب عمر ان یأذن الناس بمجالستہ اخرجہ الدارمی وعن میمون بن مہران قال کان ابو بکر اذا ورد علیہ الخصم نظر فی کتاب اللہ فان وجد فیہ ما یقضی بینہم قضی بہ وان لم یکن فی الکتاب وعلم من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی ذلک الامر سنۃ قضی بہ فان اعیاہ خرج فسأل المسلمین فقال اتانی کذا وکذا فہل علمتم ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قضی فی ذلک بقضاء فربما اجتمع الیہ النفر کلہم یذکر من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فیہ قضاء فیقول ابو بکر الحمد للہ الذی جعل فینا من یحفظ علی نبینا فان اعیاہ ان یجد فیہ سنۃ من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جمع رؤس الناس وخیارہم فاستشارہم فاذا اجتمع رأیہم علی امر قضی بہ اخرجہ الدارمی وعن شریح ان عمر بن الخطاب کتب الیہ ان جاءک شیء فی کتاب اللہ فاقض بہ ولا یلفتنک عنہ الرجال فان جاءک ما لیس فی کتاب اللہ فانظر سنۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاقض بہا فان جاءک ما لیس فی کتاب اللہ ولم یکن فیہ سنۃ من رسول اللہ فانظر ما اجتمع علیہ الناس فخذ بہ فان جاءک ما لیس فی کتاب اللہ ولم یکن فی سنۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولم یتکلم فیہ احد قبلک فاختر ای الامرین شئت ان شئت ان تجتہد برأیک ثم تقدم فتقدم وان شئت
علیہ الصلوٰۃ والسلام
حد حکم اشتابی کنی

ان تاخر فقبل عمر ولا ادري التاخر الاخير املك اخرجه الدارمي وعن عبيد الله بن يزيد قال كان ابن عباس اذا
سئل عن الامر فكان في القرآن اخبر به وان لم يكن في القرآن وكان عن رسول الله صلى الله عليه وسلم اخبر به فان لم
يكن فعن ابي بكر وعمر فان لم يكن قال فيه برايه اخرجه الدارمي وعن مالك عن ربيعة بن ابي عبد الرحمن عن غير
من علمائهم ان ابا موسى الاشعري جاء يستاذن على عمر بن الخطاب فاستاذن ثلثا ثم رجع فارسل عمر بن الخطاب
في اثره فقال مالك لم تدخل فقال ابو موسى الاشعري سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الاستيذان
ثلث فان اذن لك فادخل والا فارجع فقال عمر بن الخطاب من يعلم هذا لئن لم تاتني بمن يعلم ذلك لافعلن
بك كذا وكذا فخرج ابو موسى حتى جاء مجلسا في المسجد يقال له مجلس الانصار فقال اني اخبرت عمر بن الخطاب اني
سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الاستيذان ثلث فان اذن لك فادخل والا فارجع فقال
لئن لم تاتني بمن يعلم هذا لافعلن بك كذا وكذا فان كان سمع ذلك احد منكم فليقم معي فقالوا لابي سعيد الخدري
قم معه وكان ابو سعيد اصغرهم فقام معه فاخبر ذلك عمر بن الخطاب فقال عمر لابي موسى اما اني لم اتهمك ولكني
خشيت ان يتقول الناس على رسول الله صلى الله عليه وسلم رواه في الموطا وعن حذيفة قال انما يفتي الناس
احد ثلثة رجل علم ناسخ القرآن من منسوخه قالوا ومن ذلك قال عمر بن الخطاب قال او امير لا يجد بدا او احمق
متكلف اخرجه الدارمي وعن مجاهد قال قال عمر بن الخطاب اياك والمكايلة يعني في الكلام اخرجه الدارمي وعن
قيس بن ابي حازم قال دخل ابو بكر على امراة من احمس يقال لها زينب قال فرآها لا تتكلم فقال ما لها لا تتكلم
قالوا نوت حجة مصمتة فقال لها تكلمي فان هذا لا يحل هذا من عمل الجاهلية قال فتكلمت فقالت من انت قال انا
امرء من المهاجرين قالت اي المهاجرين قال من قريش قالت فمن اي قريش انت قال انك لسئول
انا ابو بكر قالت ما بقاؤنا على هذا الامر الصالح الذي جاء الله به بعد الجاهلية فقال بقاؤكم عليه ما استقامت بكم ائمتكم
قالت وما الائمة قال اما كان لقومك رؤسا واشراف يامرونهم فيطيعونهم قالت بلى قال فهم مثل اولئك على
الناس اخرجه الدارمي وعن زياد بن حدير قال قال لي عمر هل تعرف ما يهدم الاسلام قال قلت لا قال
يهدمه زلة العالم وجدال المنافق بالكتاب وحكم الائمة المضلين اخرجه الدارمي وعن عمرو بن ميمون قال
ذهب عمر بثلثي العلم فذكر لابراهيم فقال ذهب عمر بتسعة اعشار العلم اخرجه الدارمي وعن قرظة بن كعب ان

عمر شيع الانصار حين خرجوا من المدينة فقال اتدرون لم شيعتكم قلنا لحق الانصار قال انكم تاتون قوما تهتز السنتهم بالقرآن اهتزاز النحل فلا تصدوهم بالحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا شريككم قال فما حدثت لشيء وقد سمعت كما سمع اصحابي اخرجه الدارمي وعن عمرو بن ابي سفيان انه سمع عمر بن الخطاب يقول قيدوا العلم بالكتاب اخرجه الدارمي وا‌ين حديث اصل است در کتابت احاديث وعن حفص بن عمر قال قال عمر بن الخطاب من رق وجهه رق علمه اخرجه الدارمي وعن الحسن عن ابي موسى انه قال حين قدم البصرة بعثني اليكم عمر بن الخطاب اعلمكم كتاب ربكم وسنة نبيكم وانظف طرقكم اخرجه الدارمي وعن المغيرة بن شعبة قال نشد عمر الناس اسمع من النبي صلى الله عليه وسلم احد منكم في الجنين فقام المغيرة فقال قضى فيه عبدا وامة فنشد الناس ايضا فقام المقضي له فقال قضى النبي صلى الله عليه وسلم لي به عبدا وامة فنشد الناس ايضا فقام المقضي عليه فقال قضى النبي صلى الله عليه وسلم على غرة عبدا وامة فقلت اتقضي علي فيه فيما لا اكل ولا شرب ولا استهل ولا نطق ان تعطاه فهو احق بالطل فهم النبي صلى الله عليه وسلم لشيء معه فقال اشعر فقال عمر لولا ما بلغني من قضاء النبي صلى الله عليه وسلم لجعلته دية بين ديتين اخرجه الدارمي وعن مورق العجلي قال قال عمر بن الخطاب تعلموا الفرائض واللحن والسنن كما تعلمون القرآن اخرجه الدارمي وا‌ين حديث اصل است در علم قراءة وعربيه

فائده

وبعد از قرآن وسنت انفع علوم واشد آن باعتبار احتياج واكثر آن باعتبار اشتغال علما علم احكام است که اليوم بفقه مسمى مى شود واقوى مسائل فقهيه اجماعيات فاروق اعظم است وهيچ چيز اشبه بعلوم انبيا عليهم الصلوات مانند امر مجمع عليه نيست زيرا که قطع در بسيارى از مسائل فقهيه بدون اجماع ميسر نمى شود واتفاق است بغير اجماع بدست نمى آيد وهيچ خصلت در ميان امت مهم تر از اتفاق نيست مفاسد تفرق بسيار است وهر چند اتفاق بيشتر تفرق كمتر شناسنده ماخذ فقه ميداند که اهل سنت که حملهٔ لواء شريعت ايشان اند وقلب كتيبهٔ ملت ايشان اند مدار ايشان بر مسائل اجماعيه فاروق است همان مسائل است که اصل ومدار فقهاء اربعه افتاد بسا مسائل که اگر نص فاروق را در ان اعتبار نكنند حجت بآن قائم نشود وبسا مسائل که در زمان آنحضرت صلى الله عليه وسلم وصديق اكبر رضى الله تعالى عنه واضح نشد وبا قاصى ودانى نرسيده واختلاف دران برانداخته نشد فاروق اعظم آنرا مجمع عليه گردانيده آنچه از دست فاروق باقى مانده همان است مختلف فيه که تا روز قيامت دران

اتفاق شدنی نیست اگر سعی فاروق نمی بود علما شدند و منفرد می شدند و ہیچ سبیل بسیار می دیدند در راہ
اجتہاد واقع نمی شد و تحقیق حق میسر نمی آمد حالا می باید شنید کہ چند حدیثی از شواہد این معنی نیز روایت کنیم
عن الاسود بن یزید عن عمر بن الخطاب انہ توضأ فغسل یدیہ مثنی و تمضمض مثنی و استنشق مثنی و غسل وجہہ مثنی
وغسل ذراعیہ مثنی مقبلا و مدبرا و مسح راسہ مثنی وغسل رجلیہ مثنی اخرجہ محمد فی کتاب الآثار بروایۃ ابی حنیفۃ عن
قرظۃ بن کعب قال بعث عمر بن الخطاب رہطا من الانصار الی الکوفۃ فذکر الحدیث الی ان قال فاعلموا ان
اسباغ الوضوء ثلث وثنتان تجزیان اخرجہ الدارمی وعن عبد اللہ بن عمر انہ قدم الکوفۃ علی سعد بن ابی وقاص
وہو امیرہا فرآہ عبد اللہ بن عمر یمسح علی الخفین فانکر ذلک علیہ فقال لہ سعد سل اباک اذا قدمت علیہ فقدم
عبد اللہ بن عمر فنسی ان یسأل عمر عن ذلک حتی قدم سعد فقال اسالت اباک فقال لا فسألہ عبد اللہ بن عمر
فقال عمر اذا ادخلت رجلیک فی الخفین وہما طاہرتان فامسح علیہما فقال عبد اللہ وان جاء احدنا من الغائط
قال عمر نعم وان جاء احدکم من الغائط اخرجہ مالک وعن نافع مولی عبد اللہ بن عمر ان عمر بن الخطاب کتب الی
عمالہ ان اہم امرکم عندی الصلوۃ فمن حفظہا وحافظ علیہا حفظ دینہ ومن ضیعہا فہو لما سواہا اضیع ثم کتب ان
صلوا الظہر اذا کان الفیء ذراعا الی ان یکون ظل احدکم مثلہ والعصر والشمس مرتفعۃ بیضاء نقیۃ قدر ما یسیر الراکب
فرسخین او ثلثۃ قبل غروب الشمس والمغرب اذا غربت الشمس والعشاء اذا غاب الشفق الی ثلث اللیل فمن
نام فلا نامت عینہ فمن نام فلا نامت عینہ فمن نام فلا نامت عینہ والصبح والنجوم بادیۃ مشتبکۃ اخرجہ مالک
وفی کتابہ الی ابی موسی الاشعری زیادۃ وہو قولہ واقرأ فیہا بسورتین طویلتین من المفصل اخرجہ ایضا مالک
وعن ابراہیم عن عمر بن الخطاب انہ قال ابردوا بالظہر عن فیح جہنم اخرجہ محمد وعن ابراہیم ان ناسا من اہل البصرۃ
اتوا عمر بن الخطاب لم یاتوہ الا لیسألوہ عن افتتاح الصلوۃ قال فقام عمر بن الخطاب فافتتح الصلوۃ وہم خلفہ
ثم جہر فقال سبحانک اللہم وبحمدک وتبارک اسمک وتعالی جدک ولا الہ غیرک اخرجہ محمد وعن مسروق ان ابا بکر
الصدیق کان اذا سلم فی الصلوۃ کانہ علی الرضف حتی ینفتل اخرجہ محمد وعن عبد الرزاق قال اہل مکۃ یقولون
اخذ ابن جریج الصلوۃ عن عطاء واخذہا عطاء من ابن الزبیر واخذہا ابن الزبیر من ابی بکر واخذہا ابو بکر من
النبی صلی اللہ علیہ وسلم ما رأیت احدا احسن صلوۃ من ابن جریج اخرجہ احمد وعن ابراہیم عن عمر بن الخطاب

قال احب بالجدب الحديث بعد العشاء الا فی صلوٰة او قراءة قرآن اخرجه محمد وعن ابی غاویة ان عمر بن الخطاب
كان يضرب الناس على الصلوٰة بعد العصر وعن حميد بن عبد الرحمن قال سمعت عمر بن الخطاب يقول لا تجوز
الصلوٰة الا بتشهد اخرجه محمد وعن ابراهيم ان الناس كانوا يصلون على الجنائز خمسا وستا واربعا حتى قبض
النبی صلی الله علیه وسلم ثم كبروا بعد ذلك فی ولاية ابی بكر حتى قبض ابو بكر ثم ولی عمر بن الخطاب ففعلوا ذلك
فی ولايته فلما رای ذلك عمر بن الخطاب قال انكم معشر اصحاب محمد متى ما تختلفون يختلف من بعدكم و
الناس حديث عهد بالجاهلية فاجمعوا على شیء يجتمع عليه من بعدكم فاجتمع رای اصحاب محمد صلی الله علیه وسلم ان
ينظروا آخر جنازة كبر عليها النبی صلی الله علیه وسلم حين قبض فياخذون به ويرفضون ما سوی ذلك فنظروا
فوجدوا آخر جنازة كبر عليها رسول الله صلی الله علیه وسلم اربعا اخرجه محمد وعن الحسن عن عمر بن الخطاب انه قال
الاب احق بالصلوٰة على الميت من الزوج اخرجه محمد وعن ابن عمر انه كان يقول كان المسلمون حين قدموا
المدينة يجتمعون فيتحينون الصلوٰة ليس ينادی لها فتكلموا يوما فی ذلك فقال بعضهم اتخذوا ناقوسا مثل
ناقوس النصاری وقال بعضهم بل بوقا مثل قرن اليهود فقال عمر اولا تبعثون رجلا ينادی بالصلوٰة
فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم يا بلال قم فناد بالصلوٰة اخرجه البخاری وعن جابر بن سمرة قال شكى
اهل الكوفة سعدا الى عمر فعزله واستعمل عليهم عمارا فشكوا حتى ذكروا انه لا يحسن يصلی فارسل اليه فقال يا ابا اسحاق
ان هؤلاء يزعمون انك لا تحسن تصلی قال اما انا والله فانی كنت اصلی بهم صلوٰة رسول الله صلی الله
علیه وسلم ما اخرم عنها اصلی صلوٰة العشاء فاركد فی الاوليين واخفف فی الاخريين قال ذلك الظن بك يا
ابا اسحق اخرجه البخاری وعن ربيعة قال قرأ عمر بن الخطاب رضی الله عنه يوم الجمعة على المنبر سورة النحل حتى
اذا جاء السجدة نزل فسجد وسجد الناس حتى اذا كانت الجمعة القابلة قرأ بها حتى اذا جاء السجدة قال يا ايها الناس
انما نمر بالسجود فمن سجد فقد اصاب ومن لم يسجد فلا اثم عليه ولم يسجد عمر اخرجه البخاری وعن عمر بن الخطاب
انه قال سمعت هشام بن حكيم بن حزام يقرأ سورة الفرقان على غير ما اقرؤها وكان رسول الله صلی الله
علیه وسلم هو الذی اقرأنيها فكدت ان اعجل عليه ثم امهلته حتى انصرف ثم لببته بردائه فجئت به رسول الله صلی الله
علیه وسلم فقلت يا رسول الله انی سمعت هذا يقرأ سورة الفرقان على غير ما اقرأتنيها فقال رسول الله صلی الله

عليه وسلم ارسله ثم قال اقرأ فقرأ القراءة التي سمعته يقرأ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم هكذا انزلت ثم قال لي
اقرأ فقرأتها فقال هكذا انزلت ان هذا القرآن انزل على سبعة احرف فاقرؤا ما تيسر منه اخرجه مالك عن ابن
شهاب عن ابي سلمة بن عبد الرحمن بن عوف عن ابي هريرة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يرغب
في قيام رمضان من غير ان يامر بعزيمة فيقول من قام رمضان ايمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه
قال ابن شهاب فتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم والامر على ذلك ثم كان الامر على ذلك في خلافة
ابي بكر الصديق وصدرا من خلافة عمر بن الخطاب رضي الله عنهما اخرجه مالك رحمه الله عن عروة بن الزبير عن عبد الرحمن
بن عبد القاري انه قال خرجت مع عمر بن الخطاب في رمضان الى المسجد فاذا الناس اوزاع متفرقون
يصلي الرجل ويصلي بصلوته الرهط فقال عمر والله اني لاري لو جمعت هولاء على قارئ واحد لكان امثل فجمعهم
على ابي بن كعب قال ثم خرجت معه ليلة اخرى والناس يصلون بصلوة قارئهم فقال عمر نعمت البدعة هذه
والتي تنامون عنها افضل من التي تقومون يعني آخر الليل وكان الناس يقومون اوله اخرجه مالك وعن عمر
قال هششت يوما فقبلت وانا صائم واتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت صنعت اليوم امرا عظيما
فقبلت وانا صائم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ارأيت لو تمضمضت بماء وانت صائم قال فقلت
لا باس بذلك فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ففيم وعن ابراهيم قال افطر عمر بن الخطاب رضي الله عنه
واصحابه في يوم غيم ظنوا ان الشمس قد غابت قال فطلعت الشمس فقال عمر رضي الله عنه ما تعرضنا لجنف نتم
هذا اليوم ثم نقضي يوما مكانه اخرجه محمد وعن ابي هريرة قال لما توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان ابو بكر
وكفر من كفر من العرب فقال عمر كيف تقاتل الناس وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم امرت ان اقاتل
الناس حتى يقولوا لا اله الا الله فمن قالها فقد عصم مني ماله ونفسه الا بحقه وحسابه على الله فقال والله لاقاتلن
من فرق بين الصلوة والزكوة فان الزكوة حق المال والله لو منعوني عناقا كانوا يؤدونها الى رسول الله
صلى الله عليه وسلم لقاتلتهم على منعها قال عمر فوالله ما هو الا ان قد شرح الله صدر ابي بكر فعرفت انه الحق اخرجه
وعن انس ان ابا بكر كتب له هذا الكتاب لما وجهه الى البحرين بسم الله الرحمن الرحيم هذه فريضة الصدقة التي
فرض رسول الله صلى الله عليه وسلم على المسلمين والتي امر الله بها رسوله فذكر الحديث بطوله اخرجه البخاري وعن

مالك انه قرأ كتاب عمر بن الخطاب في الصدقات قال وجدت فيه بسم الله الرحمن الرحيم هذا كتاب الصدقة فذكر الحديث بطوله اخرجه في الموطأ وعن انس بن سيرين عن انس بن مالك قال كان عمر بن الخطاب رضي الله عنه بعث انس بن مالك مصدقا لاهل البصرة قال فاراد بي ان اعمل له فقلت لا حتى تكتب لي عهد عمر بن الخطاب الذي كتب لك فكتب لي ان آخذ من اموال المسلمين ربع العشر ومن اموال اهل الذمة اذا اختلفوا بها للتجارة نصف العشر ومن اموال اهل الحرب العشر اخرجه محمد وعن سليمان بن يسار ان اهل الشام قالوا لابي عبيدة بن الجراح خذ من خيلنا ورقيقنا صدقة فابى ثم كتب الى عمر بن الخطاب فابى عمر ثم كلموه ايضا فكتب اليه عمر ان احبوا فخذها منهم واردد ها عليهم وارزق رقيقهم اخرجه مالك وعن سفيان بن عبد الله ان عمر بن الخطاب بعثه مصدقا فكان يعد على الناس بالسخل فقالوا اتعد علينا بالسخل ولا تأخذ منها شيئا فلما قدم على عمر بن الخطاب ذكر ذلك له فقال عمر نعم نعد عليهم بالسخلة يحملها الراعي ولا نأخذها ولا نأخذ الاكولة ولا الربى ولا الماخض ولا فحل الغنم ونأخذ الجذعة والثنية وذلك عدل بين غذاء الغنم وخياره اخرجه مالك وعن جعفر بن محمد بن علي عن ابيه ان عمر بن الخطاب ذكر المجوس فقال ما ادري كيف اصنع في امرهم فقال عبد الرحمن بن عوف اشهد لسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول سنوا بهم سنة اهل الكتاب اخرجه مالك وعن اسلم ان عمر بن الخطاب ضرب الجزية على اهل الذهب اربعة دنانير وعلى اهل الورق اربعين درهما مع ذلك ارزاق المسلمين وضيافة ثلثة ايام اخرجه مالك وعنه قال سمعت عمر بن الخطاب يقول حملت على فرس عتيق في سبيل الله وكان الرجل الذي هو عنده قد اضاعه فاردت ان اشتريه منه وظننت انه بائعه برخص قال فسألت عن ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال لا تشتره وان اعطاكه بدرهم واحد فان العائد في صدقته كالكلب يعود في قيئه اخرجه مالك وعن القاسم ان عمر بن الخطاب قال يا اهل مكة ما شأن الناس يأتون شعثا وانتم مدهنون اهلوا اذا رأيتم الهلال اخرجه مالك وعن عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب قال افصلوا ما بين حجكم وعمرتكم فان ذلك اتم لحج احدكم واتم لعمرته ان يعتمر في غير اشهر الحج اخرجه مالك وعن ابن عمر قال لما فتح هذان المصران اتوا عمر فقالوا يا امير المومنين ان رسول الله صلى الله عليه وسلم حد لاهل نجد قرنا وهو جور عن طريقنا وانا ان اردنا قرنا شق علينا قال فانظروا حذوها

من طريقكم فجد لهم ذات عرق اخرجه البخاري وعن ابي موسى قال بعثني النبي صلى الله عليه وسلم الى قومي
باليمن فجئت وهو بالبطحاء فذكر حديث التحلل الى ان قال فقدم عمر فقال ان ناخذ بكتاب الله فانه يأمرنا
بالتمام قال الله تعالى واتموا الحج والعمرة لله وان ناخذ بسنة النبي صلى الله عليه وسلم فانه لم يحل حتى نحر الهدي
اخرجه البخاري تنبيه درينجا وهمي واقع مي شود که اکثر مشتغلين بحديث بآن وهم درمانده اند وآن آنست
که ميگويند که فاروق اعظم از قران وتمتع نهي ميفرمود واين خطاست آنچه بعد تتبع بليغ فقير را معلوم شده
آنست که چون آنحضرت صلى الله عليه وسلم در حجة الوداع اصحاب را امر فرمود بفسخ حج بعمرة جمعي را گمان افتاد
که وظيفه مستمره همين فسخ است فاروق اعظم بابلغ وجوه اين گمان را رد فرمود والتزام فسخ را انکار نموده
اصل تمتع وقران را ليکن الفاظ رواة مختلف شدند واوهام ناشي گشتند وحق آنست که گفته شد والله اعلم
وعن ابي وائل قال جلست مع شيبة على الكرسي في الكعبة فقال لقد جلس هذا المجلس عمر فقال لقد هممت
ان لا ادع فيها صفراء ولا بيضاء الا قسمته قلت ان صاحبيك لم يفعلا قال هما المرآن اقتدي بهما اخرجه
البخاري وعن زيد بن اسلم عن ابيه قال رايت عمر بن الخطاب قبل الحجر وقال لولا اني رايت رسول
الله صلى الله عليه وسلم قبلك ما قبلتك وفي رواية اما والله اني لاعلم انك حجر لا تضر ولا تنفع ولولا اني
رايت النبي صلى الله عليه وسلم استلمك ما استلمتك فاستلمه تنبيه غرض فاروق ازين کلام نفي اوهام
عرب بود که از جاهليت بسي بر ايشان نگذشته ودر جاهليه مالوف بودند بعبادت اصنام دليل اين معنى
قول عبد الله بن السائب است قال كنت فيمن بنى البيت فاخذت حجرا فسويته فوضعته الى جنب البيت
فكنت اعبده وان كان ليكون في البيت الشيء فابعث به اليه حتى كان يوما اللبن طيب فبعثت به اليه
فصبوه عليه رواه الحاكم وعن زيد بن اسلم عن ابيه ان عمر قال ما لنا وللرمل كنا رأينا به المشركين
وقد اهلكهم الله ثم قال شيء صنعه رسول الله صلى الله عليه وسلم فلا نحب ان نتركه اخرجه البخاري وعن عمرو
بن ميمون قال شهدت عمر صلى بجمع الصبح ثم وقف فقال ان المشركين كانوا لا يفيضون حتى تطلع الشمس
ويقولون اشرق ثبير وان النبي صلى الله عليه وسلم خالفهم ثم افاض قبل ان تطلع الشمس اخرجه البخاري
وعن ابي هريرة انه اقبل من البحرين حتى اذا كان بالربذة وجد ركبا من اهل العراق محرمين فسالوه

عن لحم صيد وجدوه عند اهل الربذة فامرهم باكله قال ثم اني شككت فيما امرتهم به فلما قدمت المدينة ذكرت
ذلك لعمر بن الخطاب فقال ماذا امرتهم به قال امرتهم باكله فقال عمر لو امرتهم بغير ذلك لفعلت بك يتواعده
اخرجه مالك وعن ابن شهاب ان عمر بن الخطاب امر بقتل الحيات في الحرم اخرجه مالك وعن عبد الرحمن بن عبد القاري
انه طاف بالبيت مع عمر بن الخطاب بعد صلاة الصبح فلما قضى عمر طوافه نظر فلم ير الشمس فركب حتى اناخ بذي طوى
فصلى ركعتين اخرجه مالك وعن يحيى بن سعيد ان عمر بن الخطاب رد رجلا من مر الظهران لم يكن ودع البيت حتى
ودع البيت اخرجه مالك وعن سليمان بن يسار ان سيار بن الاسود جاء يوم النحر وعمر بن الخطاب ينحر بدنه فقال
يا امير المؤمنين اخطأنا العدة كنا نرى ان هذا اليوم يوم عرفة فقال عمر اذهب الى مكة فطف انت ومن معك
وانحروا هديا ان كان معكم ثم احلقوا او قصروا وارجعوا فاذا كان عام قابل فحجوا واهدوا فمن لم يجد فصيام ثلثة ايام في الحج
وسبعة اذا رجع اخرجه مالك وعن يحيى بن سعيد انه قال اخبرني سليمان بن يسار ان ابا ايوب الانصاري خرج حاجا
اذا كان بالنازية من طريق مكة اضل رواحله وانه قدم على عمر بن الخطاب يوم النحر فذكر له ذلك فقال عمر بن
الخطاب اصنع ما يصنع المعتمر ثم قد حللت فاذا ادركك الحج قابلا فاحجج واهد ما استيسر من الهدي اخرجه مالك وعن
زيد بن اسلم ان رجلا جاء الى عمر بن الخطاب فقال يا امير المؤمنين اني اصبت جرادات بسوطي وانا محرم
فقال له عمر اطعم قبضة من طعام اخرجه مالك وعن ابي الزبير المكي ان عمر بن الخطاب قضى في الضبع بكبش
وفي الغزال بعنز وفي الارنب بعناق وفي اليربوع بجفرة اخرجه مالك وعن محمد بن سيرين ان رجلا جاء الى
عمر بن الخطاب فقال اني اجريت وصاحب لي فرسين الى ثغرة ثنية فاصبنا ظبيا ونحن محرمان فماذا ترى
فقال عمر لرجل الى جنبه تعال حتى احكم انا وانت قال فحكما عليه بعنز فولى الرجل وهو يقول هذا امير المؤمنين
لا يستطيع ان يحكم في ظبي حتى دعا رجلا يحكم معه فسمع عمر قول الرجل فدعاه فسأله هل تقرأ سورة المائدة قال
لا قال فهل تعرف هذا الرجل الذي حكم معي فقال لا فقال عمر لو اخبرتني انك تقرأ سورة المائدة لاوجعتك
ضربا ثم قال ان الله تبارك وتعالى يقول في كتابه يحكم به ذوا عدل منكم هديا بالغ الكعبة وهذا عبد الرحمن بن
عوف اخرجه مالك من كتاب النكاح والطلاق وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قضى في المرأة اذا
تزوجها الرجل انه اذا ارخيت الستور فقد وجب عليه الصداق اخرجه مالك وعن ابي الزبير المكي ان عمر بن

الخطاب اتى بنكاح لم يشهد عليه الا رجل وامرأة فقال هذا نكاح السر ولا اجيزه ولو كنت تقدمت فيه لرجمت
اخرجه مالك وعن سليمان بن يسار ان طليحة الاسدية كانت تحت رشيد الثقفي فطلقها فنكحت في عدتها فضربها
عمر بن الخطاب وضرب زوجها بالمخفقة ضربات وفرق بينهما الحديث اخرجه مالك وعن عبد الله بن عتبة بن مسعود
ان عمر بن الخطاب سئل عن المرأة وابنتها من ملك اليمين توطأ احداهما بعد الاخرى فقال عمر ما احب ان اخبرهما
جميعا ونهى عن ذلك اخرجه مالك وعن عروة بن الزبير ان خولة بنت حكيم دخلت على عمر بن الخطاب فقالت ان
ربيعة بن امية استمتع بامرأة مولدة فحملت منه فخرج عمر بن الخطاب فزعا يجر رداءه فقال هذه المتعة ولو كنت تقدمت
فيها لرجمت وعن سعيد بن المسيب قال قال عمر بن الخطاب ايما رجل تزوج امرأة وبها جنون او جذام او برص
فمسها فلها صداقها كاملا وذلك لزوجها غرم على وليها اخرجه مالك وعن مالك انه بلغه انه كتب الى عمر بن الخطاب
من العراق ان رجلا قال لامرأته حبلك على غاربك فكتب عمر بن الخطاب الى عامله ان مره يوافيني بمكة في الموسم
فبينا عمر يطوف بالبيت اذ لقيه الرجل فسلم عليه فقال له عمر من انت فقال انا الرجل الذي امرت ان اجلب
عليك فقال عمر اسألك برب هذا البيت ما اردت بقولك حبلك على غاربك فقال الرجل يا امير المؤمنين
لو استحلفتني في غير هذا الموضع ما صدقتك اردت بذلك الفراق فقال عمر بن الخطاب هو ما اردت اخرجه الموطا
وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قال ايما امرأة فقدت زوجها فلم تدر اين هو فانها تنتظر اربع سنين ثم
تعتد اربعة اشهر وعشرا ثم تحل اخرجه مالك وعنه انه قال قال عمر بن الخطاب ايما امرأة طلقت فحاضت حيضة
او حيضتين ثم رفعتها حيضتها فانها تنتظر تسعة اشهر فان بان بها حمل فذلك والا اعتدت بعد التسعة الاشهر
ثلثة اشهر ثم حلت اخرجه مالك وعن مالك انه قال بلغني ان عمر بن الخطاب قال في المرأة يطلقها زوجها وهو غائب
عنها ثم يراجعها فلا تبلغها رجعته وقد بلغها طلاقه اياها فتزوجت انه ان دخل بها زوجها الآخر او لم يدخل بها فلا
سبيل لزوجها الاول الذي كان طلقها اليها اخرجه في الموطا وعن الحسن عن عمر بن الخطاب ان امرأة عنين فاخبرت
ان زوجها لا يصل اليها فاجله حولا فلما انقضى الحول لم يصل اليها خيرها فاختارت نفسها ففرق بينهما
وجعلها تطليقة بائنة اخرجه احمد وعن ابن عباس قال كان الطلاق عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم وابي
وسنتين من خلافة عمر طلاق الثلث واحدة فقال عمر ان الناس قد استعجلوا في امر كانت لهم فيه اناة

استضيناه عليهم فامضاه عليهم اخرجه الحاكم وعن عمر بن الخطاب انه قال لامنعن فروج ذوات الاحساب الا من
الاكفاء اخرجه محمد وعن ابراهيم ان ابا كنف طلق امرأته تطليقة ثم غاب فاشهد على رجعتها ولم يبلغها ذلك حتى
تزوجت فجاء وقد هيئت تزف الى زوجها فاتى عمر بن الخطاب رضي الله عنه فذكر ذلك له فكتب الى عامله ان
ادركتها ولم يدخل بها فهو احق بها وان وجدته قد دخل بها فهي امرأته قال فوجدها ليلة البناء قد وقع عليها و
غدا الى عامل عمر رضي الله عنه فاخبره فعلم انه جاء بامر بين اخرجه محمد وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قام
على منبره فحمد الله واثنى عليه فقال الا لا تغالوا في صدقات النساء فانها لو كانت مكرمة في الدنيا او تقوى
ای لا تبالغوا فی کثرة الصداق
عند الله كان اولاكم بها نبيكم صلى الله عليه وسلم ما زيدت امرأة من نسائه ولا بناته على ثنتي عشرة اوقية وذلك
اربعمائة درهم وثمانين درهما اخرجه الحاكم وعن ابي هريرة قال سمعت عمر بن الخطاب يقول ايما امرأة طلقها
زوجها تطليقة واحدة او تطليقتين ثم تركها حتى تحل وتنكح زوجا غيره فيموت عنها او يطلقها ثم ينكحها زوجها
الاول فانها تكون عنده على ما بقي من طلاقها اخرجه مالك وعن نافع عن رجل من الانصار ان عمر بن الخطاب
قال لو وضعت وزوجها على سريره لم يدفن بعد لحلت اخرجه مالك وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب
كان يرد المتوفى عنهن ازواجهن من البيداء يمنعهن الحج اخرجه مالك وعن الهيثم بن ابي الهيثم عن عمر بن الخطاب
قال لو اختلعت بعقاص شعرها جاز ذلك اخرجه مالك وعن عبد الله بن عمر قال جاء رجل الى عمر بن الخطاب
فقال انه كانت لي وليدة وكنت اطأها فعمدت امرأتي اليها فارضعتها فدخلت عليها فقالت دونك فقد
ارضعتها فقال عمر اوجعها وائت جاريتك فانما الرضاعة رضاعة الصغير اخرجه مالك وعن ابراهيم ان عمر
بن الخطاب كان يقول في المرأة اذا خيرها زوجها فان اختارته فهي امرأته وان اختارت نفسها فهي تطليقة
وزوجها املك بها اخرجه محمد وعن عطاء بن يسار ان معاوية بن ابي سفيان باع سقاية من ذهب او ورق
باكثر من وزنها فقال له ابو الدرداء سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم ينهى عن مثل هذا الا مثلا بمثل
فقال له معاوية ما ارى بمثل هذا بأسا فقال ابو الدرداء من يعذرني من معاوية انا اخبره عن رسول الله
صلى الله عليه وسلم ويخبرني عن رأيه لا اساكنك بارض انت بها ثم قدم ابو الدرداء على عمر بن الخطاب فذكر له
ذلك فكتب عمر بن الخطاب الى معاوية ان لا يبيع مثل ذلك الا مثلا بمثل وزنا بوزن اخرجه مالك

وعن عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب قال لا تبيعوا الذهب بالذهب الا مثلا بمثل ولا تشفوا بعضها على
بعض ولا تبيعوا الورق بالورق الا مثلا بمثل ولا تشفوا بعضها على بعض ولا تبيعوا الورق بالذهب احدهما
غائب والآخر ناجز وان استنظرك ان يلج بيته فلا تنظره انى اخاف عليكم الرماء والرماء هو الربا اخرجه مالك
وعن مالك بن اوس انه التمس صرفا بمائة دينار قال فدعانى طلحة بن عبيد الله فتراوضنا حتى اصطرف منى
واخذ الذهب يقلبها فى يده ثم قال حتى ياتى خازنى من الغابة وعمر بن الخطاب يسمع فقال عمر لا والله
لا تفارقه حتى تاخذ منه ثم قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الذهب بالورق ربا الا هاء وهاء والبر بالبر ربا
الا هاء وهاء والتمر بالتمر ربا الا هاء وهاء والشعير بالشعير ربا الا هاء وهاء اخرجه مالك وعن نافع ان حكيم بن حزام
ابتاع طعاما امر به عمر بن الخطاب للناس فباع حكيم الطعام قبل ان يستوفيه فبلغ ذلك عمر بن الخطاب فرده
عليه وقال لا تبع طعاما ابتعته حتى تستوفيه اخرجه مالك وعن نافع عن عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب قال
من باع عبدا وله مال فماله للبائع الا ان يشترطه المبتاع اخرجه مالك وعن ابن شهاب ان عبد الله بن مسعود
ابتاع جارية من امرأته زينب الثقفية واشترطت عليه انك ان بعتها فهى لى بالثمن الذى تبيعها به
فسأل عبد الله بن مسعود عن ذلك عمر بن الخطاب فقال عمر بن الخطاب لا تقربها وفيها شرط لاحد اخرجه
مالك وعن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب قال لا حكرة فى سوقنا لا يعمد رجال بايديهم فضول من اذهاب
الى رزق من ارزاق الله نزل بساحتنا فيحتكرونه علينا ولكن ايما جالب جلب على عمود كبده فى الشتاء
والصيف فذلك ضيف عمر فليبع كيف شاء الله وليمسك كيف شاء الله اخرجه فى الموطا وعن مالك
انه بلغه ان عمر بن الخطاب قال فى رجل اسلف طعاما على ان يعطيه اياه فى بلد آخر فكره ذلك عمر بن الخطاب
وقال فاين الحمل اخرجه فى الموطا وعامل عمر الناس على ان جاء عمر بالبذر من عنده فله الشطر وان جاؤا
بالبذر فلهم كذا اخرجه البخارى تعليقا وعن ابن عمر ان النبى صلى الله عليه وسلم عامل اهل خيبر بشطر ما يخرج منها
من زرع او تمر فكان يعطى ازواجه مائة وسق ثمانون وسق تمر وعشرون وسق شعير فقسم عمر خيبر فخير
ازواج النبى صلى الله عليه وسلم ان يقطع لهن من الماء والارض او يمضى لهن فمنهن من اختار الارض ومنهن
من اختار الوسق فكانت عائشة اختارت الارض اخرجه البخارى وعن اسلم قال قال عمر لولا آخر المسلمين

ما فتحت قرية الا قسمتها بين اهلها كما قسم النبي صلى الله عليه وسلم خيبر اخرجه البخاري وعن عروة عن عائشة عن
النبي صلى الله عليه وسلم قال من اعمر ارضا ليست لاحد فهو احق وقال عروة وقضى به عمر في خلافته اخرجه البخاري
قال ابو عبد الله بلغنا ان النبي صلى الله عليه وسلم حمى النقيع وان عمر حمى السرف والربذة اخرجه البخاري في الصحيح
وعن ابن عمر قال اصاب عمر ارضا بخيبر فاتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال اصبت ارضا لم اصب مالا قط انفس منه
عندي فكيف تامرني به قال ان شئت حبست اصلها وتصدق بها فتصدق بها عمر ان لا يباع اصلها ولا يوهب
ولا يورث للفقراء والقربى والرقاب وفي سبيل الله وابن السبيل لا جناح على من وليها ان ياكل منها بالمعروف غير
متمول اخرجه ابو داود وعن ابراهيم عن عمر بن الخطاب انه كان ينادي على منبر رسول الله صلى الله عليه وسلم
في بيع امهات الاولاد انه حرام اذا ولدت الامة لسيدها عتقت وليس عليها بعد ذلك رق اخرجه محمد وعن يحيى
بن سعيد عن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب اختصم اليه مسلم ويهودي فرأى عمر بن الخطاب ان الحق لليهودي
فقضى له عمر فقال له اليهودي والله لقد قضيت بالحق فضربه عمر بن الخطاب بالدرة ثم قال وما يدريك فقال
اليهودي انا نجد انه ليس قاض يقضي بالحق الا كان عن يمينه ملك وعن شماله ملك يسددانه ويوفقانه للحق ما دام
مع الحق فاذا ترك الحق عرجا وتركاه اخرجه مالك وعن ربيعة بن ابي عبد الرحمان انه قال قدم على عمر بن الخطاب
رجل من اهل العراق فقال لقد جئتك لامر ماله رأس ولا ذنب قال عمر بن الخطاب ما هو قال شهادة الزور
ظهرت بارضنا فقال عمر او قد كان ذلك قال نعم قال عمر والله لا يؤسر رجل في الاسلام بغير العدول اخرجه مالك
وعن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب قال لا يجوز شهادة خصم ولا ظنين اخرجه في الموطا وعن عبد الرحمن بن محمد
بن عبد الله بن عبد القاري عن ابيه انه قال قدم على عمر بن الخطاب رجل من قبل ابي موسى الاشعري فساله
عن الناس فاخبره ثم قال له عمر بن الخطاب هل كان فيكم من مغربة خبر فقال نعم رجل كفر بعد اسلامه قال فما فعلتم
به قال قربناه فضربنا عنقه فقال عمر افلا حبستموه ثلاثا واطعمتموه كل يوم رغيفا واستتبتموه لعله يتوب ويراجع
امر الله تعالى ثم قال عمر اللهم اني لم احضر ولم آمر ولم ارض اذ بلغني اخرجه مالك وعن سنين ابي جميلة رجل من بني
سليم انه وجد منبوذا في زمان عمر بن الخطاب قال فجئت به الى عمر بن الخطاب فقال ما حملك على اخذ هذه
النسمة فقال وجدتها ضائعة فاخذتها فقال له عريفه يا امير المؤمنين انه رجل صالح فقال عمر اذهب فهو حر ولك

و رد عليه نفقته اخرجه مالك وعن سليمان بن يسار ان عمر بن الخطاب كان يليط اولاد الجاهلية
بمن ادعاهم في الاسلام فاتى رجلان كلاهما يدعي ولد امرأة فدعا عمر بن الخطاب قائفا فنظر اليهما فقال
القائف قد اشتركا فيه فضربه عمر بن الخطاب بالدرة ثم دعا المرأة فقال اخبريني خبرك فقالت كان هذا
لاحد الرجلين يأتيني وهي في ابل لاهلها فلا يفارقها حتى يظن وتظن انه قد استمر بها حبل ثم انصرف
عنها فاهريقت عليه دماء ثم خلف عليها هذا تعني الآخر فلا ادري من ايهما هو قال فكبر القائف فقال عمر للغلام
وال ايهما شئت اخرجه مالك وعن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان قضى احدهما في
امرأة غرت رجلا بنفسها وذكرت انها حرة فولدت له اولادا فقضى ان يفدي ولده بمثلهم اخرجه في الموطا
وعن عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب قال ما بال رجال يطؤن ولائدهم ثم يعزلونهن لا تأتيني وليدة
يعترف سيدها ان قد الم بها الا الحقت به ولدها فاعزلوا بعد ذلك او اتركوا اخرجه مالك وعنه ان عمر بن
الخطاب قال من احيى ارضا ميتة فهي له اخرجه مالك وعن يحيى المازني ان الضحاك بن خليفة ساق خليجا له من
العريض فاراد ان يمر به في ارض محمد بن مسلمة فابى محمد فقال له الضحاك لم تمنعني وهو لك منفعة تشرب به
اولا وآخرا ولا يضرك فابى محمد فكلم فيه الضحاك عمر بن الخطاب فدعا عمر بن الخطاب محمد بن مسلمة فامره ان يخلي
سبيله فقال محمد لا والله فقال عمر لم تمنع اخاك ما ينفعه وهو لك نافع تسقي به اولا وآخرا وهو لا يضرك فقال
محمد بن مسلمة لا والله فقال عمر والله ليمرن به ولو على بطنك فامره عمر ان يمر به ففعل الضحاك اخرجه مالك وعن عمرو بن يحيى
المازني عن ابيه انه قال كان في حائط جده ربيع لعبد الرحمن بن عوف فاراد عبد الرحمن بن عوف ان يحوله الى
ناحية من الحائط هي اقرب الى ارضه فمنعه صاحب الحائط فكلم عبد الرحمن بن عوف عمر بن الخطاب في ذلك فقضى عمر
لعبد الرحمن بن عوف بتحويله اخرجه مالك وعن يحيى بن عبد الرحمن بن حاطب ان رقيقا لحاطب سرقوا ناقة
لرجل من مزينة فانتحروها فرفع ذلك الى عمر بن الخطاب فامر عمر كثير بن الصلت ان يقطع ايديهم ثم قال عمر اراك
تجيعهم ثم قال عمر والله لاغرمنك غرما يشق عليك ثم قال للمزني كم ثمن ناقتك فقال المزني كنت والله امنعها
من اربعمائة درهم فقال عمر اعطه ثمانمائة درهم اخرجه مالك وعن عبد الرحمن بن عبد القاري ان عمر بن الخطاب قال
ما بال رجال ينحلون ابناءهم نحلا ثم يمسكونها فان مات ابن احدهم قال مالي بيدي لم اعطه احدا وان مات قال هو

عمر لا بني قد كنت اعطيته اياه من نحل نحلة فلم يحزها الذي نحلها حتى يكون ان مات لورثته فهي باطل اخرجه مالك وعن
ابي غطفان المري ان عمر بن الخطاب قال من وهب هبة لصلة رحم او على وجه صدقة فانه لا يرجع فيها ومن وهب
هبة يرى انه اراد بها الثواب فهو على هبته يرجع فيها اذا لم يرض منها اخرجه مالك وعن معاوية بن عبد الله بن بدر
الجهني ان اباه اخبره انه نزل منزل قوم بطريق الشام فوجد صرة فيها ثمانون دينارا فذكرها لعمر بن الخطاب فقال
له عمر عرفها على ابواب المسجد واذكرها لكل من ياتي من الشام سنة فاذا مضت السنة فشانك بها اخرجه مالك وعن
سليمان بن يسار ان ثابت بن الضحاك الانصاري اخبره انه وجد بعيرا بالحرة فعقله ثم ذكره لعمر بن الخطاب فامره عمر
بن الخطاب ان يعرفه ثلث مرات فقال له ثابت انه قد شغلني عن ضيعتي فقال له عمر ارسله حيث وجدته اخرجه مالك
وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قال وهو مسند ظهره الى الكعبة من اخذ ضالة فهو ضال اخرجه مالك
وعن مالك انه سمع ابن شهاب يقول كانت ضوال الابل في زمان عمر بن الخطاب ابلا مؤبلة تناتج لا يمسها احد
حتى اذا كان زمان عثمن بن عفان امر بتعريفها ثم تباع فاذا جاء صاحبها اعطي ثمنها اخرجه في الموطا وعن يحيى بن
سعيد انه قال سمعت القاسم بن محمد يقول كانت عند عمر بن الخطاب امراة من الانصار فولدت له عاصم بن عمر ثم
انه فارقها فجاء عمر بن الخطاب قبا فوجد ابنه عاصما يلعب بفناء المسجد فاخذ بعضده فوضعه بين يديه على الدابة فادركته
جدة الغلام فنازعته اياه حتى اتيا ابا بكر الصديق فقال عمر ابني وقالت المراة ابني فقال ابو بكر خل بينها وبينه قال
فما راجعه عمر الكلام اخرجه مالك وعن عمر بن عبد الرحمن بن دلاف المزني ان رجلا من جهينة كان يسبق الحاج فيشتري
الرواحل فيغلي بها ثم يسرع السير فيسبق الحاج فافلس فرفع امره الى عمر بن الخطاب فقال اما بعد ايها الناس فان
الاسيفع اسيفع جهينة رضي من دينه وامانته بان يقال سبق الحاج الا وانه ادان معرضا فاصبح قد دين به فمن
كان له عليه دين فليأتنا بالغداة نقسم ماله بينهم واياكم والدين فان اوله هم وآخره حرب اخرجه مالك وعن مالك
انه بلغه ان عمر بن الخطاب قوم الدية على اهل القرى فجعلها على اهل الذهب الف دينار وعلى اهل الورق
اثني عشر الف درهم اخرجه في الموطا وعن عبيدة السلماني عن عمر بن الخطاب قال على اهل الورق من
الدية عشرة آلاف درهم وعلى اهل الذهب الف دينار وعلى اهل البقر مائتا بقرة وعلى اهل الابل مائة من
الابل وعلى اهل الغنم الفا شاة وعلى اهل الحلل مائتا حلة اخرجه محمد وعن ابن شهاب عن مكحول وعن عطاء

قد بلغوا وذكر أن الناس على أن دية المسلم الحر على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم مائة من الإبل فقوم عمر بن الخطاب تلك
الدية على أهل القرى ألف دينار أو اثني عشر ألف درهم أخرجه البغوي في شرح السنة وفي رواية له عن عمرو بن شعيب عن
أبيه عن جده قال كان قيمة الدية على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ثمانمائة دينار أو ثمانية آلاف درهم ودية أهل الكتاب
يومئذ على النصف من دية المسلمين قال فكان كذلك حتى استخلف عمر فقام خطيبا فقال إن الإبل قد غلت قال
ففرضها عمر على أهل الذهب ألف دينار وعلى أهل الورق اثني عشر ألفا وعلى أهل البقر مائتي بقرة وعلى أهل الشاء ألفي شاة
وعلى أهل الحلل مائتي حلة قال وترك دية أهل الذمة لم يرفعها فيما رفع من الدية رواه في شرح السنة وعن المغيرة بن شعبة قال
نشد عمر الناس أسمع من النبي صلى الله عليه وسلم أحد منكم في الجنين فقام المغيرة فقال قضى فيه بغرة عبد أو أمة فنشد الناس أيضا
فقام الثقفي له فقال قضى النبي صلى الله عليه وسلم بغرة عبد أو أمة فنشد الناس أيضا فقام الثقفي فيه فقال قضى النبي
صلى الله عليه وسلم على غرة عبد أو أمة فقلت أتقضي علي فيما لا أكل ولا شرب ولا استهل ولا نطق إن مثله فهو حق باطل
فهم النبي صلى الله عليه وسلم بالثقفي معه فقال الشعر فقال عمر لولا بلغني من قضاء النبي صلى الله عليه وسلم لجعلته دية بين دية أخرجه
الدارمي وعن ابن شهاب أن عمر بن الخطاب نشد الناس بمنى من كان عنده علم من الدية أن يخبرني فقام الضحاك
بن سفيان الكلابي فقال كتب إلي رسول الله صلى الله عليه وسلم أن أورث امرأة أشيم الضبابي من دية زوجها فقال
له عمر بن الخطاب ادخل الخباء حتى آتيك فلما نزل عمر بن الخطاب أخبره الضحاك فقضى بذلك عمر بن الخطاب قال ابن شهاب
وكان قتل أشيم خطأ أخرجه مالك وعن عمرو بن شعيب أن رجلا من بني مدلج يقال له قتادة حذف ابنه بالسيف فأصاب
ساقه فنزي في جرحه فمات فقدم سراقة بن جعشم على عمر بن الخطاب فذكر ذلك له فقال له عمر اعدد على قديد عشرين ومائة بعير
حتى أقدم عليك فلما قدم عليه عمر أخذ من تلك الإبل ثلاثين حقة وثلاثين جذعة وأربعين خلفة ثم قال أين أخو المقتول قال ها
أنا قال خذها فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ليس للقاتل شيء أخرجه مالك وعن إبراهيم أن عمر بن الخطاب أتي برجل قد
قتل عمدا فأمر بقتله فعفا بعض الأولياء فأمر بقتله فقال عبد الله بن مسعود كانت النفس لهم جميعا فلما عفا هذا أحيى النفس فلا
يستطيع أن يأخذ حقه يعني الذي لم يعف حتى يأخذ غيره قال فما ترى قال أرى أن تجعل الدية عليه في ماله
وترفع حصة الذي عفا قال عمر وأنا أرى ذلك أخرجه محمد وعن سعيد بن المسيب أن عمر بن الخطاب قتل
نفرا خمسة أو سبعة برجل واحد قتلوه قتل غيلة وقال عمر لو تمالأ عليه أهل صنعاء لقتلتهم جميعا أخرجه مالك

[illegible]

وعنه ان عُمر بن الخطاب قال فی خطبته قبل موته ایها الناس قد سنت لکم السنن وفرضت لکم الفرائض وترکتم علی الواضحة الا ان تضلوا بالناس یمیناً وشمالا وضرب باحدی یدیه علی الاخری ثم قال ایاکم ان تهلکوا عن آیة الرجم ان یقول قائل انا لا نجد حدین فی کتاب الله فقد رجم رسول الله صلی الله علیه وسلم ورجمنا والذی نفسی بیده لولا ان یقول الناس زاد عُمر بن الخطاب فی کتاب الله لکتبتها الشیخ والشیخة اذا زنیا فارجموهما البتة فانا قد قرأناها اخرجه مالک وعن الشعبی عن عُمر بن الخطاب قال اذا اقر الرجل بولده طرفة عین فلیس له ان ینفیه اخرجه محمد وعن صفیة بنت ابی عبید ان ابا بکر الصدیق اتی برجل قد وقع علی جاریة بکر فاحبلها ثم اعترف علی نفسه بالزنا ولم یکن احصن فامر به ابو بکر فجلد الحد ثم نفی الی فدک اخرجه مالک وعن نافع ان عبدا کان یقوم علی رقیق الخمس وانه استکره جاریة من ذلک الرقیق فوقع بها فجلده عمر بن الخطاب ونفاه ولم یجلد الولیدة لانه استکرهها اخرجه مالک وعن عبد الله بن عباس المخزومی قال امرنی عمر بن الخطاب فی فتیة من قریش فجلدنا ولائد من ولائد الامارة خمسین خمسین فی الزنا اخرجه مالک وعن ابی الزناد انه قال جلد عمر بن عبد العزیز عبدا فی فریة ثمانین (تہمت زنا) قال ابو الزناد فسالت عبد الله بن عامر بن ربیعة عن ذلک فقال ادرکت عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان والخلفاء هلم جرا فما رایت احدا جلد عبدا فی فریة اکثر من اربعین اخرجه مالک وعن عمرة بنت عبد الرحمن ان رجلین استبا فی زمان عمر بن الخطاب فقال احدهما للآخر والله ما ابی بزان ولا امی بزانیة فاستشار فی ذلک عمر بن الخطاب فقال قائل مدح اباه وامه وقال آخرون قد کان لابیه وامه مدح غیر هذا نری ان تجلده الحد فجلده عمر بن الخطاب الحد ثمانین اخرجه مالک وعن ربیعة بن ابی عبد الرحمن ان عمر بن الخطاب قال لرجل خرج بجاریة لامرأته معه فی سفر فاصابها فغارت امرأته فذکرت ذلک لعمر بن الخطاب فسأله عن ذلک فقال وهبتها لی فقال عمر لتاتینی بالبینة او لارمینک باحجارک قال فاعترف امرأته انها وهبتها له اخرجه مالک وعن السائب بن یزید ان عبد الله بن عمرو الحضرمی جاء بغلام الی عمر بن الخطاب فقال له اقطع ید غلامی هذا فانه سرق فقال له عمر ماذا سرق فقال سرق مرآة لامرأتی ثمنها ستون درهما فقال عمر ارسله فلیس علیه قطع خادمکم سرق متاعکم اخرجه مالک وعن ابن عباس رضی الله عنهما قال ان الشراب کانوا یضربون علی

عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم بالايدي والنعال حتى توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانوا في خلافة
ابي بكر اكثر منهم في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ابو بكر رضي الله عنه لو فرضنا لهم حدا فتوخى نحو
ما كانوا يضربون في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فكان ابو بكر يجلدهم اربعين حتى توفي ثم قام من بعده
عمر فجلدهم كذلك اربعين حتى اتي برجل من المهاجرين الاولين وقد كان شرب فامر به ان يجلد فقال
لم تجلدني بيني وبينك كتاب الله عز وجل فقال عمر رضي الله عنه في اي كتاب الله تجد ان لا اجلدك فقال
ان الله تعالى يقول في كتابه ليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا الآية فانا من الذين
آمنوا وعملوا الصالحات ثم اتقوا وآمنوا ثم اتقوا واحسنوا شهدت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بدرا
والحديبية والخندق والمشاهد فقال عمر رضي الله عنه الا تردون عليه ما يقول فقال ابن عباس ان هؤلاء
الآيات انزلت عذرا للماضين وحجة على الباقين لان الله عز وجل يقول يا ايها الذين آمنوا انما الخمر والميسر
والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان ثم قرأ حتى انفذ الآية الاخرى ومن كان من الذين آمنوا
وعملوا الصالحات ثم اتقوا وآمنوا ثم اتقوا واحسنوا فان الله عز وجل قد نهى ان يشرب الخمر فقال عمر رضي
الله عنه صدقت فماذا ترون فقال علي رضي الله عنه نرى انه اذا شرب سكر واذا سكر هذى واذا هذى
افترى وعلى المفتري ثمانون جلدة فامر عمر رضي الله عنه فجلد ثمانين اخرجه الحاكم وعن وبرة الكلبي قال
ارسلني خالد بن الوليد الى عمر فاتيته وهو في المسجد معه عثمان بن عفان وعلي وعبد الرحمن بن عوف
وطلحة والزبير رضي الله عنهم متكئون معه في المسجد فقلت ان خالد بن الوليد ارسلني اليك وهو يقرأ عليك
السلام ويقول ان الناس قد انهمكوا في الخمر وتحاقروا العقوبة فقال عمر هم هؤلاء عندك فسلهم فقال
علي نراه اذا سكر هذى واذا هذى افترى وعلى المفتري ثمانون فقال عمر ابلغ صاحبك ما قال فجلد خالد
ثمانين وجلد عمر ثمانين وكان عمر اذا اتي بالرجل القوي المنهمك في الشرب جلده ثمانين واذا اتي بالرجل
الضعيف الذي كانت منه الزلة جلده اربعين ثم جلد عثمان ثمانين واربعين اخرجه الحاكم وعن السائب
بن يزيد ان عمر بن الخطاب خرج عليهم فقال اني وجدت من فلان ريح الشراب فزعم انه شرب الطلاء
وانا سائل عما شرب فان كان يسكر جلدته الحد فجلده عمر بن الخطاب الحد تاما اخرجه مالك وعن يزيد

[illegible]

الدیلمی ان عمر بن الخطاب استشار فی الخمر یشربها الرجل فقال له علیؓ بن ابی طالب نری ان تجلده ثمانین
فانه اذا شرب سکر واذا سکر هذی واذا هذی افتری او کما قال فجلده عمر ثمانین اخرجه مالک وعن ابن
شهاب انه سئل عن حد العبد فی الخمر فقال بلغنی ان علیه نصف حد الحر فی الخمر وان عمر بن الخطاب وعثمان
بن عفان وعبد الله بن عمر قد جلدوا عبیدهم نصف حد الحر فی الخمر اخرجه مالک وعن محمود بن لبید الانصاری
ان عمر بن الخطاب حین قدم الشام شکی الیه اهل الشام وباء الارض وثقلها وقالوا لا یصلحنا الا هذا الشراب
فقال عمر اشربوا العسل فقالوا لا یصلحنا العسل فقال رجل من اهل الارض هل لک ان تجعل للناس
من هذا الشراب شیئا لا یسکر قال نعم فطبخوه حتی ذهب منه الثلثان وبقی الثلث فاتوا به عمر فادخل
فیه عمر اصبعه ثم رفع یده فتبعها یتمطط فقال هذا الطلاء هذا مثل طلاء الابل فامرهم عمر ان یشربوه فقال
له عبادة بن الصامت احللتها والله فقال عمر کلا والله اللهم انی لا احل لهم شیئا حرمته علیهم ولا احرم علیهم
شیئا احللته لهم اخرجه مالک وعن قیس بن حازم قال اتیت النبی صلی الله علیه وسلم لابایعه فجئت وقد
قبض وابو بکر قائم مقامه فاطال الثناء واکثر البکاء قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول
کفر بالله انتفاء من نسب وان دق وادعاء نسب لا یعرف اخرجه الدارمی وعن ابراهیم قال قال
عبد الله کان عمر اذا سلک طریقا وجدناه سهلا وانه قال فی زوج وابوین للزوج النصف وللام
ثلث ما بقی اخرجه الدارمی وعنه عن عبد الله قال کان عمر اذا سلک طریقا اتبعناه فیه ووجدناه سهلا وانه
قضی فی امرأة وابوین من اربعة فاعطی المرأة الربع والام ثلث ما بقی والاب سهمین اخرجه الدارمی
وعن ابراهیم فی زوج وام واخوة لاب وام واخوة لام قال کان عمر وعبد الله وزید یشرکون وقال عمر لم
یزدهم الاب الا قربا اخرجه الدارمی وعن ابن عباس وابن الزبیر ان ابا بکر جعل الجد ابا اخرجه الدارمی وعن
الشعبی قال کان عمر یقاسم الجد مع الاخ والاخوین فاذا ازدادوا اعطاه الثلث وکان یعطیه مع الولد
السدس اخرجه الدارمی وعن مروان بن الحکم ان عمر بن الخطاب لما طعن استشارهم فی الجد فقال انی
کنت رأیت فی الجد رایا فان رأیتم ان تتبعوه فاتبعوه فقال له عثمان ان نتبع رأیک فانه اشد وان نتبع رای الشیخ فلنعم ذو الرای کان اخرجه الدارمی وعن زید بن ثابت انه کتب الیه معاویة یسأله

فائدہ احادیث ۱۵۱ مسائل اشربہ

فائدہ احادیث ۱۵۱ مسائل فرائض

عن الجد فكتب اليه زيد بن ثابت انك كتبت الى تسألني عن الجد والله اعلم وذلك ما لم يكن يقضي فيه
الا الامراء يعني الخلفاء وقد حضرت الخليفتين قبلك يعطيانه النصف مع الاخ الواحد والثلث مع الاثنين
فان كثر الاخوة لم ينقصوه من الثلث اخرجه مالك وعن قبيصة بن ذويب انه قال جاءت الجدة الى ابي بكر
الصديق تسأله ميراثها فقال لها ابو بكر ما لك في كتاب الله شيء وما علمت لك في سنة رسول الله
صلى الله عليه وسلم شيئا فارجعي حتى اسأل الناس فسأل الناس فقال المغيرة بن شعبة حضرت رسول الله
صلى الله عليه وسلم اعطاها السدس فقال ابو بكر هل معك غيرك فقام محمد بن مسلمة الانصاري فقال مثل
ما قال المغيرة بن شعبة فانفذه لها ابو بكر الصديق ثم جاءت الجدة الاخرى الى عمر بن الخطاب تسأله ميراثها
فقال ما لك في كتاب الله شيء وما كان القضاء الذي قضي به الا لغيرك وما انا بزائد في الفرائض شيئا
ولكنه ذلك السدس فان اجتمعتما فيه فهو بينكما وايتكما خلت به فهو لها اخرجه مالك وعن زيد بن اسلم
ان عمر بن الخطاب سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الكلالة فقال له رسول الله صلى الله عليه
وسلم يكفيك من ذلك الآية التي انزلت في آخر سورة النساء اخرجه مالك وعن الشعبي قال سئل ابو بكر عن
الكلالة فقال اني سأقول فيها برأيي فان كان صوابا فمن الله وان كان خطأ فمني ومن الشيطان
اراه ما خلا الوالد والولد فلما استخلف عمر فقال اني لاستحيي الله ان ارد شيئا قاله ابو بكر اخرجه الدارمي وعن
الضحاك بن قيس ان عمر قضى في اهل طاعون عمواس اول طاعون في الاسلام انهم كانوا اذا كانوا من
قبل الاب سواء فبنو الام احق واذا كان بعضهم اقرب من بعض باب فهم احق بالمال اخرجه الدارمي
وعن سليمان بن يسار ان محمد بن الاشعث اخبره ان عمة له يهودية او نصرانية توفيت وان محمد بن الاشعث
ذكر ذلك لعمر بن الخطاب وقال له من يرثها فقال له عمر بن الخطاب يرثها اهل دينها ثم اتى عثمان بن
عفان فسأله عن ذلك فقال عثمان اتراني نسيت ما قال لك عمر بن الخطاب يرثها اهل دينها اخرجه
مالك وعن الشعبي قال كتب عمر بن الخطاب الى شريح ان لا يورث الحميل الا ببينة وان جاءت به في
خرقتها اخرجه الدارمي وعن سعيد بن المسيب يقول ابى عمر بن الخطاب ان يورث احدا من الاعاجم
الا احدا ولد في العرب اخرجه مالك وعن عبد الرحمن بن حنظلة الزرقي عن مولى لقريش كان قديما

یقال لہ ابن مرسی انہ قال کنت جالسا عند عمر بن الخطاب فلما صلے الظہر قال یا یرفا ہلم ذلک الکتاب
(نام غلام عمر فاروق) کتبہ فی شان العمۃ یسأل عنہا ویستخبر فیہا فاتی بہ یرفا فدعا بتور او قدح فیہ ماء فمحا ذلک الکتاب فیہ ثم
قال لو رضیک اللہ اقرک اخرجہ مالک وعن الشعبی قال عمر لا یرث قاتل خطأً ولا عمدًا اخرجہ الدارمی وعن
ابراہیم قال قال عمر اذا کانت الحرۃ تحت المملوک فولدت لہ غلاما فانہ یعتق بعتق امہ وولاءہ لموالی امہ
فاذا اعتق العبد جر الولاء الی موالی ابیہ اخرجہ الدارمی وعن علاء بن زیاد ان رجلًا سأل عمر بن الخطاب
فقال ان وارثی کلالۃ فاوصی بالنصف قال لا قال فالثلث قال لا قال فالربع قال لا قال فالخمس
قال لا حتی صار الی العشر فقال اوص بالعشر اخرجہ الدارمی وعن عبد اللہ بن ابی ربیعۃ ان عمر بن الخطاب
قال یحدث الرجل فی وصیتہ ما شاء وملاک الوصیۃ آخرہا اخرجہ الدارمی وعن یحیی بن سعید ان ابا بکر
الصدیق بعث جیوشا الی الشام فخرج یمشی مع یزید بن ابی سفیان وکان امیر ربع من تلک الارباع
فزعموا ان یزید قال لابی بکر اما ان ترکب واما ان انزل فقال ابو بکر ما انت بنازل وما انا براکب
انی احتسبت خطای ہذہ فی سبیل اللہ ثم قال لہ انک ستجد قوما زعموا انہم حبسوا انفسہم فی سبیل اللہ
فذرہم وما زعموا انہم حبسوا انفسہم لہ وستجد قوما فحصوا عن اوساط رؤسہم من الشعر فاضرب ما فحصوا
عنہ بالسیف وانی موصیک بعشر لا تقتلن امرأۃً ولا صبیًّا ولا کبیرا ہرما ولا تقطعن شجرا مثمرا ولا تخربن
عامرا ولا تعقرن شاۃ ولا بعیرا الا لاکلہ ولا تحرقن نخلا ولا تغرقن ولا تغلل ولا تجبن اخرجہ مالک وعن
ابن عباس ان الخمس کان فی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی خمسۃ اسہم للہ والرسول سہم ولذی
القربٰی سہم ولليتامٰی والمساکین وابن السبیل ثلاثۃ اسہم ثم قسمہ ابو بکر الصدیق وعمر الفاروق وعثمان
ذو النورین رضی اللہ عنہم علی ثلثۃ اسہم وسقط سہم الرسول وسہم ذی القربٰی وقسم علی الثلاثۃ الباقین ثم
قسمہ علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ علی ما قسمہ علیہ ابو بکر وعمر وعثمان اخرجہ القاضی ابو یوسف فی کتاب
الخراج وعن عبد الرحمن ابن ابی لیلی قال سمعت علیا یقول قلت یا رسول اللہ ان رأیت ان
تولینی حقنا من الخمس فاقسمہ حیوتک کیلا ینازعنا احد بعدک فافعل قال ففعل قال فولانیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم فقسمتہ حیوتہ ثم ولانیہ ابو بکر الصدیق فقسمتہ حیوتہ ثم ولانیہ عمر بن الخطاب فقسمتہ حیوتہ حتی اذا کانت

ف احادیث متعلقہ ورثا

ف احادیث متعلقہ وصایا

ف احادیث متعلقہ غزو و خمس

آخر سنة عمر بن الخطاب رضي الله عنه فأتاه مال كثير فعزل حقنا ثم ارسل الي فقال خذه فاقسمه فقلت يا
امير المؤمنين بنا عنه العام غنى وبالمسلمين اليه حاجة فرده عليهم تلك السنة ولم يدعنا اليه احد بعد عمر بن
الخطاب رضي الله عنه حتى قمت انا مقامي هذا فلقيني العباس بن عبد المطلب بعد خروجي من عند عمر فقال
يا علي لقد حرمتنا الغداة شيئا لا يرد علينا ابدا الى يوم القيامة اخرجه ابو يوسف وعن الزهري ان نجدة كتب
الى ابن عباس يسأله عن سهم ذوي القربى لمن هو فكتب اليه ابن عباس كتبت الي تسألني عن سهم
ذوي القربى لمن هو وهو لنا وان عمر بن الخطاب دعانا الى ان ينكح منه ايمنا ويقضي عنه عن مغرمنا
ويخدم منه عائلنا فابينا الا ان يسلمه لنا فابى ذلك علينا اخرجه ابو يوسف ومن حديث عائشة رضي الله عنها
قالت كانت فاطمة رضي الله عنها تسأل ابا بكر نصيبها مما ترك رسول الله صلى الله عليه وسلم من خيبر وفدك
وصدقته بالمدينة فابى ابو بكر عليها ذلك وقال ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا نورث ما تركنا صدقة
وقال لست تاركا شيئا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعمل به الا عملت به فاني اخشى ان تركت شيئا
من امره ان ازيغ فاما صدقته بالمدينة فدفعها عمر الى علي وعباس واما خيبر وفدك فامسكهما عمر وقال هما
صدقة رسول الله صلى الله عليه وسلم كانتا لحقوقه التي تعروه ونوائبه وامرهما الى من ولي الامر قال فهما
على ذلك الى اليوم اخرجه البخاري ومن حديث مالك بن اوس قال عمر اتئدوا انشدكم بالله الذي باذنه
تقوم السماء والارض هل تعلمون ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا نورث ما تركنا صدقة يريد رسول
الله صلى الله عليه وسلم نفسه فقال الرهط قد قال ذلك فاقبل عمر على علي وعباس فقال انشدكما الله
تعلمان ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قال ذلك قالا نعم قد قال ذلك قال عمر فاني احدثكم عن هذا
الامر ان الله قد خص رسوله في هذا الفيء بشيء لم يعطه احدا غيره ثم قرأ ما افاء الله على رسوله منهم الى قوله قدير
فكانت هذه خالصة لرسول الله صلى الله عليه وسلم والله ما احتازها دونكم ولا استأثر بها عليكم وقد اعطاكموها
وبثها فيكم حتى بقي منها هذا المال فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينفق على اهله نفقة سنتهم من هذا
المال ثم ياخذ ما بقي فيجعله مجعل مال الله فعمل رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك حياته انشدكم بالله هل
تعلمون ذلك قالوا نعم فقال ابو بكر انا ولي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقبضها ابو بكر فعمل فيها بما عمل

رسول الله صلی الله علیه وسلم والله یعلم انه لصادق بار راشد تابع للحق ثم توفی الله ابا بکر فقلت انا ولی ابی بکر
فقبضتها سنتین من امارتی اعمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم وما عمل فیها ابو بکر والله یعلم انی فیها
لصادق بار راشد تابع للحق ثم جئتمانی تکلمانی وکلمتکما واحدة وامرکما واحد جئتنی یا عباس تسألنی نصیبک
من ابن اخیک وجاءنی هذا یرید علیا یرید نصیب امرأته من ابیها فقلت لکما ان رسول الله صلی الله علیه وسلم
قال لا نورث ما ترکنا صدقة فلما بدا لی ان ادفعه الیکما قلت ان شئتما دفعتها الیکما علی ان علیکما عهد الله
ومیثاقه لتعملان فیها بما عمل فیها رسول الله صلی الله علیه وسلم وبما عمل فیها ابو بکر وبما عملت فیها منذ ولیتها
فقلتما ادفعها الینا فبذلک دفعتها الیکما فانشدکم بالله هل دفعتها الیهما بذلک قال الرهط نعم ثم اقبل علی
علی وعباس فقال انشدکما بالله هل دفعتها الیکما بذلک قالا نعم قال فتلتمسان منی قضاء غیر ذلک فوالله
الذی باذنه تقوم السماء والارض لا اقضی فیها قضاء غیر ذلک فان عجزتما عنها فادفعاها الی فانی اکفیکماها
اخرجه البخاری وعن ابی یوسف عن غیر واحد من علماء اهل المدینة فی قصة وضع الخراج علی اهل العراق
والشام ان اهل الشام والعراق اکثروا علی عمر وقالوا اتکف ما افاء الله علینا باسیافنا علی قوم لم یحضروا
ولم یشهدوا ولابناء القوم ولابناء ابنائهم ولم یحضروا وکان عمر لا یزید علی ان یقول هذا رأیی قالوا فاستشر قال
فاستشار المهاجرین الاولین فاختلفوا فاما عبد الرحمن بن عوف فکان رأیه ان یقسم لهم حقوقهم ورأی
عثمان وعلی وطلحة رأی عمر رضی الله عنهم فارسل الی عشرة من الانصار خمسة من الاوس وخمسة من
الخزرج من کبرائهم واشرافهم فلما اجتمعوا حمد الله واثنی علیه بما هو اهله ومستحقه ثم قال انی لم ازعجکم الا ان
تشترکوا فی امانتی فیما حملت من امورکم فانی واحد کاحدکم وانتم الیوم تقرون بالحق خالفنی من خالفنی ووافقنی
من وافقنی ارید ان تتبعوا الذی هو هوای معکم من الله کتاب ینطق بالحق فوالله لئن کنت نطقت
بامر اریده ما اردت به الا الحق قالوا قد نسمع یا امیر المومنین قال قد سمعتم کلام هؤلاء القوم الذین زعموا
انی اظلمهم حقوقهم وانی اعوذ بالله ان ارکب ظلما لئن کنت ظلمتهم شیئا هو لهم واعطیته غیرهم لقد شقیت ولکن
رأیت انه لم یبق شیئ یفتح بعد ارض کسری وقد غنمنا الله اموالهم وارضهم وعلوجهم فقسمت ما غنموا من مال
اورثه بین اهله واخرجت الخمس فوجهته علی وجهه وانا فی توجیهه ورأیت ان احبس الارضین بعلوجها

واشتد عليهم فيها الخراج وفي رقابهم الجزية يؤدونها فيكون شيئا للمسلمين للمقاتلة والذرية ولمن يأتي بعدهم
أرأيتم هذه الثغور لا بد لها من رجال يلزمونها أرأيتم هذه المدن العظام بالشام والجزيرة والكوفة والبصرة ومصر
لا بد لها من أن تشحن بالجيوش وإدرار العطاء عليهم فمن أين يعطى هؤلاء إذا قسمت الأرضين والعلوج فقالوا
جميعا الرأي رأيك فنعم ما قلت وما رأيت إن لم تشحن هذه الثغور وهذه المدن بالرجال ويجري عليهم
ما يتقوون به رجع أهل الكفر إلى مدنهم فقال قد بان لي الأمر فمن رجل له جزالة وعقل يضع الأرض مواضعها
ويضع على العلوج ما يحتملون فاجتمعوا له على عثمان بن حنيف وقالوا انه تبعثه إلى أهم من ذلك فإن له
بصرا وعقلا وتجربة فأسرع إليه عمر فولاه مساحة أرض السواد فأدت جباية سواد الكوفة قبل أن يموت
عمر بعام مائة ألف ألف والدرهم يومئذ درهم ودانقان ونصف كانت الدراهم يومئذ وزن الدرهم مثل
وزن المثقال أخرجه في كتاب الخراج وعن حبيب بن أبي ثابت أن أصحاب رسول الله صلى الله عليه
وسلم وجماعة المسلمين أرادوا عمر بن الخطاب أن يقسم الشام كما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم خيبر وأنه كان
أشد الناس عليه في ذلك الزبير بن العوام وبلال بن رباح فقال عمر إذا أترك من بعدكم من المسلمين لا شيء
لهم ثم قال اللهم اكفني بلالا وأصحابه قال ورأى المسلمون أن الطاعون الذي أصابهم بعمواس كان عن
دعوة عمر قال وتركهم عمر ذمة يؤدون الخراج إلى المسلمين أخرجه أبو يوسف وعن مالك بن أوس بن الحدثان
قال ذكر عمر بن الخطاب يوما الفيء فقال ما أنا أحق بهذا الفيء منكم وما أحد منا بأحق به من أحد إلا أنا على منازلنا
من كتاب الله عز وجل وقسم رسوله فالرجل وقدمه والرجل وبلاؤه والرجل وعياله والرجل وحاجته
أخرجه أبو داود وعنه قال قرأ عمر بن الخطاب إنما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين حتى بلغ عليم
حكيم فقال هذه لهؤلاء ثم قرأ واعلموا أنما غنمتم من شيء فأن لله خمسه وللرسول حتى بلغ وابن السبيل ثم
قال هذه لهؤلاء ثم قرأ ما أفاء الله على رسوله من أهل القرى حتى بلغ للفقراء ثم قرأ والذين جاؤا من بعدهم
ثم قال هذه استوعبت المسلمين عامة فلئن عشت فليأتين الراعي وهو بسرو حمير نصيبه منها لم يعرق فيها
جبينه رواه في شرح السنة وعن إبراهيم بن عبد الرحمن بن عوف قال لما أتي عمر بكنوز كسرى قال له عبد الله
بن أرقم الزهري ألا تجعلها في بيت المال حتى تقسمها فقال لا أظلها سقف حتى أمضيها فأمر بها فوضعت

في صحن المسجد وباتوا يحرسونها فلما اصبح امر بها فكشف عنها فرأى فيها من الحمراء والبيضاء ما يكاد يتلألأ منه
البصر قال فبكى عمر فقال له عبد الرحمن بن عوف ما يبكيك يا امير المؤمنين فوالله ان كان هذا اليوم يوم شكر و
يوم سرور ويوم فرح فقال عمر كلا ان هذا لم يعطه قوم قط الا القى بينهم العداوة والبغضاء ثم قال أنكيل لهم بالصاع
ام نحثو فقال علي بل احث لهم ثم دعا حسن بن علي اول الناس فحثى له ثم دعا حسينا ثم اعطى الناس ودون
الدواوين وفرض للمهاجرين لكل رجل منهم خمسة آلاف درهم في كل سنة وللانصار لكل واحد منهم اربعة آلاف
درهم وفرض لازواج النبي لكل امرأة منهن اثني عشر الف درهم الا صفية وجويرية لكل واحدة منهما ستة آلاف
درهم قال معمر عن الزهري وقتادة قالا فرض عمر لاهل بدر المهاجرين منهم لكل رجل ستة آلاف درهم اخرجه
البغوي في شرح السنة وعن ابي جعفر محمد بن علي ان عمر لما دون الدواوين قال بمن ترون ان ابدأ فقيل
له ابدأ بالاقرب فالاقرب بك قال بل ابدأ بالاقرب فالاقرب برسول الله صلى الله عليه
وسلم قال معمر عن هشام بن عروة عن ابيه قال محى الزبير نفسه من الديوان حين قتل عمر ومحى عبد الله
بن الزبير نفسه حين قتل عثمان رواه البغوي في شرح السنة واما تربيت كردن شيخين صحابه وسائر امت
را بمنهاج تربيت آنحضرت صلى الله عليه وسلم پس طول وعرضى دارد كه اين اوراق متحمل آن نميتواند
شد ليكن ناچار است از ذكر بعض احاديث كه شواهد اين معنى باشند پس از جمله تربيت صديق عمر فاروق
را تشديد كردن در قتال اهل ردت عن ابي هريرة قال لما توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان
ابوبكر وكفر من كفر من العرب فقال عمر كيف تقاتل الناس وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم امرت
ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله فمن قالها فقد عصم مني ماله ونفسه الا بحقه وحسابه على الله فقال
والله لاقاتلن من فرق بين الصلوة والزكوة فان الزكوة حق المال والله لو منعوني عناقا كانوا يؤدونها
الى رسول الله صلى الله عليه وسلم لقاتلتهم على منعها قال عمر فوالله ما هو الا ان قد شرح الله صدر ابي بكر فعرفت انه الحق اخرجه البخاري
وعن عمر ذكر عنده ابوبكر فبكى فقال وددت ان عملي كله مثل عمله يوما واحدا من ايامه وليلة واحدة من لياليه فذكر ليلة الغار ثم
قال واما يومه فلما قبض رسول الله صلى الله عليه وسلم ارتدت العرب وقالوا لا نؤدي زكوة فقال لو
منعوني عقالا لجاهدتهم عليه فقلت يا خليفة رسول الله تألف الناس وارفق بهم فقال لي اجبار في الجاهلية

ونحوا في الاسلام انه قد انقطع الوحي وتم الدين انتقص وانا حي رواه رزين وعن ابن عمر قال لما قبض
رسول الله صلى الله عليه وسلم كان ابوبكر في ناحية المدينة فجاء فدخل على رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو
مسجى فوضع فاه على جبين رسول الله صلى الله عليه وسلم فجعل يقبله ويبكي ويقول بابي انت وامي طبت
حيا وطبت ميتا فلما خرج مر بعمر بن الخطاب وهو يقول ما مات رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا يموت
حتى يقتل المنافقين وحتى يخزي الله المنافقين قال وكانوا قد استبشروا بموت رسول الله صلى الله عليه
وسلم فرفعوا رؤسهم فقال يا ايها الرجل اربع على نفسك فان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد مات الم تسمع الله
يقول انك ميت وانهم ميتون وقال وما جعلنا لبشر من قبلك الخلد افان مت فهم الخالدون قال
ثم اتى المنبر فصعده فحمد الله واثنى عليه ثم قال ايها الناس ان كان محمد الهكم الذي تعبدون فان الهكم قد مات
وان كان الهكم الذي في السماء فان الهكم لم يمت ثم تلا وما محمد الا رسول قد خلت من قبله الرسل افان مات
او قتل انقلبتم على اعقابكم حتى ختم الآية ثم نزل وقد استبشر المسلمون بذلك واشتد فرحهم واخذت المنافقين
الكآبة قال عبد الله بن عمر فوالذي نفسي بيده فكانما كانت على وجوهنا اغطية فكشفت اخرجه ابن ابي شيبة
وعن زبيد بن الحارث عن ابن سابط قال لما حضرت ابابكر الوفاة ارسل الى عمر يستخلفه فقال الناس تستخلف
علينا فظا غليظا لو قد ملكنا كان افظ واغلظ فماذا تقول لربك اذا لقيته وقد استخلفت علينا عمر قال
اتخوفوني بربي اقول اللهم امرت خير اهلك ثم ارسل الى عمر فقال اني موصيك بوصية ان حفظتها ان لله حقا
في الليل لا يقبله في النهار وحقا في النهار لا يقبله في الليل وانه لا يقبل نافلة حتى تؤدى الفريضة وانما
خفت موازين من خفت موازينه يوم القيمة باتباعهم الباطل في الدنيا وخفته عليهم وحق الميزان الا يوضع
فيه الا الباطل ان يكون خفيفا وانما ثقلت موازين من ثقلت موازينه يوم القيمة باتباعهم الحق في
الدنيا وثقله عليهم وحق الميزان لا يوضع فيه الا الحق ان يكون ثقيلا فان انت حفظت وصيتي هذه فلا
يكونن غائب احب اليك من الموت ولا بد منه وان انت ضيعت قولي هذا فلا يكن الغيب ابغض اليك من
الموت ولن تعجزه واخرجه ابو يوسف ورواه بن ابي شيبة عن زبيد ولم يذكر ابن سابط وفي رواية الم تر ان الله ذكر
اهل الجنة بصالح ما عملوا وتجاوز عن سيئاتهم فيقول القائل انا ابلغ من هؤلاء وذكر اهل النار بسيئ ما عملوا

وردّ عليهم صالح ما عملوا فيقول القائل انا خير من هؤلاء وذكر آية الرحمة وآية العذاب فيكون المؤمن راغبا راهبا
ولا يتمنى على الله غير الحق ولا يلقي بيده الى التهلكة فان انت حفظت قولي هذا فلا يكن غائب احب اليك من
الموت ولا بد لك منه وان انت ضيعت قولي هذا فلا يكن غائب ابغض اليك منه ولن تعجزه اخرجه في
مصنفه وعن اسماء بنت عميس رض قال له يا ابن الخطاب الى انما استخلفك نظرا لما خلفت ورائي وقد صحبت
رسول الله صلى الله عليه وسلم فرأيت من اثرته انفسنا على نفسه واهلنا على اهله حتى ان كنا لنظل نهدي الى اهله
من فضول ما يأتينا عنه وقد صحبتني فرأيتني انما اتبعت سبيل من كان قبلي والله ما نمت فحلمت ولا توهمت
فسهوت واني لعلى السبيل ما زغت وان اول ما احذرك يا عمر نفسك ان لكل نفس شهوة فاذا اعطيتها
تمادت في غيها واحذرك هؤلاء النفر من اصحاب محمد صلى الله عليه وسلم الذين قد انتفخت اجوافهم وطمحت ابصارهم
واحب كل امرئ منهم لنفسه وان لهم لحيرة عند زلة واحد منهم فاياك ان تكون واعلم انهم لن يزالوا منك خائفين
ما خفت الله لك مستقيمين ما استقامت طريقتك هذه وصيتي اقرأ عليك السلام اخرجه ابو يوسف وعن
عبد الله بن حكيم قال خطبنا ابو بكر رض فقال اما بعد فاني اوصيكم بتقوى الله وان تثنوا عليه بما هو اهله وان
تخلطوا الرغبة بالرهبة وتجمعوا الالحاف بالمسألة فان الله اثنى على زكريا واهل بيته فقال انهم كانوا يسارعون
في الخيرات ويدعوننا رغبا ورهبا وكانوا لنا خاشعين ثم اعلموا عباد الله ان الله قد ارتهن بحقه انفسكم واخذ
على ذلك مواثيقكم واشترى منكم القليل الفاني بالكثير الباقي هذا كتاب الله فيكم لا تفنى عجائبه ولا يطفى
نوره فصدقوا بقوله وانتصحوا كتابه واستبصروا فيه ليوم الظلمة فانما خلقكم للعبادة ووكل بكم الكرام الكاتبين
يعلمون ما تفعلون ثم اعلموا عباد الله انكم تغدون وتروحون في اجل قد غيب عنكم علمه فان استطعتم ان
تنقضي الآجال وانتم في عمل الله فافعلوا ولن تستطيعوا ذلك الا بالله فسابقوا في مهل آجالكم قبل ان
تنقضي فيردكم على اسوء اعمالكم فان اقواما جعلوا آجالهم لغيرهم ونسوا انفسهم فانهاكم ان تكونوا امثالهم
فالوحا الوحا النجا النجا فان وراءكم طالبا حثيثا مرة سريع اخرجه ابو يوسف وابن ابي شيبة وعن انس قال كان
ابو بكر يخطبنا فيذكر بدء خلق الانسان فيقول خلق من مجرى البول مرتين فيذكر حتى يتقذر احدنا نفسه
اخرجه ابن ابي شيبة وعن عرفجة السلمي قال قال ابو بكر ابكوا فان لم تبكوا فتباكوا اخرجه ابن ابي شيبة وعن

عثمان بن عفان ان رجالا من اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم حين توفي النبي صلى الله عليه وسلم حزنوا
عليه حتى كاد بعضهم يوسوس قال عثمان فكنت منهم فبينا انا جالس في ظل اطم من الآطام مر علي عمر فسلم علي
فلم اشعر انه مر ولا سلم فانطلق عمر حتى دخل على ابي بكر فقال له ما يعجبك اني مررت على عثمان فسلمت عليه
فلم يرد علي السلام واقبل هو وابو بكر في ولاية ابي بكر حتى سلما علي جميعا ثم قال ابو بكر جاءني اخوك عمر فذكر
انه مر عليك فسلم فلم ترد عليه السلام فما الذي حملك على ذلك قال قلت ما فعلت فقال عمر بلى والله لقد
فعلت ولكنها عبيتكم يا بني امية قال قلت والله ما شعرت انك مررت ولا سلمت قال ابو بكر صدق
عثمان وقد شغلك عن ذلك امر فقلت اجل قال ما هو فقال عثمان توفى الله تعالى عز وجل نبيه
صلى الله عليه وسلم قبل ان نسأله عن نجاة هذا الامر قال ابو بكر قد سألت عن ذلك قال فقمت اليه فقلت
له بابي انت وامي انت احق بها قال ابو بكر قلت يا رسول الله ما نجاة هذا الامر فقال رسول الله صلى الله
عليه وسلم من قبل مني الكلمة التي عرضت على عمي فردها علي فهي له نجاة اخرجه احمد وعن عائشة زوج
النبي صلى الله عليه وسلم ان فاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم سألت ابا بكر بعد وفاة رسول الله
صلى الله عليه وسلم ان يقسم لها ميراثها مما ترك رسول الله صلى الله عليه وسلم مما افاء الله عليه فقال لها
ابو بكر ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا نورث ما تركنا صدقة قال فغضبت فاطمة فهجرت
ابا بكر فلم تزل مهاجرة حتى توفيت قال وعاشت بعد وفاة رسول الله صلى الله عليه وسلم ستة اشهر
قال وكانت فاطمة تسأل ابا بكر نصيبها مما ترك رسول الله صلى الله عليه وسلم من خيبر وفدك وصدقته
بالمدينة فابى ابو بكر عليها ذلك وقال لست تاركا شيئا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعمل به الا
عملت به واني اخشى ان تركت شيئا من امره ان ازيغ فاما صدقته بالمدينة فدفعها عمر الى علي
وعباس فغلبه عليها علي واما خيبر وفدك فامسكهما عمر وقال هما صدقة رسول الله صلى الله عليه وسلم
كانتا لحقوقه التي تعروه ونوائبه وامرهما الى من ولي الامر قال فهما على ذلك اليوم اخرجه احمد وعن اوسط
البجلي عن ابي بكر الصديق قال سمعته يخطب للناس مرة حين استخلف فقال ان رسول الله صلى الله
عليه وسلم قام عام الاول مقامي هذا وبكى ابو بكر فقال اسأل الله العفو والعافية فان الناس لم يعطوا

بعد اليقين شيئاً خيراً من العافية وعليكم بالصدق فانه في الجنة واياكم والكذب فانه مع الفجور وهما في النار ولا تقاطعوا ولا تباغضوا ولا تحاسدوا ولا تدابروا وكونوا اخوانا كما امركم الله عز وجل اخرجه احمد وعن علي قال كنت اذا سمعت من رسول الله صلى الله عليه وسلم حديثا نفعني الله بما شاء منه واذا حدثني عنه غيري استحلفه فاذا حلف لي صدقته وان ابا بكر حدثني وصدق ابو بكر انه سمع النبي صلى الله عليه وسلم قال ما من رجل يذنب ذنبا فيتوضأ فيحسن الوضوء قال مسعر ويصلي وقال سفيان ثم يصلي ركعتين فيستغفر الله عز وجل الا غفر له اخرجه احمد وعن ابي برزة الاسلمي انه قال كنا عند ابي بكر الصديق في عمله فغضب على رجل من المسلمين فاشتد غضبه عليه جداً فلما رأيت ذلك قلت يا خليفة رسول الله اضرب عنقه فلما ذكرت القتل صرف عن ذلك الحديث اجمع الى غير ذلك من النحو فلما تفرقنا ارسل الي بعد ذلك ابو بكر الصديق فقال يا ابا برزة ما قلت قال ونسيت الذي قلت وقلت ذكرنيه قال اما تذكر ما قلت قال قلت لا والله قال ارأيت حين رأيتني غضبت على الرجل فقلت اضرب عنقه يا خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم اما تذكر ذلك او كنت فاعلا ذاك قال قلت نعم والله والآن ان امرتني فعلت قال ويحك او ويلك ان تلك والله ما هي لاحد بعد محمد صلى الله عليه وسلم اخرجه احمد وعن الحسن البصري ان رجلا قال لعمر بن الخطاب اتق الله يا عمر فاكثر عليه فقال له قائل اسكت فقد اكثرت فقال له عمر دعه لا خير فيهم ان لم يقولوها لنا ولا خير فينا ان لم نقبل وا وشك ان ترد على قائلها اخرجه ابو يوسف وعن ابي المليح بن اسامة الهذلي قال خطب عمر بن الخطاب فقال يا ايها الرعاة ان لنا عليكم حق النصيحة بالغيب والمعونة على الخير ايها الرعاة انه ليس من علم احب الى الله ولا اعم نفعا من حلم امام ورفقه وليس من جهل ابغض الى الله ولا اعم ضررا من جهل امام وخرقه وانه من ياخذ بالعافية فيما بين ظهرانيه يعطى العافية من فوقه اخرجه ابو يوسف وعن ابن عباس قال دخلت على امير المؤمنين عمر حين طعن فقلت ابشر بالجنة يا امير المؤمنين اسلمت حين كفر الناس وجاهدت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم حين خذله الناس وقبض رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو عنك راض ولم يختلف في خلافتك اثنان وقتلت شهيدا فقال اعد علي فاعدت عليه فقال والله الذي لا اله غيره لو ان لي ما على الارض من صفراء وبيضاء لافتديت به من هول المطلع اخرجه ابو يوسف

خوف روز جزا ١٢

وعن عطاء الكلاعي قال خطب عمر الناس فحمد الله واثنى عليه ثم قال اما بعد فاني اوصيكم بتقوى الله الذي يبقى ويهلك من سواه الذي بطاعته ينفع اولياءه وبمعصيته يضر اعداءه فانه ليس لهالك هلك معذرة في تعمد ضلالة حسبها هدى ولا في ترك حق حسبه ضلالة وان احق ما تعاهد الراعي من رعيته تعاهدهم بالذي لله عليهم في وظائف دينهم الذي هداهم الله له وانما علينا ان نامركم بما امركم الله به من طاعته وان ننهاكم عما نهاكم الله عنه من معصيته وان نقيم امر الله في قريب الناس وبعيدهم ولا نبالي على من مال الحق الا وان الله فرض الصلوة وجعل لها شروطا فمن شروطها الوضوء والخشوع والركوع والسجود واعلموا ايها الناس ان الطمع فقر وان الياس غنى وفي العزلة راحة من خلطاء السوء واعلموا انه من لم يرض عن الله فيما اكره من قضائه لم يؤد اليه واجب كنه شكره واعلموا ان لله تعالى عبادا يميتون الباطل بهجره ويحيون الحق بذكره رغبوا ورهبوا فرهبوا ان خافوا فلا يامنوا فابصروا من اليقين ما لم يعاينوا فخلصوا بما لم يزايلوا اخلصهم الخوف فجعلوا ما ينقطع عنهم الحيوة عليهم نقمة والموت لهم كرامة اخرجه ابو يوسف وعن زبيد اليامي قال لما اوصى عمر قال اوصي الخليفة من بعدي بتقوى الله واوصيه بالمهاجرين الاولين ان يعرف لهم حقهم وكرامتهم واوصيه بالانصار الذين تبوؤا الدار والايمان ان يقبل من محسنهم ويتجاوز عن مسيئهم واوصيه باهل الامصار فانهم ردء الاسلام وغيظ العدو وجباة المال ان لا يوخذ منهم الا فضلهم عن رضا منهم واوصيه بالاعراب فانهم اصل العرب ومادة الاسلام ان يوخذ من حواشي اموالهم فيرد على فقرائهم واوصيه بذمة الله وذمة رسوله ان يوفي لهم بعهدهم وان يقاتل من وراءهم ولا يكلفوا فوق طاقتهم اخرجه ابو يوسف وعن معدان بن ابي طلحة ان عمر خطب يوم جمعة فذكر نبي الله صلى الله عليه وسلم وذكر ابا بكر وقال اني قد رأيت ديكا قد نقرني وان الله لم يكن ليضيع دينه ولا خلافته والذي بعث به نبيه صلى الله عليه وسلم فان عجل بي امر فالخلافة شورى بين هؤلاء الستة الذين توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو عنهم راض واني قد علمت ان قوما سيطعنون في هذا الامر انا ضربتهم بيدي هذه على الاسلام فان فعلوا فاولئك اعداء الله الكفرة والضلال واني لا ادع بعدي شيئا اهم الي من الكلالة وما اغلظ لي رسول الله صلى الله عليه وسلم في شيء ما اغلظ لي في الكلالة وما راجعته في شيء ما راجعته في الكلالة حتى طعن باصبعه في صدري وقال يا عمر الا تكفيك آية

السيف التي في آخر سورة النساء فان اعش اقض فيها قضية تقضي بها من يقرء القرآن ومن لا يقرء
القرآن ثم قال اللهم اني اشهدك على امراء الامصار فانما بعثتهم يعلمون الناس دينهم وسنة نبيهم صلى الله عليه
وسلم ويقسموا فيئهم فيهم ويعدلوا عليهم ويرفعوا الي ما اشكل عليهم من امرهم ايها الناس انكم تاكلون شجرتين لا
اراهما الا خبيثتين لقد رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا وجد ريحهما من الرجل في المسجد امر به فاخذ بيده
فاخرج الى البقيع ومن اكلهما فليمتهما طبخا اخرجه احمد وعن خالد بن معدان قال دخل عبد الله بن الاهتم على
عمر بن عبد العزيز مع العامة فلم يفجأ عمر الا وهو بين يديه يتكلم فحمد الله واثنى عليه ثم قال اما بعد فان الله
خلق الخلق غنيا عن طاعتهم آمنا لمعصيتهم والناس يومئذ في المنازل والرأي مختلفون فالعرب بشر
تلك المنازل اهل الحجر واهل الوبر واهل الدبر يحتاز دونهم طيبات الدنيا ورخاء عيشها لا يسالون
الله جماعة ولا يتلون له كتابا ميتهم في النار وحيهم اعمى نحس مع ما لا يحصى من المرغوب عنه والمزهود فيه
فلما اراد الله ان ينشر عليهم رحمته بعث اليهم رسولا من انفسهم عزيز عليه ما عنتم حريص عليكم بالمؤمنين رؤف
رحيم صلى الله تعالى عليه وعليهم السلام ورحمة الله وبركاته فلم يمنعهم ذلك ان جرحوه في جسمه ولقبوه في
اسمه ومعه كتاب من الله ناطق لا يقوم الا باذنه ولا يرحل الا باذنه ولا يقدم ولا يؤخر الا باذنه فلما
امر بالعزمة وحمل على الجهاد انبسط لامر الله لونه فابلج الله حجته واجاز كلمته واظهر دعوته وفارق الدنيا تقيا
نقيا ثم قام بعده ابو بكر فسلك سنته واخذ سبيله وارتدت العرب او من فعل ذلك منهم فابى ان يقبل
منهم بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم الا الذي كان قابلا انتزع السيوف من اغمادها واوقد النيران
في شعلها ثم نكب باهل الحق اهل الباطل فلم يبرح يقطع اوصالهم ويسقي الارض دماءهم حتى ادخلهم
في الذي خرجوا منه وقررهم بالذي نفروا عنه وقد كان اصاب من مال الله بكرا يروي عليه وحبشية
ارضعت ولدا له فرأى ذلك عند موته غصة في حلقه فادى ذلك الى الخليفة من بعده وفارق الدنيا
تقيا نقيا على منهاج صاحبه ثم قام بعده عمر بن الخطاب فمصر الامصار وخلط الشدة باللين وحسر عن
ذراعيه وشمر عن ساقيه واعد للامور اقرانها وللحرب آلتها فلما اصابه قين المغيرة بن شعبة امر ابن
عباس يسال الناس هل يثبتون قاتله فلما قيل قين المغيرة بن شعبة استهل يحمد ربه ان لا يكون اصابه

ذو حق في الفئ فيحتج عليه بانه انما يحل به ما استحل من حقه وقد كان اصاب مالا من مال الله تبعته وحقا من الناس
فكسر بابه وذكره بما كفاه الله ادلاؤه فاقدما الى الخليفة من بعده وفارق الدنيا تقيا نقيا على منهاج صاحبيه
ثم انك يا عمر بني الدنيا ولدتك ملوكها والقمتك ثديها ونبت فيها تلتمسها مظانها فلما وليتها القيتها حيث
القاها الله هجرتها وجفوتها وقذرتها الا ما تزودت منها فالحمد لله الذي جلا بك حوبتنا وكشف بك كربتنا
فامض ولا تلتفت فانه لا يعز على الحق شئ ولا يذل على الباطل شئ اقول قولي هذا واستغفر الله لي
وللمؤمنين والمؤمنات قال ابو ايوب فكان عمر بن عبد العزيز يقول في الشئ قال لي ابن الاهتم امض
ولا تلتفت اخرجه الدارمي وعن سالم بن عبد الله انه قال دخل رجل من اصحاب رسول الله صلى الله
عليه وسلم المسجد يوم الجمعة وعمر بن الخطاب يخطب فقال عمر اية ساعة هذه فقال يا امير المؤمنين انقلبت
من السوق فسمعت النداء فما زدت على ان توضأت فقال عمر الوضوء ايضا وقد علمت ان رسول الله
صلى الله عليه وسلم كان يامر بالغسل اخرجه مالك واصحاب سنن حديث تفسير كرده اند بانكه مراد آن رجل
ايشان حضرت عثمان است وعن عمرو بن ميمون الاودي ان عمر بن الخطاب لما حضر قال ادعوا لي
عليا وطلحة والزبير وعثمان وعبد الرحمن بن عوف وسعدا قال فلم يكلم احدا منهم الا عليا وعثمان فقال
يا علي لعل هؤلاء القوم يعرفون لك قرابتك وما اتاك الله من العلم والفقه فاتق الله وان وليت
هذا الامر فلا ترفعن بني فلان على رقاب الناس وقال لعثمان يا عثمان ان هؤلاء القوم لعلهم يعرفون
لك صهرك من رسول الله صلى الله عليه وسلم وسنك وشرفك فان انت وليت هذا الامر فاتق الله
ولا ترفعن بني فلان على رقاب الناس فقال ادعوا لي صهيبا فقال صل بالناس ثلثا وليجتمع هؤلاء الرهط
فليخلوا فان اجمعوا على رجل فاضربوا راس من خالفهم اخرجه ابن ابي شيبة وعن اسلم انه حين بويع لابي بكر
بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم كان علي والزبير يدخلان على فاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه
وسلم فيشاورونها ويرتجعون في امرهم فلما بلغ ذلك عمر بن الخطاب خرج حتى دخل على فاطمة فقال يا بنت
رسول الله صلى الله عليه وسلم والله ما من الخلق احد احب الينا من ابيك وما من احد احب الينا بعد ابيك
منك وايم الله ما ذاك بمانعي ان اجتمع هؤلاء النفر عندك ان امرتهم ان يحرق عليهم البيت قال فلما خرج

ثم بادوا فقالت تعلمون ان عمر قد جاءني وقد حلف بالله لئن عدتم ليحرقن عليكم البيت وايم الله ليمضين لما
حلف عليه فانصرفوا راشدين فروا رأيكم ولا ترجعوا الي فانصرفوا عنها فلم يرجعوا اليها حتى بايعوا لابي بكر
اخرجه ابن ابي شيبة وعن اسلم مولى عمر ان عمر بن الخطاب رأى على طلحة بن عبيد الله ثوبا مصبوغا وهو
محرم فقال عمر ما هذا الثوب المصبوغ يا طلحة فقال طلحة يا امير المؤمنين انما هو مدر فقال عمر انكم ايها الرهط ائمة
يقتدي بكم الناس فلو ان رجلا جاهلا رأى هذا الثوب لقال ان طلحة بن عبيد الله كان يلبس الثياب
المصبغة في الاحرام فلا تلبسوا ايها الرهط شيئا من هذه الثياب المصبغة اخرجه مالك وعن جابر بن عبد الله
قال سمعت عمر بن الخطاب يقول لطلحة بن عبيد الله مالي اراك قد شعثت واغبررت منذ توفي رسول
الله صلى الله عليه وسلم لعلك ساءك يا طلحة امارة ابن عمك قال معاذ الله اني لاجدركم ان لا افعل ذلك اني
سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول اني لاعلم كلمة لا يقولها رجل عند ما حضرت الموت الا وجد روحه
لها روحا حين يخرج من جسده وكانت له نورا يوم القيمة فلم اسأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عنها ولم
يخبرني بها فذلك الذي دخلني قال عمر فانا اعلمها قال فلله الحمد فما هي قال هي الكلمة التي قالها لعمه لا اله
الا الله قال طلحة صدقت اخرجه احمد وعن عبد الله بن عباس في قصة سرغ فنادى عمر بن الخطاب اني مصبح
على ظهر فاصبحوا عليه فقال ابو عبيدة افرارا من قدر الله فقال عمر لو غيرك قالها يا ابا عبيدة نعم نفر من قدر
الله الى قدر الله ارأيت لو كانت لك ابل فهبطت واديا له عدوتان احدهما مخصبة والاخرى جدبة اليس ان
رعيت الخصبة رعيتها بقدر الله وان رعيت الجدبة رعيتها بقدر الله اخرجه مالك وعن عباية بن رفاعة
قال بلغ عمر ان سعدا لما بنى القصر قال انقطع الصوت فبعث اليه محمد بن مسلمة فلما قدم اخرج زنده واورى
ناره وابتاع حطبا بدرهم وقيل لسعد ان رجلا فعل كذا وكذا فقال ذاك محمد بن مسلمة فخرج اليه فحلف
بالله ما قاله فقال نؤدي عنك الذي تقوله ونفعل ما امرنا به فاحرق الباب ثم اقبل يعرض عليه ان
يزوده فابى فخرج فقدم على عمر فهجر اليه فسار ذهابه ورجوعه تسع عشرة فقال لولا حسن الظن بك لرأينا
انك لم تؤد عنا قال بلى ارسل يقرأ السلام ويعتذر ويحلف بالله ما قاله قال فهل زودك شيئا قال
لا قال فما منعك ان تزودني انت قال اني كرهت ان آمر لك فيكون لك البارد ويكون لي الحار

وعلى اهل المدينة قد شكلهم ابيع وقد سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لا يشبع الرجل
جاره اخرجه احمد وعن سليمان بن حنظلة قال اتينا ابي بن كعب لنتحدث اليه فلما قام قمنا ونحن نمشي
خلفه فرهقنا عمر فتبعه فضربه عمر بالدرة قال فاتقاه بذراعيه فقال يا امير المؤمنين ما تصنع قال
او ما ترى فتنة للمتبوع مذلة للتابع اخرجه الدارمي وعن محمد بن سيرين قال قال عمر لابن مسعود الم انبأ
او انبئت انك تفتي ولست بامير ولّ حارها من تولى قارها اخرجه الدارمي وعن تميم الداري قال
تطاول الناس في البناء في زمن عمر بن الخطاب فقال عمر يا معشر العريب الارض الارض انه لا اسلام
الا بجماعة ولا جماعة الا بامارة ولا امارة الا بطاعة فمن سوده قومه على الفقه كان حيوة له ولهم ومن سوده
قومه على غير فقه كان هلاكا له ولهم اخرجه الدارمي وعن عبد الله بن مسعود قال لما قبض النبي صلى الله
عليه وسلم واستخلفوا ابا بكر وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث معاذا الى اليمن فاستعمل ابو بكر
على الموسم فلقي معاذا بمكة ومعه رقيق فقال ما هؤلاء قال هؤلاء اهدوا لي وهؤلاء لابي بكر فقال له
عمر اني اريك ان تاتي بهم ابا بكر قال فلقيه من الغد فقال يا ابن الخطاب لقد رأيتني البارحة وانا انزو
الى النار وانت آخذ بحجزتي وما اراني الا مطيعك قال فاتى بهم ابا بكر فقال هؤلاء اهدوا لي وهؤلاء لك قال
فانا سلمنا لك هديتك فخرج معاذ الى الصلوة فاذا هم يصلون خلفه فقال معاذ لمن تصلون
لله عز وجل قال فانتم له فاعتقهم اخرجه الحاكم وعن حذيفة بن اليمان انه تزوج يهودية بالمدائن فكتب
اليه عمر بن الخطاب ان خل سبيلها فكتب اليه احرام هي يا امير المؤمنين فكتب اليه اعزم عليك ان
لا تضع كتابي حتى تخلي سبيلها فاني اخاف ان يقتدي بك المسلمون فيختاروا نساء اهل الذمة لجمالهن
وكفى بذلك فتنة لنساء المسلمين اخرجه محمد وعن سعيد بن ابي بردة قال كتب عمر الى ابي موسى اما بعد
فان اسعد الرعاة من سعدت به رعيته وان اشقى الرعاة عند الله من شقيت به رعيته اياك ان ترتع
فيرتع عمالك فيكون مثلك عند الله مثل البهيمة نظرت الى خضرة من الارض فرتعت فيها تبتغي بذلك
السمن وانما حتفها في سمنها والسلام عليك اخرجه ابن ابي شيبة وعن سفيان قال كتب عمر الى ابي
موسى انك لن تنال الآخرة بشيء افضل من الزهد في الدنيا اخرجه ابن ابي شيبة وعن يحيى بن

سعيد ان عمر بن الخطاب ادرك جابر بن عبد الله ومعه حمال لحم فقال ما هذا فقال يا امير المؤمنين قرمنا الى اللحم فاشتريت بدرهم لحما فقال عمر ما يريد احدكم ان يطوي بطنه عن جاره او ابن عمه اين تذهب عنك هذه الآية اذهبتم طيباتكم في حيوتكم الدنيا واستمتعتم بها اخرجه مالك وعن ابن عمر قال دخل عليه عمر وهو على مائدته فاوسع له عن صدر المجلس فقال بسم الله ثم ضرب بيده فلقم لقمة ثم ثنى باخرى ثم قال اني لاجد طعم دسم وما هو بدسم اللحم قال عبد الله يا امير المؤمنين اني خرجت الى السوق اطلب السمين لاشتريه فوجدته غاليا فاشتريت بدرهم من المهزول وحملت عليه بدرهم سمنا فاردت ان يتردد عيالي عظما عظما فقال عمر ما اجتمعا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم قط الا اكل احدهما وتصدق بالآخر قال عبد الله خذ يا امير المؤمنين فلن يجتمعا عندي الا فعلت ذلك قال ما كنت لافعل اخرجه ابن ماجه وعن ابن عباس قال كان عمر يدخلني مع اشياخ بدر فكان بعضهم وجد في نفسه [اي غضب ۱۲] فقال لم يدخل هذا معنا ولنا ابناء مثله فقال عمر انه من حيث علمتم فدعا ذات يوم فادخله معهم فما رأيت انه دعاني يومئذ الا ليريهم قال ما تقولون في قول الله اذا جاء نصر الله والفتح فقال بعضهم امرنا ان نحمد الله ونستغفره اذا نصرنا وفتح علينا وسكت بعضهم فلم يقل شيئا فقال لي اكذلك تقول يا ابن عباس فقلت لا قال فما تقول قلت هو اجل رسول الله صلى الله عليه وسلم اعلمه له قال اذا جاء نصر الله والفتح وذلك علامة اجلك فسبح بحمد ربك واستغفره انه كان توابا فقال عمر ما اعلم منها الا ما تقول اخرجه البخاري وعن ابي فراس قال خطب عمر بن الخطاب فقال يا ايها الناس الا انا انما كنا نعرفكم اذ بين ظهرينا النبي صلى الله عليه وسلم واذ ينزل الوحي واذ ينبئنا الله من اخباركم الا وان النبي صلى الله عليه وسلم قد انطلق وقد انقطع الوحي وانما نعرفكم بما نقول لكم من اظهر منكم خيرا ظننا به خيرا واحببناه عليه ومن اظهر لنا شرا ظننا به شرا وابغضناه عليه سرائركم بينكم وبين ربكم الا انه قد اتى على حين وانا احسب ان من قرأ القرآن يريد الله وما عنده فقد خيل الي باخرة الا ان رجالا قد قرأوه يريدون به ما عند الناس فاريدوا الله بقراءتكم واريدوه باعمالكم الا اني والله ما ارسل عمالي اليكم ليضربوا ابشاركم ولا لياخذوا اموالكم ولكن ارسلهم اليكم ليعلموكم دينكم وسنتكم فمن فعل به سوى ذلك فليرفعه الي فوالذي نفسي بيده اذا لاقصنه منه فوثب

عمرو بن العاص فقال یا امیر المؤمنین او رأیت ان کان رجل من المسلمین علی رعیة فادب بعض رعیته
انک تقتصه منه فقال ای والذی نفس عمر بیده اذا لاقصه منه وقد رأیت رسول الله صلی الله
علیه وسلم یقص من نفسه الا لا تضربوا المسلمین فتذلوهم ولا تجمروهم فتفتنوهم ولا تمنعوهم حقوقهم
فتکفروهم ولا تنزلوهم الغیاض فتضیعوهم اخرجه احمد وعن عیاض الاشعری قال شهدت الیرموک و
علینا خمسة امراء ابو عبیدة بن الجراح ویزید بن ابی سفیان ابن حسنة وخالد بن الولید وعیاض ولیس
عیاض هذا بالذی حدث سماکا قال وقال عمر اذا کان قتال فعلیکم ابو عبیدة قال فکتبنا الیه انه قد جاش
الینا الموت واستمددناه فکتب الینا انه قد جاءنی کتابکم تستمدونی وانی ادلکم علی من هو اعز نصرا واحضر
جندا الله عز وجل فاستنصروه فان محمدا صلی الله علیه وسلم قد نصر یوم بدر فی اقل من عدتکم فاذا اتاکم
کتابی هذا فقاتلوهم ولا تراجعونی قال فقاتلناهم فهزمناهم وقتلناهم اربع فراسخ اخرجه احمد وعن زید
بن اسلم قال کتب ابو عبیدة بن الجراح الی عمر بن الخطاب یذکر له جموعا من الروم وما یتخوف منهم
فکتب الیه عمر اما بعد فانه مهما ینزل بعبد مؤمن من منزل شدة یجعل الله بعده فرجا وانه لن یغلب
عسر یسرین وان الله یقول فی کتابه یا ایها الذین آمنوا اصبروا وصابروا ورابطوا واتقوا الله لعلکم
تفلحون اخرجه مالک وعن یحیی بن سعید ان عمر بن الخطاب کان یقول کرم المؤمن تقواه ودینه حسبه
ومروته خلقه والجرأة والجبن غرائز یضعها الله حیث شاء فالجبان یفر عن ابیه وامه والجری یقاتل
من لا یؤوب به الی رحله والقتل حتف من الحتوف والشهید من احتسب نفسه علی الله اخرجه مالک
وعن ابی عثمان النهدی قال اتانا کتاب عمر بن الخطاب ونحن باذربیجان مع عتبة بن فرقد اما بعد فاتزروا
وارتدوا وانتعلوا والقوا الخفاف والقوا السراویل وعلیکم بلباس ابیکم اسمعیل وایاکم والتنعم وزی
العجم وعلیکم بالشمس فانها حمام العرب وتمعددوا واخشوشنوا واخشوشبوا واخلولقوا واعطوا الرکب
اسنتها وانزوا وانزوا وارموا الاغراض وفی روایة وانزوا علی ظهور الخیل نزوا واستقبلوا بوجوهکم
الشمس فانها حمامات العرب اخرجه البغوی فی شرح السنة اما انصاف شیخین بصفات کاملہ کہ لازم
در عرف زبان اهل طریقت گویند از خوف وخشیة ومحبت وفنا در مرضی خدا تعالی ورسول او صلی الله علیه وسلم

و تعظیم جانب خدا تعالی و رسول او صلی الله علیه وسلم و نصیحت قرآن و ایستادن نزدیک اوامر و نواهی او و ورع و زهد و اعراض از دنیا و تقلل از معاش و مانند آن پس بطریق اتم بود و ظهور خرق عوائد و تربیت الٰهی ایشان را برؤیا و مانند آن از ایشان بسیار مروی شده و شواهد آن عنی بسیار است حدیثی چند ازین جمله نیز روایت کنیم عن الضحاک قال رای ابوبکر الصدیق طیرا واقعا علی شجرة فقال طوبی لک یا طیر والله لوددت انی کنت مثلک تقع علی الشجرة وتاکل من الثمر ثم تطیر ولیس علیک حساب ولا عذاب والله لوددت انی کنت شجرة الی جانب الطریق مر علی جمل فاخذنی فادخلنی فاه فلاکنی ثم ازدردنی ثم اخرجنی بعرا ولم اکن بشرا اخرجه ابن ابی شیبة وعن محمد بن ابراهیم قال لما نزلت ان الذین یغضون اصواتهم عند رسول الله اولئک الذین امتحن الله قلوبهم للتقوی قال ابوبکر الصدیق یا رسول الله لا اکلمک الا کاخی السرار حتی القی الله اخرجه ابن ابی شیبة وعن مجاهد قال قام ابوبکر خطیبا فقال ابشروا فانی ارجو ان یتم الله هذا الامر حتی تشبعوا من الزیت والخبز اخرجه ابن ابی شیبة وعن میمون قال اتی ابوبکر بغراب وافر الجناحین فقال ما صید من صید ولا عضد من شجر الا بما ضیعت من التسبیح اخرجه ابن ابی شیبة وعن ابی السفر قال دخل علی ابی بکر ناس من اخوانه یعودونه فی مرضه فقالوا الا ندعو لک یا خلیفة رسول الله صلی الله علیه وسلم الا ندعو لک طبیبا ینظر الیک قال قد نظر الی قالوا فماذا قال لک قال قال انی فعال لما ارید اخرجه ابن ابی شیبة وعن عبد الرحمن بن ابی بکر قال ان اصحاب الصفة کانوا اناسا فقراء وان النبی صلی الله علیه وسلم قال من کان عنده طعام اثنین فلیذهب بثالث ومن کان عنده طعام اربعة فلیذهب بخامس او سادس وان ابابکر جاء بثلثة وانطلق النبی صلی الله علیه وسلم بعشرة وان ابابکر تعشی عند النبی صلی الله علیه وسلم فجاء بعد ما مضی من اللیل ما شاء الله قالت له امرأته ما حبسک عن اضیافک قال او ما عشیتهم قالت ابوا حتی تجیء فغضب قال والله لا اطعمه ابدا فحلفت المرأة ان لا تطعمه وحلف الاضیاف ان لا یطعموه قال ابوبکر کان هذا من الشیطان فدعا بالطعام فاکل واکلوا جمیعا فجعلوا لا یرفعون لقمة الا ربت من اسفلها اکثر منها فقال لامرأته یا اخت بنی فراس ما هذا قالت وقرة عینی انها الآن لاکثر منها قبل ذلک بثلث مرار فاکلوا وبعث بها الی النبی صلی الله علیه

وسلم فذكرا نه كل منها متفق عليه وعن يحيى بن سعيد انه قال بلغني ان ابابكر الصديق قال لعائشة وهو مريض
في كم كفن رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت في ثلثة اثواب بيض سحولية فقال ابوبكر خذوا هذا الثوب
لثوب عليه قد اصابه مشق او زعفران فاغسلوه ثم كفنوني فيه مع ثوبين آخرين فقالت عائشة وما هذا
فقال ابوبكر الحي احوج الى الجديد من الميت وانما هذا للمهلة اخرجه مالك وعن عائشة زوج النبي صلى الله
عليه وسلم انها قالت ان ابابكر الصديق كان نحلها جاد عشرين وسقا من ماله بالغابة فلما حضرته الوفاة
قال والله يا بنية ما من الناس احب الي غنى بعدي منك ولا اعز علي فقرا بعدي منك واني كنت
نحلتك جاد عشرين وسقا فلو كنت جددتيه واحتزتيه كان لك وانما هو اليوم مال وارث وانما هما
اخواك واختاك فاقسموه على كتاب الله قالت عائشة فقلت يا ابت والله لو كان كذا وكذا لتركته انما
هي اسماء فمن الاخرى فقال ذو بطن بنت خارجة اراها جارية اخرجه مالك ودر شواهد النبوة از ابو مسعود
انصاري منقول است که گفته است اسلام ابوبکر شبیه بوحی است زیرا که وی گفته است که شبی پیش
از بعثت رسول الله صلی الله علیه وسلم در خواب دیدم که نوری عظیم از آسمان فرود آمد و بر بام کعبه
افتاد و در مکه هیچ خانه نماند که از ان نور چیزی بآن در نیامد پس آن همه انوار جمع شدند و یک نور گشتند
همچنان که اول بود بخانه من در آمد و من در خانه خود را بر بستم بامداد آن خواب را بیکی از احبار یهود گفتم
و تعبیر آن خواستم گفت این از قبیل اضغاث احلام است و اعتباری ندارد چون روزگاری برین
گذشت در بعضی تجارات به بحیرا که مسکن بحیرا راهب بود رسیدم و تعبیر خواب خود را از وی پرسیدم
گفت تو چه کسی گفتم که مردی ام از قریش گفت خدای تعالی در میان شما پیغمبری خواهد برانگیخت و تو در
ایام حیات وی وزیر وی خواهی بود و بعد از وفات وی خلیفه وی پس چون رسول الله صلی الله
علیه وسلم مبعوث شد مرا باسلام خواند گفتم هر پیغمبر را دلیلی بوده است بر نبوت وی دلیل تو چیست
گفت دلیل نبوت من آن خوابی که دیدی و آن حبر در جواب تو گفت که آن را اعتباری نیست
و بحیرا گفت که تعبیر آن چنین است و چنین من گفتم ترا باین که خبر کرد گفت جبرئیل گفتم من از تو هیچ
دلیل و برهانی نمی طلبم زیاده ازین اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و اشهد انک عبده و رسوله

بعد ازان رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود که هیچکس را باسلام دعوت نکردم که دراول توقف وتردد نکرد مگر ابوبکر که چون وی را دعوت کردم تصدیق کرد وگفت که تو رسول خدای وی صدیق اکبر است و نیز در شواهد مذکور است که امیر المؤمنین ابوبکر صدیق گفته است که روزی در ایام جاهلیت در سایه درختی نشسته بودم ناگاه دیدم که شاخی ازان درخت میل بجانب من کرد چنانکه بسر من رسید من زان می نگریستم ومی گفتم که این چه خواهد بود آوازی ازان درخت بگوش من آمد که پیغمبری در فلان وقت بیرون خواهد آمد می باید که تو سعادت مندترین مردمان باشی بوی گفتم روشن تر بگوی که آن پیغمبر کیست ونام وی چیست گفت محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم گفتم وی صاحب والیف وحبیب من است ازان درخت عهد بستدم که هرگاه وی مبعوث شود مرا بشارت دهی چون وی مبعوث شد ازان درخت آواز آمد بجد باش واهتمام کن ای ابا بکر ابو قحافه که وحی بوی آمد سوگند برب موسی که هیچکس بر تو در اسلام سبقت نخواهد گرفت چون بامداد کردم بسوی رسول الله صلی الله علیه وسلم رفتم چون مرا دید گفت ای ابوبکر ترا بخدا تعالی ورسول وی میخوانم گفتم اشهد انک رسول الله صلی الله علیه وسلم بتحقیق بالحق سرا جامنیر الپس بوی ایمان آوردم وتصدیق وی کردم ونیز در شواهد از ابوبکر الصدیق منقولست که در مرض آخر خود گفت که امشب در تفویض امر خلافت تکرار استخاره کردم واز خدا تعالی خواستم که مرا بر انچه رضای وی دران باشد توفیق دهد گفت میدانید که دروغ نخواهم گفت وکدام عاقل در وقت ملاقات خدا تعالی افترا بروی روا دارد و فریفتن مسلمانان بدروغ جائز شمارد همه گفتند ای خلیفه رسول خدا هیچکس را در صدق تو شکی نیست بگو انچه میگوئی در آخر شب خواب بر من غلبه کرد رسول را صلی الله علیه وسلم دیدم که دو جامه سفید پوشیده بود واطراف آن جامه ها را من جمع میکردم ناگاه آن دو جامه سفید سبز شدن ودرخشیدن گرفت چنانکه نور آن دیده بیننده را می ربود دبردو جانب رسول الله صلی الله علیه وسلم دو مرد بلند بالا بودند درغایت حسن وجمال لباس ایشان سرمایه سر ور پس رسول الله صلی الله علیه وسلم مرا سلام کرد وبتشرف مصافحه مشرف ساخت ودست مبارک بر سینه من نهاد خفقان واضطرابی که در خود میافتم ساکن شد گفت ای ابوبکر اشتیاق ما

بملاقات تو بسیار است وقت نشد که پیش ما آئی من در خواب چندان گریستم که اهل من از ان خبر دار شدند بعد از ان مرا خبر دادند پس گفتم واشوقاه الیک یا رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود که اندکی مانده است که سال پی تو هم فراق دست دهد بعد از ان گفت خدا تعالی ترا در تفویض خلافت اختیار داد گفتم یا رسول الله تو اختیار کن رسول صلی الله علیه وسلم فرمود که والی رعیت ساز عامل صادق قوی را فاروق را که مرضی است در زمین و آسمان و پاکیزه ترین روزگار است اعنی عمر بن الخطاب پس گفت این دو مرد وزیران تو اند در دنیا و مددگاران تو اند در وقت وفات و همسایگان تو در بهشت بعد از ان مرا سلام کرد و آن دو مرد نیز مرا سلام کردند و گفتند خلاص یافتی از مکروه و تو صدیقی در آسمان و تو صدیقی در میان ملائکه و صدیقی در زمین و صدیقی در میان خلق گفتم یا رسول الله پدر و مادر من فدای تو باد این دو مرد کیانند که من مثل ایشان ندیدم فرمود که این دو فرشته کریم جبرئیل و میکائیل است برفت و من بیدار شدم رخساره از آب دیده تر و اهل بیت من بر بالین من گریان عن ابن شهاب قال رای النبی صلی الله علیه وسلم رؤیا فقصها علی ابی بکر فقال یا ابا بکر رأیت کانی استبقت انا وانت درجة فسبقتک بمرقاتین ونصف فقال یا رسول الله یقبضک الله الی رحمة ومغفرة واعیش بعدک سنتین ونصفا مغز و لابن سعد عن نافع قال بلغنا ان عمر بن الخطاب قال فی ولدی رجل بوجهه شیٔ من یلی فیملأ الارض عدلا قال نافع لا احسبه الا عمر بن عبد العزیز معزو للبیهقی وعن زید بن اسلم عن ابیه ان عمر بن الخطاب دخل علی ابی بکر الصدیق وهو یجتذب لسانه فقال عمر مه غفر الله لک فقال ابو بکر هذا اوردنی الموارد اخرجه مالک وعن زید بن اسلم ان عمر بن الخطاب کان یقول اللهم انی اسألک شهادة فی سبیلک ووفاة ببلد رسولک اخرجه مالک وعن زید بن اسلم انه قال شرب عمر بن الخطاب لبنا فاعجبه فسال الذی سقاه من این هذا اللبن فاخبره انه ورد علی ماء قد سماه فاذا نعم من نعم الصدقة وهم یسقون فحلبوا لی من البانها فجعلته فی سقائی فهو هذا فادخل عمر بن الخطاب یده فاه فاستقاءه اخرجه مالک وعنه عن ابیه ان عمر بن الخطاب کان یصلی من اللیل ما شاء الله حتی اذا کان من آخر اللیل ایقظ اهله للصلوٰة یقول لهم الصلوٰة الصلوٰة ثم یتلو هذه الآیة

وأمر أهلك بالصلوة واصطبر عليها لا نسألك رزقا نحن نرزقك والعاقبة للتقوى أخرجه مالك وعنه عن
أبيه أنه قال لعمر بن الخطاب ان في الظهر ناقة عمياء فقال عمر ادفعها الى أهل بيت ينتفعون بها قال
فقلت وهي عمياء قال يقطرونها بالإبل قال فقلت كيف تأكل من الأرض قال فقال عمر أمن نعم
الجزية هي أم من نعم الصدقة فقلت بل من نعم الجزية فقال عمر والله أردتم أكلها فقلت والله ان
عليها وسم الجزية فأمر بها عمر فنحرت وكانت عنده صحاف تسع فلا يكون فاكهة ولا طريفة الا جعل منها
في تلك الصحاف فبعث بها الى أزواج النبي صلى الله عليه وسلم ويكون الذي يبعث به الى حفصة ابنته
من آخر ذلك فان كان فيه نقصان كان في حظ حفصة قال فجعل في تلك الصحاف من لحم تلك الجزور
فبعث بها الى أزواج النبي صلى الله عليه وسلم وأمر بالبقي من لحم تلك الجزور فصنع فدعا عليه المهاجرين
والأنصار أخرجه مالك وعنه أنه قال خرج عبد الله وعبيد الله ابنا عمر بن الخطاب في جيش الى العراق فلما
قفلا مرا على أبي موسى الأشعري وهو أمير البصرة فرحب بهما وسهل ثم قال لو أقدر لكما على أمر أنفعكما به
لفعلت ثم قال بلى ههنا مال من مال الله أريد أن أبعث به الى أمير المؤمنين فأسلفكماه فتبتاعان
به متاعا من متاع العراق ثم تبيعانه بالمدينة فتؤديان رأس المال الى أمير المؤمنين ويكون لكما
الربح فقالا وددنا ففعل وكتب الى عمر بن الخطاب أن يأخذ منهما المال فلما قدما باعا فأربحا فلما دفعا
ذلك الى عمر بن الخطاب قال أكل الجيش أسلفه مثل ما أسلفكما قالا لا فقال عمر بن الخطاب ابنا أمير المؤمنين
فأسلفكما أديا المال وربحه فأما عبد الله فسكت وأما عبيد الله فقال ما ينبغي لك يا أمير المؤمنين هذا لو نقص
المال أو هلك لضمناه فقال عمر أدياه فسكت عبد الله وراجعه عبيد الله فقال رجل من جلساء عمر يا
أمير المؤمنين لو جعلته قراضا فقال عمر قد جعلته قراضا فأخذ عمر رأس المال ونصف ربحه وأخذ عبد الله
وعبيد الله نصف ربح المال أخرجه مالك عن عمر بن الخطاب أنه مر بالبقيع فقال السلام عليكم يا أهل
القبور أخبار ما عندنا أن نساءكم قد تزوجن ودياركم قد سكنت وأموالكم قد فرقت فأجابه هاتف يا عمر
ابن الخطاب أخبار ما عندنا ما قدمناه فقد وجدناه وما أنفقناه فقد ربحناه وما خلفناه فقد خسرناه أخرجه
لابن أبي الدنيا في كتاب القبور بسند فيه متهم عن يحيى بن أيوب الخزاعي قال سمعت من يذكر عمر بن الخطاب

وسار الى قبر شاب فقال يا فلان ولمن خاف مقام ربه جنتان فاجابه الفتى من داخل القبر يا عمر قد
اعطانيهما ربي في الجنة مرتين والقصة بطولها عزو لابن عساكر وعن يحيى بن سعيد بن المسيب انه سمعه يقول
لما صدر عمر بن الخطاب من منى اناخ بالابطح ثم كوم كومة بطحاء ثم طرح عليها رداءه واستلقى ثم مد يديه الى السماء
فقال اللهم كبرت سني وضعفت قوتي وانتشرت رعيتي فاقبضني اليك غير مضيع ولا مفرط ثم قدم
المدينة في عقب ذي الحجة فخطب الناس ثم قال ايها الناس قد سنت لكم السنن وفرضت لكم الفرائض
وتركتم على الواضحة الا ان تضلوا بالناس يمينا وشمالا وضرب باحدى يديه على الاخرى ثم قال اياكم ان
تهلكوا عن آية الرجم ان يقول قائل لا نجد حدين في كتاب الله فقد رجم رسول الله صلى الله عليه وسلم
ورجمنا والذي نفسي بيده لولا ان يقول الناس زاد عمر بن الخطاب في كتاب الله لكتبتها الشيخ والشيخة
اذا زنيا فارجموهما البتة فانا قد قرأناها قال يحيى قال سعيد بن المسيب فما انسلخ ذو الحجة حتى قتل عمر
بن الخطاب اخرجه مالك وعنه ان عمر بن الخطاب قال لرجل ما اسمك فقال جمرة فقال ابن من قال
ابن شهاب قال ممن قال من الحرقة قال اين مسكنك قال بحرة النار قال بايها قال بذات
لظى فقال عمر ادرك اهلك فقد احترقوا قال فكان كما قال عمر بن الخطاب اخرجه مالك وعنه ان عمر بن الخطاب
كان ياكل خبزا بسمن فدعا رجلا من اهل البادية فجعل ياكل ويتبع باللقمة وضر الصحفة فقال له عمر كانك
مقفر فقال والله ما اكلت سمنا ولا رأيت اكلا به منذ كذا فقال عمر لا آكل السمن حتى يحيى الناس من اول
ما يحيون اخرجه مالك وعنه ان عمر بن الخطاب قال اياكم واللحم فان له ضراوة كضراوة الخمر اخرجه مالك وعن
اسحق بن عبد الله بن ابي طلحة انه قال قال انس بن مالك رأيت عمر بن الخطاب وهو يومئذ امير المؤمنين
وقد رقع بين كتفيه برقع ثلاث لبد بعضها فوق بعض اخرجه مالك وعن انس بن مالك قال رأيت
عمر بن الخطاب وهو يومئذ امير المؤمنين يطرح له صاع من تمر فياكله حتى ياكل حشفها اخرجه مالك وعنه
انه سمع عمر بن الخطاب وسلم عليه رجل فرد عليه السلام ثم سأل عمر الرجل كيف انت قال احمد اليك الله
فقال عمر ذلك الذي اردت منك اخرجه مالك وعنه قال سمعت عمر بن الخطاب وخرجت معه حتى
دخل حائطا فسمعته يقول وبيني وبينه جدار وهو في جوف الحائط عمر بن الخطاب امير المؤمنين بخ بخ

يا ابن الخطاب لتتقين الله او ليعذبنك اخرجه مالك وعن قيس قال لما قدم عمر الشام استقبله الناس وهو
على بعيره فقالوا يا امير المؤمنين لو ركبت برذونا يلقاك عظماء الناس ووجوههم فقال عمر لا اراكم ههنا انما
(اسپ ترکی ۱۲)
الامر من ههنا واشار بيده الى السماء خلوا سبيل جملي اخرجه ابن ابي شيبة وعن شقيق قال كتب عمر ان
الدنيا خضرة حلوة فمن اخذها بحقها كان قمنا ان يبارك له فيه ومن اخذها بغير ذلك كان كالآكل الذي
(لائق ۱۲)
لا يشبع اخرجه ابن ابي شيبة وعن محمد بن شهاب قال قال عمر لا تعرض فيما لا يعنيك واعتزل عدوك
واحتفظ من خليلك الا الامين فان الامين من القوم لا يعادله شيء ولا تصحب الفاجر فيعلمك
من فجوره ولا تفش اليه سرك واستشر في امرك الذين يخشون الله اخرجه ابن ابي شيبة عن محمد بن
المنكدر قال دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم على ابي بكر فرآه ثقيلا فخرج من عنده فدخل على عائشة
يخبرها بوجع ابي بكر اذ دخل ابو بكر يستاذن فقالت عائشة ابي يدخل فجعل النبي صلى الله عليه وسلم يتعجب لما
عجل الله فيه من العافية فقال ما هو الا ان خرجت من عندي فعوفيت فاتاني جبرئيل عليه السلام
فسعطني سعطة فقمت وقد برأت معزو لابن ابي الدنيا وابن عساكر عن صالح بن كيسان قال قال
(دراز رسنی من افگنده ۱۲)
محرز بن نضلة رأيت سماء الدنيا فرجت لي حتى دخلتها حتى انتهيت الى السماء السابعة ثم انتهيت الى
سدرة المنتهى فقيل لي هذا منزلك فعرضتها على ابي بكر الصديق وكان اعبر الناس فقال ابشر بالشهادة
فقتل بعد ذلك بيوم في غزوة ذي قرد معزو لابن سعد قال ابن اسحق وبلغني ان رسول الله صلى الله عليه وسلم
قال لابي بكر وهو محاصر ثقيفا اني رأيت اني اهديت لي قعبة مملوة زبدا فنقرها ديك فاراق ما فيها فقال
ابو بكر يا رسول الله ما اظن ان تدرك منهم يومك هذا ما تريد قال ولا انا ارى ذلك معزو للبيهقي وعن
محمد بن سوقة قال اتيت نعيم بن ابي هند فاخرج الي صحيفة فاذا فيها من ابي عبيدة بن الجراح ومعاذ
بن جبل الى عمر بن الخطاب سلام عليك اما بعد فانا عهدناك وامر نفسك لك مهم فاصبحت وقد وليت
امر هذه الامة احمرها واصفرها واسودها يجلس بين يديك الشريف والوضيع والعدو والصديق ولكل
حصة من العدل فانظر كيف انت عند ذلك يا عمر فانا نحذرك يوما تعنو فيه الوجوه وتجف فيه القلوب
(ای ذلیل ۱۲)
وتقطع فيه الحجج بملك قهرهم بجبروته والخلق داخرون له يرجون رحمته ويخافون عقابه فانا كنا نحدث

ان امر هذه الامة سيرجع في آخر زمانها ان يكون اخوان العلانية اعداء السريرة وانا نعوذ بالله ان تنزل
كتابنا سوى المنزل الذي نزل من قلوبنا فانا كتبنا به نصيحة لك والسلام عليك فكتب اليهما من عمر
بن الخطاب الى ابي عبيدة ومعاذ بن جبل السلام عليكما اما بعد فانكما كتبتما الي تذكران انكما عهدتماني
وامر نفسي لي مهم واني قد اصبحت قد وليت امر هذه الامة احمرها واسودها يجلس بين يدي الشريف
والوضيع والعدو والصديق ولكل حصته من ذلك وكتبتما كيف انت عند ذلك يا عمر وانه لا حول ولا قوة
الا بالله وكتبتما تحذراني ما حذرت به الامم قبلنا وقديما كان اختلاف الليل والنهار بآجال الناس
يقربان كل بعيد ويبليان كل جديد ويأتيان بكل موعود حتى يصير الناس الى منازلهم من الجنة والنار
وكتبتما تذكران انكما كنتما تحدثان ان امر هذه الامة سيرجع في آخر زمانها ان يكون اخوان العلانية اعداء
السريرة ولستم باولئك ليس هذا بزمان ذلك وان ذلك زمان يظهر فيه الرغبة والرهبة يكون رغبة
بعض الناس الى بعض بصلاح دنياهم ورهبة بعض الناس من بعض وكتبتما بنصيحة تحذراني بالله ان
انزل كتابكما سوى المنزل الذي نزل من قلوبكما وانكما كتبتما به نصيحة وقد صدقتما فلا تدعا الكتاب الي
فانه لا غنى عنكما والسلام عليكما اخرجه ابن ابي شيبة وعن سليم بن حنظلة عن عمر بن الخطاب انه كان يقول
اللهم اني اعوذ بك ان تأخذني على غرة او تذرني في غفلة او تجعلني من الغافلين اخرجه ابن ابي شيبة
وعن يسار بن نمير قال والله ما نخلت لعمر الدقيق قط الا وانا له عاص اخرجه ابن ابي شيبة وعن الحسن
قال كان عمر بن الخطاب يمر بالآية في ورده فتخنقه البكاء فيبكي حتى يسقط حتى يلزم بيته حتى يعاد يحسبونه
مريضا اخرجه ابن ابي شيبة وعنه كان عمر يمشي في طريق ومعه عبد الله بن عمر فرأى جارية مهزولة تطيش
مرة وتقوم اخرى فقال يا بؤس هذه يا من يعرف هذه فقال عبد الله هذه والله احدى بناتك قال
بناتي قال نعم قال من هي قال بنت عبد الله بن عمر قال ويلك يا عبد الله بن عمر اهلكتها هزلا قال
ما نصنع منعتنا ما عندك فنظر اليه فقال ما عندي غر ان تكسب لبناتك كما تكسب الاقوام لا والله ما لك
عندي الا سهمك مع المسلمين اخرجه ابن ابي شيبة وعن رجل عن عمر بن الخطاب انه قال في خطبته حاسبوا
انفسكم قبل ان تحاسبوا وزنوا انفسكم قبل ان توزنوا للعرض الاكبر يوم تعرضون لا تخفى منكم خافية

اخرجه ابن ابی شیبة وعن عبید الله بن عدی بن الخیار قال قال عمر ان العبد اذا تواضع لله رفع الله
حکمته وقال انتعش نعشک الله فهو فی نفسه صغیر وفی انفس الناس کبیر وان العبد اذا تعظم وعدا طوره
وهصه الله الی الارض وقال اخسأ اخسأک الله فهو فی نفسه کبیر وفی انفس الناس صغیر حتی لهو احقر
عندهم من خنزیر اخرجه ابن ابی شیبة وعن رجل من غفار عن ابیه قال اقبلت بطعام احمله من الجار
علی ابل من ابل الصدقة فتصفحها عمر فاعجبه بکر فیها قلت خذه یا امیر المؤمنین فضرب بیده علی کتفی فقال
والله ما انا باحق به من رجل من بنی غفار اخرجه ابن ابی شیبة وعن عون بن عبد الله بن عتبة قال
قال عمر جالسوا التوابین فانهم ارق شیء افئدة اخرجه ابن ابی شیبة وعن یحیی بن جعدة قال قال
عمر لولا ان اسیر فی سبیل الله او اضع جبینی لله فی التراب او اجالس قوما یلتقطون طیب الکلام کما
یلتقط التمر لاحببت ان اکون قد لحقت بالله اخرجه ابن ابی شیبة وعن الاعمش عن شیخ قال قال عمر
من اراد الحق فلینزل بالبراز یعنی یظهر امره اخرجه ابن ابی شیبة وعن الضحاک قال کتب عمر بن الخطاب
الی ابی موسی اما بعد فان القوة فی العمل ان لا تؤخروا عمل الیوم لغد فانکم اذا فعلتم ذلک تدارکت
علیکم الاعمال فلم تدروا ایها تاخذون فاضعتم فاذا خیرتم بین امرین احدهما للدنیا والآخر للآخرة فاختاروا
امر الآخرة علی امر الدنیا فان الدنیا تفنی وان الآخرة تبقی کونوا من الله عز وجل وتعلموا کتاب الله فانه
ینابیع العلم وربیع القلوب اخرجه ابن ابی شیبة وعن ابی عثمان قال قال عمر الشتاء غنیمة العابد اخرجه
ابن ابی شیبة وعن عطاء الخراسانی قال احتبس عمر بن الخطاب علی جلسائه فخرج الیهم من العشی قالوا
ما حبسک فقال غسلت ثیابی فلما جفت خرجت الیکم اخرجه ابن ابی شیبة وعن عبد الرحمن بن ابی
لیلی قال قدم علی عمر ناس من العراق فرأی کانهم یاکلون تقذرا فقال ما هذا یا اهل العراق
لو شئت ان یدهمق لی کما یدهمق لکم لفعلت ولکنا نستبقی من دنیانا نجده فی آخرتنا اما سمعتم الله قال
اذهبتم طیباتکم فی حیوتکم الدنیا واستمتعتم بها اخرجه ابن ابی شیبة وعن عاصم بن عمر قال کان عمر یقول
یحفظ الله المؤمن کان عاصم بن ثابت بن الاقلح نذر ان لا یمس مشرکا ولا یمسه مشرک فمنعه الله
بعد وفاته کما امتنع منهم فی حیوته اخرجه ابن ابی شیبة وعن الربیع بن بزیع قال سمعت ابن عمر

ف ١ یعنی بہ نفرت مخوا[ر] کہ طعام لائق شا[ن] ایشان بہ تکلف ١٢

قال كان عمر بن الخطاب يؤتى بخبزه ولحمه ولبنه وزيته وبقله وخله ويأكل ثم يمص اصابعه ويقول هكذا
يمسح يديه بيديه ويقول هذه مناديل آل عمر اخرجه ابن ابي شيبة وعن ابي مليح قال قال عمر ما الدنيا
في الآخرة الا كنفجة ارنب اخرجه ابن ابي شيبة وعن حبيب قال قدم اناس من العراق على عمر وفيهم جرير
بن عبد الله قال فاتاهم بجفنة قد صنعت بخبز وزيت قال فقال لهم قد ارى ما تقدمون اليه فاي شيء
تريدون حلوا وحامضا وحارا وباردا وقذفا في البطون اخرجه ابن ابي شيبة وعنه عن بعض اصحابه
عن عمر انه دعي الى طعام وكانوا اذا جاروا ابلون خلطه لصاحبه اخرجه ابن ابي شيبة وعن عبد الله بن عامر
قال رايت عمر بن الخطاب اخذ تبنة من الارض فقال ليتني هذه التبنة ليتني لم اك شيئا ليت امي
لم تلدني ليتني كنت نسيا منسيا اخرجه ابن ابي شيبة وعن ابن عمر قال كان راس عمر على حجري فقال ضع
لا ام لك فقال ويلي وويل ام عمر ان لم يغفر لي ربي اخرجه ابن ابي شيبة وعن حجير قال قال عمر ان
الفجور هكذا وغطى راسه الى حاجبيه الا ان البر هكذا وكشف راسه اخرجه ابن ابي شيبة وعن انس قال غلا السعر
وغلا الطعام بالمدينة على عهد عمر فجعل ياكل الشعير فاستنكره بطنه فاهوى بيده الى بطنه فقال والله
ما هو الا ما ترى حتى يوسع الله على المسلمين اخرجه ابن ابي شيبة وعن عبد الله بن عامر قال خرجت
مع عمر فما رايته مضطربا فسطاطا حتى رجع قال قلت فباي شيء كان يستظل به قال يطرح النطع على
الشجرة يستظل به اخرجه ابن ابي شيبة وعن حميد بن عبد الرحمن قال قال عمر لو هلك حمل من ولد الضان
ضياعا بشاطئ الفرات خشيت ان يسألني الله عنه اخرجه ابن ابي شيبة وعن بشر بن عمرو قال لما
اتى عمر بن الخطاب الشام اتى ببرذون فركب عليه فلما هزه نزل عنه وضرب وجهه وقال قبحك الله
وقبح من علمك هذا اخرجه ابن ابي شيبة وعن حذيفة قال دخلت على عمر وهو قاعد على جذع في داره
وهو يحدث نفسه فدنوت منه فقلت ما الذي اهمك يا امير المؤمنين فقال هكذا بيده واشار بها قال
قلت ما الذي يهمك فوالله لو راينا منك امرا ننكره لقومناك قال الله الذي لا اله الا هو لو رايتم مني
امرا تنكرونه لقومتموه فقلت الله الذي لا اله الا هو لو راينا منك امرا ننكره لقومناك قال ففرح
بذلك فرحا شديدا وقال الحمد لله الذي جعل فيكم اصحاب محمد صلى الله عليه وسلم من الذين اذا رأى

منی امرا ینکرہ قومنی اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن اسلم قال کنت آتی عمر بالصاع من التمر فیقول یا اسلم حت عنی قشرہ فاحسفہ فیاکلہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن میکائیل شیخ من اہل خراسان قال کان عمر اذا قام من اللیل قال قد تری مقامی وتعلم حاجتی فارجعنی من عندک یا اللہ بحاجتی مفلحا منجحا مستجیباً مستجابا لی قد غفرت لی ورحمتنی فاذا قضی صلوتہ قال اللہم لا اری شیئا من الدنیا یدوم ولا اری حالا فیہا یستقیم اللہم اجعلنی انطق فیہا بعلم واصمت فیہا بحلم اللہم لا تکثر لی من الدنیا فاطغی ولا تقل لی منہا فانسی فان ما قل وکفی خیر مما کثر والہی اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن علی بن الاقمر قال کان عمر بن الخطاب یطعم الناس بالمدینۃ وہو یطوف علیہم وبیدہ عصا فمر برجل یاکل بشمالہ فقال یا عبد اللہ کل بیمینک قال یا عبد اللہ انہا مشغولۃ قال فمضی ثم مر بہ وہو یاکل بشمالہ فقال یا عبد اللہ کل بیمینک قال یا عبد اللہ انہا مشغولۃ ثلاث مرات قال وما شغلہا قال اصیبت یوم موتۃ قال فجلس عمر عندہ یبکی فجعل یقول لہ من یوضیک من یغسل راسک وثیابک من یصنع کذا وکذا فدعا لہ بخادم وامر لہ براحلۃ وطعام وما یصلحہ وما ینبغی لہ حتی رفع اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم اصواتہم یدعون اللہ لعمر مما راوا من رافتہ بالرجل واہتمامہ بامر المسلمین اخرجہ محمد وعن معدان بن ابی طلحۃ الیعمری ان عمر بن الخطاب قام خطیبا یوم جمعۃ او خطب یوم جمعۃ فحمد اللہ واثنی علیہ ثم ذکر نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وابا بکر ثم قال ایہا الناس انی قد رایت رؤیا کان دیکا احمر نقرنی نقرتین ولا اری ذلک الا لحضور اجلی وان الناس یامروننی ان استخلف وان اللہ لم یکن لیضیع دینہ وخلافتہ والذی بعث بہ نبیہ فان عجل بی امر فالخلافۃ شوری بین ہولاء الرہط الستۃ الذین توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو عنہم راض فایہم بایعتم لہ فاسمعوا لہ واطیعوا اخرجہ ابن ابی شیبۃ وروی عن عمر قال فی انصرافہ من حجتہ التی لم یحج بعدہا الحمد للہ ولا الہ الا اللہ یعطی من یشاء ما یشاء لقد کنت بہذا الوادی یعنی ضجنان ارعی ابلا للخطاب وکان فظا غلیظا یتعبنی اذا عملت ویضربنی اذا قصرت وقد اصبحت وامسیت ولیس بینی وبین اللہ احد اخشاہ ثم تمثل ع

لا شیء مما تری تبقی بشاشتہ	تبقی الالہ ویودی المال والولد
لم تغن عن ہرمز یوما خزائنہ	والخلد قد حاولت عاد فما خلدوا

فاحسفہ بجہلتش . . . . پوست او . . . کردم ۱۲

ولا سلیمان اذ تجری الریاح له	ما الانس والجن فیما بینها یرد
این الملوک التی کانت لعزتها	من کل اوب الیها وافد یفد
حوض ہنالک مورود بلا کذب	لا بد من ورده یوما کما وردوا

وروی عن عمر انه قال حین احتضر وراسه فی حجر ابنه عبد الله

ظلوم لنفسی غیر انی مسلم	اصلی الصلوة کلها واصوم

اخرجه ابن عبد البر فی الاستیعاب وعن عائشة قالت ناحت الجن علی عمر قبل ان یقتل بثلاث

فقالت

ابعد قتیل بالمدینة اظلمت	له الارض تهتز العضاه باسوق
جزی الله خیرا من امام وبارکت	ید الله فی ذاک الادیم الممزق
فمن یسع او یرکب جناحی نعامة	لیدرک ما قدمت بالامس یسبق
قضیت امورا ثم غادرت بعدها	بوائق من اکمامها لم تفتق
وما کنت اخشی ان یکون وفاته	بکفی سبنتی ازرق العین مطرق

اخرجه فی الاستیعاب ودر نفحات مذکور است روی الامام المستغفری باسناده عن مالک بن انس عن نافع عن ابن عمر ان عمر بن الخطاب خطب الناس بالمدینة فقال یا ساریة بن زنیم الجبل الجبل من استرعی الذئب فقد ظلم قال فانکر الناس ذکر ساریة وساریة بالعراق فقال الناس لعلی انا سمعناه یذکر ساریة وساریة بالعراق علی المنبر فقال ویحکم دعوا عمر فقلما دخل فی شیء الا خرج منه فلم یلبث ان جاء رسول ان ساریة لقی العدو فهزمهم ثم جاء بالغنیمة الی سفح الجبل فاراد العدو ان یحولوا بینهم وبین الغنیمة وسفح الجبل فاتاهم نداء من السماء یا ساریة بن زنیم الجبل الجبل من استرعی الذئب فقد ظلم قال وکانوا یرون ان صوت عمر هو الذی سمعوه وروی الامام المستغفری ایضا باسناده انه لما فتحت مصر اتی اهلها الی عمرو بن العاص فقالوا یا ایها الامیر ان لنیلنا هذه سنة

لاتجری الابہا قال لہم وما ذاک قالوا اذا کانت اثنتا عشرۃ لیلۃ خلون من ہذا الشہر عمدنا الی جاریۃ بکر بین
ابویہا فارضینا ابویہا فجعلنا علیہا من الحلی والثیاب افضل ما تکون ثم القینا ہا فی ہذا النیل فقال عمرو ان
ہذا الامر لایکون ابدا فی الاسلام وان الاسلام یہدم ما کان قبلہ فاقاموا ثلثۃ اشہر لایجری قلیلا ولا کثیرا
حتی ہموا بالجلاء فلما رای ذلک عمرو کتب الی عمر بن الخطاب بذلک فکتب عمرؓ انک قد اصبت الذی فعلت
وان الاسلام یہدم ما کان قبلہ وبعث ببطاقۃ فی داخل کتابہ وکتب الیہ انی قد بعثت الیک ببطاقۃ
فی داخل کتابی فالقہا فی النیل فلما قدم الکتاب الی عمرو بن العاص اخذ البطاقۃ ففتحہا فاذا فیہا من
عبد اللہ عمر امیر المومنین الی نیل مصر اما بعد فان کنت تجری من قبلک فلا تجر وان کان اللہ الواحد القہار
ہو الذی یجریک فنسأل اللہ الواحد القہار ان یجریک فالقی البطاقۃ فی النیل وقد تہیا اہل مصر للجلاء
والخروج منہا لانہا لاتقوم مصلحتہم فیہا الا بالنیل فاصبحوا وقد اجری اللہ تعالی ستۃ عشر ذراعا فی لیلۃ واحدۃ
وقطع اللہ تعالی تلک السنۃ السوء عن اہل مصر الی الیوم اما ماثر جمیلہ حضرت صدیق اکبر
رضی اللہ عنہ لیس از انجملہ قربت نسب براعت جمال ووجاہت اوست قال ابو عمر فی الاستیعاب وقال
مصعب الزبیری وطائفۃ من اہل النسب انما سمی ابوبکر عتیقا لانہ لم یکن فی نسبہ شئی یعاب بہ وقال
اللیث بن سعد وجماعۃ معہ انما قیل لہ عتیق لجمالہ وعتاقۃ وجہہ وفیہ ایضا کان فی الجاہلیۃ وجیہا رئیسا
من رؤساء قریش والیہ کانت الاشناق فی الجاہلیۃ والاشناق الدیات کان اذا حمل شیئا قالت فیہ
قریش صدقوہ وامضوا حمالتہ وحمالۃ من قام معہ ابوبکر وان احتملہا غیرہ خذلوہ ولم یصدقوہ وفیہ ایضا
انہ کان قد حرم الخمر فی الجاہلیۃ ہو وعثمان وازانجملہ آنست کہ اعلم ناس بود بانساب قریش وایام آن عن
شیخ من الانصار ان عمرؓ بن الخطاب حین اوتی بسیف النعمان بن المنذر دعا جبیر بن مطعم وکان جبیر
ابن مطعم انسب قریش لقریش والعرب قاطبۃ وکان یقول انما اخذت النسب من ابی بکر الصدیق
وکان ابوبکر انسب العرب فسلحہ ایاہ ثم قال فمن کان یا جبیر النعمان بن المنذر قال کان من اشلاء قنص
بن معد وقال ابن ہشام واسم ابی بکر عبد اللہ وعتیق لقب لہ لحسن وجہہ وعتقہ وقال ابن اسحاق
وکان ابوبکر رجلا مالفا لقومہ محببا سہلا وکان انسب قریش لقریش واعلم قریش بہا وبما کان فیہا
مصدر میمی یعنی ... الفت ۱۲

من خير وشر وكان رجلا تاجرا ذا خلق ومعروف وكان رجال قومه يأتونه ويألفونه لغير واحد من الأمر
وتجارته وحسن مجالسته الحديث و پیش از نبوت با آنحضرت طریق محبت وفدائی ورزیدی فی قصة ذهاب
النبی صلی الله علیه وسلم الی الشام مع عمه ابی طالب قبل النبوة ورجوعه بسبب قول الراهب قال أنشدكم
بالله أيكم وليه قال ابو طالب فلم یزل یناشده حتی رده ابو طالب وبعث معه ابوبکر بلالا وزوده
الراهب من الكعك والزيت اخرجه الترمذي وحسنه الحاكم وصححه وآنچه بعض ناس بسبب صغر سن صدیق
دران وقت وعدم اشتراء بلال الا بعد الاسلام استبعاد میکنند مجرد وهم است زیرا که ممکن است از اهل
کیاست مثل این چیزها که در صغر سن ظاهر شوند وجائز است که بلال را بطریق اجاره یا عاریت همراه گرفته
باشند والله اعلم وعن انس بن مالك قال اقبل نبي الله صلى الله عليه وسلم الى المدينة وهو مردف
ابا بكر وابوبكر شيخ يعرف والنبي صلى الله عليه وسلم شاب لا يعرف فيلقى الرجل ابا بكر فيقول يا ابا بكر من هذا
الرجل الذي بين يديك فيقول هذا الرجل الذي يهديني السبيل قال فيحسب الحاسب انما يعني الطريق
وانما يعني سبيل الخير فالتفت ابوبكر فاذا هو بفارس قد لحقهم فقال يا رسول الله هذا فارس قد لحق بنا
فالتفت نبي الله صلى الله عليه وسلم فقال اللهم اصرعه فصرعه فرسه ثم قامت تحمحم فقال يا نبي الله مرني بما
شئت قال فقف مكانك لا تتركن احدا يلحق بنا الحديث اخرجه البخاري واخرج ابو عمر في قصة استئذان
حسان لهجاء قريش قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كيف تهجوهم وانا منهم وكيف تهجو ابا سفيان وهو ابن
عمي فقال والله لأسلنك منهم كما تسل الشعرة من العجين فقال له ائت ابا بكر فانه اعلم بانساب القوم
منك فكان يمضي الى ابي بكر ليقف على انسابهم فيقول له كف عن فلانة وفلانة واذكر فلانة وفلانة فجعل حسان
يهجوهم فلما سمعت قريش شعر حسان قالوا ان هذا شعر ما غاب عنه ابن ابي قحافة انتهى واز آنجمله است که
چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم مبعوث شد اول کسیکه از احرار بالغین ایمان آورد ابوبکر صدیق بود
باجماع اهل تاریخ آری ایشان اختلاف دارند در اول مطلق بعضی گفته اند ابوبکر صدیق است وجمعی
گفته اند علی مرتضی بعد اتفاق بر آنکه علی مرتضی صغیر بود در کفالت آنحضرت صلی الله علیه وسلم کما هو
مبسوط فی سیرة ابن اسحق وطائفه خدیجه وزید بن حارثه را ذکر کردند فقیر درینجا نکته دارد وآن آنست که

اولیت در تصدیق بحجت آن از مآثر معدوده است که حامل است بر اسلام مردمان وجالب است قلوب ایشانرا و انیمعنی بخبر بالغ مشهور بین الناس مطاع در میان ایشان میسر نیست پس این مآثر خاص با ابی بکر صدیق باشد فافهم وعن عمر مولی عفیرة قال سئل محمد بن کعب القرظی عن اول من اسلم اعلی او ابوبکر فقال سبحان الله علی اولهما اسلاما وانما شبه علی الناس لان علیا اخفی اسلامه من ابی طالب واسلم ابوبکر فاظهر اسلامه اخرجه ابوعمر فی الاستیعاب وہمین است وجہ تطبیق در احادیث مختلفه عن ابراهیم النخعی قال اول من اسلم ابوبکر وعن الشعبی قال سالت ابن عباس او سئل ای الناس کان اول اسلاما فقال اما سمعت قول حسان بن ثابت شعر

	فاذکر اخاک ابابکر بما فعلا		اذا تذکرت شجوا من اخی ثقة
	بعد النبی واوفاها بما حملا		خیر البریة اتقاها واعدلها
	واول الناس منهم صدق الرسلا		والثانی التالی المحمود مشهده

وروی الجریری عن ابی نضرة قال قال ابوبکر لعلی انا اسلمت قبلک فی حدیث ذکره فلم ینکره علیه اخرجه ابوعمر و تصدیق حضرت صدیق بغیر ترددی بود وبغیر طلب معجزه ولهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود وهل انتم تارکوا لی صاحبی فانکم قلتم لی کذبت وقال لی صدقت وازانجمله آنست که در ابتدای اسلام وضعف وغربت او مآثره عظیمه ازو ظاهر شد یکی آنکه اربعین الف در اسلام بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم وصحابه صرف کرد وعن هشام بن عروة عن ابیه قال اسلم ابوبکر وله اربعون الفا انفقها کلها علی رسول الله صلی الله علیه وسلم وفی سبیل الله ولهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود ما نفعنی مال ما نفعنی مال ابی بکر اخرجه ابوعمر قال ان امن الناس علی فی ماله وصحبته ابوبکر اخرجه البخاری وقال ما لاحد عندنا ید الا وقد کافیناه ما خلا ابابکر فان له عندنا یدا یکافیه الله بها یوم القیمة وما نفعنی مال احد قط ما نفعنی مال ابی بکر اخرجه الترمذی دیگر آنکه هفت کس را از غلامان قریش که در تصدیق قدم راسخ داشتند وموالی ایشان ایشانرا تعذیب می کردند خرید کرده آزاد ساخت فی الاستیعاب واعتق ابوبکر سبعة کانوا یعذبون فی الله منهم بلال وعامر بن فهیرة وعن عامر بن عبد الله بن الزبیر قال قال ابوقحافة لابی بکر یا بنی انی اراک تعتق رقابا ضعافا فلو انک اذا

فعلت ما فعلت اعتقت رجالا جلدا يمنعونك ويقومون دونك فقال ابوبكر يا ابت اني انما اريد ما اريد لله
عز وجل قال فيتحدث الناس انه ما نزل هؤلاء الآيات الا فيه وفيما قال له ابوه فاما من اعطى واتقى
وصدق بالحسنى الى قوله وما لاحد عنده من نعمة تجزى الا ابتغاء وجه ربه الاعلى اخرجه ابن اسحق وفي قصة
عدوان المشركين على المستضعفين وكان بلال مولى ابي بكر لبعض بني جمح وكان صادق الاسلام طاهر
القلب فكان امية بن خلف يخرجه اذا حميت الظهيرة فيطرحه على ظهره في بطحاء مكة ثم يامر بالصخرة العظيمة
فتوضع على صدره ثم يقول لا والله لا تزال هكذا حتى تموت او تكفر بمحمد صلى الله عليه وسلم وتعبد اللات والعزى فيقول و
وهو في ذلك احد احد حتى مر به ابوبكر الصديق يوما وهم يصنعون ذلك به وكانت دار ابي بكر في بني جمح فقال
لامية الا تتقي الله في هذا المسكين حتى متى فقال انت افسدته فانقذه مما ترى فقال ابوبكر افعل عندي
غلام اسود اجلد منه واقوى على دينك اعطيكه به قال قد قبلت قال هو لك فاعطاه ابوبكر غلامه ذلك
واخذه فاعتقه ثم اعتق معه على الاسلام قبل ان يهاجر الى المدينة ست رقاب بلال سابعهم عامر بن فهيرة
شهد بدرا واحدا وقتل يوم بئر معونة شهيدا وام عبيس وزنيرة واصيب بصرها حين اعتقها فقالت قريش
ما اذهب بصرها الا اللات والعزى فقالت كذبوا وبيت الله ما تضر اللات والعزى وما تنفعان فرد الله
لها بصرها واعتق النهدية وبنتها وكانتا لامراة من بني عبد الدار فمر بهما وقد بعثتهما سيدتهما بطحين لها وهي
تقول والله لا اعتقكما ابدا فقال ابوبكر حل يا ام فلان فقالت حل انت افسدتهما فاعتقهما قال فبكم هما قالت
بكذا وكذا قال قد اخذتهما وهما حرتان ارجعا اليها طحينها قالتا او نفرغ منه يا ابابكر ثم نرده اليها قال وذلك ان شئتما
ومر بجارية بني مؤمل حي من بني عدي بن كعب وكانت مسلمة وعمر بن الخطاب يعذبها لتترك الاسلام
وهو يومئذ مشرك وهو يضربها حتى اذا مل قال اني اعتذر اليك اني لم اتركك الا ملالة فتقول كذلك فعل الله
بك فابتاعها ابوبكر فاعتقها اخرجه ابن اسحق سوم آنكه بردست ابوبكر صديق جمعى از نجباء قريش اسلام
آوردند قال ابن اسحق فلما اسلم ابوبكر اظهر اسلامه ودعا الى الله عز وجل والى رسول الله صلى الله عليه
وسلم وكان ابوبكر رجلا مالفا لقومه محببا سهلا فجعل يدعوا الى الاسلام من وثق به من قومه ممن يغشاه
ويجلس اليه فاسلم بدعائه فيما بلغني عثمان بن عفان والزبير بن العوام وعبد الرحمن بن عوف وسعد بن

ابی وقاص وطلحه بن عبید الله فجاء بهم الی رسول الله صلی الله علیه وسلم حین استجابوا له واسلموا وصلّوا
ودرینجا نکته باید فهمید که این جماعه بجمیع قریش بودند وهر یکی از قبیله قویه بود ودر قبیله خود تمکن تمام
داشت پس اسلام ایشان بحقیقت کسر حد قبائل قریش باشد وبرهم زدن سوره کفر ایشان عثمان پس
اوسط بنی عبد الشمس بود وزبیر اوسط بنی اسد وسعد وعبد الرحمن اوسط بنی زهره وطلحه اوسط بنی تیم واز انجمله
آنست که چون قریش بایذای آنحضرت صلی الله علیه وسلم برخاستند حضرت صدیق در دفع شر ایشان
جان خود را وقایه جان آنحضرت صلی الله علیه وسلم ساخت وعن اسماء بنت ابی بکر انهم قالوا لها ما اشد ما
رایت المشرکین بلغوا من رسول الله صلی الله علیه وسلم قالت کان المشرکون قعوداً فی المسجد الحرام فتذاکر
رسول الله صلی الله علیه وسلم وما یقول فی آلهتهم فبینا هم کذلک اذ دخل رسول الله صلی الله علیه وسلم المسجد
فقاموا الیه وکان اذا سالوه عن شیئ صدقهم فقالوا الست تقول فی آلهتنا کذا وکذا قال بلی فتشبثوا به
باجمعهم فاتی الصریخ الی ابی بکر فقیل له ادرک صاحبک فخرج ابو بکر حتی دخل المسجد فوجد رسول الله
صلی الله علیه وسلم والناس مجتمعون علیه فقال ویلکم أتقتلون رجلا ان یقول ربی الله وقد جاءکم بالبینات
من ربکم قال فلهوا عن رسول الله صلی الله علیه وسلم واقبلوا علی ابی بکر یضربونه قالت فرجع الینا فجعل
لا یمس شیئا من غدائره الا جاء معه وهو یقول تبارکت یا ذا الجلال والاکرام اخرجه ابو عمر وعن عروة بن الزبیر
قال سالت عبد الله بن عمرو عن اشد ما صنع المشرکون برسول الله صلی الله علیه وسلم قال رایت عقبة
ابن ابی معیط جاء الی النبی صلی الله علیه وسلم وهو یصلی فوضع رداءه فی عنقه فخنقه به خنقا شدیداً فجاء ابو بکر
حتی دفعه عنه فقال أتقتلون رجلا ان یقول ربی الله وقد جاءکم بالبینات من ربکم اخرجه البخاری
واز انجمله آنست که حضرت صدیق اول کسی است که مسجد بنا کرد واعلان اسلام نمود وعن عائشة زوج
النبی صلی الله علیه وسلم انها قالت لم اعقل ابوی قط الا وهما یدینان الدین ولم یمر علینا یوم الا یاتینا
فیه رسول الله صلی الله علیه وسلم طرفی النهار بکرة وعشیة فلما ابتلی المسلمون خرج ابو بکر مهاجراً نحو ارض
الحبشة حتی اذا بلغ برک الغماد لقیه ابن الدغنة وهو سید القارة فقال این ترید یا ابا بکر فقال ابو بکر اخرجنی
قومی فارید ان اسیح فی الارض واعبد ربی فقال ابن الدغنة مثلک یا ابا بکر لا یخرج ولا تخرج انت

تكسب المعدوم وتصل الرحم وتحمل الكل وتقري الضيف وتعين على نوائب الحق فانا لك جار ارجع واعبد ربك
ببلدك فرجع وارتحل معه ابن الدغنة فطاف ابن الدغنة عشية في اشراف قريش فقال لهم ان ابا بكر لا يخرج
مثله ولا يخرج اتخرجون رجلا يكسب المعدوم ويصل الرحم ويحمل الكل ويقري الضيف ويعين على نوائب
الحق فلم يكذب قريش بجوار ابن الدغنة وقالوا لابن الدغنة مر ابا بكر فليعبد ربه في داره فليصل فيها وليقرأ
ما شاء ولا يؤذينا بذلك ولا يستعلن به فانا نخشى ان يفتن نساءنا وابناءنا فقال ذلك ابن الدغنة
لابي بكر فلبث ابو بكر بذلك يعبد ربه في داره ولا يستعلن بصلوته ولا يقرأ في غير داره ثم بدا لابي بكر فابتنى
مسجدا بفناء داره وكان يصلي فيه ويقرأ القرآن فيتقذف عليه نساء المشركين وابناؤهم يعجبون منه وينظرون
اليه وكان ابو بكر رجلا بكاء لا يملك عينه اذا قرأ القرآن وافزع ذلك اشراف قريش من المشركين فارسلوا
الى ابن الدغنة فقدم عليهم فقالوا انا كنا اجرنا ابا بكر بجوارك على ان يعبد ربه في داره فقد جاوز ذلك فابتنى
مسجدا بفناء داره فاعلن بالصلوة والقراءة فيه وانا قد خشينا ان يفتن نساءنا وابناءنا فانهه فان احب
ان يقتصر على ان يعبد ربه في داره فعل وان ابى الا ان يعلن بذلك فاسئله ان يرد اليك ذمتك فانا
قد كرهنا ان نخفرك ولسنا مقرين لابي بكر الاستعلان قالت عائشة فاتى ابن الدغنة الى ابي بكر فقال
قد علمت الذي عاقدت لك عليه فاما ان تقتصر على ذلك واما ان ترجع الي ذمتي فاني لا احب ان تسمع
العرب اني اخفرت في رجل عقدت له فقال ابو بكر فاني ارد اليك جوارك وارضى بجوار الله اخرجه البخاري
واز انجمله آنست که صدیق بجهت اعلاء کلمه اسلام در قصه غلبه فارس بر روم مراهنه کرد عن ابن عباس
قال كان المسلمون يحبون ان يظهر الروم على فارس لانهم اهل الكتاب وكان المشركون يحبون ان يظهر
فارس على الروم لانهم اهل اوثان فذكر ذلك المسلمون لابي بكر فذكر ذلك ابو بكر للنبي صلى الله عليه وسلم
فقال النبي صلى الله عليه وسلم اما انهم سيهزمون فذكر ابو بكر لهم ذلك فقالوا اجعل بيننا وبينك اجلا فان
ظهروا كان لنا كذا وكذا وان ظهرنا كان لك كذا وكذا فجعل بينهم اجل خمس سنين فلم يظهروا فذكر ذلك ابو بكر
النبي صلى الله عليه وسلم فقال الا جعلته دون العشرة قال فظهرت الروم بعد ذلك فذلك قوله الم غلبت
الروم في ادنى الارض وهم من بعد غلبهم سيغلبون قال فغلبت الروم ثم غلبت بعد لله الامر من قبل

ومن بعد ویومئذ یفرح المؤمنون بنصر اللہ قال سفیان وسمعت انہم ظہر وا یوم بدر اخرجہ الحاکم و از آنجملہ
آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تا در مکہ بود صبح وشام ہر روز بخانہ صدیق می آمد عن عائشۃ قالت
لم اعقل ابوی قط الا وہما یدینان الدین ولم یمر علینا یوم الا یاتینا فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طرفی
النہار بکرۃ وعشیۃ اخرجہ البخاری و از آنجملہ آنست کہ چون حضرت خدیجہ متوفی شد صدیق عائشہ رضی اللہ عنہا را در عقد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم درآورد و دران باب ادبی کہ بہتر ازان صورت نہ بندد رعایت نمود عن حبیب مولی عروۃ
قال لما ماتت خدیجۃ حزن علیہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاتاہ ابوبکر بعائشۃ فقال یا رسول اللہ ہذہ تذہب
ببعض حزنک وان فی ہذہ خلفا من خدیجۃ ثم ردہا فکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یختلف الی ابی بکر
الحدیث اخرجہ الحاکم من طریق محمد بن عمرو عن عائشۃ قالت قدمنا المدینۃ فنزلت مع عیال ابی بکر ونزل
الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو یومئذ یبنی المسجد وابیاتنا حول المسجد فانزل فیہا اہلہ ومکثنا ایاما فے
منزل ابی بکر قال ابوبکر یا رسول اللہ ما یمنعک ان تبنی باہلک فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
الصداق فاعطاہ ابوبکر اثنی عشر اوقیۃ ونشا فبعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الینا وبنی بی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فی بیتی ہذا الذی انا فیہ اخرجہ الحاکم من طریق محمد بن عمرو از آنجملہ آنست کہ چون معراج
متحقق شد اول کسی کہ بآن تصدیق نمود ابوبکر صدیق بود عن عائشۃ قالت لما اسری النبی صلی اللہ علیہ
وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یتحدث الناس بذلک فارتد ناس ممن کان امنوا بہ وصدقوہ الحدیث اخرجہ
الحاکم وقد ذکرناہ من قبل و از آنجملہ آنست کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہجرت فرمود بسوی مدینہ
صدیق رفیق آنحضرت شد و این خدمت بنوعی از دست او سر انجام یافت کہ خدا تعالی بآن تنویہ
فرمود ثانی اثنین اذ ہما فی الغار و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن ستود کہ حملنی ابوبکر الی دار الہجرۃ ومدح
وثنای او در ہمہ اہل اسلام ظاہر شد عن عائشۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال للمسلمین انی اریت
دار ہجرتکم ذات نخل بین لابتین وہما الحرتان فہاجر من ہاجر قبل المدینۃ ورجع عامۃ من کان ہاجر
بارض الحبشۃ الی المدینۃ وتجہز ابوبکر قبل المدینۃ فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی رسلک
فانی ارجوان یوذن فقال ابوبکر وہل ترجو ذلک بابی انت وامی قال نعم فحبس ابوبکر نفسہ علی

رسول الله صلی الله علیه وسلم الصحبة وعلف راحلتین کانتا عنده ورق السمر وهو الخبط اربعة اشهر قال ابن شهاب قال عروة قالت
عائشة فبینما نحن یوما جلوس فی بیت ابی بکر فی نحر الظهیرة قال قائل لابی بکر هذا رسول الله صلی الله علیه وسلم متقنعا
فی ساعة لم یکن یاتینا فیها فقال ابو بکر فدا له ابی وامی والله ما جاء به فی هذه الساعة الا امر قالت فجاء رسول الله صلی
الله علیه وسلم فاستاذن فاذن له فدخل فقال النبی صلی الله علیه وسلم لابی بکر اخرج من عندک فقال ابو بکر انما هم اهلک بابی انت وامی
یا رسول الله قال فانی قد اذن لی فی الخروج قال ابو بکر الصحابة بابی انت وامی یا رسول الله قال رسول
الله صلی الله علیه وسلم نعم قال ابو بکر فخذ بابی انت وامی یا رسول الله احدی راحلتی هاتین قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم بالثمن قالت عائشة فجهزناهما احث الجهاز وصنعنا لهما سفرة فی جراب فقطعت اسماء بنت
ابی بکر قطعة من نطاقها فربطت به علی فم الجراب فلذلک سمیت ذات النطاقین قالت ثم لحق رسول الله
صلی الله علیه وسلم وابو بکر بغار فی جبل ثور فکمنا فیه ثلث لیال یبیت عندهما عبد الله بن ابی بکر وهو غلام
شاب ثقف لقن فیدلج من عندهما بسحر فیصبح مع قریش بمکة کبائت فلا یسمع امرا یکادان به الا وعاه حتی
یاتیهما بخبر ذلک حین یختلط الظلام ویرعی علیهما عامر بن فهیرة مولی ابی بکر منحة من غنم فیریحها علیهما
حین یذهب ساعة من العشاء فیبیتان فی رسل وهو لبن منحتهما ورضیفهما حتی ینعق بهما عامر بن فهیرة
بغلس یفعل ذلک فی کل لیلة من تلک اللیالی الثلث واستاجر رسول الله صلی الله علیه وسلم وابو بکر
رجلا من بنی الدیل وهو من بنی عبد بن عدی هادیا خریتا والخریت الماهر بالهدایة قد غمس حلفا فی
آل العاص بن وائل السهمی وهو علی دین کفار قریش فامناه فدفعا الیه راحلتیهما وواعداه غار ثور بعد
ثلث لیال براحلتیهما صبح ثلاث وانطلق معهما عامر بن فهیرة والدلیل فاخذ بهم طریق السواحل اخرجه البخاری
و از آنجمله آنست که چون غزوه بدر واقع شد مآثر عظیمه از صدیق ظاهر گشت ثانی آنحضرت بود در عریش
و چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم دعا کرد گفت حسبک یا رسول الله قد الححت علی ربک و معنی این کلام
نزدیک فقیر آنست که ابو بکر صدیق ملهم شد بانکه دعا باجابت مقرون شد و این صورت از جمله آن واقعها
ست که الهام صحابه مسبقت نمود دران بر وحی انگاه وحی بر حسب الهام ایشان فرود آمد بلکه بحقیقت همین
الهام وحی است بسوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن وجه که چون ایشان ملهم شدند آنحضرت صلی الله

علیہ وسلم بفراست صادقہ خویش دریافت کہ این خاطر از جانب مدبر سموات وارض است و این فراست وحی باطنی است چنانکہ در قصہ اذان رویا عبداللہ بن زید و قیاس فاروق را تصویب فرمود و در لیلۃ القدر بر رویا جمعی از صحابہ اعتماد نمود والی غیر ذلک من الوقائع و این وجہ احسن وجوہ است درین باب واللہ اعلم بالصواب عن ابن عباس قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم یوم بدر اللہم انی انشدک عہدک و وعدک اللہم ان شئت لم تعبد فاخذ ابو بکر بیدہ فقال حسبک فخرج وہو یقول سیہزم الجمع ویولون الدبر اخرجہ البخاری و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عریش برآمدہ متوجہ کارزار شد میمنہ یا میسرہ آن بصدیق واد و جبرئیل یا میکائیل ہمراہ شد عن علیؓ قال بینا انا امیح من قلیب بدر اذ جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط ثم ذہبت ثم جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط الا التی کانت قبلہا ثم ذہبت ثم جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط الا التی کانت قبلہا فکانت الریح الاولی جبرئیل نزل فی الف من الملائکۃ مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکانت الریح الثانیۃ میکائیل نزل فی الف من الملائکۃ یمین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابو بکر عن یمینہ وکانت الریح الثالثۃ اسرافیل نزل فی الف من الملائکۃ عن میسرۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا فی المیسرۃ فلما ہزم اللہ تعالی اعداءہ حملنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرسہ فجرت بی فوقعت علی عقبی فدعوت اللہ عزوجل فامسکنی فلما استویت علیہا طعنت بیدی ہذہ فی القوم حتی اختضب ہذا منی دما واشار الی ابطہ اخرجہ الحاکم وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال یوم بدر ہذا جبرئیل آخذ براس فرسہ علیہ اداۃ الحرب اخرجہ البخاری و چون اسیران بدر آمدند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مشورت کردند با ابوبکر صدیق و مشورہ او اخذ فدا بود آنحضرت ہمان را اختیار کردند وعن عبداللہ بن مسعود قال لما کان یوم بدر قال لہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما تقولون فی ہؤلاء الاساری فقال عبداللہ بن رواحۃ انت فی واد کثیر الحطب فاضرم نارا ثم القہم فیہا فقال العباس رضی اللہ عنہ قطع اللہ رحمک فقال عمر قادتہم ورؤساءہم قاتلوک وکذبوک فاضرب اعناقہم بعد فقال ابو بکر عشیرتک وقومک ثم دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ما تقولون فی ہؤلاء ان مثل ہؤلاء کمثل اخوۃ لہم کانوا من قبلہم قال نوح رب لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا وقال موسی ربنا اطمس علی اموالہم واشدد علی قلوبہم الایۃ وقال ابراہیم فمن تبعنی فانہ منی ومن عصانی فانک

غفور رحیم وقال عیسی ان تعذبهم فانهم عبادک وان تغفر لهم فانک انت العزیز الحکیم وانتم قوم بکم عیلة
سیغلبن واحد منکم الا الیدایا ولفیرتہ عنق اخرجه الحاکم واز انجمله آنست که چون غزوه احد متحقق شد صدیق
سعی در کشف بلاء آنحضرت صلی الله علیه وسلم بجا آورد قال ابن اسحق فلما عرف المسلمون رسول الله
صلی الله علیه وسلم نهضوا به ونهض معهم نحو الشعب معه ابوبکر الصدیق وعمر بن الخطاب وعلی بن ابی
وطلحة بن عبید الله والزبیر بن العوام والحارث بن الصمة ورهط من المسلمین عن عائشة قالت قال
الصدیق لما جال الناس عن رسول الله صلی الله علیه وسلم یوم احد کنت اول من فاء فبصرت شیئا
بعد فاذا انا برجل قد اقتفنی من خلفی یرید رسول الله صلی الله علیه وسلم فاذا هو ابو عبیدة بن الجراح
اخرجه الحاکم ومراد از جولان درینجا نه فرار است بلکه متفرق شدن از آنحضرت صلی الله علیه وسلم بسبب ازدحام
فوج کفار در فوج آنحضرت صلی الله علیه وسلم وچون ابوسفیان تفحص میکرد احوال فوج آنحضرت را که
سه کس را نام برد زیرا که از همین سه کس می ترسید ومن حدیث البراء اشرف ابوسفیان فقال افی القوم
محمد فقال لا تجیبوه فقال افی القوم ابن ابی قحافة فقال لا تجیبوه فقال افی القوم ابن الخطاب فقال
لا تجیبوه فقال ان هولاء قتلوا فلو کانوا احیاء لاجابوا فلم یملک عمر نفسه فقال کذبت یا عدو الله ابقی الله
لک ما یخزیک اخرجه البخاری وچون آنحضرت صلی الله علیه وسلم تعاقب اهل احد متوجه شد صدیق از
حاضران آن واقعه بود عن عائشة فی قوله تعالی الذین استجابوا لله والرسول الآیة قالت لعروة یا ابن
اختی کان ابواک منهم الزبیر وابوبکر لما اصاب نبی الله صلی الله علیه وسلم ما اصاب یوم احد فانصرف عنه
المشرکون وخاف ان یرجعوا فقال من یذهب فی اثرهم فانتدب منهم سبعون رجلا کان فیهم ابوبکر
اخرجه البخاری واز انجمله آنست که در غزوه خندق یک جانبی بدست صدیق دادند والآن مسجد صدیق
نزدیک خندق موجود است واز انجمله آنست که در غزوه مریسیع حضرت عائشه متهم شدند ومنافقان
انچه نمی بایست گفتند وصدیق را دران حادثه تا آخر جمیله متحقق شد عن عائشة فی قصة الافک قالت
رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم قال اما بعد یا عائشة انه قد بلغنی عنک کذا وکذا فان کنت بریئة فسیبرئک
الله وان کنت الممت بذنب فاستغفری الله وتوبی الیه فان العبد اذا اعترف ثم تاب

قالت فلما قضى رسول الله صلی الله علیه وسلم مقالته قلص دمعي حتى ما احس منه قطرة فقلت لابي اجب عني
رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال ابي والله ما ادري ما اقول لرسول الله صلی الله علیه وسلم اخرجه البخاري
عنها قالت قال ابوبكر الصديق وكان ينفق على مسطح بن اثاثة لقرابته منه وفقره والله لا انفق على مسطح
شيئا ابدا بعد الذي قال لعائشة ما قال فانزل الله عز وجل ولا ياتل اولوا الفضل منكم والسعة الى قوله غفور
رحيم قال ابوبكر الصديق بلى والله اني لاحب ان يغفر الله لي فرجع الى مسطح النفقة التي كان ينفق عليه قال
والله لا انزعها منه ابدا اخرجه البخاري قال ابن عباس قال الله تعالى لابي بكر قد جعلت فيك يا ابا بكر
الفضل والمعرفة بالله وصلة الرحم وجعلت عندك السعة فتعطف على مسطح فله قرابة وله هجرة وله مسكنة
ذكره الواحدي في الوسيط واز انجمله آنست كه در غزوه حديبيه مآثر جميله از صديق ظاهر شد وفي قصة الحديبية
قال عروة عند ذلك اي محمد ارايت ان استاصلت امر قومك هل سمعت باحد من العرب اجتاح اصله قبلك
وان تكن الاخرى فاني والله لارى وجوها واني لارى اشوابا من الناس خليقا ان يفروا ويدعوك
فقال له ابوبكر امصص ببظر اللات انحن نفر عنه وندعه فقال من ذا قالوا ابوبكر فقال اما والذي نفسي بيده
لولا يد كانت لك عندي لم اجزك بها لاجبتك وفيه ايضا فقال عمر بن الخطاب فاتيت نبي الله صلی الله
علیه وسلم فقلت الست نبي الله حقا قال بلى قلت السنا على الحق وعدونا على الباطل قال بلى قلت فلم
نعطي الدنية في ديننا اذا قال اني رسول الله ولست اعصيه وهو ناصري قلت اوليس كنت تحدثنا
انا سناتي البيت فنطوف به قال بلى افاخبرتك انا ناتيه العام قلت لا قال فانك آتيه ومطوف به قال
فاتيت ابابكر فقلت يا ابابكر اليس هذا نبي الله حقا قال بلى قلت السنا على الحق وعدونا على الباطل قال
بلى قلت فلم نعطي الدنية في ديننا اذا قال ايها الرجل انه رسول الله وليس يعصي ربه وهو ناصره فاستمسك
بغرزه فوالله انه على الحق قلت اليس كان يحدثنا انا سناتي البيت فنطوف به قال بلى قال افاخبرك انك
تاتيه العام قلت لا قال فانك آتيه ومطوف به قال عمر فعملت لذلك اعمالا اخرجه البخاري وفيه انه بعث عينا له
من خزاعة وسار النبي صلی الله علیه وسلم حتى كان بغدير الاشطاط اتاه عينه قال ان قريشا جمعوا جموعا
وقد جمعوا لك الاحابيش وهم مقاتلوك وصادوك عن البيت ومانعوك فقال اشيروا ايها الناس

علی اترون ان امیل الی عیالہم وذراری ہؤلاء الذین یریدون ان یصدونا عن البیت فان یاتونا کان الله قد قطع عینا من المشرکین والا ترکنا ہم محروبین قال ابو بکر یا رسول الله خرجت عامدا لہذا البیت لا ترید قتل احد ولا حرب احد فتوجہ لہ فمن صدنا عنہ قاتلناہ قال امضوا علی اسم الله اخرجہ البخاری

واز انجملہ آنست کہ در خیبر حاضر شد وسعیہا کرد اگرچہ فتح بر دست مرتضی شد عن سلمۃ بن الاکوع قال بعث رسول الله صلی الله علیہ وسلم ابا بکر الی بعض حصون خیبر فقاتل وجہد ولم یکن فتح اخرجہ الحاکم وعن بریدۃ الاسلمی قال کان رسول الله صلی الله علیہ وسلم ربما اخذتہ الشقیقۃ فیلبث الیوم والیومین لا یخرج فلما نزل بخیبر لخذتہ الشقیقۃ فلم یخرج الی الناس وان ابا بکر اخذ رایۃ رسول الله صلی الله علیہ وسلم ثم نہض فقاتل قتالا شدیدا ثم رجع اخرجہ الحاکم

واز انجملہ آنست کہ بر سریۂ بنی فزارہ صدیق را امیر ساخت عن سلمۃ بن الاکوع قال امر رسول الله صلی الله علیہ وسلم ابا بکر فغزونا ناسا من بنی فزارۃ فلما دنونا من الماء امرنا ابو بکر فعرسنا فلما صلینا الصبح امرنا ابو بکر فشننا الغارۃ قال فوردنا الماء فقتلنا بہ من قتلنا فانصرف عنق من الناس وفیہم الذراری والنساء قد کادوا یسبقون الی الجبل فطرحنا سہما بینہم وبین الجبل فلما راوا السہم وقفوا فجئت بہم اسوقہم الی ابی بکر وفیہم امراۃ من بنی فزارۃ علیہا قشع من ادم معہا ابنۃ لہا من احسن العرب قال فنفلنی ابو بکر ابنتہا قال فقدمت المدینۃ فلقینی رسول الله صلی الله علیہ وسلم فقلت والله یا رسول الله ما کشفت لہا ثوبا وہی لک یا رسول الله فبعث بہا رسول الله صلی الله علیہ وسلم الی مکۃ ففادی بہا اساری من المسلمین کانوا فی ایدی المشرکین اخرجہ الحاکم

واز انجملہ آنست کہ چون فتح مکہ واقع شد ابو سفیان پیش صدیق آمد وطلب معاودہ صلح کرد قال محمد بن اسحق ثم خرج یعنی ابا سفیان حتی اتی رسول الله صلی الله علیہ وسلم فکلمہ فلم یرد علیہ شیئا ثم ذہب الی ابی بکر فکلمہ ان یکلم رسول الله صلی الله علیہ وسلم فقال ما انا بفاعل ثم اتی عمر بن الخطاب فکلمہ فقال ءانا اشفع لکم عند رسول الله صلی الله علیہ وسلم فوالله لو لم اجد الا الذر لجاہدتکم بہ الی آخر الحدیث وقال محمد بن اسحق فلما دخل رسول الله صلی الله علیہ وسلم مکۃ ودخل المسجد اتی ابو بکر بابیہ یقودہ فلما راٰہ رسول الله صلی الله علیہ وسلم قال ہلا ترکت الشیخ فی بیتہ حتی اکون انا آتیہ فیہ قال ابو بکر یا رسول الله ہو احق ان یمشی الیک من ان تمشی انت الیہ فاجلسہ بین یدیہ ثم مسح صدرہ ثم قال لہ

اسلم فاسلم الحديث وقال علی بن ابی طالب هذه الآیة فی ابی بکر یعنی قوله تعالی حتی اذا بلغ اشده وبلغ اربعین سنة اسلم ابواه جمیعا ولم یجتمع لاحد من الصحابة المهاجرین ابواه غیره اوصاه الله بهما ولزم ذلک من بعده اخرجه الواحدی وعن موسی بن عقبة لم یدرک اربعة النبی صلی الله علیه وسلم الا هؤلاء ابو قحافة وابو بکر وابنه عبد الرحمن وابو عتیق بن عبد الرحمن بن ابی بکر اخرجه الواحدی وعن ابن عمر قال لما دخل رسول الله صلی الله علیه وسلم عام الفتح رای النساء یلطمن وجوه الخیل بالخمر فتبسم الی ابی بکر وقال یا ابا بکر کیف قال حسان بن ثابت فانشده ابو بکر رضی الله عنه ؎

عدمت بنیتی ان لم تروها		تثیر النقع من کنفی کداء	
ینازعن الاسنة مسرعات		یلطمهن بالخمر النساء	

فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ادخلوا من حیث قال حسان اخرجه الحاکم وفی قصة حنین عن ابی قتادة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من اقام بینة علی قتیل قتله فله سلبه فقمت لالتمس بینة علی قتیلی فلم ار احدا یشهد لی فجلست ثم بدا لی فذکرت امره لرسول الله صلی الله علیه وسلم فقال رجل من جلسائه سلاح هذا القتیل الذی یذکره عندی فارضه منی فقال ابو بکر کلا لا تعطیه اصیبغ من قریش وتدع اسدا من اسد الله یقاتل عن الله ورسوله قال فقام رسول الله صلی الله علیه وسلم فاداه الی فاشتریت منه خرافا فکان اول مال تاثلته اخرجه البخاری قال ابن اسحاق وقد بلغنی ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لابی بکر الصدیق وهو محاصر ثقیفا یا ابا بکر ارایت انی اهدیت الی قعبة مملوة زبدا فنقرها دیک فهراق ما فیها فقال ابو بکر ما اظن ان تدرک منهم یومک هذا ما ترید فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم وانا لا اری ذلک وفی قصة قسمة غنائم حنین قال ابن اسحق واعطی عباس بن مرداس اباعر فسخطها فعاتب فیها رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال یعاتب النبی صلی الله علیه وسلم ؎

فاصبح نهبی ونهب العبید		بین عیینة والاقرع	
وما کان حصن ولا حابس		یفوقان مرداس فی مجمع	
وما کنت دون امرء منهما		ومن تضع الیوم لا یرفع	

فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذهبوا فاقطعوا عني لسانه فاعطوه حتى رضي فكان ذلك قطع لسانه
والذي امر به رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم انت القائل فاصبح
نهبي ونهب العبيد بين الاقرع وعيينة فقال ابو بكر الصديق بين عيينة والاقرع فقال رسول الله
صلى الله عليه وسلم هما واحد فقال ابو بكر الصديق اشهد انك كما قال الله وما علمناه الشعر وما ينبغي له
و ازانجمله آنست که چون غزوه تبوک واقع شد آنحضرت صلى الله عليه وسلم تحضيض فرمود بر تجهيز جيش
وصديق رضي الله تعالى نصيب وافي ازان عطا فرمود عن اسلم قال سمعت عمر بن الخطاب يقول امرنا
رسول الله صلى الله عليه وسلم ان نتصدق فوافق ذلك عندي مالا فقلت اليوم اسبق ابا بكر ان
سبقته يوما قال فجئت بنصف مالي فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما ابقيت لاهلك قلت مثله
واتى ابو بكر بكل ما عنده فقال يا ابا بكر ما ابقيت لاهلك فقال ابقيت لهم الله ورسوله قلت لا اسبقه
الى شيء ابدا اخرجه الترمذي و ازانجمله آنست که در سال نهم آنحضرت صلى الله عليه وسلم صديق را امير حج گردانيد و اول کسی است که در اسلام
امير حج شد و اینجا غلطی است و آن آنست که جمعی دانند که فرستادن حضرت مرتضى عزل ابو بكر صديق
بود و تحقيق آنست که امير حج ابو بکر صديق بود و پيغام برائة تحويل علی مرتضى عن محمد بن علي انه لما نزلت
براءة على رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد كان بعث ابا بكر الصديق ليقيم للناس الحج قيل له يا رسول الله
لو بعثت بها الى ابي بكر فقال لا يؤدي عني الا رجل من اهل بيتي ثم دعا علي بن ابي طالب فقال اخرج
بهذه القصة من صدر براءة واذن في الناس يوم النحر اذا اجتمعوا بمنى انه لا يدخل الجنة كافر ولا يحج بعد
العام مشرك ولا يطوف بالبيت عريان ومن كان له عند رسول الله صلى الله عليه وسلم عهد فهو له الى
مدته فخرج علي بن ابي طالب على ناقة رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى ادرك ابا بكر فلما رآه ابو بكر قال
امير او مامور قال بل مامور ثم مضيا فاقام ابو بكر للناس الحج والعرب اذ ذاك في تلك السنة على
منازلهم من الحج التي كانوا عليها في الجاهلية حتى اذا كان يوم النحر قام علي بن ابي طالب فاذن في
الناس بالذي امره به رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ايها الناس انه لا يدخل الجنة كافر ولا
يحج بعد هذا العام مشرك ولا يطوف بالبيت عريان ومن كان له عند رسول الله صلى الله عليه وسلم

عهده الی مدته فهوله الی مدته فلم یحج بعد ذلک العام مشرک ولم یطف بالبیت عریان ثم قدما علی رسول الله
صلی الله علیه وسلم وکان هذا من براءة فیمن کان من اهل الشرک من اهل العهد العام اهل المدة الی الاجل المسمی رواه
ابن اسحق وعن ابن عباس ان رسول الله صلی الله علیه وسلم بعث ابابکر وامره ان ینادی بهؤلاء
الکلمات فاتبعه علیا فبینا ابوبکر ببعض الطریق اذ سمع رغاء (آواز ۱۲) ناقة رسول الله صلی الله علیه وسلم فخرج ابوبکر
فزعا فظن انه رسول الله صلی الله علیه وسلم فاذا علی فدفع الیه کتاب رسول الله صلی الله علیه وسلم وقد امر
علی الموسم وامر علیا ان ینادی بهؤلاء الکلمات فقام علی فی ایام التشریق فنادی ان الله بری من
المشرکین ورسوله فسیحوا فی الارض اربعة اشهر لا یحجن بعد العام مشرک ولا یطوفن بالبیت عریان ولا
یدخل الجنة الا مومن فکان علی ینادی بها فاذا بح (گلو گرفته می شد ۱۲) قام ابوهریرة فنادی اخرجه الحاکم واز انجمله آنست که در
حجة الوداع اثقال آنحضرت صلی الله علیه وسلم بزامله (شتر بار بردار ۱۲) خود انداخت عن اسماء بنت ابی بکر قالت خرجنا
مع رسول الله صلی الله علیه وسلم حجاجا وان زمالة (بفتح اول وتشدید ثانی سواری وسامان سفر ۱۲) رسول الله صلی الله علیه وسلم وزمالة ابی بکر واحدة
فنزلنا العرج (نام کوہے در راہ مکہ ۱۲) وکانت زمالتنا مع غلام ابی بکر قالت فجلس رسول الله صلی الله علیه وسلم وجلست عائشة
الی جنبه وجلس ابوبکر الی جنب رسول الله صلی الله علیه وسلم من الشق الآخر وجلست الی جنب ابی ننتظر
غلامه وزمالته متی یاتینا فاطلع الغلام یمشی ما معه بعیره قالت فقال له ابوبکر این بعیرک قال اضلنی
اللیلة قالت فقام ابوبکر یضربه ویقول بعیر واحد اضلک وانت واحد رجل فما یزید رسول الله صلی الله
علیه وسلم علی ان یتبسم ویقول انظروا الی هذا المحرم ما یصنع اخرجه الحاکم واز انجمله آنست که چون آنحضرت
صلی الله علیه وسلم مریض شدند در باب صدیق عنایت ها کردند وتفویض امامت بوی نمودند ودرین
باب مبالغه عظیم فرمودند قال ابن اسحق قال الزهری حدثنی ایوب بن بشیر ان رسول الله صلی الله
علیه وسلم خرج عاصبا راسه حتی جلس علی المنبر ثم کان اول ما تکلم به انه صلی علی اصحاب احد واستغفر لهم
فاکثر الصلوة علیهم ثم قال ان عبدا من عباد الله خیره الله بین الدنیا والآخرة وبین ما عنده فاختار
ما عند الله قال ففهمها ابوبکر وعرف ان نفسه یرید فبکی وقال بل نحن نفدیک بانفسنا وابنائنا قال
فقال علی رسلک یا ابابکر ثم قال انظروا الی هذه الابواب اللافظة فی المسجد فسدوها الا بیت ابی بکر قال

ابن ہشام فی بعض الروایات الا باب ابی بکر فانی لا اعلم احدا کان افضل فی الصحبة عندی یدا منہ
وقال ابن اسحق وحدثنی عبد الرحمن بن عبد اللہ عن بعض آل ابی سعید بن المعلی ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قال یومئذ فی کلامہ ہذا فانی لو کنت متخذا من العباد خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا ولکن صحبة واخاء
ایمان حتی یجمع اللہ بیننا عنده قال ابن شہاب حدثنی عبد الملک بن ابی بکر بن عبد الرحمن عن ابیہ عن
عبد اللہ بن زمعة قال لما استعز برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا عنده فی نفر من المسلمین قال دعاہ
وقال ابن اسحاق
بلال الی الصلوة فقال مروا من یصلی بالناس قال فخرجت فاذا عمر فی الناس وکان ابو بکر غائبا
فقلت قم یا عمر فصل بالناس قال فقام عمر فلما کبر سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صوتہ وکان عمر
رجلا مجہرا قال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاین ابو بکر یابی اللہ ذلک والمسلمون قال فبعث
الی ابی بکر فجاء بعد ان صلی عمر تلک الصلوة فصلی بالناس قال قال عبد اللہ بن زمعة قال لی عمر ویحک
ماذا صنعت بی یا ابن زمعة واللہ ما ظننت حین امرتنی الا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امرک بذلک
ولولا ذلک ما صلیت بالناس قال قلت ما امرنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولکنی حین لم ار ابا بکر
رأیتک احق من حضر بالصلوة بالناس وچون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متوفی شدند اختلافی واقع شد
در وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وثابت ترین ہمہ ابو بکر صدیق بود واین علامت شدہ صحو او را
وبلوغ بمرتبہ خلافت وارشاد بعد ازین صحابہ بطوع ورغبت بصدیق اکبر بیعت کردند وعلی مرتضی
بعد از شش ماہ موافقت نمود واعتراف کرد بتفضیل صدیق وگفت مانع بجز آن نبود کہ ما را
در مشورت شریک نکردند از جہت ما غباری در خاطر خود گرفتیم ودر خلافت خود اعظم مآثر از وی
ظاہر شد قتال اہل ردت بود ودران باب ہمتی عجیب نصیب او شد وبسوی اوست اشارت قولہ تعالی
ومن یرتد منکم عن دینہ فسوف یاتی اللہ بقوم یحبہم ویحبونہ الآیة وجمع قرآن نمود کہ منت او بر جمیع
مسلمانان ثابت است وشروع در فتح شام وعراق کرد واوائل شام وعراق فتح شد واین فتح گویا
جمیع فتوح اسلام شد وآخر مآثر کہ از انجناب بظہور رسید نصب عمر بن الخطاب بود وصحت رای او
درین باب کالشمس فی رابعة النہار بر ہمگنان ظاہر شد واللہ اعلم ومآثرہ عظیمہ کہ او را رضی اللہ عنہ از وفا

ظاہر شد دفن است نزدیک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وسعید بن المسیب از حدیث ابوموسیٰ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر چاہی درمیان شیخین نشستہ اند وحضرت عثمان مقابل آنحضرت نشست این معنی بطریق اشارہ فہمیدہ است وازینجا معلوم میشود کہ دفن با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تکرمتی است کہ خدا تعالی شیخین را بآن برگزیدہ نہ امری است اتفاقی کہ کیف ما کان واقع شد۔

اما مآثر جمیلہ فاروق اعظم رضی اللہ عنہ

پس از انجملہ آنست کہ قبل از اسلام در قریش تمکنی وصولتی تمام داشت قال ابوعمر قال الزبیر صاحب النسب کان عمر بن الخطاب من اشراف قریش والیہ کانت السفارۃ فی الجاہلیۃ وذلک ان قریشا کانت اذا وقعت بینہم حرب او بینہم وبین غیرہم بعثوہ سفیرا وان نافرہم منافر او فاخرہم مفاخر بعثوہ منافرا ومفاخرا ورضوا بہ ذکرہ فی الاستیعاب۔ واز انجملہ آنست در اسلام خود مراد بودند مرید مخلص بودند مخلص فتستان بین المرتبتین وکثرۃ اسباب مقتضیہ اسلام از ہمین جہت است گویا درین راہ نہ درآمد تا آنکہ از در ودیوار او را اکرد ندو برخوان نعمت نیامد تا آنکہ مکرر بہر زبان نخواند ند عن عبداللہ بن عمر قال قال عمر بینما انا نائم عند آلہتہم اذ جاء رجل بعجل فذبحہ فصرخ بہ صارخ لم اسمع صارخا قط اشد صوتا منہ یقول یا جلیح امر نجیح رجل فصیح یقول لا الہ الا اللہ فوثب القوم قلت لا ابرح حتی اعلم ما وراء ہذا ثم نادی یا جلیح امر نجیح رجل فصیح یقول لا الہ الا اللہ فقمت فما نشبنا ان قیل ہذا نبی اخرجہ البخاری قال ابن اسحق وکان اسلام عمر بن الخطاب فیما بلغنی ان اختہ فاطمۃ بنت الخطاب کانت عند سعید بن زید بن عمرو بن نفیل وکانت قد اسلمت واسلم زوجہا سعید بن زید وہم مستخفون باسلامہم من عمر وکان نعیم بن عبداللہ النحام رجل من قومہ من بنی عدی بن کعب قد اسلم وقد کان یستخفی باسلامہ فرقا من قومہ وقد کان خباب بن الارت یختلف الی فاطمۃ بنت الخطاب یقرء ہا القرآن فخرج عمر یوما متوشحا سیفہ یرید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورہطا من اصحابہ وقد ذکروا لہ انہم قد اجتمعوا فی بیت عند الصفا وہم قریب من اربعین ما بین رجال ونساء ومع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

عمه حمزة بن عبد المطلب وابو بكر بن ابي قحافة الصديق وعلي بن ابي طالب ورجال من المسلمين ممن كان
اقام مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بمكة ولم يخرج فيمن خرج الى ارض الحبشة فلقيه نعيم بن عبد الله
فقال اين تريد يا عمر فقال اريد محمدا هذا الصابي الذي فرق امر قريش وسفه احلامها وعاب دينها وسب
آلهتها فاقتله فقال له نعيم والله لقد غرتك نفسك من نفسك يا عمر أترى بني عبد مناف تاركيك تمشي على الارض
وقد قتلت محمدا افلا ترجع الى اهل بيتك فتقيم امرهم قال واي اهل بيتي قال ختنك وابن عمك سعيد بن
زيد بن عمرو واختك فاطمة بنت الخطاب فقد والله اسلما وتابعا محمدا على دينه فعليك بهما قال فرجع
عامدا الى اخته وختنه وعندهما خباب بن الارت معه صحيفة فيها طه يقرئهما اياها فلما سمعوا حس عمر تغيب
خباب في مخدع لهم او في بعض البيت واخذت فاطمة الصحيفة فجعلتها تحت فخذها وقد سمع عمر حين دنا الى
البيت قراءة خباب عليهما فلما دخل قال ما هذه الهينمة التي سمعت قالا له ما سمعت شيئا قال بلى
والله لقد اخبرت انكما تابعتما محمدا على دينه وبطش بختنه سعيد بن زيد فقامت اليه اخته فاطمة بنت
الخطاب لتكفه عن زوجها فضربها فشجها فلما فعل ذلك قالت اخته وختنه نعم قد اسلمنا وآمنا بالله
ورسوله فاصنع ما بدا لك ولما راى عمر ما باخته من الدم ندم على ما صنع فارعوى فقال لاخته اعطيني
هذه الصحيفة التي سمعتكم تقرءون آنفا انظر ما هذا الذي جاء به محمد وكان عمر كاتبا فلما قال ذلك قالت له
اخته انا نخشاك عليها قال لا تخافي وحلف لها بآلهته ليردنها اذا قرأها اليها فلما قال ذلك طمعت في
اسلامه فقالت له يا اخي انك نجس على شركك وانه لا يمسها الا الطاهر فقام عمر فاغتسل فاعطته
الصحيفة وفيها طه فقرأها فلما قرأ منها صدرا قال ما احسن هذا الكلام واكرمه فلما سمع ذلك خباب خرج اليه
فقال يا عمر والله اني لارجو ان يكون الله قد خصك بدعوة نبيه فاني سمعته امس وهو يقول اللهم ايد
الاسلام بابي الحكم بن هشام او بعمر بن الخطاب فالله الله يا عمر فقال له عمر عند ذلك فدلني يا خباب
على محمد حتى آتيه فاسلم فقال خباب هو في بيت عند الصفا معه نفر من اصحابه فاخذ عمر سيفه فتوشحه
ثم عمد الى رسول الله صلى الله عليه وسلم واصحابه فضرب عليهم الباب فلما سمعوا صوته قام رجل من اصحاب
رسول الله صلى الله عليه وسلم فنظر من خلل الباب فرآه متوشحا السيف فرجع الى رسول الله صلى الله

عليه وسلم وهو فزع فقال يا رسول الله هذا عمر بن الخطاب متوشحا السيف فقال حمزة بن عبد المطلب
فأذن له فإن كان جاء يريد خيرا بذلناه وإن جاء يريد شرا قتلناه بسيفه فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم
ائذن له فأذن له الرجل ونهض إليه رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى لقيه في الحجرة فأخذ بحجزته أو بمجمع
ردائه ثم جبذه جبذة شديدة فقال ما جاء بك يا ابن الخطاب فوالله ما أرى أن تنتهي حتى ينزل الله
بك قارعة فقال عمر يا رسول الله جئتك لأومن بالله ورسوله وبما جاء من عند الله قال فكبر رسول الله
صلى الله عليه وسلم تكبيرة عرف أهل البيت من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم أن عمر قد أسلم
فتفرق أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم من مكانهم وقد عزوا في أنفسهم حين أسلم عمر مع إسلام
حمزة وعرفوا أنهما سيمنعان رسول الله صلى الله عليه وسلم وينتصفون بهما من عدوهم وقال ابن إسحق
وحدثني عبد الله بن أبي نجيح المكي عن أصحابه عطاء ومجاهد وعن من روى ذلك أن إسلام عمر فيما تحدثوا به
عنه أنه كان يقول كنت للإسلام مباعدا وكنت صاحب خمر في الجاهلية أحبها وأشربها وكان لنا
مجلس يجتمع فيه رجال من قريش بالحزورة عند دور آل عمر بن عبد بن عمران المخزومي قال فخرجت
اليه ليلة أريد جلسائي أولئك في مجلسهم ذلك قال فجئتهم فلم أجد منهم أحدا قال فقلت لو أني جئت فلانا الخمار
وكان بمكة يبيع الخمر لعلي أجد عنده خمرا فأشرب منها قال فخرجت فجئته فلم أجده فقلت فلو أني جئت الكعبة
فطفت بها سبعا أو سبعين قال فجئت المسجد أريد أن أطوف بالكعبة فإذا رسول الله صلى الله عليه وسلم
قائم يصلي وكان إذا صلى استقبل الشام وجعل الكعبة بينه وبين الشام فكان مصلاه بين الركنين
الركن الأسود والركن اليماني قال فقلت حين رأيته والله لو أني استمعت لمحمد الليلة حتى أسمع ما يقول
قال فقلت لئن دنوت منه لأروعنه فجئت من قبل الحجر فدخلت تحت ثيابها فجعلت أمشي رويدا
ورسول الله صلى الله عليه وسلم قائم يصلي يقرأ القرآن حتى قمت في قبلته مستقبله ما بيني وبينه إلا ثياب
الكعبة فلما سمعت القرآن رق له قلبي فبكيت ودخلني الإسلام فلم أزل قائما في مكاني ذلك حتى
قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلوته ثم انصرف وكان إذا انصرف خرج على دار ابن أبي حسين وكانت
طريقه حتى يخرج المسعى ثم يسلك بين دار عباس بن عبد المطلب وبين دار ابن أزهر بن عوف الزهري

ثم على دار الاخنس بن شريق حتى يدخل بيته وكان مسكنه صلى الله عليه وسلم في الدار الرقطاء التي كانت بيد
معاوية بن ابي سفيان قال عمر فتبعته حتى اذا دخل بين دار عباس ودار ابن ازهر ادركته فلما سمع رسول
الله صلى الله عليه وسلم حسي عرفني فظن رسول الله صلى الله عليه وسلم اني انما تبعته لاوذيه فنهمني ثم قال
ما جاء بك يا ابن الخطاب هذه الساعة قال قلت جئت لاومن بالله وبرسوله وبما جاء من عند الله
قال فحمد الله رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال قد هداك الله يا عمر ثم مسح صدري ودعا لي بالثبات
ثم انصرفت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ودخل رسول الله صلى الله عليه وسلم بيته والله اعلم اي ذلك كان
چون مسلمان شد اعلان اسلام خود کرد ودرين باب تشويش بسيار ری مقاسات نمود قال ابن
اسحق وحدثني نافع مولى عبد الله بن عمر عن ابن عمر قال لما اسلم عمر قال اي قريش انقل للحديث
فقيل له جميل بن معمر الجمحي قال فغدا عليه قال عبد الله بن عمر وغدوت اتبع اثره وانظر ما يفعل وانا غلام
اعقل كل ما رأيت حتى جاءه فقال اعلمت يا جميل اني اسلمت ودخلت في دين محمد صلى الله عليه وسلم
قال فوالله ما راجعه حتى قام يجر رداءه واتبعه عمر واتبعت ابي حتى اذا قام على باب المسجد صرخ باعلى صوته
يا معشر قريش وهم في انديتهم حول الكعبة الا ان ابن الخطاب قد صبا قال يقول عمر من خلفه كذب
ولكني قد اسلمت وشهدت ان لا اله الا الله وان محمدا عبده ورسوله وثاروا اليه فما برح يقاتلهم ويقاتلونه
حتى قامت الشمس على رؤسهم قال وطلح فقعد وقاموا على راسه وهو يقول افعلوا ما بدا لكم فاحلف بالله
لو كنا ثلثمائة رجل لقد تركناها لكم او تركتموها لنا قال فبينا هو على ذلك اذ اقبل شيخ من قريش عليه حلة
حبرة وقميص موشى حتى وقف عليهم فقال ما شانكم قالوا صبا عمر قال فمه رجل اختار لنفسه امرا فماذا تريدون
اترون بني عدي بن كعب يسلمون لكم صاحبهم هكذا خلوا عن الرجل قال فوالله لكانما كانوا ثوبا كشط عنه
قال فقلت لابي بعد ان هاجر الى المدينة يا ابت من الرجل الذي زجر القوم عنك بمكة يوم اسلمت
وهم يقاتلونك قال ذاك اي بني العاص بن وائل السهمي قال ابن اسحق وحدثني عبد الرحمن بن الحارث
عن بعض آل عمر او بعض اهله قال قال عمر لما اسلمت تلك الليلة تذكرت اي اهل مكة اشد لرسول
الله صلى الله عليه وسلم عداوة حتى آتيه فاخبره اني قد اسلمت قال قلت ابو جهل وكان عمر ابن حنتمة

بنت ہشام ابن المغیرۃ قال فاقبلت حین اصبحت حتی ضربت علیہ بابہ قال فخرج الی ابو جہل فقال مرحبا و
اہلا یا ابن اختی ما جاء بک قال جئت لاخبرک انی قد اٰمنت باللہ و برسولہ محمد و صدقت بما جاء بہ قال فضرب
الباب فی وجہی و قال قبحک اللہ و قبح ما جئت بہ و عن عبد اللہ بن عمر قال لما اسلم عمر اجتمع الناس عند
دارہ و قالوا صبا عمر و انا غلام فوق ظہر بیتی فجاء رجل علیہ قباء من دیباج فقال قد صبا عمر فما ذاک فانا لہ جار
فرأیت الناس تصدعوا عنہ فقلت من ہذا قالوا العاص بن وائل اخرجہ البخاری و از اٰنجملہ اٰنست کہ
مسلمانان بسبب وے عزیز شدند و اعلان اسلام نمودند عن ابن مسعودؓ قال ما زلنا اعزۃ منذ اسلم
عمر اخرجہ الحاکم قال ابن اسحق و لما قدم عمرو بن العاص و عبد اللہ بن ابی ربیعۃ علی قریش و لم یدرکوا
ما طلبوا و ردہم النجاشی بما یکرہون و اسلم عمرؓ بن الخطاب و کان رجلا ذا شکیمۃ لا یرام ما وراء ظہرہ امتنع
شدت و قوت ۱۱
بہ اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و بحمزۃ حتی عازوا قریشا فکان عبد اللہ بن مسعود یقول ما کنا
نقدر علی ان نصلی عند الکعبۃ حتی اسلم عمر بن الخطاب فلما اسلم قاتل قریشا حتی صلی عند الکعبۃ و صلینا
معہ و عن سعد بن ابراہیم قال قال عبد اللہ بن مسعود ان اسلام عمر کان فتحا و ان ہجرتہ کانت نصرا
و ان امارتہ کانت رحمۃ و لقد کنا ما نصلی عند الکعبۃ حتی اسلم عمر فلما اسلم قاتل قریشا حتی صلی عند الکعبۃ
و صلینا معہ اخرجہ ابن ہشام فی زیاداتہ علی السیرۃ و از اٰنجملہ اٰنست کہ ہجرت کرد پیش از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم عن البراء بن عازب قال اول من قدم علینا مصعب بن عمیر و ابن ام مکتوم و کانوا یقرؤن
الناس فقدم بلال و سعد و عمار بن یاسر ثم قدم عمر بن الخطاب فی عشرین من اصحاب النبی صلی اللہ
علیہ وسلم ثم قدم النبی علیہ السلام الحدیث اخرجہ البخاری و از اٰنجملہ اٰنست کہ در غزوۂ بدر مآثر جمیلہ از فاروق ظاہر شد
عن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لاصحابہ یومئذ انی قد عرفت ان رجالا من بنی ہاشم
و غیرہم قد اخرجوا کرہا لا حاجۃ لہم بقتالنا فمن لقی احدا من بنی ہاشم فلا یقتلہ و من لقی ابا البختری بن ہشام فلا یقتلہ و من لقی العباس
ابن عبد المطلب عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فلا یقتلہ فانما خرج مستکرہا قال فقال ابو حذیفۃ انقتل
اٰباءنا و ابناءنا و اخواننا و عشیرتنا و نترک العباس و اللہ لئن لقیتہ لالحمنہ السیف قال فبلغت رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال لعمر بن الخطاب یا ابا حفص قال عمر و اللہ انہ لاول یوم کنانی فیہ رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وسلم یا ابا حفص انضرب وجہ عم رسول اللہ بالسیف فقال عمر یا رسول اللہ دعنی فلاضرب
عنقہ بالسیف فواللہ لقد نافق فکان ابو حذیفۃ یقول ما انا بآمن من تلک الکلمۃ التی قلت یومئذ
ولا ازال منہا خائفا الا ان یکفرہا عنی الشہادۃ فقتل یوم الیمامۃ شہیدا اخرجہ ابن اسحق وعن ابن
عباس قال حدثنی عمر بن الخطاب فذکر قصۃ بدر الی ان قال فاستشار رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم ابا بکر وعمر وعلیا فقال ابوبکر یا نبی اللہ ہؤلاء بنو العم والعشیرۃ والاخوان فانی اری ان تاخذ
منہم الفدیۃ فیکون ما اخذنا منہم قوۃ لنا علی الکفار وعسی اللہ ان یہدیہم فیکونون لنا عضدا فقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما تری یا ابن الخطاب قال قلت واللہ ما اری ما رای ابوبکر ولکنی اری ان تمکننی
من فلان قریب لعمر فاضرب عنقہ حتی یعلم اللہ انہ لیست فی قلوبنا ہوادۃ للمشرکین ہؤلاء صنادیدہم
وائمتہم وقادتہم فہوی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما قال ابوبکر ولم یہو ما قلت فاخذ منہم الفداء فلما کان من
الغد قال عمر غدوت الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاذا ہو قاعد وابوبکر واذا ہما یبکیان فقلت یا رسول
اللہ اخبرنی ماذا یبکیک انت وصاحبک فان وجدت بکاء بکیت وان لم اجد بکاء تباکیت لبکائکما
فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الذی عرض علی اصحابک من الفداء لقد عرض علی عذابکم ادنی من ہذہ
الشجرۃ لشجرۃ قریبۃ وانزل اللہ عز وجل ما کان لنبی ان یکون لہ اسری حتی یثخن فی الارض الی لولا
کتاب من اللہ سبق لمسکم فیما اخذتم من الفداء ثم احل لہم الغنائم فلما کان یوم احد من العام المقبل عوقبوا
بما صنعوا یوم بدر من اخذہم الفداء فقتل منہم سبعون وفر اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن النبی
صلی اللہ علیہ وسلم وکسرت رباعیتہ وہشمت البیضۃ علی راسہ وسال الدم علی وجہہ وانزل اللہ تعالی
اولما اصابتکم مصیبۃ قد اصبتم مثلیہا قلتم انی ہذا قل ہو من عند انفسکم ان اللہ علی کل شیء قدیر باخذکم
الفداء اخرجہ احمد وعن عروۃ بن الزبیر فی قصۃ عمیر بن وہب فبینا عمر بن الخطاب فی نفر من المسلمین
یتحدثون عن یوم بدر ویذکرون ما اکرمہم اللہ بہ وما اراہم بہ من عدوہم اذ نظر عمر الی عمیر بن وہب
حین اناخ علی باب المسجد متوشحا السیف فقال ہذا الکلب عدو اللہ عمیر بن وہب ما جاء الا بشر
وہو الذی حرش بیننا وحزرنا للقوم یوم بدر ثم دخل عمر علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال

یا نبی الله ہذا عدو الله عمیر بن وہب قد جاء متوشحا السیف قال فادخله علی قال فاقبل عمر حتی اخذ بحمالة سیفه فی عنقه فلببه بها وقال للرجال ممن کان معه من الانصار ادخلوا علی رسول الله صلی الله علیه وسلم فاجلسوا عنده واحذروا علیه من ہذا الخبیث فانه غیر مامون ثم دخل به علی رسول الله صلی الله علیه وسلم وعمر آخذ بحمالة سیفه فی عنقه قال ارسله یا عمر ادن یا عمیر فدنی الحدیث بطوله وفیه معجزة اخرجه ابن اسحق واز آنجمله آنست که مآثر جمیله در غزوه احد از فاروق ظاہر شد قال ابن اسحق فبینا رسول الله صلی الله علیه وسلم بالشعب معه اولئک النفر من اصحابه اذ علت عالیة من قریش الجبل فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم اللهم انه لا ینبغی لهم ان یعلونا فقاتل عمر بن الخطاب ورہط معه من المهاجرین حتی اہبطوہم من الجبل ذکره فی السیرة قال ابن اسحق ان ابا سفیان حین اراد الانصراف اشرف علی الجبل ثم صرخ باعلی صوته فقال ان الحرب سجال یوم بیوم بدر اعل ہبل فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم قم یا عمر فاجبه فقال الله اعلی واجل لا سواء قتلانا فی الجنة وقتلاکم فی النار فلما اجاب عمر ابا سفیان قال له ابو سفیان ہلم الی یا عمر فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ائته فانظر ما شانه فجاءه فقال له ابو سفیان انشدک الله یا عمر اقتلنا محمدا قال عمر اللهم لا وانه لیسمع کلامک الآن قال انت اصدق عندی من ابن قمیئة وابر لقول ابن قمیئة لهم انی قتلت محمدا واز آنجمله آنست که در خندق سیئہا نمود عن جابر بن عبد الله ان عمر بن الخطاب جاء یوم الخندق بعد ما غربت الشمس جعل یسب کفار قریش وقال یا رسول الله ما کدت ان اصلی حتی کادت الشمس تغرب قال النبی صلی الله علیه وسلم والله ما صلیتها فنزلنا مع النبی صلی الله علیه وسلم بطحان فتوضأ للصلوة وتوضأنا لها فصلی العصر بعد ما غربت الشمس ثم صلی بعدها المغرب اخرجه البخاری واز آنجمله آنست که در غزوه بنی مصطلق آنحضرت صلی الله علیه وسلم فاروق را تعلیم فرمودند رفق برعیت واحتراز از سبب اختلاف ایشان واین اصلی است عظیم از اصول خلافت قال ابن اسحق فی قصة جهجاه الغفاری اجیر عمر وقول عبد الله بن ابی ما قال فقال عمر بن الخطاب مر به عباد بن بشر فلیقتله فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم فکیف یا عمر اذا تحدث الناس ان محمدا یقتل اصحابه ولکن اذن بالرحیل فحدثنی عاصم بن عمر ان عبد الله بن عبد الله

فاتى الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قد بلغني انك تريد
قتل عبد الله بن ابي فيما بلغك عنه فان كنت لابد فاعلا فمرني به فانا احمل اليك راسه فوالله لقد
علمت الخزرج ما كان بها من رجل ابر بوالده مني اني اخشى ان تامر به غيري فيقتله فلا تدعني نفسي
انظر الى قاتل عبد الله بن ابي يمشي في الناس فاقتله فاقتل مؤمنا بكافر فادخل النار فقال رسول
الله صلى الله عليه وسلم بل نترفق به ونحسن صحبته ما بقي معنا وجعل بعد ذلك اذا احدث الحدث كان قومه
هم الذين يعاتبونه ويأخذونه ويعنفونه فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لعمر بن الخطاب حين بلغه
ذلك من شانهم كيف ترى يا عمر اما والله لو قتلته يوم قلت لي اقتله لارعدت له آنف لو امرتها اليوم
بقتله لقتلته قال قال عمر قد والله علمت لامر رسول الله صلى الله عليه وسلم اعظم بركة من امري وازانجمله
آنست كه در غزوه حديبيه حميت اسلام بر فاروق غلبه كرد و بتربيت نبوى تسكين يافت قال ابن
اسحق فلما استام الامر ولم يبق بينهما الا الكتاب وثب عمر بن الخطاب فاتى ابا بكر فقال يا ابا بكر اليس
برسول الله قال بلى قال اولسنا بالمسلمين قال بلى قال اوليسوا بالمشركين قال بلى قال فعلام
نعطي الدنية في ديننا قال ابوبكر يا عمر الزم غرزه فاني اشهد انه رسول الله قال عمر وانا اشهد انه رسول الله
صلى الله عليه وسلم ثم اتى رسول الله فقال يا رسول الله الست برسول الله قال بلى قال اولسنا بالمسلمين قال بلى قال
اوليسوا بالمشركين قال بلى قال فعلام نعطي الدنية في ديننا قال انا عبد الله ورسوله ولن اخالف امره
ولن يضيعني قال فكان عمر يقول ما زلت اصوم واتصدق واصلي واعتق من الذي صنعت يومئذ
مخافة كلامي الذي تكلمت به حين رجوت ان يكون خيرا وقال ابن اسحق فوثب عمر بن الخطاب مع
ابي جندل يمشي الى جانبه ويقول اصبر يا ابا جندل فانما هم المشركون وانما دم احدهم دم كلب قال و
يدني قائم السيف منه قال يقول عمر رجوت ان ياخذ السيف فيضرب به اباه قال فضن الرجل
بابيه ونفذت القضية وازانجمله آنست كه در غزوه خيبر سيما از فاروق پيدا آمد قال ابن اسحق حدثني
محمد بن ابراهيم التيمي عن ابي الهيثم بن نصر الاسلمي ان اباه حدثه انه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم
يقول في مسيره الى خيبر لعامر بن الاكوع انزل يا ابن الاكوع فحدثنا من هنياتك قال فنزل يرتجز

برسول الله صلی الله علیه وسلم فقال ~

والله لولا الله ما اهتدینا — ولا تصدقنا ولا صلینا
انا اذا قوم بغوا علینا — وان ارادوا فتنة ابینا
فانزلن سکینة علینا — وثبت الاقدام ان لاقینا

فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم یرحمک ربک فقال عمر بن الخطاب وجبت والله یا رسول الله لولا متعتنا به فقتل یوم خیبر شهیدا باید دانست که قول مرتضی علی سار النبی صلی الله علیه وسلم الی خیبر فلما اتاها بعث عمر وبعث الناس الی مدینتهم او قصرهم فقاتلوهم فلم یلبثوا ان هزموا عمر واصحابه فجاءوا یجبنونه ویجبنهم اخرجه الحاکم نه مراد ازان حقیقة جبن است بلکه این کلمه الیست بلیغه چون مهم درینجا اقتحام بود در حرب شجاعت را محصور ساختند در اقتحام وترک اقتحام را جبن نامیده والا اینجا جنگ بود بصرفه با ملاحظه سلامت لشکر موافق واز انجمله آنست که در غزوه فتح در قصه حاطب بن ابی بلتعة فاروق را غیرتے برخاست پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمودند بحسن معامله فقال عمر انه قد خان الله ورسوله والمؤمنین فدعنی فلاضرب عنقه فقال الیس من اهل بدر فقال لعل الله اطلع علی اهل بدر فقال اعملوا ما شئتم فقد وجبت لکم الجنة او فقد غفرت لکم فدمعت عینا عمر وقال الله ورسوله اعلم اخرجه البخاری ودر باب ابی سفیان نیز همچنین واقع شد قال ابن اسحق فی حدیث العباس وشفاعته لابی سفیان مررت بنار عمر بن الخطاب قال من هذا وقام الی فلما رای ابا سفیان علی عجز الدابة قال ابو سفیان عدو الله الحمد لله الذی امکن منک بغیر عقد ولا عهد ثم خرج یشتد نحو رسول الله صلی الله علیه وسلم ورکضت البغلة فسبقته بما تسبق الدابة البطیئة الرجل البطیء قال فاقتحمت عن البغلة فدخلت علی رسول الله صلی الله علیه وسلم ودخل علیه عمر فقال یا رسول الله هذا ابو سفیان قد امکن الله منه بغیر عقد ولا عهد فدعنی فاضرب عنقه قال قلت یا رسول الله انی قد اجرته ثم جلست الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فاخذت براسه فقلت والله لا یناجیه اللیلة دونی قال فلما اکثر عمر فی شانه قال قلت مهلا یا عمر فوالله لو کان من رجال بنی عدی بن کعب ما قلت هذا ولکنک قد عرفت انه من رجال بنی عبد مناف فقال مهلا

یا عباس نحو امد لاسلامک یوم اسلمت کان احب الی من اسلام الخطاب لو اسلم و فی قصة رؤیا النبی
صلی الله علیه وسلم فی الطائف و تعبیر ابی بکر لها ثم ان خولة بنت حکیم بن امیة وهی امراة عثمان بن مظعون
قالت یا رسول الله اعطنی ان فتح الله علیک الطائف حلی بادیة بنت غیلان او حلی الفارعة بنت
عقیل وکانت من احلی نساء ثقیف فذکر لی ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لها وانکان
لم یؤذن لی فی ثقیف یا خولة فخرجت خولة فذکرت ذلک لعمر بن الخطاب فدخل عمر علی رسول الله
فقال یا رسول الله ما حدیث حدثته خولة زعمت انک قلته قال قد قلته قال قال عمر او ما اذن فیهم
یا رسول الله قال لا قال افلا اوذن بالرحیل قال بلی قال فاذن عمر بالرحیل و عن عبد الله بن
عمرو بن العاص قیل له هل حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم حین کلمه التمیمی یوم حنین قال نعم
جاءه رجل من تمیم یقال له ذو الخویصرة فوقف علیه وهو یعطی الناس فقال یا محمد قد رایت ما صنعت
فی هذا الیوم فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم اجل فکیف رایت قال لم ارک عدلت قال فغضب
النبی صلی الله علیه وسلم فقال ویحک اذا لم یکن العدل عندی فعند من یکون فقال عمر بن الخطاب
یا رسول الله الا نقتله قال لا دعوه فانه ستکون له شیعة یتعمقون فی الدین حتی یخرجوا منه کما یخرج
السهم من الرمیة ینظر فی النصل فلا یوجد شیء ثم فی القدح فلا یوجد شیء ثم فی الفوق فلا یوجد شیء سبق
الفرث والدم اخرجه ابن اسحق فی السیرة و بعد از انحضرت صلی الله علیه وسلم فاروق اعظم در خلافت
صدیق سعی عظیم بتقدیم رسانید و در ایام صدیق نائب خلیفه و مشیر او و قاضی او بود عن ابراهیم النخعی
قال اول من ولی ابو بکر شیئا من امور المسلمین عمر بن الخطاب ولاه القضاء فکان اول قاض فی
الاسلام و قال اقض بین الناس فانی فی شغل اخرجه ابو عمر و چون نوبت خلافت بفاروق رسید
سیاستی بر دست او واقع شد که غیر نبی بران قادر نباشد و هیچ خلیفه را مانند آن نصیب نشد و اگر عقل
سلیم را اعمال نمائیم و در امور کر خلافت انبیا را می شاید بهتر از حال وی متصور نگردد زیرا که حضرت
پیغامبر صلی الله علیه وسلم بدو چیز مشغول بودند یکی تعلیم علم از کتاب و سنت که مشتمل است بر عبادات
و احسان و تدبیر منزل و سیاست مدنیه و حکمت اخلاق و انواع تذکیر و فاروق اعظم بعد از انکه ایشان

عظیمه در باب علم از آنحضرت صلی الله علیه وسلم یافته بود لقد کان فیما کان قبلکم محدثون فان یک فی امتی احد
فانه عمر وقال ان الله جعل الحق علی لسان عمر وقلبه وقال علی ماکنا نبعد ان السکینة تنطق علی لسان عمر
و آنحضرت صلی الله علیه وسلم در رؤیا دیدند که قدحی از شیر با آنحضرت صلی الله علیه وسلم رسیده است فشربت
حتی رایت الری یخرج من اظفاری ثم اعطیت فضلی عمر قالوا فما اولت ذلک یا رسول الله قال العلم
و در قصص بسیار آیات بر حسب اجتهاد او نازل شده بود و این دلالت میکند بر موافقت جزء عقلی نفس
ناطقه او بجزء عقلی حضرات انبیا بعد این همه شریک صدیق شد در تالیف قران و در هر شهری مقرئی
و محدثی را فرستاد و اهتمام بلیغ نمود در آنکه کمی و زیادت واقع نشود و مسائلی را که مخفی بودند تفحص کرد از جا
استفسار نمود تا آنکه حدیث ظاهر شد و اگر ظاهر نشد صحابه را جمع کرد و در آن باب مشورت نمود تا آنکه اتفاق
بر قولی واقع شد و ترتیب کتاب و سنت و اجماع و قیاس وی آورد و سد مداخل تحریف نمود و از خوض
در علم ولا تسلم نهی کرد و از تشدد در سنن وغیر آن زجر فرمود چنانکه علمای صحابه همه گواهی دادند که وی رض
اعلم زمان خود هست و امارة او رحمت است تا مر یا مت وفی الاستیعاب ولی الخلافة بعد ابی بکر بویع
له بها یوم مات ابو بکر باستخلافه سنة ثلث عشرة فسار احسن سیرة وانزل نفسه من مال الله بمنزلة رجل من
الناس وفتح الله له الفتوح بالشام والعراق ومصر ودون الدواوین فی العطاء ورتب الناس فیه
تاریخ علی سوابقهم وکان لا یخاف فی الله لومة لائم وهو الذی نور شهر رمضان بصلوة الاشفاع فیه وارخ التاریخ
من الهجرة الذی بایدی الناس الی الیوم وهو اول من سمی بامیر المؤمنین وهو اول من اتخذ الدرة
وکان نقش خاتمه کفی بالموت واعظا یا عمر دیگر جهاد کفار و فاروق بعد از آنکه از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم درین باب بشارات عظیمه یافته بود ثم استحالت غربا فاخذها عمر بن الخطاب فلم ار عبقریا من
الناس ینزع نزع عمر حتی ضرب الناس بعطن والذی نفسی بیده مالقیک الشیطان سالکا فجا الا
سلک فجا غیر فجک و این دلالت میکند بر موافقت جزء عملی نفس ناطقه او بجزء عملی حضرات انبیا بعد
فتوح عمر رضی الله آنهمه تحمل اعبای جهاد بوجهی نمود که خوبتر از آن صورت نگیرد وقال الیافعی فی السنة الرابعة عشر فتحت
دمشق صلحا من ابی عبیدة وعنوة من خالد ثم امضیت صلحا وفیها کانت وقعة جسر ابی عبیدة وفیها

فتحت بعلبک وحمص صلحا وھرب ھرقل عظیم الروم الی القسطنطینیۃ وفی السنۃ الخامسۃ عشر کانت وقعۃ
الیرموک وکان المسلمون ثلثین الفا والروم ازید من مائۃ الف فہزموا جبلۃ الغسانی وقتلوا الروم
مرۃ بعد اخری حتی ابادوھم بالقتل وھربت البقیۃ من تحت اللیل وفیھا وقعۃ القادسیۃ بالعراق وکان
المسلمون نحوا من سبعۃ آلاف والمجوس ستین الفا وفی السنۃ السادسۃ عشر فتحت حلب وانطاکیۃ صلحا
وفیھا انشأ ابو عبیدۃ بالامیر المومنین کوتہ وفیھا نزل عمر علی بیت المقدس وکان المسلمون قد حاصروا
تلک المدینۃ المبارکۃ فقال احبارھم فقال لھم الرھبان لا تتعبوا فلن یفتحھا الا رجل نحن نعرف علامۃ عندنا
فان کان امامکم بتلک العلامۃ سلمنا بلا من غیر قتال فارسل المسلمون الی عمر یخبرونہ بذلک فرکب
عمر راحلۃ وتوجہ الی بیت المقدس وکان معہ غلام لہ یعاقبہ فی الرکوب نوبۃ بنوبۃ وقد تزود شعیرا وتمرا
وزیتا وعلیہ مرقعۃ لم یزل یطوی القفار اللیل والنہار الی ان قرب من بیت المقدس فتلقاہ
المسلمون قالوا لا ینبغی ان یری المشرکون امیر المومنین فی ہذہ الھیئۃ ولم یزالوا حتی البسوہ
لباسا غیرہا وارکبوہ فرسا جدیدا فرس داخلہ شئ من العجب فنزل عن الفرس ونزع اللباس
ولبس المرقعۃ وقال اقیلونی ثم سار فی ہذہ الھیئۃ الی ان وصل فلما راہ المشرکون من اہل الکتاب
کبروا وقالوا ہذا ہو وفتحوا الباب وفی السنۃ السابعۃ عشر افتتح ابو موسی الاھواز وفیھا کانت وقعۃ
جلولا وقتل من المشرکین مقتلۃ عظیمۃ وبلغت الغنائم ثمانیۃ عشر الف الف وقیل ثلثین الف
الف وفی السنۃ الثامنۃ عشر الموصل والسوس وتستر وفی السنۃ التاسعۃ عشر فتحت تکریت قیساریۃ
وفی سنۃ عشرین افتتح عمرو بن العاص بعض دیار مصر وفی سنۃ احدی وعشرین فتح مصر وکانت وقعۃ
نہاوند ودامت المصاف فیھا ثلثۃ ایام ثم جاء النصر وفی سنۃ اثنین وعشرین فتحت آذربیجان
علی ید المغیرۃ بن شعبۃ ومدینۃ نہاوند صلحا والدینور مع ہمدان عنوۃ علی ید حذیفۃ وطرابلس المغرب
علی ید عمرو بن العاص وفیھا فتحت جرجان انتہی ودر تحفۃ الاحباب مذکور است کہ در زمان خلافت
وی ہزار وسی وشش شہر با توابع ولواحق آن فتح شد وچہار ہزار مسجد ساختہ گشت وچہار ہزار
کنیسہ خراب گردید ودو ہزار وسہ صد منبر چوبی بر محاریب جوامع بجہت خطبہ جمعہ بنا کردند انتہی

درینجا دو نکته باید فهمید یکی آنکه قول هرمزان دلالت میکند بر آنکه همه عالم بمنزلهٔ یک مرغ بود سرش عراق
زیرا که محل نشستن کسری بود و دو جناح او فارس و روم و یک پای ترکستان و دیگر مغرب و فرنگستان
پس کسر کسری بحقیقت فتح تمام عالم است عن جبیر بن حیة قال بعث عمر الناس فی افناء الامصار
یقاتلون المشرکین فاسلم الهرمزان فقال انی مستشیرک فی مغازی هذه قال نعم مثلها ومثل من فیها
من الناس من عدو المسلمین مثل طائر له راس وله جناحان وله رجلان فان کسر احد الجناحین
نهضت الرجلان بجناح والراس فان کسر الجناح الآخر نهضت الرجلان والراس فان شدخ الراس
ذهبت الرجلان والجناحان والراس فالراس کسری والجناح قیصر والجناح الآخر فارس فمر المسلمین
فلینفروا اخرجه البخاری دیگر آنکه فرق بسیار است درمیان فوج کشی حضرت فاروق و فوج کشی جمعی که
بعد او آمدند زیرا که در عرب پادشاهی و فوج کشی نبود و رسوم سپاهیان نمیدانستند و مقابلهٔ کسری
و قیصر در خاطر ایشان نمیگذشت حضرت فاروق مردم را صنعت سپاهیان آموخت و لشکرها ساخت
و هیبتی را که در دل ایشان بود برانداخت و جمعی که بعد از حضرت عمر فوج کشی کردند از فوج آماده و مستعد
کار گرفتند و چیزی که رسوم آن معلوم بود و قواعد آن ممهد باتمام رسانیدند و شتان بینهما بالجمله درین مقدمه
بسا وسعت کلام بتطویل انجامید و از حد اختصار بیرون رفت اما چون مضمون عند ذکر الصالحین تنزل
البرکات منظور بود کج عنان قلم (باز کشیده نشد) از آن اطناب وجهی نداشت ملخص سخن آنست که اصل نبوت اراده
خیر است بنسبت افراد بنی آدم و ازالهٔ جهالات و مظالم از ایشان به بعث انسانی که افضل افراد
انسان باشد و در شیخین تلو این خصلت متحقق شد و آن انعقاد اراده است در ملکوت بنصب خلیفه
که متمم باشد کاری را که اصل آن نبی مؤسس ساخته و متوسط باشد درمیان پیغامبر و امت او
در تبلیغ علوم و چون این اراده نیابت و استخلاف است و مقصود بجز اتمام امر اول نیست و تبلیغ
همان شریعت سابقه است بغیر وحی و عصمت از اصل نبوت بون بائن دارد و این معنی در شیخین
چنانکه میباید وفی شاید متحقق شد و یکی از خواص نبوت زیادت است در جزء علمی نفس ناطقه و تلو او
که در غیر نبی نباشد فهم معنی شرائع است بآنکه محدث و ملهم باشد و این خصلت نیز در شیخین ثابت است

دیگر از خواص نبوت زیادت ست در جزء عملی نفس ناطقه باعتبار ارشاد و تفیض صحبت و تالیف براہم
نیز ظاہر ست کہ کسی غیر شیخین بمرتبہ شیخین نرسید بلکہ بعد از ایشان اختلاف آرا و سفک دماء پیدا شد
وسوم از خواص نبوت زیادت است در جزء عملی باعتبار فتوح و جمع اہل اسلام و تالیف ایشان کہ
الٰہی درین باب و اگر کسی در احوال شیخین و فتوح ایشان تامل کند بداند کہ گویا دعا و عنایات الٰہی
شیخین با جزاء رسل بر خورد و گردباد فتوح لاتعد ولا تحصی احداث نمود و اعانت شیخین بمال ضعف
اسلام نیز سبب آن گشت و نشر علوم آنحضرت صلی الله علیه وسلم کہ از دست شیخین ظاہر شد اظہر من الشمس
است بلکہ اگر کسی را دیدہ حق شناس باشد شک نکند در آنکہ ہر مسئلہ از مسائل دین کہ در زمان شیخین
مبین نشدہ آنست محل اختلاف در مذاہب اربعہ گویا اصل مذاہب اربعہ اجماعیات شیخین است
اما این سخن بکسی کہ سرمایہ علم او بجز قدوری و وقایہ نباشد نتوان گفت این را استحضار اصول لازم
می باید پس ہر شخصی می باید کہ در حال خود تامل نماید کہ بچہ چیز از ہنود و مجوس ممتاز شدہ است
اول چیزے کہ بدان ممتاز شدہ است قرآن است و مؤلف قرآن در مصحف شیخین و احکام فقہ و عمادہ
فقہ و اجماع کنندہ در مسائل اجماعیہ و واضع کنندہ مسائل خفیہ و قیاس کنندہ بمشورت صحابہ حضرت
عمر ست و در ہر شہری محدثی و مقری را نصب کنندہ حضرت عمر است و سبب شائع بودن اسلام
در میان بلدان ایشان اند پس بحقیقت منت اول حضرت حق راست تبارک و تعالی کہ بفضل
خود عرب و عجم را از ضلالت متشکرہ وارہانید و رسول بطوائف ناس فرستاد و قرآن نازل نمود و ملت
اسلام در اقالیم شائع ساخت و منت دیگر رسول کریم راست صلی الله علیه وسلم کہ بر دست وی بہمہ
نعمتہا بر روی کار آمد و منت سوم شیخین راست کہ قرآن و سنت و احکام اسلام را بار رسانیدہ اند
کسری و قیصر بر دست ایشان واقع شد و ایشان سبب ہدایت سائر عرب و عجم گشتند و آن
عرب و عجم سبب ہدایت تمام عالم پس انکار فضل ایشان و قائل نشدن بمنت ایشان از انکار
بدیہیات ست **فائدہ** ہیچ میدانی کہ اہل سنت و جماعت چرا تفضیل الشیخین و حب الختنین را از علامات
خود ذکر کردہ اند و این فرق از کجا آمدہ است بدانکہ واجب اول بر مکلف آنست کہ منقاد حکم خدا تعالی

وپیغامبر شود و دل خود را مصمم کند که آنچه از خدا و پیغامبر او آمده است بر همان عمل کند عقیدةً و عملاً و این مرتبه
در اصل ایمان داخل است و واجب ثانی آنست که طلب کند طریقی که بآن بشناسد که امر خدا تعالی و رسول
او چیست و اگر این طریق را نجوید از ربقه تقید شرع بر می آید و ملحد گردد باز این طریق را طریقی میباید که بوجه
تواتر یا شهرت یا اتفاق آراء بدان مؤدی بمقصد باشد والا اخذ او احکام ملت را از غیر اعتقاد باشد
و اعتقاد منحصر است در یقین و غالب رای و بیش وی آنچه از ملت است بتحقیق و آنچه موسوس
است در آن ممتاز نگردد و در ورطات لا تعد و لا تحصی افتد و در ملت محمدیه واقع آنست که آنچه متواتر
است قرآن است و جامع آن شیخین اند و نزدیک است تخالف آراء و اختلاف حروف امروز هیچ طریق امتیاز
در میان حق و باطل بغیر اعتماد بر شیخین نیست و اگر این را باور نمیکنی تامل کن که اگر کسی پرسد که معوذتین
چرا از قرآن شد و دعاء قنوت چرا از قرآن نیست و امثال آن هیچ جوابی غیر اعتماد بر مصاحف عثمانیه
و قرار داد ایشان نخواهی یافت و این همه فرع عمل شیخین است و آنچه مشهور است و متفق علیه در میان
فرق اهل سنت همانست که از شیخین ثابت شده بعد از اتفاق که در زمان شیخین حاصل شده چیزی
قلیل است اما این نکته کسی که سرمایه فقه او شرح وقایه و منهاج باشد نمی تواند دانست آنرا عالمی متبحر
باید بالجمله ازین جهت تفضیل شیخین اصلی عظیم شد از اصول اعتقاد تا آنرا استحکام نکنند خوض در مطالب
تفصیلیه علی وجه البصیرة نباشد و این سخن بدان ماند که در مذاهب فروع هر مقلدی بجد تمام افضلیت
امام خود اثبات میکند اصاب فی ذلک ام اخطأ و بدون این افضلیت عزم تقلید او در فروع پیدا نمیشود
لیکن این مقلدان بغور سخن نرسیده اند بیک وجه اصابت نمودند و بیک وجه خطا ۵ حفظت
شیئا و غابت عنک اشیاء و این سخن حق است که تا اعتقاد افضلیت مبلغ قرآن و سنت و مبین
معانی هر دو نکنند خاطر بر اخذ شرائع جمع نگردد لیکن اگر ایشان را اتساع در علم میبود میدانستند که
کتاب و سنت و آثار فقهای صحابه و تابعین اجماعاً و اختلافاً با قاعده که از شیخین در ترتیب کتاب
و سنت یا اجماع و قیاس منقول است مقید میگردانند بحدی متعین باعتبار کلیه و اجمال غیر متعین
باعتبار جزئیه و تفصیل پس کسی که آن اسلوب را فهم کرد و مقید شد در احکام شرع بطوری خاص

وتفصیلی که بعد از آن آید مثل تفصیل این مذاهب است بتخریج وتفریع وآنرا نهایتی نیست ودست قصد
آن مرجونیست پس اگر این مقدمه را بتسلیم منکشف گردد استقاد قرن اول وثانی وثالث
که مشهود بالخیر اند واختلاف قرن اول وامیست عضال که بدون تثبیت بدامان شیخین اعتقاد
افضلیت ایشان وترجیح اجماعیات ایشان ونیز برفقه انچه از جانب ایشان بوده است علاجی
ندارد ونیز این سخن بدان ماند که شیعه قائل شده اند بانکه امام می باید که افضل امت باشد معصوم
ومفترض الطاعة منصوبا من عند الله ورسوله واین قول متضمن حق وباطل هر دو شده است
قول محقق آنست که افضلیت امت نسبت اهل خلافت نبوت که متقن قوانین ومبلغ شرائع
ومروج دین ایشان اند لازم است والا اعتماد کلی حاصل نشود وبجای عصمت حفظ الهی وتائید
رحانی بحسب عادة الله می باید اثبات نمود وبجای افتراض طاعت ونصب من عند الله ورسول
استخلاف بنص واشاره می باید ذکر کرد تا سخن درست گردد اهل سنت وجماعت همین قول محقق
منقح در شیخین بلکه در خلفای اربعه اثبات نمودند تفصیل این اجمال آنکه افضلیت که میگوییم در طبقه
اولی میباید که هنگام احکام دین وترویج شریعت وتقنین قوانین آن بود نه در ملک عضوض
زیرا که در ملک عضوض حامل علم دیگر شد واصحاب دولت دیگر چنانکه فتوی در اصل موقوف
بود به علم کتیر الحال آنهمه فتوی ها منقح کرده نوشته اند الحال عبارت دانی می باید ولیس وعصمت
باعتبار جری عادت میباید زیرا که جمیع معاملات مردمان وگردش معاش ایشان بر عادت
است نه بر اصل معقول واین مقدمه را شواهد از عرف وشرع بسیار است ودر تخصیص نص واشاره
بفهم چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر صدیق اکبر کرد وصدیق استخلاف کرد فاروق راکافی است
انیست اصل این مسئله فتدبر ترشد تکمله چون درین اوراق قلم بسیرت شیخین جاری شد
لازم آمد که بحسب تاثیر چیزی از احوال سیرت ختنین ومآثر جمیله ایشان نوشته شود.

اما مآثر جمیله ذی النورین رض

مآثر ذی النورین رضی الله عنه

پس از انجمله آنست که از اشراف قریش بود وبیضاء بنت عبد المطلب عمه آنحضرت صلی الله علیه وسلم

جدہ او بود الام وی بود رجاہلیت زنا و خمر را مرتکب نشد بمقتضای عقل کامل خود و وی از انجماعہ است کہ
در اول اسلام بشرف اسلام مشرف شدند چنانکہ نبذی ازان در مناقب صدیق اکبر گذشت بعد ازان ایذاء
قوم را بر اسلام تحمل نمود و بعد ازان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وی را بشرف مصاہرت مشرف ساختن بعد ازان
بجانب حبشہ ہجرت نمود برای خدا تعالی بعد ازان بمدینہ ہجرت نمود و وی یکی از انجماعہ است کہ جمع کردند قرآن
را از مہاجرین و در مشاہد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاضر شد الا بدر و احد و بیعت حدیبیہ و عبد اللہ بن عمر بیان
نمود کہ او در ہر یکی ازین سہ نوبت شرفی عجیب حاصل شد اما در بدر پس بسبب بیمار داری جگر گوشہ آنحضرت بود صلی اللہ
علیہ وسلم و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودان لک اجر رجل ممن شہد بدرا و سہمہ و اما در احد پس خدا تعالی آیہ فرستاد
ولقد عفا عنکم پس تخلف کان لم یکن گشت اما در حدیبیہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عثمان را بجہت مصلحت بمکہ
فرستادہ و این بیعت در غیبت او واقع شدہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودان عثمان فی حاجۃ اللہ
وحاجۃ رسولہ ہذہ یدی وہذہ ید عثمان و در خریدکردن بیر رومہ و تجہیز جیش عسرت از وی فضیلتی نمایان بروی
کار آمد و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ماضر عثمان ما عمل بعد الیوم و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود من
یزید فی مسجدنا بخیر لہ منہا فی الجنۃ پس ذو النورین موضع پنج ساریہ خرید کردہ در مسجد زیادہ نمود و تجہیز نمود
جیش عسرت را بسہ ماتہ و خمسین بعیر او خمسین فرس کہ متمم الف بودند و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند اسکن
یا ثبیر فانما علیک نبی وصدیق و شہیدان و گواہی دادن کہ این شخص در وقت فتنہ بر
حق خواہد بود و فرمود لعل اللہ یقمصک قمیصا فان ارادوک علی خلعہ فلا تخلع لہم و حضرت ذی
النورین در حد ذات خود متصف بود بحیا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود الا استحیی من رجل
یستحیی منہ الملائکۃ و این سخن عمقی دارد و آن آنست کہ اگر منصفی در احوال حضرت ذی النورین
تامل کند دریابد کہ ہر بارے کہ فتنہ مہیا شد حضرت عثمان خون جگر خورد و از مبالغہ در انتقام تقاعد
نمود و این معنی ناشی از انجام نفس است از خوض در مقتضای جوش و خروش شارع
آنرا بلفظ حیا تعبیر فرمود و بکثرت عبادت در صحیح مسلم از حمران منقول است ما جاء یوم
الا وہو یریق علیہ نطفۃ یعنی غسل بسیار میکرد و این دلالت میکند بر وجدان نور طہارت و از صوم

دعہد تلاوت قرآن وصلوٰۃ لیل واعتاق رقاب وانفاق بر مساکین مرتبۂ کامل نصیب او شد وآن از
افشای علم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نصیب او آن بود کہ عالم را متفق ساخت بر یک مصحف و مسلم
کہ درین امر مستحق است مخفی نیست و روایت کرد قرآن را چنانکہ سلسلہ بعضی قرا سبعہ باو میرسد
اشاعت اسلام و ترفیہ مسلمانان مرتبۂ ادنی نصیب او شد و تا نواحی کابل بطرف مشرق برد
و مفتوح گشت و از جانب روم تا شہر قسطنطنیہ غلبہ اسلام رسید پس او را خلافت نبوت بہرہ شعبہ
درست شد و خشیت او آنست کہ روایت کردہ شدہ است انہ کان اذا وقف علی قبر بکی حتی یبل
لحیتہ فقیل لہ تذکر الجنۃ والنار فلا تبکی وتبکی من ہذا فقال ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان
القبر اول منزل من منازل الآخرۃ فان نجا منہ فما بعدہ ایسر منہ وان لم ینج منہ فما بعدہ اشد منہ قال
وقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما رایت منظرا قط الا والقبر افظع منہ اخرجہ الترمذی واز فضائل او است
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو فی نفر من کبار المہاجرین لینہض کل رجل منکم الی کفوہ فنہض
النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی عثمان فاعتنقہ وقال انت ولیی فی الدنیا والآخرۃ وقال لطلحۃ یا طلحۃ
انہ لیس من نبی الا ولہ رفیق من امتہ معہ فی الجنۃ فان عثمان رفیقی ومعی فی الجنۃ وقال کثیر بن الصلت
اغفی عثمان فی الیوم الذی قتل فیہ فاستیقظ فقال لولا ان یقول الناس تمنی عثمان الفتنۃ لحدثتکم
قلنا اصلحک اللہ فحدثنا فلسنا نقول ما یقول الناس فقال انی رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فی منامی ہذا فقال انک شاہد معنا الجمعۃ وعن ابن عمر ان عثمان اصبح یحدث فقال رایت النبی صلی اللہ
علیہ وسلم فی المنام اللیلۃ فقال یا عثمان افطر عندنا فاصبح عثمان صائما فقتل من یومہ اخرج الحاکم
ہذہ الاحادیث

واما علی مرتضی رضی اللہ عنہ

پس خصائل او بسیار است و مناقب او بیشمار اول ہاشمی است کہ از دو ہاشمیہ بزاد
و تولد او درخانہ کعبہ بود و این فضیلتی است کہ پیش از وی بآن متصف نبود الا یک شخص و آن حکیم

ذکر علی مرتضی رضی اللہ عنہ

بن حزام ست کذا فی المستدرک و در حجر آنحضرت صلی الله علیه وسلم تربیت یافت و اول کسی است که ایمان آورد بر یک قول و بر قول ثانی اول مسلم ابوبکر صدیق است و صهر آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اولاد آنحضرت صلی الله علیه وسلم از صلب او باقی ماندند و در وقت هجرت بر فراش آنحضرت صلی الله علیه وسلم خفت تا مردمان گمان نکنند که آنحضرت برآمده است و در وقت مواخاة با آنحضرت شرف مواخات یافت و در بدر او و حمزه و عبیده مبارزت کردند با پهلوانان قریش و غالب آمدند و باز از ان بشر شدند تا آنکه روز قیامت در مخاصمه کفار اول جمعی که استاده شوند وی باد و یاران وی باشد و در احد سعی نمایان از وی ظاهر شد و از ثابتان بود دران معرکه و در خندق عمرو بن ود را که پهلوان قریش بود کشت و در خیبر متخلف شد بجهت رمدی که عارض وی شده بود بعد ازان توفیق الهی یار او شد که با وجود رمد بخدمت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بپیوست و بدعای آنحضرت صلی الله علیه وسلم از رمد شفا یافت و فتح قلعه بر دست او واقع شد و دران باب فضیلت تامه که ساعطین غداً رجلاً یحب الله و رسوله ویحبه الله و رسوله میسر شد و در مواطن بسیار حامل لواء آنحضرت بود و در سال نهم بشرف تبلیغ براءة که لایبلغه الا انا او رجل منی مشرف شد و در غزوه تبوک جانشین آنحضرت شد در مدینه و دران باب فضیلت عظمی انت منی بمنزلة هارون من موسی نصیب او شد و در سال آخرین از هجرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بحکومت یمن تعیین فرمودند و قلعه بدست او مفتوح شد و چون جاریه را از خمس تسری نمود قیل و قال در مردمان فاش شد آنحضرت صلی الله علیه وسلم برای او غیرت کردند و از ایذای او منع فرمودند و فرمودند هو منی و انا منه و در غدیر خم خطبه فرمودند که من کنت مولاه فعلی مولاه و در وقت مباهله چون اهل بیت را حاضر کردند وی را نیز حاضر ساختند و در دعا اللهم هؤلاء اهل بیتی فطهرهم تطهیرا داخل شد بلکه رئیس ایشان شد و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بدعا حق او فرمود لایحب علیاً منافق ولا یبغضه مومن از جهت آنکه بر امر حق عمل میکرد و شدید بود در امر الله و چون امر فرمود بسد ابواب باب او را مستثنی گردانید زیراکه بشرف همسایگی آنحضرت صلی الله علیه وسلم مشرف بود و قرب او مطلوب بود و این بود شرح قیام

او بیک جناح نبوت کہ افشاء اسلام است و نصرت او و بدیگر جناح دیگر از جناحین خلافت نبوت کہ افشاے علم است آثار جمیلہ از وی ظاہر شدند کہ تعلیم قرآن و تا حال روایت او باقیست کہ بعض قراء سبعہ از وے روایت دارند و یکی آنکہ فنون است در روایت حدیث و قضایا بسیار در ایام خلافت بر دست او ظاہر شد و در میان مردمان ماند و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم او را بعلم گواہی داد نکہ انا مدینۃ الحکمۃ و علی بابہا و تفوق در قضا اقضاکم علی و کان عمر یتعوذ باللہ من معضلۃ لیس لہا ابو الحسن و قال علی سلونی من کتاب اللہ فواللہ ما من آیۃ الا وانا اعلم اللیل نزلت ام بنہار ام فی سہل او فی جبل و در سرعت انتقال ذہن کہ شعبہ عظیم است از شعبات حکمت نصیب اوفی یافت قصص بسیار روایت کردہ اند محاسبات دقیقہ و تنبیہ باخذ مسئلہ از کتاب و سنت و قواعد مقررہ مسلمہ و در زہد و رعایت احتیاط بیت المال و تجرد در اکل و شرب و لبس و قلت میل بسوی قرابت نمودن در قسمت بیت المال و در بلایا تعب و شدائد الی غیر ذلک من مناقبہ الجمیلۃ باید دانست کہ امام احمد بن حنبل گفتہ است ما جاء لاحد من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من الفضائل ما جاء لعلی بن ابی طالب و سر دریں آنست کہ در زمان خلافت او مردمان مختلف شدند بروی و جمعی سب و طعن اظہار نمودند پس بقیہ اصحاب سعی بلیغ کردند در روایت فضائل او تا سد آن باب فساد باشد از آنجملہ قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در غدیر خم کانی قد دعیت فاجبت وانی قد ترکت فیکم الثقلین احدہما اکبر من الآخر کتاب اللہ و عترتی فانظروا کیف تخلفونی فیہما فانہما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض ثم قال ان اللہ عز وجل مولای وانا ولی کل مومن ثم اخذ بید علی فقال من کنت ولیہ فہذا ولیہ اللہم وال من والاہ و عاد من عاداہ و معنی این حدیث وجوب محبت اہل بیت است و اعتقاد فضائل ایشان و تعظیم و تبجیل ایشان و قال علی رضی اللہ عنہ انی عبد اللہ و اخو رسولہ وانا الصدیق الاکبر لا یقولہا بعدی الا کاذب صلیت قبل الناس لسبع سنین و معنی این قدح آنست کہ در زمان خلافت او کسی مانند او نبود چنانکہ حذیفہ گفت در وقت بیعت او لا نبایع بعدہ الا اصغر وابتر و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من آذی علیا فقد آذانی و قال انت منی وانا منک و قال من اطاع علیا فقد اطاعنی ومن عصا علیا فقد عصانی و قال من سب

علیا فقد سبنی و قال علی دعا نی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا علی ان فیک من عیسی مثلا ابغضتہ الیہود حتی بہتوا امہ واحبہ النصاری حتی انزلوہ بالمنزلۃ التی لیس لہا و قال علی الا وانہ یہلک فی محب مطری بما لیس فی و مبغض مفتری یحملہ شنانی علی ان یبہتنی الا وانی لست بنبی ولا یوحی الی ولکنی اعمل بکتاب اللہ وسنۃ نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم ما استطعت فما امرتکم بہ من طاعۃ اللہ فحق علیکم طاعتی فیما احببتم او کرہتم وما امرتکم بمعصیۃ انا و غیری فلا طاعۃ لاحد فی معصیۃ اللہ عز وجل انما الطاعۃ فی المعروف و قال صلی اللہ علیہ وسلم لعلی انت تبین لامتی ما اختلفوا فیہ و قال یا علی ان لک کنزا فی الجنۃ و قال یا علی من فارقنی فقد فارق اللہ ومن فارقک یا علی فقد فارقنی و قال انا سید ولد آدم و علی سید العرب و این اشارہ بہ براعت نسب اوست و قال اللہم ادر الحق معہ حیث دار و قال لاقطعن العمالقہ فقال لہ جبرئیل او علی فقال او علی بن ابی طالب و این اشارت بقتل حروریہ است و قال انا مدینۃ العلم و علی بابہا و قال لہ ہذا امیر البررۃ و قاتل الفجرۃ و قال علی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انت المنذر وانا الہاد و قال یا فاطمۃ اما ترضین ان اللہ عز وجل اطلع الی اہل بیتی فاختار رجلین احدہما ابوک والآخر بعلک و قدم لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرخ مشوی فقال اللہم ائتنی باحب خلقک الیک یاکل معی من ہذا الطیر فجاء علی فاکل منہ و قال صلی اللہ علیہ وسلم لبنی عمہ ایکم یواسینی فی الدنیا والآخرۃ واقبل علی رجل رجل منہم فابوا فقال لعلی انت ولیی فی الدنیا والآخرۃ و این واقعہ پیش از ہجرت بود و اخذ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثوبہ فوضعہ علی علی و فاطمۃ و حسن و حسین و قال انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل البیت ویطہرکم تطہیرا بندہ ضعیف گوید در آیہ تطہیر قوم را سہ غلط افتادہ است قومی گفتند کہ این آیت نازل نشدہ است در ازواج و سیاق و سباق آیت آنرا تکذیب مے کند و قومے گفتہ اند کہ قصہ دعاء آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در باب مرتضی و زہرا و حسن و حسین رضی اللہ عنہم واقع نشدہ است و این نیز کذب است زیرا کہ حدیث در صحیح مسلم مذکور شدہ است

واہل حدیث مجمع اند بر صحت آن وقومی گفته اند که این آیه دلالت میکند بر آنکه ہر که از شر فساد بپرہیزد
بروے عقاب وعتاب نخواہد بود زیرا که مراد از اراده درین آیه ارادۂ تکوینی است واین نیز غلط است
بلکه مراد ارادۂ تشریعی است چنانکه سیاق آیت بران دلالت میکند ومعنی ارادۂ تشریعی آنست که او
امر را مشروع ساخت بوجہی که مقتضی باشد بمصالح مثل آیه صوم یرید الله بکم الیسر ولا یرید بکم العسر
وآیه یرید الله لیبین لکم ویہدیکم سنن الذین من قبلکم ویتوب علیکم والله علیم حکیم والله یرید ان یتوب
علیکم ویرید الذین یتبعون الشہوات ان تمیلوا میلا عظیما وحق آنست که آیه در مخاطبه ازواج است
ومعنی ارادۂ ارادۂ تشریعی است وآنحضرت صلی علیه وسلم دعا کردند برای این کرام بجہت مناسبت
ارادۂ تشریعی باراده تکوینی وخدا تعالی آن دعا را بدرجه اجابت رسانید وایشانان
مبشر به بہشت شدند بالقطع وسد رسول الله صلی الله علیه وسلم ابواب المسجد غیر باب علی فکان
یدخل المسجد جنبا وہو طریقه لیس له طریق غیره قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ایہا الناس لا
تشکوا علیا فو الله انه لاخشن فی ذات الله وفی سبیل الله وقال علی بعثنی رسول الله صلی الله
علیه وسلم الی الیمن فقلت یا رسول الله انی رجل شاب وانه یرد علی من القضاء ما لا علم لی به
قال فوضع یده علی صدری وقال اللہم ثبت لسانه واہد قلبه فما شککت فی القضاء او فی
قضاء بعد ودخل صلی الله علیه وسلم علی فاطمة فقال انی وایاک وہذا النائم یعنی علیا وہما یعنی
الحسن والحسین لفی مکان واحد یوم القیمة وقال صلی الله علیه وسلم اشتاقت الجنة الی ثلثة علی وعمار
وسلمان وقال یا علی الا اعلمک کلمات ان قلتہن غفر لک علی انک مغفور لک لا اله الا الله
العلی العظیم لا اله الا الله الحلیم الکریم سبحان الله رب العرش العظیم والحمد لله رب العالمین ومر
صلی الله علیه وسلم بحدیقة فقال علی یا رسول الله ما احسنہا من حدیقة فقال لک فی الجنة احسن
منہا وقال لعلی تقاتل الناکثین والقاسطین والمارقین وقال لعلی وعمار الا احدثکما باشقی
رجلین قلنا بلی یا رسول الله قال احیمر ثمود الذی عقر الناقة والذی یضربک یا علی علی ہذه
یعنی قرنه حتی تبل ہذه من الدم یعنی لحیته وقال صلی الله علیه وسلم النظر الی علی عبادة وقال لعلی

له یعنی از کثرت سعی بعد کشتی در اراده این ... سعی کرده ... از بہشت ... ۱۲

وفاطمة وحسن وحسین انا حرب لمن حاربتم وسلم لمن سالمتم وقال احبوا الله لما یغذوکم من نعمه
واحبونی بحب الله واحبوا اهل بیتی لحبی وقال مثل اهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و
من تخلف عنها غرق ومثل حطة لبنی اسرائیل اخرج الحاکم هذه الاحادیث کلها فی المستدرک و باید
دانست که در ایام خلافت حضرت مرتضی فتنه ها برخاست که ایام او را استیعاب نمود و او را
از جهاد کفار و انتظام ملک باز داشت و اهل زمان بسبب آن فتنه بروی مختلف شدند و درین مقام
مقصود ما سرد آن قصص نیست بلکه بیان عقیدهٔ اشاعره دران واقعات لاغیر اصل این فتنه
آن بود که قومی از مصریان که نه از صحابه بودند و نه از تابعین لهم باحسان بلکه بقلت تدین موصوف
و به بدنهادی معروف بسبب کینهای چند بمدینه شریفه آمدند و بر ذو النورین تضییق نمودند
مدعا ایشان آنکه یکی از سه کار قبول نماید خلع خلافت کند یا عزل و نصب امرای امصار بطور ما گذارد
یا او را بکشیم ذو النورین بسبب وصیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم که لعل الله یقمصک قمیصا فان
ارادوک علی خلعه فلا تخلعه لهم خلع خلافت اختیار ننمود و عزل و نصب بطور ایشان گذاشتن چون
مرادف خلع بود بآن نیز راضی نشد پس آن جماعه بدنهاد محاصره کردند و صحابه حاضرین از نصرت او توقف
نمودند جمعی بگمان آنکه کار تا بکشتن نخواهد رسید بلکه مفسدان اصلاح آن کینه ها کرده باز خواهند
گشت و جمعی بآن سبب که عاجز شدند از انفراد در مقاومت اعدا و جد ذی النورین در دفع
آن اشرار و انعقاد اجتماع بر قتال ایشان نیافتند و ذو النورین کن کخیر ابنی آدم اختیار نموده
و بعد از محنت های بسیار شربت شهادت چشید و بعد از قتل ذی النورین آن جماعه که بگمان آنکه
قتلی واقع نخواهد شد توقف نموده بودند متاسف و محزون گشتند و تلافی ما سبق بقدر امکان قصد
نمودند و قاتلان بجز آنکه پناهی بحضرت مرتضی برند و با او بیعت کنند علاجی نیافتند پس در باب
عقد خلافت او از همه بیشتر سعی کردند و هم موافقت او ورزیدند و کیف ما کان عقد بیعت واقع
شد بعد از ان صحابه کرام مثل طلحه و زبیر و عائشه رضی الله عنهم با جمعی از بنی امیه پیوسته قصد
بصره نمودند بآن زعم که طلب قصاص نمایند و اگر امیر المومنین استیفاء قصاص نماید نکث

بیعت نمودہ بجنگ برخیزند زیراکہ این بیعت چون بسعی قاتلان واقع شدہ بود آنرا بیعت تنزلی تصور نمودہ
بودند حضرت مرتضےٰ از مدینہ شریفہ بقصد اصلاح امر ایشان برآمد و چون کار از اصلاح گذشت از مدینہ
مدد طلب نمود و بکوفہ رسید و از اہل کوفہ کیفما امکن بیعت گرفت و در مقابلہ اہل بصرہ صف کشید و حرب
جمل واقع شد و شد آنچہ شد بعد ازان معاویہ بن ابی سفیان امیر شام ہمین ارادہ حرکت نمود و در حنین
تلاقی صفین واقع شد و بعد گفتگوی بسیار تحکیم حکمین مقرر گشت و بسبب آن تحکیم خرق متسع شد
و اختلاف زیادہ تر بر روی کار آمد و در بلاد اسلام حکم امیر شام جاری شد و اکثر امراء مرتضےٰ
جاہای خود گذاشتہ فرار نمودند و امیر شام از اہل شام بیعت خلافت گرفت و چون حال براین
منوال شد جمعی از بد مذہبان کہ انتہاز فرصت مینمودند بر جستند و در حروراء مجتمع شدند حضرت
مرتضےٰ بقتال ایشان نہضت فرمود ایشان را قتل نمود و این واقعہ یکی از مناقب مرتضےٰ است
بعد ازان شقی از ان خوارج کہ در حدیث شریف اشقی القوم در شان او آمدہ
کرد شہید ساخت انیست آنچہ اہل سیر بران مجمع اند و موافقان و مخالفان بران متفق الا
آنکہ در تاویل این واقعہا مختلف شدہ اند و در معذور داشتن و نا معذور داشتن متفرق گشتند
بالجملہ عقیدہ اہل سنت آنست کہ مرتضےٰ از شرکت در قتل ذی النورین بری بود چنانکہ خود
آن معنی مکرر بر سر منبر بیان فرمود و ہمچنین عائشہ و طلحہ و زبیر ازین لوث بری بودند آری
بعض قرائن مثل سعی آن قاتلان در عقد بیعت مرتضےٰ و بودن ایشان در جیش مرتضےٰ
و عدم استیفاء قصاص از ایشان منشا ظنون فاسدہ شد و بتحقیق نوبتی ازین ماجرا
بدامن پاک مرتضےٰ نرسید قال النووی و اما عثمان فخلافتہ صحیحۃ بالاجماع وقتل مظلوما وقتلہ
فسقۃ لان موجبات القتل مضبوطۃ ولم یجر منہ ما یقتضیہ ولم یشارک فی قتلہ احد من الصحابۃ
وانما قتلہ ہمج و رعاع من غوغاء القبائل و سفلۃ الاطراف والاراذل تحزبوا و قصدوہ من مصر
فعجزت الصحابۃ الحاضرون عن دفعہم فحصروہ حتی قتلوہ رضی اللہ عنہ و اما علی فخلافتہ
صحیحۃ بالاجماع وکان ہو الخلیفۃ فی وقتہ ولا خلافۃ لغیرہ و اما معاویۃ فہو من العدول

الفضلاء والصحابة النجباء رضي الله عنهم واما الحروب التي جرت فكانت لكل طائفة شبهة اعتقد تصويب
انفسها بسببها وكلهم عدول وشاولون في حروبهم وغيرها ولم يخرج شئ من ذلك احدا منهم من العدالة
لانهم مجتهدون اختلفوا في محل الاجتهاد كما يختلف المجتهدون بعدهم في مسائل الدنيا وغيرها ولا
يلزم من ذلك نقص احدهم واعلم ان سبب تلك الحروب ان القضايا كانت مشتبهة فلشدة
اشتباهها اختلف اجتهادهم وصاروا ثلثة اقسام قسم ظهر لهم بالاجتهاد ان الحق في هذا الطرف وان
مخالفه باغ فوجب عليهم نصرته وقتال الباغي عليه فيما اعتقدوه ففعلوا ذلك ولم يكن يحل لمن هذه
صفته التاخر عن مساعدة امام العدل في قتال البغاة في اعتقاده وقسم عكس هؤلاء ظهر لهم
بالاجتهاد ان الحق في الطرف الآخر فوجب عليهم مساعدته وقتال الباغي عليه وقسم ثالث اشتبهت
عليهم القضية وتحيروا فيها فلم يظهر لهم ترجيح احد الطرفين فاعتزلوا الفريقين وكان هذا الاعتزال هو
الواجب في حق هؤلاء لانه لا يحل الاقدام على قتال مسلم حتى يظهر انه مستحق لذلك ولو ظهر لهؤلاء
رجحان احد الطرفين وان الحق لما جاز لهم التاخر عن نصرته في قتال البغاة عليهم فكلهم معذورون
رضي الله عنهم ولهذا اتفق اهل الحق ومن يعتد به في الاجماع على قبول شهاداتهم ورواياتهم وكمال
عدالتهم رضي الله عنهم بالجمله در زمان خلافت مرتضیٰ مردم چهار گروه گشتند جمعی با حضرت مرتضیٰ رفیق
شدند و دلیل ایشان آنست که مرتضیٰ بهترین مردم است درین عصر و احق است بخلافت
و جمعی که ممانعت میکنند راه فساد دارند و احتمال فساد و سعی در انتظام خلافت مطلوب است
و جمعی دیگر مخالف شدند و بجنگ بر آمدند شبهٔ ایشان آنکه خلافت مرتضیٰ منعقد نشده است
و بیعت اهل مدینه بکره بود یا بسبب اغراض نه باجتهاد و بیعت اهل کوفه هم چنان و در قتل
حضرت عثمان شرکت داشت و با قاتلان ایشان شفتی و اینمعنی را مسقط عدالت میدانستند
و در قصهٔ تحکیم خود را خلع کردند و بحقیقت مرتضیٰ از لوث قتل مبرا بود اما بظاهر شبهه گونه می آمد
ازین جهت آن مخالفان در مقابله مرتضیٰ مجتهد مخطی بودند قال سیدی عبد القادر في الغنية
واما قتاله لطلحة والزبير وعائشة ومعاوية رضي الله عنهم فقد نص الامام احمد على الامساك

عن ذلک وجمیع ما شجر بینہم من منازعۃ ومنافرۃ وخصومۃ لان اللہ تعالی یزیل ذلک من کلہم
یوم القیامۃ کما قال عز من قائل ونزعنا ما فی صدورہم من غل اخوانا علی سرر متقابلین
ولان علیا کان علی الحق فی قتالہ لانہ کان یعتقد صحۃ امامتہ علی ما بینا من اتفاق اہل الحل
والعقد من الصحابۃ علی امامتہ وخلافتہ فمن خرج عن ذلک وناصبہ حربا کان باغیا خارجا
علی الامام فجاز قتالہ ومن قاتلہ من معاویۃ وطلحۃ والزبیر طلبوا ثار عثمان بن عفان خلیفتہم
المقتول ظلما والذین قتلوہ کانوا فی عسکر علی فکل ذہب الی تاویل صحیح فاحسن احوالنا الامساک
فی ذلک ورد ہم الی اللہ عز وجل وہو احکم الحاکمین وہو خیر الفاصلین درینجا نکتہ باید دانست
کہ در حدیث آمدہ در باب عمار تقتلہ الفئۃ الباغیۃ یدعوہم الی الجنۃ ویدعونہ الی النار ومعنی این
نزدیک فقیر آنست کہ مرتضی افضل اہل زمان خود بود در ایام خلافت خود واگر خلافت با افضل
زمان راجع شود اقامت احکام شرعیہ خوبتر صورت گیرد واگر با فضل زمان رجوع نکرد
در احکام شرعیہ وقع شود واول موصل است بجنت وثانی بنار پس معنی این حدیث آنست
کہ عمار ہمراہ افضل اہل زمان واحق ایشان بخلافت در وقت خود خواہد بود وچون مقصد
باین وجہ تقریر کردیم فضیلت عظمی باشد در حق مرتضی وطرف مقابل معذور باشد بسبب
خطاء اجتہادے وقد قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم المجتہد یخطی ویصیب جمعی دیگر از فقہائے صحابہ
مثل سعد بن ابی وقاص وعبد اللہ بن عمر واسامۃ بن زید وابو موسی وابو مسعود تقاعد کردند
ودلیل ایشان آن بود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم امر کرد بقعود در ایام فتنہ واین حدیث متواتر
است واز جنگ در میان مسلمانان نہی فرمود وایشان با اینہمہ ثنای حضرت مرتضی میکردند
وذکر مناقب وی نمودند واو را احق بالخلافہ میدانستند از کلام بعضی شبہ در عقد خلافت معلوم
میشود واز کلام بعضی تنبیہ گمان اکثر ناس آنست کہ متمسک این جماعہ عمومات نہی است از قتال
مسلمین وآن بحقیقت مخصوص است بقتال ہمراہ امام حق اگرچہ ایشان انیقسم تفصیل نمودہ اند لیکن
این ظن از بعض الظن است بلکہ مستند ایشان احادیث متواترہ است ونہی از این قتال بادلہ فی

وعلاماتی که بران منطبق یافتند و متون این احادیث از دوصد زیاده در کتب متداوله مذکور
است و حساب طرق متشعبه او از حد احصا بیرون بلکه از تتبع احوال چنان متبادر میشود که مستند قوم
که قتال نمودند قیاس است که اگر نصرت خلیفه نکنند فساد عالم لازم می آید و سعی در احتمال فساد ممنوع
است در شرع و عمومات جواز قتال با ظالمان و استحقاق مرتضی خلافت را و السوابق و خصائص
خود و مستند این فریق نصوص که رد آن قیاس درین مسئله کند و مخصص عمومات باشد والعلم
اعلم درینجا فقیر را نکته ایست و آن آنست که هرچند احتمال فساد مطلوب است بدون افنای
نفوس و بدون هرج و مرج میسر نمی آید لهذا اجماع اهل حق واقع است بر آنکه نزدیک تمکن خلیفه که
شروط خلافت را جمع نکرده است قتال نباید کرد و با خلیفه جابر راه مخالفت نباید سپرد و آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بنور فراست دریافتند که این فساد و تشتت نیست چنانکه حضرت امام حسن رض
در تفسیر سوره قدر روشن تر بیان کرد ان النبی صلی الله علیه وسلم رای بنی امیة علی منبره فساءه
ذلک فنزلت انا اعطیناک الکوثر یا محمد یعنی نهرا فی الجنة ونزلت انا انزلناه فی لیلة القدر وما ادریک
ما لیلة القدر لیلة القدر خیر من الف شهر یملکها بعدک بنو امیة یا محمد قال القاسم بن الفضل فعددناها
فاذا هی الف شهر لا یزید یوما ولا ینقص رواه الترمذی پس منع کردند از اقدام بر حروب و فرمودند
ستکون فتنة القاعد فیها خیر من القائم و این حدیث بدرجه تواتر رسیده و مخصص عمومات گشته و
این معنی نه با قیاس عقلی مصادمت میکند و نه با استحقاق مرتضی خلافت را جنگ دارد قتال بر
مرشد و جمعی خوارج شدند و مذهب باطل که ترک خبر واحد و تعمق در دین و غیر آن است پیش گرفتند
وسعد بن ابی وقاص گفته که آیه وینقضون عهد الله من بعد میثاقه ویقطعون ما امر الله به ان
یوصل در شان ایشان نازل شده و در حدیث امر بقتال ایشان وارد گشته و مقاتله با ایشان
یکی از مآثر عظیمه مرتضی است و یکی از نصرت دین که از آنجناب ظاهر شد فائده در حدیث آمده
است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم اشاره فرمودند بشخصی از خوارج که این شخص منشاء تفرق
امت من خواهد شد و در شان حضرت مرتضی رض وارد شده یا علی ان فیک مثلا من عیسی ابغضته

الیهود حتی یبغضوا امه واحبه النصاری حتی انزلوه بالمنزلة التی لیس لها وقال علی الا وانه یهلک فیّ محب مطری بما لیس فیّ ومبغض مفتری یحمله شنآنی علی ان یبهتنی ودرین دو حدیث معجزه الیست عظیمه وان اخبار است انچه پیش آمد وباستقرار معلوم میشود که تفرق امت بهمین اسباب راجع ست تفصیل این اجمال آنکه جمعی که بجور راجع شده فساد با پیش آوردند از تتبع احوال ایشان وتفحص اقوال صحابه وتابعین آنجا که بعض بدعات را بجور نسبت کرده اند دانسته میشود که عقائد باطله ایشان راجع بود بسه اصل یکی آنکه انچه در شریعت موافق معقول ایشان نمی افتاد بشرطیکه در قرآن بان تصریح واقع نشده باشد رد میکردند وتکذیب رواة مینمودند مانند رؤیت خدا تعالی در معاد وعذاب قبر ووزن اعمال وشفاعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در عفو کبائر وخروج اهل کبائر از دوزخ در آخر امر وحوض کوثر وغیران دیگر آنکه اخبار احاد که مخصص قواعد کلیه میباشد از رخص وغیر آن معتبر نمیداشتند مانند آنکه میگفتند که قضای صلوات بر حائض فرض است مثل صوم سوم آنکه تشدد در دین واخذ اعمال شاقه تجویز می نمودند مانند وصال وصوم دهر وغیر آن وچون این فرقه ضاله بمساعی جمیله حضرت مرتضی برهم خورد بقایای این فرقه باقی ماندند وعقائد خود را برنگ دیگر تقریر نمودند معتزله اصل اول را پیش گرفتند وراه تاویل وصرف از ظاهر سلوک نمودند که اهون از تکذیب است وغالیان از اصحاب الرای اصل دوم را احکام نمودند ومراد ما از اصحاب الرای آنانند که ترک اخبار احاد کنند بسبب قواعد مقرره خویش نه اصحاب قیاس زیرا که قیاس اصل رابع است از اصول دین ومتقشفه از صوفیه اصل سوم را اخذ نمودند ومراد ما ازین صوفیه غیر سید الطائفه وامثال واتباع اوست بلکه جمعی که ترک اکتساب وتورعات زائده پیش گرفته بودند واعدا حضرت مرتضی که بعداوت او شقی شدند سب کنندگان ویزیدیان از بقایای ایشان جمعی در عمان هستند واحبا او که در حب ایشان از حد اعتدال بیرون رفتند بسیارند لاکن سه قوم بر روی کارند اسماعیلیه که زندیق صرف اند وامامیه که بتحقیق منکر ختم نبوت اند وزیدیه که فتنه مقاتلات بین المسلمین را ایشان منتشر شده اند باز این فرق

منشعب شده اند بفرقهای بسیار که تعداد ایشان عسر دارد و حضرت مرتضی بریست ازبوت ایشان
و اینمعنی از خطب او ظاهر است والله اعلم مقدمه سابعه در بیان رجحان شیخین بر غیر خویش
درین خصال که مناط فضل کلی آنرا نهاده ایم و پیش از خوض در مقدمه نکته چند تقریر کنیم تا خوض
در مقصود بر وجه بصیرت واقع شود نکته اولی باید دانست که سنة الله بران جاری شده که
بندگان مقرب او تعالی در همه صفات کمال برابر نباشند بلکه متفاوت باشند در کارخانه الهی
رحم ابوبکر درکار است چنانکه شدت عمر هم درکار است نمی بینی که انبیا صلوات الله علیهم که خلاصه نشئه
و افضل بنی آدم ایشانند و نقصان هیچ چه درمیان ایشان نیست در صفات کمال مختلف اند
داود و سلیمان ملوک بودند و عیسی و یونس اهل تجرید و نمی بینی که قاعده سلطنت بدون امرا
و سپاهیان و اهل قلم راست نمی نشیند در امرا صفت ریاست و فوج کشی و حل و عقد مصالح
ملکی مطلوب است و در سپاهیان صفت شجاعت و پهلوانی مطلوب است و در اهل قلم کیاست
و کاردانی مطلوب است کار ملک بدون اجتماع این همه میسر نمیشود و کاری که از یکی می آید از
دیگری نمی آید و در هیئت اجتماعیه سلطنت همه مطلوب اند همچنین در نبوت کبری که جامع خلافت
و رسالت باشد همه این امور مطلوب اند حسان بن ثابت بشعر و مدح آنحضرت صلی الله علیه وسلم
بشرف بهشت شد و ابی بن کعب بحفظ قران و عبد الله بن مسعود بفقه و قران و خالد بشمشیر زنی
و خلفاء اربعه هرچند جامع بودند در اکثر صفات کمال اما باعتبار کثرت و قلت مختلف و متفاوت
بودند صحبت دائمه با خلوص محبت و فنا کلی و خود را در مرضی آنحضرت صلی الله علیه وسلم گم کردن
بوجهی که در هیچ حال راه مخالفت اگرچه در ادنی چیزی باشد نه پیماید و جان فشانی و بذل مال
و جاه در حب آنحضرت صلی الله علیه وسلم و در افشاء اسلام خصیصه ایست که حضرت صدیق رض
بآن تفوق نمود و قیام بحل و عقد ملت و تمهید اسلام در اقطار ارض با ملاحظه جانب تعظیم
آنحضرت صلی الله علیه وسلم خصیصه ایست که حضرت فاروق بان تفوق نمود و اعانت بمال
در هر موطنی و حسن سلوک با بنتین آنحضرت صلی الله علیه وسلم و صله ارحام بوجهی که خوبتر از ان

متصور نشود و کمال حیا کہ عبارت از انجام نفس است در وقت ثوران داعیہ شہوت و غضب باشد و فراز تو طہارت و عبادت و تلاوت و قیام بعبادات مالیہ از اعتاق و انفاق خصیصہ ایست کہ حضرت ذی النورین بآن تفوق نمود و قرابت قریبہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نشو در تربیت آنحضرت بمنزلہ فرزند در تربیت والد خود بودن بانجابت کاملہ و شجاعت وافرہ کہ بہیکل معتبر شود و زہد کامل و ورع عظیم کہ بولایت مناسب است و ذکاء ثاقب و سرعت انتقال بماخذ مسئلہ در قضایا و فصاحت کاملہ خصیصہ ایست کہ حضرت مرتضی بآن تفوق نمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بتفوق ہر یکی باین خصال از سائر سلیمن گواہی دادند اخرج الترمذی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ارحم امتی بامتی ابوبکر واشدہم فی امر اللہ عمر واشدہم حیاء عثمان واقضاہم علی واعلمہم بالحلال والحرام معاذ بن جبل وافرضہم زید بن ثابت واقرأہم ابی بن کعب ولکل قوم امین وامین ہذہ الامۃ ابو عبیدۃ بن الجراح وما اظلت الخضراء ولا اقلت الغبراء اصدق لہجۃ من ابی ذر شبہ عیسی فی ورعہ واخرج الحاکم عن النزال بن سبرۃ قال وافقنا علیا طیب النفس وہو یمزح فقلنا حدثنا عن اصحابک فقال کل اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اصحابی فقلنا حدثنا عن ابی بکر فقال ذاک امرء سماہ اللہ صدیقا علی لسان جبرئیل ومحمد صلی اللہ علیہما واخرج ابن عبد البر عن طارق قال جاء ناس الی ابن عباس فقالوا جئناک نسألک فقال سلوا عما شئتم فقالوا ای رجل کان ابوبکر قال کان خیر اکلہ وقال کالخیر کلہ علی حدۃ کانت فیہ قالوا فای رجل کان عمر قال کان کالطیر الحذر الذی یظن ان لہ فی کل طریق شرکا قالوا فای رجل کان عثمان قال رجل الہتہ نومتہ عن یقظتہ قالوا فای رجل کان علی قال کان قد ملئ جوفہ حلما وعلما وباسا ونجدۃ مع قرابتہ من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان یظن ان لن یمد یدہ الی شیء الا نالہ فما مد یدہ الی شیء فنالہ بالجملہ ہیچکس از اہل عقل نمیتواند گفت کہ غیر حضرت مرتضی در ہاشمیہ نسب و مبارزت اقران مانند حضرت مرتضی بود چنانکہ نمیتواند گفت کہ غیر فاروق در حسن سیاست امت و تدبیر امور فتح مثل فاروق بود چنانکہ نمیتواند گفت کہ در صحبت دائمہ بارضا جوئی و فنا و تدام نسبت

آنحضرت صلی الله علیه وسلم از اول اسلام تا آخر و بذل اموال و هیچ مثل صدیق بود چنانکه نیستوانند گفت که
غیر ذی النورین در انفاق و اعتاق و حیا و کظم غیظ و ترک خوض در فتنه نزدیک مهیا بودن آن
مانند ذی النورین بود ؎ هر کسی را بهر کارے ساختند ۔ میل او اندر دلش انداختند ۔
نکته ثانیه باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم ترجمان غیب بود و آنچه از مناقب هر یکی از
صحابه بیان فرمود هر کسی را بفضیلتے که در وی بود عاقبة الامر همان فضیلت بر روی کار آمد
اختصاص داد ابی بن کعب را سید القرا گفت و فرمود که خدا تعالی مرا فرموده است که سوره
لم یکن را تعلیم تو کنم ابی گفت او سمانی الله قال نعم فذرفت عینا ابی هیچ میدانی که نکته در تخصیص
ابی چیست آنست که سلسله جماعه عظیمه از قراء امت مرحومه بواسطه او بجناب رسالت رسیدن
مقدر بود و عبد الله بن مسعود را چرا فرمود که ما امرکم ابن ام عبد فخذوه و ما اقرأکم فاقروه برای
آنکه سلسله فقه و قرات جم غفیر از امت بجناب رسالت بواسطه او رسیدن مقدر بود و در حق
خالد چرا فرمود سیف من سیوف الله برای آنکه فتوح بسیار بر دست او شدنی بود و در حق سعد
چرا فرمود عسی ان تبقی حتی ینتفع بک اقوام و یضر بک آخرون برای آنکه فتح عراق و کوهستان
بر دست او شدنی بود و در حق ابو عبیده چرا گفت امین هذه الامة ابو عبیدة برای آنکه حل و
عقد شام بر دست او افتادنی بود و در حق عمرو بن العاص چرا گفت نعم المال الصالح للرجل
الصالح برای آن گفت که ایالت مصر او را بودنی بود و در حق معاویه چرا گفت آن ولیت
امر الناس فاحسن الیهم برای آن گفت که خلافت آخر بوی رسیدنی بود و در حق ابن عباس چرا دعا
کرد اللهم علمه الکتاب برای آن گفت که تفسیر قرآن بر دست او شدنی بود و در حق انس چرا دعا
کرد اللهم اکثر ماله و ولده برای آنکه او را این معنی شدنی بود و در حق ابو ذر چرا گفت شبه عیسی فی
الزهد برای آنکه این صفت در وی کامل بود و ابو هریره را چرا جنیات علم داد که در نجست او اکثار
روایت حدیث مشاهده فرموده بود و در حق شیخین چرا گفت اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر
و عمر برای آنکه خلافت ایشان مقدر بود بالجمله ترجمانیت غیب کمال او فراین مظاهر تم نشناخته

است کسی که هر یکی از مناقب صحابه را جداگانه نشناخته و منزلت هر یکی از دیگری علیحده ندانسته
است پس ممکن نیست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم شخصی را بخلافت و لوازم آن مثلا مشخص کنند و همی
بر وی کار نیاید پس کسے اگر بشارت صحیحه برای غیر آنکه آثار آن امر از وی ظاهر شوند روایت کند
محال گفته است و اگر بشارت بچیزی که واقع شد روایت کرده شود و صورت واقعه پیش از
تتبع سند تصحیح او میکند غامض تر ازین آنست که زیدیه گمان میبرند که در شرع امامت را حق فاطمیه
ساختند فقیر میگوید این گمان ایشان فاسد است زیرا که تکلیف بچیزے که هیچگاه نبود از مثل
این مظهر اتم نهایت مستبعد است زیرا که این فیض از همان موطن می آید که تقدیر حوادث از آنجا
است و اگر همچنین بود لطف نباشد بلکه تقریب باشد بمعصیت نعوذ بالله من سوء الاعتقاد و چون
می فهم که شارع مسائل عبادات و معاملات و مناکحات و جراحات و قضا و حدود بیان کرد و
شروط خلافت خلقی بیان نکرد بهمین سبب که در اکثر امت خلافت بشروط خود بودنی نیست
پس شفقت بر امت ترک تصریح بآن است تا ضروریات دین را عاصی نشوند والله اعلم
بحقیقة الحال نکته ثالثه آنحضرت صلی الله علیه وسلم قدرشناس ترین مردمان بودند و اوفی
ایشان بذمم و اوصل ایشان ارحام را و احسن ایشان در رعایت حقوق پس بسیار است که
صله ارحام را رعایت فرماید و برای ایشان غضب کند و در حق عباس چه فرماید او ما شعرت
یا عمر ان عم الرجل صنو ابیه و در حق سیدتنا فاطمه رضی الله عنها چه گوید یریبنی ما رابها و یؤذینی ما اذاها
ان بنی فلان یستأذنونی ان ینکحوا ابنتهم علی بن ابی طالب فلا آذن لهم ثم لا آذن لهم و در حق ابوبکر صدیق
چه فرماید هل انتم تارکوا لی صاحبی و در حق علی چه فرماید هو منی و انا منه یؤذینی ما آذاه من کنت
مولاه فعلی مولاه من سب علیا فقد سبنی و برای علی چرا نه حلف کنند که ان علیا وجد فی ابطه
منغصا و در حق انصار چه فرماید الانصار شعار و الناس دثار اللهم انتم من احب الناس الی لیس
مرد منصف را لابد است از آنکه مراتب ارحام و خصوصیاتی که از قرابت خیزد جدا فهمد و آنچه مناط
حرج در امور دینیه که متعلق اتصاف بصفت خلافت نبوت باعتبار هر دو شعبه او باشد جدا اعتبار

کنند مثلا کلمه انا منی و انا منه بیان کمال خصوصیت قرابت است و اداء حقوق ارحام است با صله
فضل کلی مساس ندارد بآن دلیل که آنحضرت صلی الله علیه وسلم چنانکه در حق حضرت مرتضی و زهرا
رضی الله عنهما این کلمه گفت همچنان در حق عباس رض همین کلمه نطق فرمود باز فرد دیگر آمد و در حق
درة بنت ابی لهب همان کلمه بعینها وانمود کما اخرجه احمد عن درة بنت ابی لهب قالت کنت
عند عائشة فدخل النبی صلی الله علیه وسلم فقال ائتونی بوضوء قالت فابتدرت انا و عائشة
الکوز فبدرت فاخذته فتوضأ فرفع بصره الی او طرفه الی و قال انت منی و انا منک ازینجا دانسته
شد که این کلمه برای صله رحم است نه از باب فضل و در صدقات بنی تمیم فرمود هذه صدقات
قومنا باز در فضائل اسلم و غفار و جهینة و مزینة را بر بنی تمیم تفضیل داد پس دانسته شد که این اضافت
بمعنی صله ارحام است نه از باب فضل و همچنین من سبه فقد سبنی و من اذاه فقد اذانی از قبیل
وصل ارحام است بآن دلیل که بمثل این کلمه در حق عباس و مانند او متکلم شده اند نکتة رابعة
لفظ احب و مانند آن در حق جمعی وارد شده و آنرا بحسب قرائن و خصوصیات احوال بمعنی مناسب
باید فرود آورد مثلا گوئیم که حب بچند وجه می باشد حب مرد نساء خود را و حب مرد اولاد خود را
و حب کاملی کاملی را بسبب موافقت در کمال و حب مرد یتیم را باعتبار آنکه محل شفقت است
و محبت تلمیذ شیخ خود را و هر یکی ازین محبت ها جدا از دیگری فهمیده میشود و زیادت یک نوع
به نسبت فردی و زیادت نوع دیگر به نسبت فرد دیگر معقول میگردد پس اگر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم یکبار عائشه صدیقه را احب الناس گویند و دیگر جا اسامه را و سوم جا صدیق اکبر را و جای
چهارم علی مرتضی را تناقض نباشد بلکه در هر حدیث اشاره باشد بمحبت خاص فافهم نکتة
خامسة سابقا مذکور شد که حقیقت فضل وجود یک چیز است در دو شخص و رجحان یکی بر دیگری
دران خصلت الآن باید دانست که این رجحان گاهی باعتبار انواع این خصلت باشد پس
در یکی نوعی ظاهر شود و در دیگری نوع دیگر و نوع اول انفع باشد در صناعتی که سخن باعتبار آن
صناعت میرود از نوع ثانی مثلا شجاعت دو قسم است شجاعت پهلوانی و شجاعت ملوک

وشجاعت ملوک انفع است در خلافت کبری ومثلا صنعت علم شعبہ ہای بسیار دارد سرعت اشتغال ذہن باخذ مسئلہ وخروج از محل اشتباہ وتعارض ادلہ بوجہی کہ بآن فن کہ سخن درآن میرود مناسب باشد نظیر آنکہ در علم منقول ہر کہ اوثق باشد ودر نقد حدیث او نکارت ندارد بہتر است از کسے کہ فہم ثاقب دارد داوہام در حدیث او داخل شوند ومثلا زہد دو نوع است زہد اولیا کہ نفرت است از دنیا وترک مداخلت نمایند را سا وزہد انبیا کہ طمع خود را طرح ساختہ اصلاح عالم کنند ومداخلت نمایند در مال وجاہ بوجہی کہ بہتر از آن متصور نگردد لہذا فی السدہ گاہی باعتبار ظہور آثار آن خصلت از یکی بتکرار بوجہی کہ دانستہ شود کہ ملکہ یکی ارسخ است از ملکہ دیگر نا قہم نکتہ سادسہ عقل تجویز میکند کہ شخصے با پیغامبر صحبت نداشتہ باشد بلکہ آشنا نشدہ تقدیر الٰہی جاری شود بآنکہ این شخص را متمم بعض کارہای مقصودہ پیغامبر سازند وخدا تعالیٰ پیغامبر را باین سر مطلع فرماید پس پیغامبر آنرا خلیفہ خود سازد ووی بہترین امت باشد ودیگران رعیت او واین فضیلت علیحدہ است ونیز تجویز میکند کہ شخصی در اول بعثت پیغامبر باعتبار اتفاق وتالیف قوم وسعی جمیل در افشائے دین وبرہم زدن اعداد مستقر ساختن قواعد ملت اعانتہا کردہ باشد ونظر رحمت الٰہی کہ بجانب پیغامبری باشد باعتبار این خصال در ین شخص کار خود بکند وبعد ازان ہم بحضور او پیغامبر متوفی شود ووی افضل امت باشد ودیگران تابع او واین فضیلت علیحدہ است از سنت الٰہی در حق شیخین آنست کہ ہر دو نوع فضیلت را جمع کردہ اند پس اگر در فضیلت ثانیہ جمعی با شیخین مساوی الاقدام در گمان کسے باشند لا نسلم کہ فضل کلی بران دائر باشد زیرا کہ ایشان جمع بین الفضیلتین کردہ اند نکتہ سابعہ خدا تعالیٰ خواست کہ دین خود را بواسطہ پیغمبر خود در آفاق منتشر گرداند وایمعنی بدون علما وقرا کہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم علم قرآن وسنت روایت کنند متصور نمیشد پس بزبان مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضائل جماعہ از صحابہ جاری ساخت تا حث باشد برا اخذ علم قرآن از ایشان وآن فضائل بمنزلہ اجازت نامہ ہای محدثین است برائے تلامذہ خود تا قوی کہ

رجال را باقوال نمیتوانند شناخت بارى اقوال را برجال بشناسند ودرین فضائل جمیع علماء صحابه مشترک اند چنانکه از کتب حدیث ظاهر است انا مدینۃ العلم وعلی بابہا ازین باب است واقرأکم ابی واعلمکم بالحلال والحرام معاذ نیز ازین باب چون این نکته ها مذکور شد باصل سخن رویم که شیخین افضل اند از سائر صحابه قال اللہ تعالی لایستوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل اولٰئک اعظم درجۃ من الذین انفقوا من بعد وقاتلوا وکلا وعد اللہ الحسنٰی قال الواحدی لایستوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل یعنی فتح مکۃ قال مقاتل لایستوی فی الفضل من انفق ماله وقاتل العدو من قبل فتح مکۃ مع من انفق من بعد وقاتل قال الکلبی فی روایۃ محمد بن الفضل نزلت فی ابی بکر تدل علی هذا انه کان اول من انفق المال علی رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم فی سبیل اللہ واول من قاتل علی الاسلام قال ابن مسعود اول من اظهر اسلامه بسیفه النبی صلی اللہ علیه وسلم وابوبکر وقد شهد له النبی صلی اللہ علیه وسلم بالنفاق ماله قبل الفتح فیما اخبرنا عبد اللہ بن اسحٰق باسناده عن ابن عمر قال بینا النبی صلی اللہ علیه وسلم جالس وعنده ابوبکر الصدیق علیه عباءۃ قد خللها علی صدره بخلال اذ نزل علیه جبرئیل فاقرأه من اللہ السلام فقال یا محمد مالی اری ابابکر علیه عباءۃ قد خللها علی صدره بخلال قال یا جبرئیل انفق ماله قبل الفتح علیّ قال فاقرأه من اللہ السلام وقل له یقول لک ربک اراض انت عنی فی فقرک هذا ام ساخط فالتفت النبی صلی اللہ علیه وسلم الی ابی بکر فقال یا ابابکر هذا جبرئیل یقرئک من اللہ السلام ویقول لک ربک اراض انت عنی فی فقرک هذا ام ساخط قال فبکی ابوبکر فقال علی ربی اغضب انا عن ربی راض وقوله اولٰئک اعظم درجۃ من الذین انفقوا من بعد وقاتلوا قال عطاء درجات الجنۃ تتفاضل فالذین انفقوا من قبل الفتح فی افضلها قال الزجاج لان المتقدمین نالهم من المشقۃ اکثر مما نال من بعدهم وکانت بصائرهم ایضا انفذ وکلا وعد اللہ الحسنٰی کلا الفریقین وعد اللہ الجنۃ اما افضلیت شیخین به نسبت جمعی که بعد فتح مکه مسلمان شدند پس بمنطوق این آیه کریمه واما جمعی کثیر از انصار ومهاجرین

اولیین که در اصل این صفات شریک اند پس بمفهوم این آیه زیرا که فحوای آیت دلالت میکند برانکه
هر چند اعانت پیغمبر در قتال و انفاق سابق تر فضل زیاده تر پس حال عباس و خالد ظاهر شد
و همچنان جمعی که در اول اعانتها کردند اما در آخر نماندند تا اعانت کنند مثل حمزه و مصعب بن عمیر
و همچنان آنانکه نشر علوم کردند لیکن نصرت اسلام باعتبار جهاد از ایشان ظاهر نشد مانند ابی بن
کعب و عبد الله بن مسعود و معاذ بن جبل آنچه در انجا می باید کرد حال مرتضی است پس میگوئیم
اما افضلیت شیخین باعتبار تشبه بارادهٔ بعثت پس بدو وجه می باید دانست یکی بشارات صریحه
که در منامات واقع شد مصرح آمد بجال شیخین نه بحال مرتضی دوم آنچه واقع شد در خارج زیرا که
وجود خارجی مبین و مفسر بشارات صادق مصدوق است پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در حق شیخین بشارت دادند که خلیفه خواهند شد و کار دین از دست ایشان منتظم خواهد شد و فتوح
بسیار بر دست ایشان از مکمن غیب بظهور خواهد رسید و واقع شد آنچه بشارت داده بخلاف
مرتضی که فتوح اسلام در ایام خلافت وی متحقق نشد و خود چه امکان دارد که آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بشارت دهد بچیزی که واقع نشود سوال اگر گوئی هر چیزی که در عالم حادث میشود بارادهٔ سوال
الهیه است چه خیر و چه شر و منامات مبین و مخبر امر آینده است پس منامات و بشارات موجب
فضیلت چرا باشد و تشبه بانبیا از جهت منامات چرا حاصل شود جواب گوئیم آری و لیکن عدلی
که از ملوک ظاهر می شود هم بارادهٔ الهیه است و عدلی که از انبیا ظاهر میشود هم بارادهٔ الهیه و همچنین
تعلیم علمی که از علما میباشد و تعلیم علمی که از انبیا بوجود می آید و لابد میان هر دو طبقه بون بائن است
پس تامل باید کرد که فرق از کجا خاست مبدء فرق آنست که این را بمنزله سنگ و چوب میگردانند
و کار را سر انجام میدهند نفس او و آنچه او را برای آن نصب کرده اند نمی فهمد و در رنگ آن اراده
را در خود جا نمی دهد و نفس او متلون بلون ارادهٔ الهیه نمیگردد و متجرد نمیشود برای خدمت ارادهٔ
الهیه و مانند تیری است که بجانب کفار آنرا انداختند و کافر را بآن کشته تقویت دین نمایند تیر را چه
فضیلت و کدام قربت و پیغامبر بسبب تحقق بملاء اعلی میشناسد که از وی چه چیز اراده کرده اند

و رنگی از ارادہ الہیہ در نفس او فرو می رود و از ان رنگ در نفس او شعبہ ہا بسیار ظاہر می گردد بعد ازان قوی عقلیہ و قلبیہ ہمہ لسد و فی السد بکار ہای خویش متوجہ میشوند شتان بین الامرتین چون نبوت منقطع شد تشبہ باین فضیلت بجز آن صورت نمیگیرد کہ ہمان ارادہ الہیہ کہ در سینہ پیغامبر ظہور فرمودہ در بعض امور کہ صعود پیغامبر بملاء اعلی پیش از اتمام آن مقدر شدہ تقاضا نماید کہ بنوعی از نسبت پیغامبر دران مداخلت کند و بحسب صورت بر دست دیگری ظہور نماید پس این منامات مجز ند بآنکہ اتمام این امور بر دست فلان و فلان واقع خواہد شد و این منامات و بشارات باظہار کمال رضای خود دران باب و تربیت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم ظاہر او باطنا ایشان را و استخلاف ایشان نص و اشارہ تمہید اصول آن کارہا و تاسیس قواعد آن مطلبہا مداخلت پیغامبر است دران امر پس احساس میکند بہ نیابت پیغامبر دران امور رنگ انیمعنی در نفس ناطقہ او فرو میرود و قوے قلبیہ و عقلیہ او را در ہیجان می آرد و گویا جارحہ از جوارح پیغامبر میگردد و رحمت خاص الہی کہ در حق پیغامبر مصروف بود در حق او نیز ہمان رحمت کار میکند ازین جہت این بشارات و استخلاف مناط فضیلت شدند و چون این نکتہ بخاطر اکثر علما نرسیدہ است ازین بشارات حسابی نگرفتہ اند و در باب فضائل بران اعتماد کلی نکردہ اند و لکن الحق ما قلت اما افضلیت شیخین باعتبار تشبہ در جزء علمی پس از جہت آنست کہ علم راد و نوع است نوعی کہ مخصوص بشیخین است او خل است در خلافت نبوت از نوعی کہ مخصوص بمرتضی است و تفصیل این اجمال موقوف است بر دو تحقیق تحقیق اول فاروق و مرتضی ہر دو مبشر ند بزیادۃ جزء علمی بصریح احادیث و صدیق اکبر بدلالت تضمنی در حدیث اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر زیرا کہ مقتدا نمیباشد الا ممتاز در علم لیکن از تتبع آثار منقولہ از ایشان ظاہر میشود کہ حضرت مرتضی زیادہ تر بود در سرعت انتقال بماخذ مسئلہ لہذا محاسبات عجیبہ قیاسات دقیقہ از وی بیشمار روایت کردہ شدہ است و فاروق در ورد انعقاد اجماع بوی بیشتر اعتنا نمودی چنانکہ در مسائل بسیار تحریر نمودیم عن حنش ابن المعتمر

ان علیا کان بالیمن فاحتفروا زبیۃ للاسد فجاء حتی وقع فوقع فیہا رجل وتعلق بآخر وتعلق الآخر بآخر وتعلق الآخر بآخر حتی صاروا اربعۃ فجرحہم الاسد فیہا فمنہم من مات فیہا ومنہم من اخرج فمات قال فتنازعوا فی ذلک حتی اخذوا السلاح قال فاتاہم علی فقال ویلکم تقتلون مائتی انسان فی شان اربعۃ اناسی تعالوا اقض بینکم بقضاء فان رضیتم بہ والا فارتفعوا الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال فقضی للاول ربع دیۃ وللثانی ثلث دیۃ وللثالث نصف دیۃ وللرابع الدیۃ الکاملۃ قال فرضی بعضہم وکرہ بعضہم وجعل الدیۃ علی قبائل الذین ازدحموا قال فارتفعوا الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم وکان متکئا فاحتبی قال سأقضی بینکم بقضاء قال فاخبر ان علیا قضی بکذا وکذا قال فامضی قضاءہ اخرجہ احمد وعن زید بن ارقم قال بینا انا عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ جاء رجل من اہل الیمن فجعل یحدث النبی صلی اللہ علیہ وسلم ویخبرہ فقال یا رسول اللہ اتی علیا ثلثۃ نفر یختصمون فی ولد وقعوا علی امرأۃ فی طہر واحد فقال للاثنین طیبا نفسا بہذا الولد ثم قال انتم شرکاء متشاکسون انی مقرع بینکم فمن قرع لہ فعلیہ الولد وثلث الدیۃ لصاحبیہ فاقرع بینہم فقرع احدہم فدفع الیہ الولد وضحک النبی صلی اللہ علیہ وسلم حتی بدت نواجذہ او اضراسہ اخرجہ الحاکم وعن زر بن حبیش قال جلس رجلان یتغدیان مع احدہما خمسۃ ارغفۃ ومع الآخر ثلثۃ ارغفۃ فلما وضعا الغداء بین ایدیہما مر بہما رجل فسلم فقالا اجلس للغداء فجلس واکل معہما واستوفوا فی اکلہم الارغفۃ الثمانیۃ فقام الرجل فطرح الیہما ثمانیۃ دراہم وقال خذا ہذا عوضا مما اکلت لکما ونلتہ من طعامکما فقال صاحب الخمس الارغفۃ لی خمسۃ دراہم ولک ثلثۃ وقال صاحب الارغفۃ الثلثۃ لا ارضی الا ان یکون الدراہم بیننا نصفین وارتفعا الی امیر المومنین علی ابن ابیطالب فقصا علیہ قصتہما فقال لصاحب الثلاثۃ قد عرض علیک صاحبک ما عرض وخبزہ اکثر من خبزک فارض بالثلثۃ فقال لا واللہ لا رضیت منہ الا بمر الحق فقال علی لیس لک فی مر الحق الا درہم واحد ولہ سبعۃ فقال الرجل سبحان اللہ یا امیر المومنین ہو یعرض علی ثلثۃ فلم ارض واشرت علی باخذہا فلم ارض وتقول لی الآن انہ لا یجب لی فی مر الحق الا درہم واحد فقال لہ علی عرض علیک صاحبک ان تاخذ الثلثۃ صلحا فقلت لا ارضی الا بمر الحق ولا یجب لک فی مر الحق الا واحد فقال لہ الرجل فعرفنی بالوجہ فی مر الحق حتی اقبلہ فقال علی الیس الثمانیۃ

الا رغفا اربعة وعشرين ثلثا اكلتموها وانتم ثلثة انفس ولا يعلم الاكثر منكم اكلا ولا الاقل فتحملون في اكلكم على السواء قال بلى قال فاكلت انت ثمانية اثلاث وانما لك تسعة اثلاث واكل صاحبك ثمانية اثلاث والخمسة عشر ثلثا اكل منها ثمانية ويبقى له سبعة واكل لك واحدا من تسعة ولكما واحد بواحد ك وله سبعة فقال الرجل رضيت الآن اخرجه ابو عمر في الاستيعاب ودر مسئله عول گفت صار ثمنها تسعا و فاروق زیاده تر بود در مناظره و مشاوره در مسائل شرعیه تا اقیسه متعارضه را بسنجد و همه علماء را آنچه مرجح است قائل کند و اختلاف از میان مردمان مرتفع شود و اصل ثالث که اجماع است متحقق گردد لهذا ابن مسعود گفته است کان عمر اذا سلك مسلكا وجدناه سهلا و در زمان حضرت مرتضی اجماعی منعقد نگشت و مشاورتی با علماء در میان نه آمد و علمی که در همه اهل اسلام شائع گردد ظاهر نشد و این معنی هر شخصے که ادنی معرفتی بآثار سلف داشته باشد واضح غیر محتاج به بیان است و آنحضرت صلی الله علیه وسلم باختصاص هر یکی بصفتش اشاره فرموده جای که در باب فاروق فرموده فاولته الدین و در باب مرتضی فرموده اقضاکم علی وانا مدینة العلم وعلی بابها زیراکه قضا موقوف بر سرعت انتقال ذهن است و حکمت نیز همچنان و دوین عبارت از چهیز لیست که مردمان بر وی جمع شوند و از صاحب ملت نقل کنند و اصحاب مرتضی مختلف شدند در فهم کلام او و بجز اهب شتی رو نهادند مثلا جمعی از وی روایت کردند تبریه خود از شرکت در دم عثمان و جمعی از کلام وی رضاء قتل وی فهم کردند که قتله الله وانا معه قاله ابن سیرین رواه ابن ابی شیبة همچنین در هر حادثه مشکله از فقه و غیر آن مثل تحریم متعه و غسل رجلین کلمهای دقیقه از حضرت مرتضی شنیدند و در تطبیق آن متحیر ماندند و فتح باب اختلاف واقع شد و اصحاب حضرت فاروق در اکثر احوال همین یک مدعا از کلام وی فهمیدند و بر وی مختلف نشدند و در آنچه رای اوست متحیر نگشتند فاروق خود باین نکته ایما نموده است جای که گفته ان النجور هكذا وغطے راسه الی حاجبیه الا ان البر هكذا وكشف راسه واحتیاج بسنجیدن اقیسه متعارضه بمثالی واضح کنیم مثلا وزن کردن شیر سرعت انتقال بان خصیصه مرتضویه است و سنجیدن او با ادله شرعیه

و تنبیه بانکه بسیاری از وجود معرفت حال که اطبا بآن قائل اند و تجربه بآن شهادت میدهد در
شرع معتبر نیست مثل آنکه علامت بلوغ انشقاق ارنبه اطبا دانسته اند و در شریعت بجز بلوغ
خمسة عشر و احتلام و احبال و حیض و نبات عانه معتبر نداشته اند پس وزن شیر هر چند اصلی
داشته باشد در مظان کلیه شرع معتبر نداشته اند و لهذا در مذاهب اربعه حکم این مسئله بجز شهادت
یا یمین نگفته اند این سنجیدن خصیصه فاروقیه است و مثلا تنبیه بانکه قرعه در امور مشتبه فیصل
کننده است از خصائص هر تسویه است و قسمت دادن او و بآنکه قرعه در جایی است که حقوق
متساویه جمع شوند برای اثبات حقی و مثلا در صورتیکه شخصی خبر دهد بآنکه برادر فلانی محتلم
شده ام و باین سبب اذیتی بفلانی لاحق شود علم مرتضوی حاکم بآن است که او را در آفتاب
ایستاده کنند و بر سایه او در زنند زیرا که عالم خیال ظل عالم شهادت است و علم فاروقی حاکم
بآن است که او را زجری یا تنبیهی کنند تا ردع باشد از ایذا مانند آنکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
از سب اموات کافرین منع کردند که لا تؤذوا الاحیاء و مانند آنکه حضرت عمرؓ از هجو منع نمود تحقیق
ثانی اشبه بخلافت نبوت آنست که همان علوم که از انبیا منقول است در مردمان مشهور کرده
آید انچه مجمل است او را در اجمال گذاشته شود و انچه مفصل است بتفصیل بیان کرده آید زیرا که
شارع هیچ چیز مجمل نگذاشته الا از جهت حکمتی در اجمال او و مفصل نساخته الا از جهت مصلحتی در
تفصیل او و سنت انبیا علیهم الصلوات آنست که عمل مقصود تر باشد از علم و علم بقدر تهذیب
نفوس عالم القا فرمایند و سخن دقیق با ایشان نگویند و چنان نکنند که افهام مخاطبین متحیر شوند
یا مستشرف شوند بآنکه ورای انچه بر زبان گویند در دل چیزی دیگر پنهان کرده باشند باز علمی
که به نیابت تعلیم آن کنند هر چند حواله بصاحب علم بیشتر باشد و استبداد رای کمتر و هر چند تقلید
زیاده تر و خوض بعقل کمتر و هر چند خروج از مضائق اختلاف بیشتر و اجماع آرا بیشتر نیابت قوی
تر و خلافت محکم تر از این غامض تر گوییم فضیلتی که خلفا را حاصل است آنست که علم موسس و ممهد
پیغامبر را که بدرجه شهرت نرسیده بشهرت رسانند تا جارحه باشند از جوارح پیغامبر در اتمام امراد

وعلوم حادثه اگرچه بدقت نظر زیاده باشد بجوی نمی ارزد و در جنب جارحه بودن از جوارح پیغامبر
ولهذا اصحابه باوجود آنکه چندان تدقیق سخن نکرده اند مقبول تر اند عند الله و عند الرسول و عند الصالحین
من المومنین و معقولیان زمان ما هرچند دقیقه شناس اند از فیض الهی دور ترند فدای
کوری خفاش چشم بینائی که بخبر ز رخ آفتاب نیم شبی است * و این سخن به نسبت معقولیان
زمان ما که بعلوم مستحدثه مشغول شده از میراث انبیا محروم مانده اند گفته شد هدانا الله تعالی
و ایاهم طریق الحق و از حضرت مرتضی مردم چیزها نقل کرده اند چون تفتیش آن چیزها از جهت
اسناد کرده می شود آن همه متلاشی میگردد اما جفر ابیض و مصحف فاطمه پس باطل است بطریق
تواتر از مرتضی نقل کرده شده عن ابی الطفیل قال سئل علی هل خصکم رسول الله صلی الله علیه
وسلم بشیء فقال ما خصنا رسول الله صلی الله علیه وسلم بشیء لم یعم به الناس کافة الا ما کان فی قراب
سیفی هذا قال فاخرج صحیفة فیها مکتوب لعن الله من ذبح لغیر الله لعن الله من سرق منار الارض
ولعن الله من لعن والدیه ولعن الله من آوی محدثا اخرجه احمد و اسانید متواتر و این حدیث
هر که خواهد در مسند امام احمد مطالعه نماید و اما معارف دقیقه علم وحدت وجود پس باطل است
باتفاق حمله علم از جناب مرتضی زیرا که حمله علم از جناب او یا اهل سنت اند یا امامیه یا زیدیه و
باستقرار تام معلوم میشود که غیر این هر سه فریق جمع همت بر حمل علم از انجناب نکرده اند اما اهل
سنت پس علم وحدت وجود در طبقه صحابه و تابعین و تبع تابعین اصلا مذکور نبود و علماء اهل
نقل هرگز آنرا ندانسته اند از متاخرین آنانکه باین قائل شده اند مستند ایشان کشف است نه نقل
اگر بطریق اعتبار سخن ازین باب گفته باشند آنرا با مبحث ما مساس نیست و اما زیدیه پس راه
ولایت را بالکلیه منکرند و این راه از ائمه خود نقل میکنند خلفا عن سلف و اما امامیه پس آنها
نیز منکرند کما لا یخفی پس این علوم اگر از حضرت مرتضی مروی میبود لا محاله یکی ازین سه فریق
آنرا نقل میکرد و بدان قائل میشد و اما زبر و بینات پس حال آن از آن رسواتر است که احتیاج
بمزید بیان داشته باشد آنچه از آن جناب ثابت شده همین علم سنت است و فقه و تهذیب

نفس وحملہ علم از وی درہمین ابواب بایکدیگر بر دوامات مشغول اند وگوی وچوگان درمیان دانہ
واگر بفرض چیزی ازین ابواب ثابت شود از جنس خلافت نبوت نیست وبامبحث ما ساس
ندارد وانچہ ازین علوم از حضرت مرتضی روایت کردہ شدہ وی بآن متفرد نیست یکی از علمای
صحابہ است ودر روایات او ہمدوش روایات عبداللہ بن مسعود ومثال مزیتی کہ از وی ادراک
کردہ میشود ہمان خصلت است کہ ذکر آن کردیم اما افضلیت شیخین باعتبار تشبہ در جزء عملی نفس
ناطقہ بنسبت سیاست مدن وترتیب جیوش پس امری است ظاہر کالشمس فی رابعۃ النہار
در وقت شیخین عالم مجتمع بود برای واحد واختلاف درمیان ایشان نی ہمہ باہم متفق مشغول
بجہاد کفار بودند اشداء علی الکفار رحماء بینہم صفت حال ایشان بود ودر ایام حضرت مرتضی اختلاف
در اختلاف واقع شد ومردمان احزاب متحزب گشتند سیوف مسلمین از کفار مغمود گشت ودرمیان
خود ما مسلول وہر تدبیری کہ برای رد این بے انتظامی واقع شد خرق را متسع ساخت ومائل
بامنی واطمینانی نشد تا آنکہ ہمہ امر از دست مرتضی برآمد وبجبر حوالی کوفہ در تصرف ماند آن
نیز با ہزاران منازعت ومزاحمت موافق ومخالف بر اصل این حکایت متفق اند ہر چند
در تصویب وتخطیہ ودر معذور داشتن وعکس آن مختلف باشند سوال اگر گوئی کہ فتح عراق
وشام ومصر وکسر کسری وقصر قیصر وہمہ امت را بمنزلہ یک تن ساختن بعد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم محتمل کہ بسببہا امور خارجیہ بودہ باشند مثلا تعلق ارادہ حق عز وعلا بتائید اسلام وغلبہ مسلمین
بر کافرین کما قال عز من قائل ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین انہم لہم المنصورون وان
جندنا لہم الغالبون ومثلا مردمان در عصر اول خوی فتنہ وفساد نداشتند واین خصلت آہستہ
آہستہ درمیان ایشان پیدا شد وببرکت صحبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رغبت قویہ داشتند
در جہاد وچون زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعید شد آن برکت مستتر گشت ودرین صورت
این امور مثبت افضلیت نباشند اگر متقدم در زمان متاخر می بود احوال متاخر پدید
کار می آمد واگر متاخر در زمان متقدم میبود احوال متقدم متحقق میشد جواب گوئیم کہ فیض الہی

هر چند متوقف نیست بر استعدادی دون استعدادی لیکن سنة الله بران جاری شده که فیض الهی
جاری نمیشود مگر بر دست کسی که مستعد آن باشد پس از جریان فیض الهی بر دست کسی فضل
او میتوان شناخت ولا نسلم که در عصر اول خوبی فتنه نداشتند نمی بینی که بعد وفات آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بسیاری مرتد گشتند و جمعه قائم نمیشد الا در سه مسجد مسجد حرام و مسجد مدینه و مسجد جواثی بتدبیر
صائب شیخین همه رجوع کردند باسلام و اگر جائز باشد که از شخصی اعمال حسنه ظاهر می شود و بر
اتفاق حمل کنند و آن افعال را خلقی راسخ منسوب نسازند قاعده عقل باطل شود و سفسطه
لازم آید و اگر بر سنت الهی حواله کنند و از ان افعال مدحی و ذمی بصاحب آن راجع نشود قاعده
امر معروف و نهی منکر و تفاضل بین الناس برانداخته گردد و همین مقال جاری شود در مرتضی
و اوصاف مدحیه او را اعتدادی نباشد سبحانک هذا بهتان عظیم یکی از دلائل بطلان این ظن آنست
که صحابه که این جماعه را دیدند و صحبت داشتند از افعال ایشان باخلاق ایشان پی بردند و آن
اخلاق را در وصف هر یکی بیان نمودند چنانکه از ابن عباس نقل کردیم ولعد اللتیا والتی انچه
مدار افضلیت در خلافت نبوت است جارحه از جوارح پیغامبر بودن است و اتمام کار پیغامبر بعد
از صعود او برفیق اعلی بر دست خلفای او و باصل اخلاق مثل شجاعت و حکمت کار نداریم
چون اینمعنی در شیخین یافتیم معتقد افضلیت ایشان شدیم سوال اگر گوئی که مقصود حضرت مرتضی
ازین حروب اظهار حق بود و نفی باطل پس حروب او نیز بحقیقت نوعی از جهاد باشد جواب گوئیم که
شبه نیست در آنکه قصد حضرت مرتضی بجز اصلاح نبود و از همین جهت لوثی ازین مقاتلات
بدامن او نرسید اما جارحه بودن از جوارح پیغامبر غیر مسلم است زیرا که اگر نفی این فسادها مقدر
میبود آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن امر میکردند و بنوعی از سبب دران مداخلت می نمودند
چنانکه در فتح شام و عراق فرمودند و آن سعیها نتیجه ثمرات خود می بود و چون نفی این فسادها واقع نشد
بلکه هر تدبیری منعکس گشت دانستیم که ازان جنس نیستند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم از
نزدیک خدا تعالی بآن موعود شده باشند و چون بیش از اتمام متوفی شدند دیگری بآن قیام

نمود و بر دست دیگری صورت گرفت اری انیمعنی در قتال خوارج متحقق است و بشارت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم دران حادثه واقع و حضرت مرتضی خود این واقعه را بیان کرد عن ابی کثیر مولی
الانصار قال کنت مع سیدی مع علی بن ابی طالب حیث قتل اهل النهروان کان الناس
وجدوا فی انفسهم من قتلهم فقال علی یا ایها الناس ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قد حدثنا باقوام
یمرقون من الدین کما یمرق السهم من الرمیة ثم لا یرجعون فیها ابدا حتی یرجع السهم علی فوقه وان
آیة ذلک ان فیهم رجلا اسود مخدج الید احدی یدیه کثدی المراة لها حلمة کحلمة ثدی المراة حوله سبع
هلبات فالتمسوه فانی اراه فیهم فالتمسوه فوجدوه فکبر علی فقال الله اکبر صدق الله ورسوله
وانه لمتقلد قوساله عربیة فاخذها بیده فجعل یطعن بها فی مخدجته ویقول صدق الله ورسوله
وکبر الناس حین راوه واستبشروا وذهب عنهم ما کانوا یجدونه اخرجه احمد وعن الحسن عن
قیس بن عباد قال کنا مع علی فکان اذا شهد مشهدا او اشرف علی اکمة او هبط وادیا قال سبحان
الله صدق الله ورسوله فقلت لرجل من بنی یشکر انطلق بنا الی امیر المؤمنین حتی نسأله
عن قوله صدق الله ورسوله قال فانطلقنا الیه فقلنا یا امیر المؤمنین رایناک اذا شهدت مشهدا
او هبطت وادیا او اشرفت علی اکمة قلت صدق الله ورسوله فهل عهد رسول الله صلی الله
علیه وسلم الیک شیئا فی ذلک قال فاعرض عنا والححنا علیه فلما رای ذلک قال والله ما عهد الی
رسول الله صلی الله علیه وسلم عهدا الا شیئا عهده الی الناس ولکن الناس وقعوا علی عثمان فقتلوه وکان
غیری فیه اسوء حالا وفعلا منی ثم انی رایت انی احقهم بهذا الامر فوثبت علیه فالله اعلم اصبنا ام
اخطانا اخرجه احمد اما افضلیت شیخین باعتبار زیادت در خیر علی نفس ناطقه نسبت تاثیر صحبت
در نفوس همنشینان و معامله کنندگان بواسطه استماع این جماعه اقوال ایشانرا و مشاهده نمائم
احوال و اقوال ایشانرا پس ظاهر است اما تاثیر اقوال پس بیان آن آنست که مسلمین در
زمان شیخین متفق بودند باخذ بسنت ظاهرا که معتبر بفقه است و باطنا که معبر باحسان و طریقت
است و مواخذه شیخین اصحاب را باین دو طریق و تادب بایشان با وجود آنکه شرف صحبت

آنحضرت صلی الله علیه وسلم دریافته بودند وباشیخین دراصل صحبت وعلم وجهاد همعنان بودند مانند سعد بن ابی وقاص ومعاذ بن جبل وابوعبیدة بن الجراح وحذیفه وعبدالله بن مسعود شواهد این بسیار است تا جائی که ناظر متعجب شود وداند که این تاثیر غیبی است ۵ بیت حق است این از خلق نیست ÷ بیت این مرد صاحب دلق نیست ÷ قصه بناکردن سعد بن ابی وقاص خانه را ونصب کردن دروازه براسلوب خانه های اکاسره باز شکستن آن بموعظت فاروق مشهور است وعزل خالد باآنهمه شجاعت وجلالت که داشت ومواخذه کردن فاروق او را برصله شاعری وعدم ثوران فتنه ازان وتهدیدات فاروق عمرو بن العاص را وامثال او درکتب تاریخ ورقائق مذکوراست وتقریر او مسائل را واجماع آرا برانچه مقتضای رای او بود مثل حادثه وضع خراج درکتب آثار مسطور است چون نوبت خلافت بمرتضی رسید قلوب ایشان متفرق شدند ونفوس ایشان سر برآوردند ودرمسئله اثبات خلافت وجواز تحکیم وعذر از استیفاء قصاص حضرت ذی النورین هرچند تقریر مطول ترشد مغلق ترگشت وشبهات بیشتر درمیان آمدند ولاسیما از صحابه هیچکس از رای خود برنگشت واین حکایتها را موافق ومخالف هردو متفق اند اگرچه هریکی سر حکایت بمقتضای مذهب خود کرده باشد واما تاثیر احوال پس ازان میتوان دانست که مصاحبان شیخین همه متادب مانند بشریعت وراغب باحسان وازکسی حرکتی شنیعه ظاهر نشد ومصاحبان حضرت مرتضی اکثر ایشان سپاهی منشان بودند اهل طمع وحرص وحقد وحسد وباحضرت مرتضی خلوص محبت نداشتند ونه رسوخ انقیاد چنانکه جناب مرتضی مکرر از ایشان برسر منبر شکایت ها می کرد که کاشکی اهل کوفه را صرف کنیم با اهل شام مانند صرف دراهم ودنانیر ده کس را دهم ویکی بستانم وبیوفائی ها از ایشان ظاهر شد چنانکه تاحال الکوفی لایوفی مثل سائره است وباحسن مجتبی وحسین شهید کربلا رضی الله عنهما انچه از بیوفائی ها کردند احتیاج بیان نیست وجمعی که خلوص محبت ورسوخ انقیاد داشتند دراعتقاد خود شیعه وگر به افتادند جمعی افراط کردند دراعتقاد وتعظیم تا انجا رسانیدند که حد غیرنبی نباشد و

حضرت مرتضی ایشان را زین افراط مکرر باز میداشت و ایشان منزجر نشدند چنانکه قصه تا
بسیار منبئه آن جماعه که در صحابه طعن میکردند منقول است و جمعی تفریط کردند دون آنچه در حق او می
بایست و جمعی متوسط الحال بودند و ایشان اصحاب عبد الله بن مسعود اند و در حمل کلام او
بر معنی مناسب نیز مختلف شدند جمعی آنچه مبالغه ها و تاکید ها که بر سر منبر میفرمود و اصحابش میگ
و میگفتند مرد محارب است میگوید خلاف آنچه در خاطر دارد و همین عقیده فاسده تخم مذاهب
فاسده شد از تقیه و اختیار آنچه مخالف جمهور باشد چنانکه شیعه میگویند و جمعی حمل کردند کلام
او را و آنچه موافق جماعه باشد و ایشان اصحاب عبد الله بن مسعود بودند و روایات ایشان
همانست عمده نزدیک اهل سنت و جماعت پس اگر تاثیر صحبت مرتضی ایشان را می گرفت این
اختلافها پیدا نمیشد چنانکه در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و شیخین پیدا نشد سوال اگر گوئی
که حضرت مرتضی بمر الحق دعوت می نمود و شیخین از مر الحق یک پایه فرود تر می آمدند یا گوئی
مخاطبات مرتضی غامض تر بود و عامه را دست بمعانی کلام او نمیرسید و شیخین در کلام سهل
التناول افتاده می گفتند یا گوئی احوال مرتضی تجرد و ملکیه مائل تر بود و احوال شیخین به بشریه
و اختلاط مناسب تر و مناسبت شرط است در میان موثر و متاثر پس اختلاف قوم ناشی
از کمال و افضلیت مرتضی است و اگر مرتضی ایشان را آنچه می بایست ارشاد فرمود و ایشان
قبول او کار نکردند نقص آن جماعه عاصیه ثابت میشود نه نقص مرتضی چنانکه جمعی با آنحضرت
صلی الله علیه وسلم نگرویدند و بسبب نگرویدن ایشان نقصی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم
عائد نشد بلکه دائره شقاوت بر ایشان افتاد جواب گوئیم الحق هیچ نقصی بمرتضی عائد نیست
و مذهب اهل سنت اثبات نقص بمرتضی بوجهی از وجوه نیست بحث در فضیلت و افضلیت
باعتبار تشبه به پیغامبر صلی الله علیه وسلم میرود و خدا تعالی در باب منت بر پیغامبر در اصحاب
او میفرماید هو الذی ایدک بنصره و بالمؤمنین و الف بین قلوبهم لو انفقت ما فی الارض جمیعا
ما الفت بین قلوبهم و قال واذکروا نعمة الله علیکم اذ کنتم اعداء فالف بین قلوبکم فاصبحتم بنعمته

اخوانا و معلوم است بوجهی که امکان شک ندارد که عرب پیش از زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اجهل ناس و اقطع ایشان بودند بارحام خدا تعالی همه را بفیض صحبت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
متفق ساخت و تالیف فرمود و اهل بدو چه اس غضب وی بنوع راستادب بآداب انبیا گردانید
و هر کسی بر حسب استعداد خود از مائده کرم آنحضرت صلی الله علیه وسلم فائده گرفت الا هر بار دی متمردی
که ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم غشاوة حال وی است و همچنین در زمان شیخین اکثر
ناس بر حسب استعداد بهره برداشتند الا اشقیای چند پس منیران رحمت عامه ظهور لطف است
در حق اکثر افراد انسان نه کل آن مار ابحث در همین صفت که رکن اعظم نبوت و خلافت همین
تواند بود و سنة الله و سنة رسل الله آنست که مر الحق را با شهد مدارات برآمیزند تا معجونی باشد که
بیماران امراض نفسانی بگلو توانند فرو برد و لهذا رخص در شریعت نازل شدند و آنحضرت صلی الله
علیه وسلم با منافقان مدارات نمود و نیز سنة رسل الله آنست که مخاطبات خاصه با ایشان
التفات نمایند تا دل ایشان متحیر نگردد و با ایشان بر روش ایشان باشند تا اخذ فیض توانند کرد
و لهذا خدا تعالی آدمیان را پیغامبر ساخت نه ملائکه را چنانکه در قرآن عظیم مکرر بیان فرمود پس
مشابهت کامله با انبیا همین است که با این نوع معامله کنند و هر که این صفت در وی اکمل وی
افضل امت باشد باعتبار نشر ملت و پرورش اهل ملت و همین است تفسیر افضلیت در خلافت
پس مانع از ظهور این صفت هر چه باشد خواه شدت ورع و غموض قول و غلبه تجرد یا غیر آن از
کمال نیابت و تمام خلافت و اتحاد و تشبه با پیغامبران در آنچه نفع ملت عائد است باز داشته
است و این سخنی است که به سبیل تنزل گفته می شود و الا اگر مر الحق را برتنگا فیهم به نسبت تجوز
در مأکل و ملابس و تقلل معاش و مانند آن مسلم است در باب مبحث ما تعلقی ندارد و اختصاص
آن مسلم نیست و اگر به نسبت اموری که بخلافت و ریاست تعلق دارد و به نسبت ترک
مقاتلات مسلمین که خطر آن اعظم است بگوئیم مر الحق بجانب شیخین است در نهایت امر تفضی
آن باشد که لا له و لا علیه و اگر به نسبت قلت اعتنا بتالیف جمعی که همراه او بودند اعتبار کنیم پس

مرتجح تابعت ایشان ست چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم کردند زیرا که انتظام مسلمین چون بغیر
این معنی متحقق نمیشود و این معنی یکی از امور مهمه باشد و همچنین اگر غموض سخن را برتسلیم کنیم به نسبت
علوم دقیقه محل بحث نیست بلکه واقع هم نیست چنانکه بتفصیل بیان کردیم و اگر بنسبت تورع
سند سخن و در ورود در فتن و در مقتضای الحرب خدعة اعتبار کنیم موجب مدح نمیباشد و همچنین دعوی
مائل بودن بتجبر با وجود آنهمه مداخلات و منازعات و کشش و کوشش که سابقا از هیچ خلیفه مثل
آن ظاهر نشد اگرچه منتج ثمرات نگردید گنجایش تسلیم ندارد و بودن بان است در آنکه همه عرب بعد از کمال
مدر رذائل نفس ازین مهالک صعبه بفیض آنحضرت صلی الله علیه وسلم بقدر استعداد خود با خلاص
شوند الا ماردی متمردی که ختم الله علی قلوبهم صفت اوست و قلیل ما هم و همه عرب بعد خلاص
از رذائل و تمرن بر فضائل در مهالک صعبه واقع شوند بقدر استعداد خود بالا مر نیک بختی که از
حوادث نیکبختی او را نه جنبانند و قلیل ما هم و اگرچه این چیزها در جلالت مرتضی قدح نمیکند زیرا که نزد آن
مخالفان بران مخالفان است فقط لیکن چون رجوع ثواب اعمال به پیشوای قوم امر مقرر است
می باید که اجور اعمال تابعان شیخین زیاده عائد شوند و بحضرت مرتضی اجر بعض تابعان عائد شود
و از دیگران نه اجر عائد شود و نه وزر و این معنی در افضلیت کافی است اما افضلیت شیخین باعتبار
تحمل اعباء دعوت پس بیان او آنست که اعباء دعوت سه نوع بوده اند نوعی که پیش از هجرت
بود وقتی که آنحضرت صلی الله علیه وسلم اظهار دعوت اسلام نمودند و عرب همه بکفر و انکار برخاستند
و با یکدیگر براین امر اتفاق نموده با ایذاء آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اصحاب مشغول گشتند و درین وقت
صدیق اکبر و عمر فاروق سبب کسر جماعه کفار و فل حد ایشان گشتند چنانکه تقریر آن گذشت که
صدیق اول کسی است از احرار بالغین که مسلمان شد و بر تقدم او صحابه اتفاق نمودند و آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فرمودند ما نفعنی مال احد ما نفعنی مال ابی بکر و در مشاق آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نصرت داد و فاروق سبب عزت اسلام و غلبه مسلمین گردید بخلاف مرتضی که در ان
عصر صغیر بود زیرا که وقت اسلام هفت ساله بود یا ده ساله عن عمر مولی غفرة قال سئل محمد بن کعب

القرظي عن اول من اسلم اعلي او ابو بكر قال سبحان الله علي اولهما اسلاما وانما اشتبه على الناس
لان عليا اخفى اسلامه من ابي طالب واسلم ابو بكر فاظهر اسلامه ولا شك عندنا ان عليا اولهما
اسلاما اخرجه ابو عمر في الاستيعاب وعن حبة العرني قال رايت عليا ضحك على المنبر لم اره ضحك
ضحكا اكثر منه حتى بدت نواجذه ثم قال ذكرت قول ابي طالب ظهر علينا ابو طالب وانا مع رسول
الله صلى الله عليه وسلم ونحن نصلي ببطن نخلة فقال ماذا تصنعان يا ابن اخي فدعاه رسول الله
صلى الله عليه وسلم الى الاسلام فقال ما بالذي تصنعان باس او بالذي تقولان باس ولكن
والله لا تعلوني استي ابدا فضحك تعجبا لقول ابيه ثم قال اللهم لا اعرف ان عبدا لك من هذه الامة
(یعنی سرین من از من بلند نخواهد شد)
عبدك قبلي غير نبيك ثلاث مرار لقد صليت قبل ان يصلي الناس سبعا اخرجه احمد ونوعی که بعد
از هجرت بود تا وفات آنحضرت صلى الله عليه وسلم شیخین ومرتضی بعد اشتراک در تحمل اعباء جهاد
مختلف شدند مرتضی بشجاعت پهلوانی پیش قدمی کرد وشیخین بمشورت که شعبه ایست از شجاعت
ملوک وامرا واگر کسی تامل بلیغ واستقرا تمام بکار برد وبداند که آنحضرت صلى الله عليه وسلم قدری
که با شیخین مشوره کرده اند واصغاء صلاح دید ایشان نموده با دیگری نکرده اند واین معنی از قصص
وحکایات ظاهر است ونوعی که بعد وفات آنحضرت صلى الله عليه وسلم ظاهر شد در اموری که در
بعثت آنحضرت داخل بود کما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اوتيت مفاتيح الارض لیکن
صعود آنحضرت صلى الله عليه وسلم بملاء اعلی پیش از ظهور آن مقدر بود پس شیخین بطریق نیابت
آن معنی را سر انجام دادند ودران باب هیچ لاحقی را لحوق بایشان ممکن نشد چه جای مساوات
ومسابقت وحضرت مرتضی این معنی را روشن تر ادا نمود وگفت سبق رسول الله صلى الله عليه وسلم
وثنى ابو بكر وثلث عمر ثم خبطتنا فتنة فهو ما شاء الله واین قول از مرتضی بطریق تواتر روایت
کرده شده وهر که اسانید آن میخواهد در مسند احمد نظر کند وحضرت مرتضی در ایام خلافت خود در
شغل مناقشها ومنازعها افتاد ودر ایام او هیچ بلد مفتوح نشد وهیچ فتحی ظاهر نگردید بلکه جهاد
بالکلیه مسدود ماند پس باعتبار تحمل اعباء جهاد شیخین افضل وارجح شدند باید دانست که شجاعت

دو قسم است شجاعت پهلوانان و شجاعت امرا شجاعت پهلوانان غلبه با اقران است در مباشرت
بقوت بطش و ثبات قلب و شجاعت امرا فتح بلاد و هزیمت دادن جیوش است بسیاست جیش و
حسن استعمال انها در مواضع آنها با ثبات قلب و زیادت عقل و عدالت و دانستن هرچه در وقت
مطلوب است از صلح و جنگ و تانی و عجلت و دانستن معرفت هر یک از افراد جیش و کار
مطلوب گرفتن از ایشان و گاهی این دو شجاعت متفرق میشوند چنانکه عنتر موصوف بود
بشجاعت پهلوانی فقط و امیر تیمور بشجاعت امرا فقط پس تیمور اشجع ملوک بود هرچند منقول
نشد که با پهلوانی مبارزت کرده باشد و او را از پا افگنده باشد و هرچند حضرات خلفا همه متصف
بودند بهر دو شجاعت اما حضرات شیخین را فضل بود در شجاعت امرا و حضرت مرتضی را زیادت
بود در شجاعت پهلوانان و این معنی بدیهی است بنسبت کسی که سیرت کسبی همه ایشان و آثار منقول
همه از ایشان دانسته باشد و شجاعت امرا انفع است در تمشیت ملت و شجاعت پهلوانان
نیز دران دخلی دارد بقدر خود و لهذا نصیب آنحضرت صلی الله علیه وسلم که میزان شرف و فضل
است و منتهای آن از شجاعت امرا اوفر و اتم بود بنسبت شجاعت پهلوانان و همچنان اثر
روسا در دین و دنیا شده آمده است اما افضلیت شیخین باعتبار نشر علوم دین بیان آن آنست
که افضل علوم قرآن عظیم است و جمع کننده قرآن و نصب کننده قاریان در آفاق شیخین
اند و حضرت مرتضی هرچند روایت قرآن کرده است اما روایت آن نکرده اند الا اصحاب عبد الله
بن مسعود از اهل کوفه مثل زر بن حبیش و ابو عبد الرحمن السلمی و ایشان اول بار قرآن را بر
عبد الله بن مسعود خوانده بودند و بر مرتضی دوباره گذرانیدند و اگر نمیگذرانیدند هم روایت ایشان
صحیح می بود عن سعد بن عبیدة عن ابی عبد الرحمن السلمی عن عثمان عن النبی صلی الله علیه وسلم
قال خیرکم من تعلم القرآن وعلمه قال واقرأنی ابو عبد الرحمن فی امرة عثمان حتی کان الحجاج
قال وذلک الذی اقعدنی مقعدی هذا اخرجه البخاری و بعد از قرآن عظیم حدیث آنحضرت است
صلی الله علیه وسلم و فاروق محدثین را در آفاق فرستاد و اصل علم حدیث همانست از جهات ایشان

عبدالله بن مسعود بود در کوفه و روایت او در کوفه ثابت است و از جمله ایشان ابوموسی و جمعی دیگر
در بصره و همچنان در شام جمعی از صحابه اما مرتضی در بلاد کسی از صحاب نگذاشت در حدیث مثل عبدالله بن مسعود است
لیکن اینجا فرقی هست که اهل حدیث از آن آگاه اند و آن آنست که اصحاب عبدالله بن مسعود ثقات و فقها اند در رواة حضرت
مرتضی لشکریان مستور الحال و حدیث مرتضی بدرجه صحت نرسیده است الا آنچه اصحاب عبدالله بن مسعود روایت کرده
اند عن ابن ابی ملیکة قال کتبت الی ابن عباس اسأله ان یکتب لی کتابا و یخفی عنی فقال ولد ناصح انا اختار له
الامور اختیارا و اخفی عنه قال فدعا بقضاء علی فجعل یکتب منه اشیاء و یمر به الشیء فیقول والله
ما قضی بهذا علی الا ان یکون ضل وعن ابی اسحق قال لما احدثوا تلک الاشیاء بعد علی قال
رجل من اصحاب علی قاتلهم الله ای علم افسدوا وعن ابن عباس قال سمعت المغیرة
یقول لم یکن یصدق علی علی فی الحدیث عنه الا من اصحاب عبدالله بن مسعود روی الآثار
الثلثة مسلم فی مقدمة صحیحه واما اهل مدینه و اهل شام از حضرت مرتضی حدیث ندارند الا قلیلی
و بعد از قرآن و حدیث مدار اسلام بر فقه است و امهات فقه مسائل اجماعیه عمر فاروق است
و اگر اکثر اهل اسلام را بنظر امتحان نگاه کنی حنفیان و مالکیان و شافعیان اند اما مذهب مالک
پس مبنای آن مؤطا است و در مؤطا از روایت مرتضی بجز چند حدیث مرفوعه و چند اثر شمرده شده
منقول نیست و همچنین در مسند ابی حنیفه و آثار امام محمد که مبنای فقه حنفیه است از روایت مرتضی
بجز چند حدیث مرفوع و چند اثر شمرده شده زیاده از آنچه در مؤطا است بقلیلی منقول نیست و همچنین
در مسند شافعی که مبنای مذهب شافعیه است از روایت مرتضی بجز چند حدیث مرفوع و چند اثر
موقوف که نسبت احادیث مرویه از دیگران در نهایت قلت است منقول نیست و کسی
که بر اصول و امهات این مذاهب اطلاع دارد شک نمیکند در آنکه اصل این مذاهب مسائل
اجماعیه فاروق است و آن مانند امر مشترک است در میان همه آنها بعد از آن اعتماد بر فقهاء
صحابه از اهل مدینه مانند ابن عمر و عائشه و فقهاء سبعه از کبار تابعین مدینه و زهری و [illegible]
آن از صغار تابعین مدینه اصل مذهب مالک است که صورت خاص مذهب [illegible] و از آن بعد

ہمچنین اعتماد بر فتاوی عبداللہ بن مسعود در غالب حال و بر قضایا ے مرتضی در بعض احوال بان شرط کہ اصحاب عبداللہ بن مسعود روایت کردہ باشند و اثبات نمودہ و بعد ازان بر تحقیقات ابراہیم نخعی و شعبی و تخریجات ایشان اصل مذہب ابی حنیفہ ہست کہ سبب آن حنفیت خاص مذہب و پیدا شدہ و ہمچنین تفتیش معتمد فقہائی مکہ و مدینہ و عرض اقوال ایشان بر احادیث مرفوعہ و تثقیف آنہا بہ قواعد اصول و تطبیق مختلفات از آنہا و مانند آن سبب پیدا شدن خاص مذہب شافعی شدہ است و جمع و تنقیح احادیث مرتضی و آثار مرتضی نیست اما انیمعنی را مجتہد ماہر در اصول و امہات این مذاہب نمیتواند شناخت و بعد ازان علم سیر در قائق ہست و حضرت مرتضی یکی ہست از علماء صحابہ درین باب متساوی القدم با عبداللہ بن مسعود و غیر آن اما استناد نحو بحضرت مرتضی پس امریست اعتباری و نقلی بآن صحیح نشدہ عن عاصم عن مورق العجلی قال قال عمر بن الخطاب تعلموا الفرائض واللحن والسنن کما تعلمون القرآن اخرجہ الدارمی و فی الدر لنشیر اللحن یرید تعلموا لغۃ العرب باعرابہا و فی الکشاف فی تفسیر قولہ تعالی ان اللہ بری من المشرکین و رسولہ فی تاویل روایۃ و رسولہ بالجر علی الجوار و قیل علی القسم کقولہ لعمرک و حکی ان اعرابیا سمع رجلا یقرا ہا فقال ان کان اللہ بری من رسولہ فانا منہ بری فلبہ الرجل الی عمر فحکی الاعرابی قراءتہ فعندہا امر عمر بتعلیم العربیۃ انتہی و این قصہ دلالت میکند بر آنکہ ہمیا نرا مقید ساختن بنحو نشاء آن فاروق بود اما تصوف بمعنی سلوک و تہذیب باطن پس نمی بینیم کہ حضرت مرتضی در روایت این باب اکثر باشد از ابن مسعود و ابن عمر مثلا سوال اگر گوئی کہ حضرت مرتضی اعلم ناس بود بقرآن و سنن و مردمان از وی آنہمہ روایت کردند اما بسبب سوء تحمل ایشان علم او مختلط شد و استفادہ تام بآن متحقق نگشت پس افضلیت مرتضی را ازین معنی چہ خلل رسید جواب گوئیم آری فضل مرتضی را فی نفسہ انیمعنی خلل نکرد و نہ استحقاق او خلافت را ہمین ہست عقیدہ ما و لیکن نیابت پیغمبر را از جہت جارحہ بودن در آنچہ خدا تعالی اجمالا پیغمبر را داد و تفصیل او بر دست یکی از امتیان او مطلوب بود خلل نمایان کرد

زیراکه خلیفه پیغامبر بحقیقت مانند نی است که در دهان نائی باشد ؎ او بجز نائی دما جز نی
نایم ٭ او دمی بی ما د بالی وی نه ایم ٭ پس اراده الهی منعقد میشود و ظهور علم و رشد در افراد
انسان در رفع مظالم ایشان و انقیاد عالم اینمعنی را از اراده هرگز متخلف نیست کما قال عز من
قائل ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین انهم لهم المنصورون وان جندنا لهم الغالبون واین
بمشابه آنست که در دل نائی غزلی بهم میرسد که مقام راست یا عشاق را مثلا در ضمن فلان
(نام نوای است در رشیدی)
غزل بسر آید بعد ازان رنگی ازین اراده در قوای عقلیه و قلبیه پیغامبر فرود می آید و قوای
او را با فعال مناسبه بآن مقصد در هیجان می آرد و پیغامبر منقاد این رنگ شده بهر روش
ممکن در سینه این مقصود مداخلت میفرماید و این بمشابه آنست که نائی صوتی از گلوی خود
برمی آرد که اجمال همان نقش است که بر روی کار خواهد آمد اما برای رفع صوت یا تحسین آن
نی را بدست میگیرد بر دهان خود می نهد بعد ازان همان اراده الهی بواسطه همت پیغامبر
و عزیمت او و مداخلت او و نسبت او در نفس شخصی که مستعد آن کار بوده است کار میکند
و از وی آن افعال انشا میشاید و این بمشابه آنست که از نی صوتی حزین بر میخیزد و او سفیری
بیش نیست اینست معنی خلافت نبوت و این فضیلتی است قطع نظر از قابلیت و استعداد
اگر در فضیلت جمعی مشترک باشند و اراده الهی تخصیص یکی ازان جمع کند باعتبار مصالحی که
خدا تعالی بعلم آن متفرد است این شخص افضل امت باشد و نائب مطلق پیغامبر انیجا وجود
بالفعل مطلوب است نه وجود بالقوة و تفاضل انبیا از همین جهت بکثرت امت واقع است
در حدیث معراج آمده است که حضرت موسی علیه السلام چون کثرت امت آنحضرت صلی الله
علیه وسلم دیدند رقت کردند و گفتند بعث بعدی غلام یدخل الجنة من امته اکثر ممن یدخل
من امتی و آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند تزوجوا فانی مکاثر بکم الامم اگر وجود بالفعل در دین
فضیلت مطلوب نبود چرا کثرت طلب میکردند حال آنکه فضل آنحضرت صلی الله علیه وسلم
فی نفسه همانست که سابق بود پس وجود خارجی اینجا شرح اراده الهی میکند و هرچند کثرت

فائده واقع شود خلافت نبوت محکم‌تر باشد واین فضیلت امری است که تا عارف تحقیقا
وتحققا بان رنگین نشود کنه آن نداند ورجحان او را بر سائر فضائل نفهمد واین فقیر تا الحال این
بستان نشمید بآن اشنا نشده واین بحثی است که بفن علیحده تعلق دارد لهذا بسط سخن درین
مسئله نمی کنم واین فضیلت بحسب حقیقت خود مشروط باستعداد نیست ع تو چون
ساقی شوی درده تنک ظرفی نمی ماند ✽ بقدر بحر باشد وسعت آغوش ساحلها ✽ لیکن
سنة الله بران جاری شده که این فضیلت ندهند مگر کسی را که جامع فضائل شتی باشد
جبلة وکسبا ومدتها رحمت الهی که به پیغامبر متوجه شده بود در ضمن آن پیغامبر باین شخص
نیز کار خود کرده باشد واخلاق کامله داشته باشد وعلوم پیغامبر بوجه کامل اخذ کرده بود
شرطیه این شروط ازین جهت برخاسته است اما افضلیت شیخین باعتبار صفات قلبیه که
آنرا بعرف اهل زمان بطریقت تعبیر کنند پس بدو وجه بیان کنیم اول آنکه زهد مرتضی از قسم
زهد اولیا بود وزهد شیخین مانند زهد انبیا وورع مرتضی از قسم ورع اولیا بود و ورع شیخین مانند
ورع انبیا ودلیل واضح برین مدعا آنست که اتفاق جمیع اهل تاریخ است برآنکه ورع مرتضی
وزهد او سبب عدم انتظام خلافت او شد و ورع شیخین وزهد ایشان سبب انتظام خلافت
ایشان گشت ومعلوم است که اوصاف کامله انبیا بوجهی واقع است که مانع ریاست عالم
نمی شود بخلاف زهد اولیا ووجه ثانی آنکه اعظم انواع زهد آنست که بی رغبتی کند در خلافت
که صورت جاه است بلکه اگر بتحقیق رجوع کنیم زهد ترک مقتضای نفس خود است هرچه باشد
پس اگر شخصی که مقتضای نفس او مال است نه جاه زهد او ترک مال باشد از خوف خدا یا بجهت
تفرغ برای ذکر او نه ترک جاه وشخصی که مقتضای نفس او جاه باشد نه مال زهد او ترک جاه
باشد نه ترک مال پس حضرت مرتضی سعی ها کرد برای خلافت وجنگها بعمل آورد تدبیرها نمود
هرچند این همه بحسب اجتهاد وی باشد وبرخصت شرع لیکن کسی که اصل این حادثه ها
از وی واقع نشد خالی از وصفی است از کسیکه باین حادثه ها افتاد واعظم انواع ورع آنست

که ترک کند مقاتلات را بین المسلمین زیرا که قتال خطر او اعظم است و اثم او اشد پس اگرچه در شرع
وجه اباحت یافته شود با دنی شبهه ترک نماید و این مقاتلات در شیخین واقع نشد بخلاف حال
مرتضی و همچنین تواضع اعظم انواع او تواضع با اقران خود است در وقتی که با ایشان دران فن
همعنان باشند و شیخین با اهل علم و با مستحقین خلافت در زمان خود بغایت تواضع داشتند
زیاده از حضرت مرتضی و همچنین هر صفتی ازین صفات چون بر شگافتیم انواع بسیار دارد
و اعظم انواع آن در شیخین می یابیم و اگر زهد و ورع بمعنی تقلل در معاش بگیریم فضل حضرت
مرتضی بحسب آن نیز محل تامل است عن محمد بن کعب القرظی ان علیا قال لقد رأیتنی مع رسول
الله صلی الله علیه وسلم و انی لاربط الحجر علی بطنی من الجوع و ان صدقتی الیوم لاربعون الفا
و فی روایة و ان صدقة مالی لتبلغ اربعین الف دینار اخرجه احمد و اگر بمعنی احتیاط در تصرف
بیت المال اعتبار کنیم همه دران متساوی الاقدام اند از قصص اختصاص حضرت مرتضی
بان ظاهر نمی شود سوال اگر گوئی که مداخلات و منازعات حضرت مرتضی درین امور همه
لله و فی الله بود و هر سعی که کرد بنا بر بقای تام و معرفت کامله کرد و آنجا توکل با اسباب جمع
میتواند شد پس انیمعنی با افضلیت از جهت ورع و زهد و توکل و تواضع و مانند آن منافاة
ندارد جواب گوئیم احسنت لنعم سخن فرو رفتی و آنچه تحقیق است درین باب آوردی اما هنوز
عمق سخن باقی است ع حفظت شیئا و غابت عنک اشیاء و درینجا شبهه نیست که حضرت
مرتضی از کاملان و مکملان بود و مثل این حرکات از مثل حضرت مرتضی نمی آید مگر لله و فی الله
و این سعی با توکل و زهد منافات ندارد اما آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده ان روح القدس
نفث فی روعی ان نفسا لا تموت حتی تستکمل رزقها الا فاجملوا فی الطلب و درین حدیث اشاره
دمید در دل من — نیکی کنید در جستجو
است بمعرفت دقیقه از علم سلوک و آن آنست که آدمی در ابتداء توجه الی الله افعال را بخود
مستند میگرداند و وی بحقیقت قدری است در طریقت هر چند باعتبار شریعت سنی باشد
بعد ازان ترقی میکند بتوحید پس همه حرکات عالم را مستند می بیند بفاعل واحد مثل استناد

حرکات بعت ا، مهره بازی باوستادی که ورای ستر نشسته است ودی درین حالت جبری
است در طریقت بعدازان هر دو صفت در وی جمع میشوند ودرویت یکی از دیگری مانع نمی آید
و درین حالت متوسط شده در قدر وجبر وقائل شد بامر بین الامرین ورجوع نمود بمرتبه علوم
اهل سنت وسنی گشت در طریقت بعدازان او را لباس دیگری می پوشانند ودر نظر دست
میکند اسباب را هر چند که این اسباب منافی توحید او نیست بلکه هر چند اسباب بیشتر توحید
او زیاده ترا ما باین همه اجمال فی الطلب پیش مے آرد چنانکه از فلتات لسان وی ومجاری
احوال وی مستفاد میشود که ازین همه وارسته است وحالت اولی حال اولیا است وحالت
ثانیه مقام انبیا که بوراثت ایشان کمل اولیا بآن مشرف میشوند همچنین در اول حالت آدمی
بزبان ذکر میگوید ودل او عین ذکر نشده است بعدازان ترقی میکند ودل او عین ذکر میگردد
واز ذکر زبانی مستغنی میشود بلکه آنرا نمیتواند کرد بعدازان تفرقه واقع میشود درمیان زبان وی
ودل وی زبان وی بکلام ناس متکلم است ودل او عین ذکر است واین حال اولیا است
بعدازان او را لباس دیگری پوشانند ورغبت میدهند بذکر واو را در مقام ذاکران میگذارند
واین مقام انبیا است ولهذا حضرات انبیا باوجود کمال خود او رع ناس بودند واز هر ایشان
واعبد ایشان نمی بینی که مولانا جلال الدین رومی قدس سره میفرماید

ترک استغنا ز مردم قسوت است | نه همین گفتن که عارض حالت است
ای بسا نادیده استغنا بگفت | جان او با جان استغنا است جفت

و شک نیست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم باکمل معنی استغنا متصف بودند معهذا مواخذه
کرده شد ایشانرا بر ترک استثنا وچند روز وحی نیامد و بعدازان نازل شد ولا تقولن لشیٔ
انی فاعل ذلک غدا الا ان یشاء الله وحضرت سلیمان علیه السلام لا محاله بحقیقت استثنا
متصف بودند معهذا بر ترک لفظ استثنا مواخذه واقع شد وحضرت موسی علیه الصلوة والسلام
باآنهمه جلالت گفتند انا اعلم پس برین کلمه عتاب کرده شد بالجمله ظواهر انبیا و ورثه ایشان

مائل بیاشد بقصد الی الله بعد از آنکه از سیر فی الله و بالله بهمه فراغ حاصل کرده اند و سر این همه
آنست که سالک را لقا نمیدهند مگر بصورت اصل جبلت او پس انبیا و ورثه ایشان در اصل جبلت
بوضعی مخلوق میشوند که قوت ملکیه ایشان قوی تر باشد و قوت بهیمیه ایشان با وجود قوت خود
منصبغ بصبغ ملکیه و متاثر از وی بود بمنزله شعله سراج که بالطبع مائل بعلو است و بعد از فناء
بهیمیه ایشان را امید نماند همان میل بعلو و انصباغ قوت بهیمیه بصبغ قوت ملکیه خواهد بود بخلاف
غیر ایشان و همین است وجه جمع در اقوال مختلفه ائمه سلوک خواجه نقشبند قدس سره بطریق تمثیل
فرموده اند موسی اندر درخت آتش دید سبز تر میشد آن درخت از نار شهوت و
حرص مرد صاحبدل را همچنین دان و همچنین انگار و بعض اتباع خواجه نقشبند گفته اند که
غضب فانی و باقی اشد است از غضب عامی و سیدی عبد القادر قدس سره میفرمایند که بعد
حصول فنا و بقا مجاهده دیگر پیش می آید و کسر نفس دیگر بار لازم می شود پس هر یکی از ایشان
بمقامی خبر داده است و اختلاف الاقوال لاختلاف الاحوال و این مسئله یکی از غوامض علم
سلوک است قدر تر شد انیست تقریر آنچه درین رساله از دلیل نقلی و عقلی بر تفضیل شیخین اقامت
نموده ایم لتتمة الکلام و دفع شبهات مخالفان است و ما را درین رساله با اجوبه امامیه و زیدیه کار
نیست مناظره ایشان بطور دیگر می باید نه باحادیث صحیحین و مانند آن و بعد از قطع نظر از امامیه
و زیدیه باستقرا معلوم شده که مخالفان و متوافقان درین مسئله سه گروه اند جمعی که مشتغل اند
بعلم کلام نصیر طوسی شبهات چند بر هم دوخته اعتقاد ایشان را مختل ساخته است و ایشان بر رد
آن شبهات قادر نشده تقلید سلف صالح محض دست آویز ساخته اند کما یظهر من کلام العضد
و التفتازانی و غیرهما و ماده شبهه ایشان عدم تنقیح فضل کلی است از غیر آن و جمعی که ناظر اند در علم
حدیث بطریق روایت نه بطریق تحقیق و اجتهاد پس قادر نشدند بجمع مختلفات حدیث و مسقط
اشاره هر حدیث جدا از دیگری نفهمیدند و از استاذان محقق معانی حدیث را فرا نگرفته اند و
خللی که ایشان را پیش آمده نه درین مسئله است تنها بلکه در بسیاری از مسائل فقه و کلام دست

و پاگم کرده اند و صوفسطائیه ملت مصطفیه گشته نه تقلید ملت را محکم کردند و نه طریق اجتهاد و تحقیق
را استوار نمودند کلاغی تگ کبک را در گوش کرد تا تگ خویشتن هم فراموش کرد و جمعی که مشتغل اند
بعلوم صوفیه و رفع سلاسل صوفیه بحضرت مرتضی که درمیان ایشان مشهور شده دست
آویز نموده از حقیقت کار غافل ماندند یا مکاشفات و اعتبارات شیخ محی الدین بن عربی و امثال
او در کتابها دیده بظاهر آن مغرور شده اند و هرچند مخاصمه با این سه فریق ازان بیشتر است که
درین عجالة الوقت استیفاء آن توان کرد لیکن مقصود درینجا اشاره باصول این شبهات و ایما
بامهات طرق تفصی ازان است و ما لا یدرک کله لا یترک کله و آنرا در ضمن سه فصل بیان کنیم

فصل اول

اگر گوئی که صاحب تجرید اثبات کرده است افضلیت حضرت مرتضی را بر سائر صحابه جائی
که گفته است وعلی افضل لکثرة جهاده وعظم بلائه فی وقائع النبی صلی الله علیه وسلم ولم یبلغ
احد درجته فی غزاة بدر واحد والاحزاب وخیبر وحنین ورجعت الصحابة الیه فی اکثر الوقائع بعد
غلطهم وقال النبی صلی الله علیه وسلم اقضاکم علی واستند الفضلاء فی جمیع العلوم الیه واخبر هو
بذلک ولقوله تعالی وانفسنا ولکثرة سخائه وکان ازهد الناس بعد النبی صلی الله علیه وسلم واعبدهم
واحلمهم واشرفهم خلقا واطلقهم وجها واقدمهم ایمانا وافصحهم لسانا واسدهم رأیا واکثرهم حرصا علی
اقامة حدود الله واحفظهم لکتاب الله العزیز ولاخباره بالغیب واستجابة دعائه وظهور المعجزات
منه واختصاصه بالقرابة والاخوة ووجوب المحبة والنصرة ومساواة الانبیاء وخبر الطائر والمنزلة
والغدیر ولانتفاء سبق کفره ولکثرة الانتفاع به وتمیزه بالکمالات النفسانیة والبدنیة والخارجیة
جواب گوئیم منشاء این شبهات عدم تمیز است درمیان فضل کلی و فضل جزئی و عدم تفرقه
است درمیان اوصافی که بآن تشبه کند غیر نبی با نبی از جهت نبوت او و عدم تنقیح سبب صنفی
را از فضیلت که باعتبار ریاست ملت و خلافت انبیا بکار آید از صنفی دیگر که در آن معنی بکار نیاید گرچه

اصل فضیلت مشترک باشد و این مبحث را سابقا شرح کردیم و باک نیست از اعاده نکته منتخبه از آن
باید دانست که خدا تعالی در کتاب عظیم میفرماید الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی پس ما را در
اصل امر ملت التفات بغیر پیغامبر نیست همت ما محصور است بر اخذ از پیغامبر صلی الله علیه وسلم
و سرمایه سعادت همان علم ماخوذ از آنحضرت میدانیم زیرا که شریعت همانست که از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم اخذ نموده ایم و آن منسوخ نمی شود و غیر آنحضرت را مفترض الطاعة بعینه نمیدانیم آری
در روایت شریعت از آنحضرت صلی الله علیه وسلم و فهم معانی آن محتاجیم بصحابه و تابعین و مجتهدین
و محدثین و هدایت و نعمت همان است که خدا تعالی آنحضرت را صلی الله علیه وسلم و اداری بعض
چیزها موعود بود و آنحضرت صلی الله علیه وسلم پیش از انجاز آن موعود برفیق اعلی صعود فرمود
بحکمت لا یعلمها الا الله تعالی پس انجاز موعود واقع شد بر دست بعض اصحاب آنحضرت پس هر وقت
که ملیین در علوم ملیه فضل کلی ذکر کنند مقصود ایشان نیست الا تشبه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم
در اوصاف او باعتبار نبوت او و واسطه بودن در میان امت و آنحضرت بوجهی که اگر این
واسطه را اعتبار نکنیم سلسله اخذ گسسته گردد و نیابت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن معنی که
آن امور موعوده بر دست کسی ظاهر شود و باصل اخلاق و اعمال فضل کلی تعلق ندارد الا
بالعرض و آن آنست که آن اخلاق و اعمال مفضی به نیابت آنحضرت گردد و تحمل اعباء دعوت
بواسطه او واقع شود و در زمان بنی اسرائیل ممکن بود که یک نبی متوفی شود و جهادی و هدایتی
که از دست وی می آمد بدست دیگری ظاهر کنند و وی نبی آن قوم باشد بعد نبی اول خواه
نبی اول استخلاف کرده باشد یا نه و نیز ممکن بود که شخصی پیغامبری را اعانتها کرده باشد و اعباء
دعوت را تحمل نموده باشد مخاصمةً و جهاداً و اتفاقاً و وی افضل امت باشد بآن جهت که
رحمت الهی در ضمن پیغمبر شامل حال او شده و نیز ممکن است که شخصی پیدا شود که قوی علمیه
و عملیه او مناسبت تمام داشته باشد با پیغامبر از این جهت افضل امت باشد هر چند از
کارها که پیغامبر در مدت حیات خود کرده بود و از تحمل اعباء دعوت چیزی از وی بظهور نرسیده

وچون نبوت منقطع شد صورت اولی بعینها ممکن نیست بلکه اقرب باشتی با ظهور موعود پیغامبر
است بر دست وی بعد تسبب پیغامبر چون این امر بوجوه بسیار و هر سه ازین خصلت در شیخین
متحقق بودند وصحابه بقدر استعداد خود ها درین امور داخل اند وحضرت مرتضی که یکی از کاملان
ومکملان است بطریق اولی باصول این صفات متصف است اما تشبه شیخین به پیغامبر درین
خصال باعتبار هیئت اجتماعیه اتم بود از تشبه مرتضی وچون تحریر مدعا باین وجه کردیم معارضات
ومانعات متکلمین از هم پاشید مهند استنبیه بر بعض اجوبه شبهات ضرور است قوله لاکثرة جهادهم
وعظم بلاءه فی وقائع النبی صلی الله علیه وسلم فی غزاة بدر واحد والاحزاب وخیبر وحنین باید دانست
که منشاء این فضائل اعانت پیغامبر است در تحمل اعباء پیغامبری وآن اعانت بچند وجه متحقق
میشود هر چند شیخین ومرتضی جامع بودند اصل این وجوه اعانت شیخین قبل از هجرت وبعد
وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم بیشتر بود از اعانت مرتضی واعانت در ایام دولت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بعد هجرت بتدبیر ومانند آن از شیخین زیاده تر واقع شد واز حضرت مرتضی
شجاعت وپهلوانی زیاده تر بظهور پیوست پس اینهمه چیزها مناقب عظیمه وفضائل جلیله او
شدند وحق لذلک اما در اصل تشبه شیخین اقوی واولی وافضل باشند واگر در هر وجه فضیلت
وهر صفت او افضلیت واقع شود این محال است ومنة الله بآن جاری نشده است که
مقربان همه در هر امر مساوی باشند لیکن افضلیت باعتبار اصول این خصال است که تحمل
اعباء دعوت است قوله ورجعت الصحابة الیه فی اکثر الوقائع بعد فقدهم الخ باید دانست که حضرت
فاروق وحضرت مرتضی هر دو مبشر اند بزیادت علم وحکمت چنانکه در احادیث بسیار آمده است
اما علم دو قسم است یکی سرعت انتقال ذهن بماخذ مسئله از شریعت یا عقل دیگر نشست دادن
مسائل شریعت وتامل کردن در آنکه این انتقال یا انتقال دیگر در قواعد مضبوطه شریعت
کدام مناسب تر است تفصیل این اجمال آنست که اعلی انواع علوم آنست که خدا تعالی
وحی فرستد به پیغامبر خود ووی بحق الیقین حقیقت آن بشناسد وحق را از باطل تمیز کند وچون

شبه را در انجا دخل نباشد و این مخصوص بحضرت انبیا است و بعد ازان خروج است از مسائل
مبسوط در ملت که مشتبه باشند با هم بسوی چیزی که دران شبه نباشد بنص متواتر و تصریح صحیح صاحب
ملت و اجماع حملهٔ ملت تا انچه بقطع ثابت شد از غیر آن فرق کرده شود و انفع در ملت اسلام و اشبه
بعلوم انبیا نوع ثانی است حضرت فاروق چون مسئله مشتبه میشد بجهت خروج از مضیق اشتباه
بسر حد یقین مشاورت با اصحاب پیغمبر مینمود تا بسنجد که سخن کدام یک ارجح و احق است و این امری
است مشهور و کلمه حق اگر از کسی ظاهر میشد ستائش او بجد پیغمبر مینمود میگفتند لولا فلان لهلک عمر
و این کلمه در حق مرتضی و معاذ بن جبل و زید بن ثابت از ایشان محفوظ است و ستایش کردن
فاروق ابی بن کعب و معاذ بن جبل و ابن مسعود و ابو عبیدة بن الجراح بر السنه مذکور بتحقیق
امتی را در کشف حقائق بروجه ثانی لابد است از مشاورت و استعانت چنانکه نامه که حضرت عمر
به ابو درداء نوشته است گواهی میدهد بانکه حضرت عمر منظور نظر خود رفع کلمه اسلام ساخته بود و آنرا
کار خود کرده بود آن پیدا شده و از تقاسیم رحمت نصیب او گشته گرفته بود و اعلاء کلمه حق که موقوف
است بر چیزهای بسیار مثل تنقیح علم شریعت و مثل جهاد اعداء الله و مثل سیاست مسلمین
بوجهی که مفضی باشد بامن ایشان و اطمینان ایشان و هر یکی ازین سه خصلت فروع بسیار دارد
و اقامت بر نوعی بدون معاونان میسر نیست و از هر که اعانتی در چیزی ازان چیزها می یافت
آنرا ستایش بجد پیغمبر مینمود و حق او بر ذمه خود میدانست چنانکه بادشاه عادل دانا چون پیش نهاد
خود فتح بلاد و ملک گیری میکند هر پهلوانی را ستایش مینماید و قدر او می شناسد و همچنین اهل
قلم را و ایلچیان را و همچنین هر رامی رصاصه را و صاحب مدافع را و همچنین منهی اخبار را و همچنین
راه نماینده را بمقر اعدا بادشاه عالمگیر هر فتحی که در دکهن واقع میشد بنام ناظم صوبه کابل مینوشت خبر رسانیده
جاو را خلعت فاخره در مقابله آن میداد بان سبب که فتح این ملک موقوف است بر ارتفاع
تشویش خاطر از جیوش توران و ایران و سبب ارتفاع تشویش صوبه کابل بوده است و بعد
ازین همه حکایت رجم مجنونه چنانکه در مسند احمد مذکور است دلالت نمیکند بر غلط فاروق عن

عطاء بن السائب عن ابی ظبیان الجنبی ان عمر بن الخطاب اتی بامرأة قد زنت فامر برجمها
فذهبوا بها لیرجموها فلقیهم علی فقال ما هذه قالوا زنت فامر عمر برجمها فانتزعها علی من ایدیهم و
ردهم فرجعوا الی عمر فقال ما ردکم قالوا ردنا علی قال ما فعل هذا علی الا لشیء قد علمه فارسل الی
علی فجاء وهو شبه المغضب فقال ما لک رددت هؤلاء قال اما سمعت النبی صلی الله علیه وسلم
یقول رفع القلم عن ثلاثة عن النائم حتی یستیقظ وعن الصغیر حتی یکبر وعن المبتلی حتی یعقل قال
بلی قال علی فان هذه مبتلاة بنی فلان فلعله اتاها وهو بها فقال عمر لا ادری قال وانا لا ادری
فلم یرجمها اخرجه احمد بلکه حکم او برجم صحیح بود از جهت زنا و مسئله عدم اقامت حد بر مجنون شیء
معلوم بود نزدیک فاروق و عدم تفتیش از جنون نیز منکر نبود زیراکه فقها جمع اند بر آنکه چون
شخصی پیش قاضی اقرار کند و مخائل جنون بروی ظاهر نباشد لازم نیست قاضی را تفتیش
از آنکه مجنون است یا نیست و مثل این را غلط نمیتوان گفت بلکه مثل آن از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم واقع شده عن علقمة بن وائل الکندی عن ابیه ان امرأة خرجت علی عهد النبی صلی الله ١٨٧
علیه وسلم ترید الصلوة فتلقاها رجل فتجللها فقضی حاجته منها فصاحت فانطلق ومر بها رجل
فقالت ان ذاک الرجل فعل بی کذا وکذا فانطلقوا فاخذوا الرجل الذی ظنت انه وقع علیها
فاتوها فقالت نعم هو هذا فاتوا به رسول الله صلی الله علیه وسلم فلما امر به لیرجم قام صاحبها الذی
وقع علیها فقال یا رسول الله انا صاحبها فقال لها اذهبی فقد غفر الله لک وقال للرجل قولا
حسنا وقال للرجل الذی وقع علیها ارجموه اخرجه الترمذی پس وقتیکه مثل این امر کمال عصمت
آنحضرت را صلی الله علیه وسلم خلل نکرده باشد افضلیت فاروق را چه خلل رساند بلکه غلط از حضرت
مرتضی واقع شده و آن غلط در نفس مسئله فقه بود در قصه احراق مرتد و عبد الله بن عباس بران
تنبه ساخت عن عکرمة ان علیا حرق قوما ارتدوا عن الاسلام فبلغ ذلک ابن عباس فقال
لو کنت انا لقتلتهم لقول رسول الله صلی الله علیه وسلم قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من
بدل دینه فاقتلوه ولم اکن لاحرقهم لان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لا تعذبوا بعذاب الله

فبلغ ذلک علیا فقال صدق ابن عباس اخرجه الترمذی بلکه قضایای فاروق بمحضر جم غفیر
از فقهای صحابه میبود اگر فی الجمله انحرافی در قضا واقع میشد در معرض مباحثه می آمد معهذا انگشت
نه نهادند مگر بر قدری یسیر و دران مسائل جای تفتیش باقی است و قضایای حضرت مرتضی
بمحضر صحابه واقع نمیشد و ممکن که غلط ها بسیار دران مستور ماند و چون عبد الله بن عباس بر سجلات
مرتضی مطلع شد اعتراض نمود عن ابن ابی ملیکة قال کتبت الی ابن عباس اساله ان یکتب لی
کتابا ویخفی عنی فقال ولد ناصح انا اختار له الامور اختیارا واخفی عنه قال فدعا بقضاء علی فجعل
یکتب منه اشیاء ویمر به الشیء فیقول والله ما قضی بهذا علی الا ان یکون ضل اخرجه مسلم فی
مقدمة صحیحه پس عدم ذکر غلطات حضرت مرتضی در کتب متداوله بجهت اختفاء علم او و اختلاط
قضایای اوست چون رواة او مستور الحال غیر حفاظ بوده اند قوله وقال النبی صلی الله علیه وسلم فوره
اقضاکم علی باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم هر شخصی را از فضلاء صحابه بفضیلتی اختصاص
داده است و بکمالی مشرف نموده در باب شیخین فرموده است اقتدوا باللذین من بعدی
وسیدا کهول اهل الجنة ابو بکر و عمر و در باب فاروق فرموده ما سلک فجا الا سلک الشیطان
فجا غیره و در رؤیای قمیص و لبن بعلم و دین بشارت داده و در باب حضرت مرتضی فرموده
اقضاکم علی و در باب ابی بن کعب فرموده اقرأکم ابی و در باب عبد الله بن مسعود فرموده
اقرأوا القرآن من اربعة ابن ام عبد فبدأ به و حدیث رضیت لکم ما رضی ابن ام عبد و در باب
معاذ بن جبل فرموده اعلمکم بالحلال والحرام معاذ و در باب زید بن ثابت فرموده افرضکم
زید و در باب ابو عبیدة بن الجراح فرموده لکل امة امین وامین هذه الامة ابو عبیدة و در باب
زبیر فرموده لکل نبی حواری وحواری الزبیر و در باب حضرت عائشه فرموده خذوا ربع العلم
من هذه الحمیراء پس اختصاص داد هر یکی را بفضیلتی ولابد آنچه فرموده راست است و اختصاص
آن شخص بآن صفت متحقق است حالا دران اوصاف نظر باید کرد که کدام یک افضل است
سلامت فطرت بران گواهی میدهد که مقتدا بودن و سید کهول جنت بودن از همه اقوی است

فادل است بر افضلیت تفصیل این اجمال آنکه بعد اجتماع شروط اجتهاد وهرکه سرعت انتقال
بماخذ مسئله بیشتر دارد اورا اقضی گویند زیراکه در قضا اگر بطریق تحقیق باشد نه بطریق تقلید مثل
قضاة زمان ما آنچه زیاده از همه مطلوب است سرعت انتقال ذهن است وهرکه حساب زیاده
تر میداند افرض است وهرکه طریق ادای مخارج ومانند آن وحفظ احرف مسموعه از زبان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بیشتر دارد اقرء است وهرکه در سنن ماثوره در بیع ومناکحات وکتاب الاطعمة
والاشربه واللباس وغیران خوض کننده تر است اعلم بحلال وحرام است وهرکه با تقطه روایت
بیشتر است حقیق است بآنکه ربع علم از وی گیرند وهرکه بفقه وقرآن هردو را شناخت با حسن رای
وسلامت ذهن حقیق است بآنکه رضای او را اتباع کنند انهمه شرح خروج نفس است بکمال
خود در قوت علمیه خود اما خروج نفس بکمال خود در قوت عملیه خود پس آن نیز شعبه ها بسیار دارد
بعض را بجواری تعبیر فرمود وبعض را بامین واز خروج بکمال قوتین دفعة واحدة باسم مقتدا
وسید کهول اهل الجنة تعبیر فرمود زیراکه مفهوم مقتدا وسید ریاست در علم والکمالیت در همه صفات
سلطانی وحضرت مرتضی انیمعنی را روشن تر بیان کرد وگفت انا لکم وزیرا خیر لکم منی امیرا وقوله
واستند الفضلاء فی جمیع العلوم الیه باید دانست که حضرت مرتضی یکی از کاملان ومکملان است
وحقیق است بآنکه جمیع فضلا باو استناد کنند لیکن در خارج اگر کسی را دیده حق شناس باشد
بضرورت عقل میداند که استناد جمیع فضلا بشیخین اکثر است از استناد ایشان بحضرت مرتضی
تفصیل این اجمال آنکه فضلا چون رشتها فهیم چند جماعه اند قرا وفقها ومحدثین ومفسرین
واصولیین وصوفیه ومتکلمین واهل عربیت اما قرا پس اشهر ایشان هفت کس اند وحاصل
مذهب ایشان انتقاء بهر وجه موافقت روایت است با رسم مصحف عثمانی ومصحف عثمانی خود از تخییر
است بر روایت قرأت بانواع مختلفه بود وتحصیل کننده این اختلاف رجوع است بقرار داد
شیخین لا غیر وسلسله این قرا نمیرسد الا بجبی که فاروق ایشان را بجهت تعلیم قرآن نصب نموده بود
مگر زر بن حبیش وابو عبد الرحمن السلمی که بعد از آنکه قرآن را بر عبد الله بن مسعود گذرانیده بودند

برمرتضی دوباره گذرانیدند و آنچه امروز ماندند روایت مرتضی پیش قرا باقی است روایت این دو کس است
فقط و اکثر روایت ایشان از عبد الله بن مسعود است اما فقها پس اشهر ایشان حنفیان و شافعیان
و مالکیان اند و بنای مذهب ایشان اجماعیات فاروق است و امهات کتب ایشان از مرتضی
روایت ندارند الا اندکی و کسی که در ینجا شبه دارد گو موطا و مسند شافعی و آثار امام محمد و مسند ابی حنیفه
ببین و اما محدثین پس اقوی حدیث و اکثر آن پیش ایشان روایت ابو هریره و ابن عمر و عائشه
و عبد الله بن مسعود و عبد الله بن عباس و انس و ابو سعید خدری و جابر است و ایشان مسمی بمکثرین
اند و بعد از ایشان جمعی که فاروق ایشانرا در آفاق نصب کرده بود چون ابو موسی ببصره و ابو الدردا
بشام و عبد الله بن عمرو بن العاص و علی هذا القیاس و چون بتحقیق در می نگریم علم همه ایشان
مستمد است از شیخین یا آنست که از شیخین روایت کرده اند و ارسال نموده یا آنست که اصل
حدیث ایشانرا مسموع بود از آنحضرت صلی الله علیه وسلم اما تحقیق و تثبیت کرده اند آنرا از شیخین و
اهل مدینه و اهل شام و اهل یمن و اهل مصر از مرتضی روایت ندارند الا در غایت قلت و اهل کوفه
روایت دارند اما پیش محدثین اکثر رواة حضرت مرتضی مستور الحال اند غیر حفاظ و روایت از مرتضی
پیش ایشان صحیح نشده است الا از قبل اصحاب عبد الله بن مسعود عن ابن عباس قال سمعت
المغیرة یقول لم یکن یصدق علی علی فی الحدیث عنه الا من اصحاب عبد الله بن مسعود اخرجه مسلم
فی مقدمة صحیحه و چون حضرت مرتضی در خطب و مجالس شیخین حاضر میشد و در مشاوره مسائل فقهیه
مشارکت میکرد در امهات علم حدیث استمداد ها نموده است از شیخین چنانکه از تتبع قراین احوال
ظاهر میشود و مع هذا از مکثرین نیست و از حدیث او صحیح نشده است الا اندکی بلکه یکی از عجائب است
که مثل ابو هریره که صحبت او با آنحضرت صلی الله علیه وسلم قلیل است و در فقه به پایه ها بسیار
فرو تر از مرتضی پنجهزار حدیث روایت کرده باشد و ثقات از وی آنرا یاد گرفته باشند و حضرت
مرتضی با وجود صحبت دائمه و کمال فقاهت و تمام حفظ و انضمام استماع از صدیق و فاروق بسیاری
را از حدیث با مسموعات خویش و عدم مانع از روایت که عبارت از قلت لقا است بعد

آنحضرت صلی الله علیه وسلم چنانچه در صدیق اکبر بوده است یا اشتغال بامور ناس در تمام عمر بود
چنانکه در فاروق بود یا قلت اشتغال بمشاورت در مسائل فقهیه چنانکه در طلحه و زبیر بود مدتهای
دراز بمدینه باشد و روایت نکند و در زمان او روی حدیث یاد نگیرند باز در کوفه چون روایت کند
حدیث او تا پانصد نرسد و آن نیز مختل گردد و لهذا بشرط صحت نرسد الا قلیلی ولکن الله یفعل ما یرید
واما اصولیین پس اول کسی که قواعد کلیه آن علم ضبط نموده است شافعی است در مقدمه کتاب
ام و در رساله که برای عبدالرحمن بن مهدی نوشته و آنچه از اصول ترتیب کتاب و سنت و اجماع
و قیاس آورده همه ماخوذ است از کلام شیخین و مستخرج است از صنع ایشان بلکه این فقیر تا حال
مطلع نشده است بر مسئله اصولیه که ماخوذ باشد از کلام مرتضی نقطا یا مستخرج باشد از کلام او و بسیاری
از مسائل اصول از کلام عرب و اسالیب استعمالات ایشان مستخرج است هر چند شاهدی
از حدیث نیز یافته شود مثل عموم جمع محلی بلام که حدیث اذا قلت وعلی عباد الله الصالحین
اصاب کل عبد صالح فی السماء والارض بدان شهادت میدهد و بسیاری از مسائل اصول امر
جبلی است که جبلت انسان بآن حکم می کند مثل ترجیح نص بر ظاهر یا ترجیح حدیث راوی که احفظ
و افقه باشد بر حدیث غیر آن و مثل ترجیح بکثرت رواة نه ماخوذ از اوائل و درینجا با علم اصول تعلق
ندارد و باهیچکس از صحابه علی السواء بعد از آن دائره تمیع شد و هر حامل مذهبی برای مذهب خود
اصول درست کرد و حنفیان برای احکام مذهب خود اصلی چند تراشیدند مثل الخاص مبین
فلا یلحقه البیان العام قطعی کالخاص المفهوم المخالف غیر معتبر الترجیح بکثرة الرواة غیر معتبر الزیادة
علی الکتاب نسخ الی غیر ذلک و غالبا سرمایه اصول ایشان اظهار فرق است در آنچه خلاف قواعد
مشهور ایشان در ظاهر الروایه یافته شود این را با کلام صحابه چه ربط و کدام تعلق و متکلمان اصول
مذهب ایشان عقیده اهل سنت و جماعت است مجرد از دلائل عقلیه و اصول آن از شیخین
منقول است مثل مسئله ایمان بقدر و اسماء حسنی و صفات علیا و عذاب قبر و رویت خدا تعالی
و عصمت انبیاء و غیر آن اما آنچه ملحق کرده اند از مقولات عشر و مباحث امور عامه آن را با کلام

تفسیر

هیچکس از صحابه ربطی نیست بدعتی است صرف اعتنا دآن بصحابه وجهی ندارد واما تفسیر وعربیت
پس منشاء اشتغال بآن فاروق بوده ست چنانکه قصه ها بسیار بران دلالت میکند وابن عباس
راهی از عربیته سر داده است کما شهد له جوابه عن سوالات نافع بن الازرق وآهسته آهسته زیاده
ترشید وقصه الفاعل مرفوع والمفعول منصوب والمضاف الیه مجرور الخ هذا النحو اصلا صحیح نشده
شبیه بمفتریات است واگر بفرض صحیح شود واین قدر اکتفا کند در استنا و نحو بحضرت مرتضی قصه
ها بسیار مانند آن میتوان آورد که فاروق در آنها مسائل دقیقه عربیت بیان کرده مانند آنکه
قول فاروق لن یغلب عسر یسرین اخرجه مالک گوئیم آن اشارت است بقاعده مشهوره
اذا اعید اسم معرفة فهو هو واذا اعید نکرة فلیس هو هو واما صوفیه پس تهذیب باطن بصحبت وغیره
آن از شیخین منقول است واتصال حسن بصری بحضرت مرتضی ولبس خرقه بمرتضی امری
باطل که شیعه و اهل سنت هر دو منکر آن اند و دون اثباته خرطه القتاد قوله واخبر هو بذاک
وانست که اظهار کمال خود از اهل کمال خصوصا به نیت صحیحه مانند ترغیب ناس بر اخذ علم از وی
مثلا مستنکر نیست وانمعنی از مرتضی وعبد الله بن مسعود وابی بن کعب وغیر ایشان منقول
است عن ابی الطفیل قال شهدت علیا یخطب وهو یقول سلونی عن کتاب الله فوالله ما من
آیة الا وانا اعلم ابلیل نزلت ام بنهار ام فی سهل ام فی جبل اخرجه ابو عمر عن شقیق بن سلمة قال
لما امر عثمان فی المصاحف بما امر قام عبد الله بن مسعود خطیبا فقال تامرونی ان اقرأ القران علی
قراءة زید بن ثابت والذی نفسی بیده لقد اخذت من فی رسول الله صلی الله علیه وسلم سبعین
سورة وان زید بن ثابت لذو ذوابة یلعب مع الغلمان والله ما نزل من القران شیء الا وانا
گیسوی یافته
اعلم فی ای شیء نزل وما احد اعلم بکتاب الله منی ولو اعلم احدا تبلغنیه الابل اعلم بکتاب الله
منی لاتیته ثم استحیی مما قال فقال وما انا بخیرکم قال شقیق فقعدت فی الحلق فیها اصحاب رسول الله
صلی الله علیه وسلم فما سمعت احدا انکر علیه ولا رد ما قال اخرجه ابو عمر وغالب بر شیخین طریق تواضع
ونیایش وترک حظ نفس خود بود چنانکه قصه ها بسیار بر انمعنی دلالت میکند عن الضحاک قال

رأى ابو بكر الصديق طيرا واقعا على شجرة فقال طوبى لك يا طير والله لوددت اني كنت مثلك تقع
الشجرة وتأكل من الثمر وتطير وليس عليك حساب ولا عذاب والله لوددت اني كنت شجرة الى جانب
الطريق مر علي جمل فاخذني فادخلني فاه فلاكني ثم ازدردني ثم اخرجني بعرا ولم اكن بشرا اخرجه
ابن ابي شيبة وعن عبد الله بن عامر قال رأيت عمر بن الخطاب اخذ تبنة من الارض فقال ليتني
هذه التبنة ليتني لم اك شيئا ليت امي لم تلدني ليتني كنت نسيا منسيا اخرجه ابن ابي شيبة وعن المسور
بن مخرمة قال لما طعن عمر جعل يتألم فقال له ابن عباس وكانه يجزعه يا امير المؤمنين ولا كل ذلك
لقد صحبت رسول الله صلى الله عليه وسلم فاحسنت صحبته ثم فارقته وهو عنك راض ثم صحبت المسلمين
فاحسنت صحبتهم ولئن فارقتهم لتفارقنهم وهم عنك راضون قال اما ما ذكرت من صحبة رسول الله صلى الله
عليه وسلم ورضاه فذلك من من الله من به علي واما ما ترى من جزعي فهو من اجلك ومن اجل
اصحابك والله لو ان لي طلاع الارض ذهبا لافتديت به من عذاب الله قبل ان اراه اخرجه البخاري
وروينا عن عمر انه قال حين احتضر ورأسه في حجر ابنه عبد الله ظلوم لنفسي غير اني مسلم اصلي الصلوات
كلها واصوم اخرجه ابو عمر وسر این همه اختلاف حال اهل الله است همه مقربان الهی در یک حالت
نمی باشند میگویند که غالب بر حضرت عیسی علیه السلام انبساط وانس بود وغالب بر حضرت یحیی
علیه السلام خوف وخشیت واکابر اهل طریقت در ترجیح میان این دو حالت تکلم کرده اند بعض شیوخ
در قول قدمی هذه علی رقبة کل ولی من اولیاء الله ترجیح طریق نیایش وتواضع میکنند واشاره
مینماید بآنکه سبب تشطح وتفاخر اشراق نفس است از انس وحظ خود را واین مسئله دراز است بالجمله
انسب بخلافت انبیاء بید تصور است زیراکه مطلوب اهم اینجا آموختن سنت عامه راکه از دین قیم کلام
بازآینه تا در فتنه واقع نشوند چون مسلمین در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم آشنا بودند بالا تبر بیت
معصوم مفترض الطاعة اول پیری که شیخین بآن اعتنا نمودند بیان فرق بود در میان حال
پیغامبر وغیر او وعن ابن ابی ملیکة قال قیل لابی بکر یا خلیفة الله فقال انا خلیفة رسول الله صلی الله
علیه وسلم وانا راض به اخرجه احمد وعن ابی برزة الاسلمی قال اغلظ رجل لابی بکر الصدیق فقال

او بمنزلة الا نتم بمنزلة انا قال فاتمر وقال ای الامه بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم ومن آلی قریش
قال ثم طلب عمر من الخطاب فقال یا ایها الناس الا انا کنا نعرفکم اذ بین ظهرینا النبی صلی الله
علیه وسلم واذ ینزل الوحی واذ ینبئنا الله من اخبارکم الا وان النبی صلی الله علیه وسلم قد انطلق وقد
انقطع الوحی وانما نعرفکم بالقول لکم من اظهر منکم خیرا ظننا به خیرا واحببناه علیه ومن اظهر منکم لنا
شرا ظننا به شرا وابغضناه علیه سرائرکم بینکم وبین ربکم اخرجه احمد وترک اظهار کمالات خود گویا بجهت
پرورش بعض متسبلهم وانسته بودند قوله ولقوله تعالی وانفسنا فی المواقف وشرحه وجه الاحتجاج
ان قوله وانفسنا لم یرد به نفس النبی لان الانسان لا یدعو نفسه بل المراد به علی علی مادلت علیه
الاخبار ولیس نفس علی محمد احقیقة فالمراد المساواة وترک العمل فی النبوة فبقی حجة فی الباقی وقد یمنع
ان المراد علی وحده باید دانست که تخصیص مباهله باین صورت ازین جهت واقع شده است
که عادت عرب در مباهله احضار اولاد واقارب بود لهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم اولاد واقارب
خود را حاضر ساختند پس مناط این فضیلت قرابت است ومدار و رنجا بحثی نیست و فضل کلی
را بآن تعلق نه ودعوت نفس تنها اگرچه معقول نیست در باب مشاکله این ومانند این جائز
است قال الله تعالی تعلم ما فی نفسی ولا اعلم ما فی نفسک وجمع ضمیر بجهت مناسبت نوع واقع
شده واز تتبع احادیث معلوم شد که انت منی وانا منک ومانند آن از باب صله رحم است نه
از باب فضل حضرت عباس را همچنین فرموده ودر نسبت الی لهب نیز همچنین وقوم بنی
ناجیه را نیز همچنین ومعنی این کلمه در امثال این رعایت یک جهت است نه عام در جمیع
جهات مثلا رایت اسدا یرمی بیان شجاعت آن رامی است نه اثبات انیاب واظفار قوله
ولکثرة سخائه باید دانست که در اتصاف حضرت مرتضی بسخاوسایر اوصاف کمال هیچ شبه نیست
ونه در زیادت او در آن بر بسیاری از صحابه بحثی که در اینجا تفضیل شیخین است وسخاوت دو قسم
است سخاوت شخص از مال خاص خود وسخاوت او از بیت المال بصرف آن بر مصرف
بر وجه الکمال واسباغ بطیب نفس وکشادگی سینه چنانکه در حدیث شریف آمده الخازن الامین

الذی یعطی ما امر بہ طیبة بذلک نفسہ احد المتصدقین وحضرت شیخین را از ہر دو قسم سہم اوفی نصیب شیخ
بود زیادہ از حضرت مرتضی اما نوع اول پس اہل سیر متفق اند برانکہ صدیق اموال کثیرہ قبل از ہجرت
وبعد از ہجرت بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم انفاق نمودہ است عن ہشام بن عروة عن ابیہ قال
اسلم ابوبکر ولہ اربعون الفا انفقہا کلہا علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وفی سبیل اللہ اخرجہ ابو عمر عن
اسماء بنت ابی بکر قالت لما خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وخرج ابوبکر معہ احتمل ابوبکر مالہ کلہ معہ
خمسة آلاف درہم او ستة فانطلق بہا معہ قالت فدخل علینا جدی ابو قحافة وقد ذہب بصرہ فقال
واللہ انی لاراہ قد فجعکم بمالہ مع نفسہ قالت قلت کلا یا ابت انہ قد ترک لنا خیرا کثیرا قالت فاخذت
احجارا فوضعتہا فی کوة البیت ثم وضعت علیہا ثوبا ثم اخذت بیدہ فقلت ضع یا ابت یدک علی
ہذا المال قالت فوضع یدہ علیہ فقال لا باس اذا کان ترک لکم ہذا فقد احسن وفی ہذا بلاغ لکم ولا واللہ
ما ترک لنا شیئا ولکنی اردت ان اسکن الشیخ بذلک اخرجہ ابن اسحق وفی تفسیر آیہ الذین ینفقون
اموالہم باللیل والنہار سرا وعلانیة الخ قیل نزلت فی ابی بکر الصدیق حین تصدق باربعین الف
دینار عشرة باللیل وعشرة بالنہار وعشرة فی السر وعشرة فی العلانیة وآنحضرت صلی اللہ علیہ
تنویہ فرمودند بسخاوت صدیق در حدیث مستفیض ان من امن الناس علی فی صحبتہ ومالہ ابوبکر
و در غزوہ تبوک جمیع مال خود را تصدق نمود و در آیہ انفق من قبل الفتح وقاتل حدیث انفاق
گذشت وفاروق نیز مرات کثیرہ انفاق نمود چنانچہ در غزوہ تبوک نصف مال انفاق نمود واز
حضرت مرتضی مثل این چیزہا اصلا منقول نیست بلکہ پیش از ہجرت صغیر بود و در حجر تربیت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم وبعد از ہجرت صعلوک چنانکہ قصہ تزویج حضرت فاطمہ رضی اللہ تعالی عنہا برآن
دلالت میکند اما نوع ثانی پس شیخین مکتفی بودند در ایام خلافت خود بادنی ما یقوم بہ العیش از بیت
المال انفاق ایشان ازان واضح تر است کہ بہ بیان احتیاج داشتہ باشد و در ایام خلافت
مرتضی عشر عشیر آن واقع نشد وقصہ عقیل ومغاضبت او بحضرت مرتضی بجہت قلت معاش
وخروج او بسوی معاویہ مشہور است وفی الاستیعاب نیز عمرو ان معاویة قال یوما [illegible]

بذا ابو یزید لو اعلمته باتی خیر له من اخیه لما اقام عندنا و ترکه فقال اخی خیر لی فی دینی وانت خیر لی فی دنیای فلذ
اثرت دنیاه وسال الله خاتمة خیر وفیه ایضا قال معاویة اعنت علی علی بثلاث کان رجلا ربما اظهر
سره وکنت کتوما لسری وکان فی اخبث جند واشده اختلافا علیه وکنت فی اطوع جند واقله خلافا
علی ولما ظفر باصحاب الجمل لم اشک ان لبعض جنده سیعد ذلک وهنا فی دینه ولو ظفر وا به کان وهنا
فی شوکته وسعد اوکنت احب الی قریش منه لانی کنت اعطیهم وکان یمنعهم فکم رایت من قاطع
الی دنا فر عنه و در آثار قصه لا احسن الا رضیف الجنادل مشهور است قوله وکان ازهد الناس بعد
النبی صلی الله علیه وسلم باید دانست که حضرت مرتضی لا محاله نصیبا وفی داشت از زهد واخبار
زهد وی بسیار صحیح شده ورجحان او بر بسیاری از صحابه نیز متحقق است اما به نسبت شیخین محل تامل
است زیرا که بی رغبتی بدنیا اعظم آن بی رغبتی است در خلافت واثمینی در صدیق وفاروق بوجه
اتم ظاهر شد قال ابو بکر والله ما طلبتها فی لیل ولا نهار بخلاف حضرت مرتضی که سعیها در طلب انشاء
خلافت واستمرار آن بکار برد واگر بغور سخن فرو روند و بگویند که این اقامت لامر الله بود پس
همچنین قیام حضرت شیخین بخلافت لامر الله بود و عدم سعی ایشان وسعی حضرت مرتضی فارق
بین شود وسعد بن ابی وقاص گواهی داد بالکلیة حضرت فاروق در زهد رواه ابن ابی شیبه وآنچه
از احوال شیخین منقول است تقلل وقناعت است بتقلیل و عدم بسط ید در بیت المال وقصص
اثمینی بیشمار است واگر مناط زهد عدم مراعات جمعی که جهاد از ایشان سر انجام یابد یا عدم وضع
دیوان بر سوابق گیریم مسلم نیست که مستلزم افضلیت باشد والکلام فی الافضلیة لا فی الفضیلة
زیرا که زهد دو قسم است زهد شبان صوفیه وزهد شیوخ ایشان زهد شبان دست شستن است
از اشغال بکلی وترک اکساب وترک مداخلت در معاملهای مردم وزهد شیوخ آنست که
با وجود بی رغبتی بمقتضای شرع وبمقتضای حقوق بریکی که خدا تعالی آنرا مقرر فرموده است کار
کنند وآن کار را بوجه نیک سر انجام دهند و با وجود بی رغبتی تمام ونفرت کلی از دنیا واین زهد
منصب انبیا و وارثان ایشان است پس چون شیخین در خلافت آمدند آنرا بامر الله ونصحا لله

وبحول اللہ وبقوۃ اللہ بوجہی سرانجام دادند کہ زیادہ ازان مقدور بشر نباشد وایشان ازدرین مسئلہ اسوہ حسنہ بود بحضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم کہ زہد جمیع اوصاف کمال ورفات تشریف ایشان بغایت خود رسیدہ وزیادہ ازان متصور نیست با اہل وعیال خود صحبت میداشتند وایفای حق ہر ذی حق میفرمودند واقامت امور خلافت بوجہی کہ اعقل بادشاہان ازان عاجز باشد مینمودند وتدبیر ہای دور منظور میفرمودند وترغیب مردم بمال وغیرآن میکردند ازسیر حضرت مرتضی معلوم میشود کہ زہد وعدم التفات ایشان بتربیت مردم دراعطا وغیرآن ایشان را از استیلا بر اہل زمان خود باز داشت ومرتضی اینمعنی را روشن تر بیان کرد وآن حدیث از وی متواتر است سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وثنی ابوبکر وثلث عمر ثم احدثنا احداثا یقضی اللہ فیہا ما یشاء **قولہ** واعبدہم باید دانست کہ در کثرت عبادت حضرت مرتضی ورجحان او بر بسیاری از صحابہ دران فضیلت ہیچ شبہ نیست اما افضلیت او بنسبت شیخین غیر مسلم است عن الزہری قال اخبرنی علی بن الحسین ان حسین بن علی اخبرہ ان علی بن ابی طالب اخبرہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طرقہ وفاطمۃ بنت النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال الا تصلیان فقلت یا رسول اللہ انفسنا بید اللہ فاذا شاء اللہ ان یبعثنا بعثنا فانصرف حین قلت ذلک ولم یرجع الی شیئا ثم سمعتہ وہو مول یضرب فخذہ وہو یقول وکان الانسان اکثر شیئ جدلا اخرجہ البخاری وفی روایۃ لاحمد دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعلی فاطمۃ من اللیل فایقظنا للصلوۃ قال ثم رجع الی بیتہ فصلی ہویا من اللیل قال فلم یسمع لنا حسا قال فرجع الینا فایقظنا وقال قوما فصلیا قال فجلست وانا اعرک عینی واقول انا واللہ ما نصلی الا ما کتب اللہ لنا انما انفسنا بید اللہ فاذا شاء اللہ ان یبعثنا بعثنا قال فولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو یقول ویضرب بیدہ علی فخذہ ما نصلی الا ما کتب اللہ لنا ما نصلی الا ما کتب اللہ لنا وکان الانسان اکثر شیئ جدلا وعن سریۃ لعلی قالت قال علی کنت رجلا نوما وکنت اذا صلیت المغرب وعلی ثیابی نمت ثم قال یحیی بن سعید فانام قبل العشاء فسألت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن ذلک فرخص لی اخرجہ احمد وعن ابی

قتادة قال ان رسول الله صلی الله علیه وسلم خرج لیلة فاذا هو بابی بکر یصلی و هو یخفض من صوته ومر بعمر
و هو یصلی رافعا صوته قال فلما اجتمعا عند النبی صلی الله علیه وسلم قال یا ابا بکر مررت بک وانت
تصلی تخفض من صوتک قال قد اسمعت من ناجیت یا رسول الله وقال لعمر مررت بک وانت
تصلی رافعا صوتک فقال یا رسول الله اوقظ الوسنان واطرد الشیطان فقال النبی صلی الله علیه
وسلم یا ابا بکر ارفع من صوتک شیئا وقال لعمر اخفض من صوتک شیئا اخرجه ابو داود وروی الترمذی
نحوه واگر این قائل ترک ایشان نوافل زایده را در وقت خلافت خویش دست آویز نموده است
سفسطه صرف است زیراکه جهاد و قیام بامور مسلمین یکی از طاعات عظیمه است بسیار است که این طاعات
فاضل باشند بکثیری از طاعات غیر متعدیه و در نهایت عبد را اجر طاعاتی که بسبب این اشتغال آنرا
نتوانست کرد مینویسند چنانکه در حدیث صحیح آمده است قوله واحلمهم واشرهم خلقا واطلقهم وجها فی
المواقف حتی نسب الی الدعابة باید دانست که حسن خلق و طلاقت وجه نه همین مزاح است فقط
بلکه مرتبه هر کسی شناختن است کلمه مرتضویه لا احسن الا رضیف الجناول داخطب السکة العشرة
واضرطه عند ذکر ابی هریرة با کلمه فاروق لولا فلان لهلک عمر باید سنجید و معامله که حضرت مرتضی
در باب عقیل مرعی داشت و عقیل بان سبب از وی جدا شده بشام رفت با خلق حضرت مصطفی
صلی الله علیه وسلم که عباس را بمال کثیر تالیف فرمودند باید سنجید و بتحقیق طلاقت وجه را با خلافت
ربطی نیست الا بالعرض و آن آنست که این طلاقت سبب تالیف قلوب و ترک اختلاف بر
خلیفه می شود و تالیف و ترک اختلاف سبب امن عام و اطمینان مسلمین میگردد و چون این
مطالب از دست شیخین خوبتر از حضرت مرتضی متحقق شد طلاقت وجه را کجا گنجایش مباحثه است
لا عبرة بالمظنة بعد حصول المئنة و بعد ازین همه رجحان مرتضی در اصل طلاقت که خالی از دعابت
باشد غیر مسلم است عن ابن عباس قال قدم عیینة بن حصن بن حذیفة فنزل علی ابن اخیه الحر بن
قیس وکان من النفر الذین یدنیهم عمر وکان القراء اصحاب مجالس عمر ومشاورته کهولا کانوا
او شبانا فقال عیینة لابن اخیه یا ابن اخی لک وجه عند هذا الامیر فاستاذن لی علیه قال سأستاذن

لک علیہ قال ابن عباس فاستاذن الحر لعیینۃ فاذن لہ عمر فلما دخل علیہ قال یا ابن الخطاب فواللہ
ما تعطینا الجزل ولا تحکم بیننا بالعدل فغضب عمر حتی ہم ان یوقع بہ فقال الحر یا امیر المومنین ان اللہ
عزوجل قال لنبیہ خذ العفو وامر بالعرف واعرض عن الجاہلین وان ہذا من الجاہلین فواللہ
ما جاوزہا عمر حین تلاہا علیہ وکان وقافا عند کتاب اللہ اخرجہ البخاری ودر نامہ خود ابو عبیدۃ
ومعاذ بن جبل نوشت وکتبتما بنصیحۃ تعظانی بالبدان انزل کتابکما سوی المنزل الذی نزل من
قلوبکما وانکما کتبتما بہ وقد صدقتما فلا تدعا الکتاب الی فانہ لا غنی عنکما والسلام علیکما وعن حذیفۃ
قال دخلت علی عمر وہو قاعد علی جذع فی دارہ وہو یحدث نفسہ فدنوت منہ فقلت ما الذی یہمک
واللہ لو راینا منک امرا ننکرہ لقومناک قال اللہ الذی لا الہ الا ہو لو رایتم منی امرا تنکرونہ لقومتموہ
فقلت اللہ الذی لا الہ الا ہو لو راینا منک امرا ننکرہ لقومناک قال ففرح بذلک فرحا شدیدا وقال
الحمد للہ الذی جعل فیکم اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم من الذی اذا رای امرا منکرا ینکرہ قومنی اخرجہ
ابن ابی شیبۃ وفی آیۃ والذین اتبعوہم باحسان قال ابی بن کعب اللہ لقد انزلہا اللہ علی جبرئیل
وانزلہا جبرئیل علی محمد فلم یستامر فیہا الخطاب لانہ فخرج عمر وہو یقول اللہ اکبر اللہ اکبر اخرجہ الحاکم
وکلمہ لولا فلان لہلک عمر در حق چندین صحابہ صحیح شدہ و آن غایت است در طاقت وجہ عن زیاد
قال جاء رجل الی علی بن ابی طالب فسالہ عن الوضوء فقال ابدا بالیمین او بالشمال فاضرط علی
بہ ثم دعا بماء فبدا بالشمال قبل الیمین اخرجہ الدارقطنی وعن زیاد بن عبد اللہ النخعی قال کنا جلوسا
مع علی فی المسجد الاعظم والکوفۃ یومئذ بہا خصاص فجاءہ المؤذن فقال الصلوۃ یا امیر المومنین العصر
فقال اجلس فجلس ثم عاد فقال ذلک فقال علی ہذا الکلب یعلمنا بالسنۃ اخرجہ الدارقطنی قولہ
واقدمہم ایمانا باید دانست کہ اہل تاریخ مختلف اند کہ حضرت صدیق اول ایشان ہست باعتبار ایمان
یا مرتضی بعد از آنکہ اتفاق دارند بر آنکہ خدیجہ رضی اللہ عنہا مقدم تر ہست بر ہمہ ایشان قال ابن
اسحق آمنت بہ خدیجہ بنت خویلد وصدقت بما جاءہ ووازرتہ علی امرہ وکانت اول من آمن
باللہ عزوجل وبرسولہ وصدقت بما جاءہ فخفف اللہ بذلک عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا

بکر بهد من رد علیه وکذب له فجیر نه ذلک لا فبح الله عنه بها اذا رجع الیها تلیه وتخفف علیه وتصدقه وتهدون علیه امر الناس رحمها الله ذکره فی السیرة پس اگر نفس اقدمیت مؤثر باشد در فضیلت خدیجه وزید افضل صحابه باشند بلکه بحقیقت اقدمیت مؤثر است در افضلیت بالعرض بسبب آنکه داعی است قوم را بایمان وانمیعنی جز باحرار بالغین که با آلف قوم ومحبب ایشان باشند متصور نمیگردد وحضرت مرتضی در وقت ایمان صغیر بود وبسبب خوف پدر خود اظهار ایمان نمیکرد پس اقدمیت در ایمان باعتبار تحمل اعبا دعوت فضیلتی است که بحضرت صدیق خاص شد هر چند نفس اقدمیت نسبت بدیگران باشد قوله وافصحهم لسانا باید دانست که اتصاف مرتضی بکمال فصاحت ورجحان او بر بسیاری از صحابه اشهر است از آنکه بمزید بیان احتیاج داشته باشد لیکن رجحان او به نسبت شیخین غیر مسلم است زیراکه خطب شیخین که حفاظ صحابه مثل عبد الله بن عباس نقل کرده اند در غایت فصاحت است وانشد ابن اسحق لابی بکر قصائد بلیغة منها قصیدة مطلعها امن طیف سلمی بالبطاح الدمائث ٭ ارقت وامر فی العشیرة حادث ٭ وآن در ذروه علیا است از بلاغت وبعد ازینهمه باید دانست که فصاحت لسان باعتبار ذات خود با خلافت نبوت ربطی ندارد والا شعرا گوی مسابقت از علما واولیا ربوده اند بلکه اینجا مطلوب بالعرض بسبب آنکه خلافت نبوت موقوف است بر اظهار علوم حقه وآن بفصاحت بوجه اتم متحقق میگردد وواقع آنست که هر معضله که پیش آمد در زمان شیخین شیخین آنرا بروجهی تقریر کردند که مخالفت ومنازعت برخاست ومخالفان ومنازعان را طاقت دم زدن نماند منصف را باید تامل کرد که فاروق در تقریر مطالب خود خصوصاً قضیه مرتضی وعباس را بچه نوع باقصی مراتب بلاغت ادا نمود ودر قضیه وقف ارض شام وعراق بچه آئین داد بیان داد بخلاف مرتضی که در ایام او معضلات بسیار پیش آمدند ویکی ازان معضلات حل نشد تا حال فقیر را معلوم نیست که صحابی از اجتهاد خود بحسن تقریر مرتضی رجوع کرده باشد قوله واسدهم رایا باید دانست که در سداد رای مرتضی خصوصاً بحسب سرعت انتقال در

استنباط مسائل فقهیه از باب قضایا بحتی نیست چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود اقضاکم علی
وفاروق چون تعداد ماترضی به میکرد میگفت اقضانا علی اما درحل وعقد امور خلافت رجحان
مرتضی باعتبار این خصلت بر شیخین غیر مسلم است زیرا که صدیق در وقت ارتداد عرب تدبیرها
اندیشید وهمه مثمر فوائد خویش گشتند وفاروق در فتح قادسیه ویرموک وبناء بصره وکوفه وصلح
بخاطر بست وهمه آنها مثمر خیرات بسیار ومنافع بیشمار گشتند بخلاف حضرت مرتضی که در ایام
خلافت خود هر تدبیری که اندیشید منعکس گشت ومثمر خلاف مطلوب شد واهل رأی در
هر حادثه مشوره دادند ومشوره ایشان پیش مرتضی درجه پذیرائی نیافت ابن عباس اینهمه
ماجرا را اجمالا تقریر کرد قال کان والله قد ملئ علما وحلما من رجل غرة سابقة وقرابة فقلما
اشرف علی شیء من الدنیا الا فاته اخرجه ابو عمر وامام حسن مجتبی رضی الله عنه تفصیلا عن طارق
ابن شهاب قال جاء نا قتل عثمان فذکر القصة حتی اذا کنت بالربذة اذا علی بها فصلی بهم العصر
فلما سلم اسند ظهره فی مسجدها واستقبل القوم قال فقام الیه الحسن بن علی یکلمه وهو یبکی قال
فقال له علی تکلم ولا تحن حنین الجاریة قال امرتک حین حصر الناس هذا الرجل ان تاتی مکة
فتقیم بها فعصیتنی ثم امرتک حین قتل ان تلزم بیتک حتی ترجع الی العرب عوازب احلامها
فلو کنت فی جحر ضب لضربوا الیک اباط الابل حتی یستخرجوک من جحرک فعصیتنی وانا انشدک
بالله ان تاتی العراق فتقتل بحال مضیعة قال فقال علی اما قولک اتی مکة فلم اکن بالرجل الذی
تستحل بی مکة واما قولک قتل الناس عثمان فما ذنبی ان کان الناس قتلوه الحدیث اخرجه
ابن ابی شیبه پس سداد رای نتوان شناخت الا بآنکه هر تدبیری که اندیشد مثمر برکات گردد
یا چون تزاحم واقع شود درآراء دوی رای زند خارج مصدق رای او گردد وانمعنی در شیخین بوجه
اتم ظهور نمود بخلاف مرتضی رضی الله عنه قوله واکثرهم حرصا علی اقامة الحدود باید دانست که
شک نیست در آنکه حضرت مرتضی وشیخین همه حرص داشتند بر اقامت حدود ومداهنت
در آن نمیکردند لیکن درینجا سخنی باقیست وآن آنست که حرص بر اقامت حدود دو قسم

می باشد یکی آنکه با وجود کثرت رغبت اگر مسئله مختلف فیها است در اقامت حدود تأنی نماید تا آنکه
اجماع متحقق شود و اختلاف متلاشی گردد و حق از باطل امتیاز یابد و گواهی علی وجهها مثبت
گردد و این تأنی عین حق است زیرا که غرض از اقامت حدود نیست مگر امتثال امر الهی و طلب
امر تا امتثال او کرده شود طریق اوست بلکه استعجال درینصورت مذموم است و همچنین تأنی
نمودن تا آنکه قوم را بر اقامت آن تالیف کند تا نزاع از میان ایشان برخیزد و فتنه ثوران
نکند و نفس محدود و نفوس عشیره او جمیعت برنخیزند و این سنت آنحضرت است صلی الله
علیه وسلم لهذا در قصه افک فرمود من یعذرنی من رجل اذانی فی اهلی و در حدیث آمده است
که اگر سارق در دار الحرب سرقه کند در آن محل قطع ید نباید کرد قسم دوم آنکه آدمی مثل مغلوب
و سکران باشد و درین چیز با فکر نکند غالب بر شیخین طریقه اولی بود چنانکه قصه فیروز دیلمی
بران دلالت میکند و عمر بن عبد العزیز بآن اشارت لطیفه کرده است عن نافع قال قال
عبد الملک ابن عمر لعمر بن عبد العزیز یا امیر المومنین ما یمنعک ان تقضی الذی ترید فوالذی
نفسی بیده ما ابالی لو غلت بی و بک فیه القدور قال وحق هذا منک یا بنی قال نعم والله
قال الحمد لله الذی جعل لی من ذریتی من یعیننی علی امری یا بنی لو هدیت الناس بالذی
تقول لم آمن ان ینکروها فاذا انکروها لم اجد بداً من السیف ولا خیر فی خیر لا یاتی الا بالسیف
یا بنی انی اروض الناس ریاضة الصعب فان یطل لی عمر فانی ارجو ان ینفذ الله لی مشیتی
وان تعد علی منیتی فقد علم الله الذی ارید اخرجه ابن ابی شیبة و ان اوفق است بسیاست و اقرب
است بسنت حضرت مرتضی وجه ثانی را اختیار میفرمود لهذا با مغیره بن شعبه گفت در وقت
خوف اختلاف و تهیأ فتنه اگر بر دوست یابم رجم کنم و او در همان شب بگریخت و با اهل شام
پیوست و شد آنچه شد و همچنین است قصه عبد الله بن عمر با وجود آنکه در قصاص ذی
النورین توقف فرمود بلکه همین استعجاب است که باعث عدم انتظام امر خلافت او شد
و بالجمله غالب بر حضرت مرتضی طریقه اولیا و سکر و غلبه بود و غالب بر شیخین طریقه صحو

دنانی و دور بینی و این را حضرت ابن عباس واضح تر بیان نمود حیث قال کان عمر یعدی
من بعید و کان شدید الحذر و کان علی لا یقصد شیئا الا ان ظن انه سیفعله فما فعله قوله احفظهم
لکتاب الله باید دانست که حفظ کتاب الله فضیلتی است موجود در شیخین و ذی النورین و مرتضی
و عبد الله بن مسعود و ابی بن کعب همه ایشان و افضلیت مرتضی در ان مسلم نیست قطع نظر
از تفصیل اخبار و سیر ایشان اینقدر خود متیقن است که صدیق دو نیم سال بعد آنحضرت صلی الله
علیه وسلم اقامت جمعه و جماعات نمود و فاروق ده سال کسری زیاده در جمعه و جماعات
امامت نمود و معلوم است که ایشان قراءات طویله میخواندند عن هشام بن عروة عن ابیه
ان ابا بکر الصدیق صلی الصبح فقرأ فیها سورة البقرة فی الرکعتین کلیتهما اخرجه مالک و عن هشام
بن عروة عن ابیه انه سمع عبد الله بن عامر بن ربیعة یقول صلینا وراء عمر بن الخطاب الصبح
فقرأ فیها بسورة یوسف و سورة الحج قراءة بطیئة قال فقلت والله اذا لقد کان یقوم حین یطلع
الفجر فقال اجل اخرجه مالک و مرتضی و ابی بن کعب و عبد الله بن مسعود لا محاله همه اقتدا میکردند
و با وجود اینهمه معلوم نیست که کسی گاهی انگشت اعتراض در قراءت قرآن بر شیخین نهاده باشد و هیچ شاهد بر حفظ حافظ بهتر
ازان متصور نیست که مدتی دراز در محضر حفاظ تلاوت کرده باشند و ایشان هیچ اعتراض بر تلاوت او نکنند بلکه بقرائن چنان
معلوم میشود که حضرت مرتضی استمداد از شیخین در حفظ کتاب الله نموده است ازانجهت که مدتها دراز در جمعه
و جماعات قراءت طویله ایشان میشنید و آنچه از آنحضرت صلی الله علیه وسلم شنیده بود مثبت تر
و متحقق تر میگشت چنانکه قاری چون خلف قاری دیگر مدتی نماز گذارد طریق ادا و حفظ
آیات محکم تر می شود چنانچه هر قاری بر خود تجربه کرده باشد و این تثبت و تحقق نیز حقی دارد
هر چند فرود تر باشد از حق اول قوله والاخبار بالغیب و استجابة دعائه و ظهور المعجزات منه
باید دانست که خوارق عادات از شیخین و مرتضی همه ایشان منقول است لیکن نکته خفی
باقی است و آن آنست که کرامات شیخین بما رسیده اند بطریق نقل صحیح بخلاف کرامات مرتضی
ازانجمله حدیث زیادت طعام که در صحیح بخاری موجود است و ازانجمله قول عبد الله بن عمر که فاروق

چیزی را نمی‌گفت اظنه کذا الا همچنان هست بخاری آنرا روایت کرده و از آنجمله قصهٔ یا ساریة الجبل
که بطرق متعدده روایت کرده شده است که قریب بدرجهٔ صحیح است از آنجمله قصهٔ دعای فاروق بموت
خود وقت رجوع از حج که در مؤطا مذکور است بسند صحیح و از آنجمله خبر دادن او بموت خویش از موت
بدو سه روز و آن قصه بطرق متعدده در مسند احمد مذکور است و نزدیک بصحت است و از آنجمله
خواب دیدن صدیق در ابتدای ایمان و در وقت موت خود که بسند غریب مذکور است و از آنجمله
قصهٔ نیل که بسند غریب لا باس به مذکور است الی غیر ذلک مما یرویه حفاظ الحدیث باسانیدهم
و ثانیهم بعد ازان است که مقام صحابه مقتضی ظهور کرامات نبود چنانکه شیخ الشیوخ رمزی ازان
سر داده و بعد ازانکه نزدیک اهل کشف و وجدان مقرر شده که مقام خلافت مقتضی قلت ظهور
کرامات است چنانکه صاحب فصوص بآن اشاره کرده است در قصهٔ حضرت سلیمان علیه السلام
فکیف که این هر دو مانع بهم آمده باشند قوله واختصاصه بالقرابة باید دانست که رجحان حضرت
مرتضی در قرابت آنحضرت صلی الله علیه وسلم امر ظاهر است هرچند اصل قرابت قرشیه حضرات
در شیخین هم یافته شد اما ملازمت او با فضیلتی که ما را بآن کار هست غیر بیّن است و گاهی
تکلف کرده می‌شود برای اثبات ملازمت نقلاً و عقلاً اما نقل پس خدای تعالی میفرماید و اولوا
الارحام بعضهم اولی ببعض فی کتاب الله و آن عام است در خلافت و غیر آن و اما عقل پس
عقلای هر طبقه متفق اند برانکه بعد مردن بادشاهی بادشاه نمیگردانند الا کسی را که از اهل بیت
او باشد اتفاق طوائف اکاسره فارس و قیاصرهٔ روم و خواقین ترک و تبابعهٔ یمن و غیر ایشان
برین امر واقع نشده است الا بجهت مصالح مهمه که بدون این رسم فوت میشود و مانند آنکه
انقیاد مردمان اهل بیت بادشاه اول را اسهل است از انقیاد ایشان غیر اهل بیت او را
و مانند آنکه اهل بیت بادشاه اول اعرف اند بطریق سیاست از غیر خویش و این سفسطه
صرف و باطل محض است از جهت آنکه این آیت نازل شده است در میراث مال باتفاق
امت و در قضا و امام جماعت بودن و مثل آن نازل نیست باتفاق امت و در خلافت

نیز نازل نیست قطعا وانا اجماع بر خلاف آن منعقد نمیشد و عادت قاضیه است بانکه مستحق خلافت باینمعنی در هر زمانی بان تمسک میکرد و لیس فلیس و علی التسلیم احق بان عباس بود نه مرتضی زیرا که در ولایت ذوالارحام بطریق ارث و ولا موالی عباس حاجب بود مرتضی را و ولایتی دیگر در شرع معهود نیست و اتفاق طوائف کفار را درین معرض آوردن طرفه بلعجی دارد بلکه این اتفاق مثل اتفاق انسانست بر بسط ید بر بیت المال بغیر اذن شرع بلکه توریث نیز خاص است بران که احق بملک کسی است که قابلیت آن دارد و از بنی اسرائیل باشد و وراثت دران جاری نیست بلکه اگر ایشان از دیده حق شناس میبود قیاس میکردند خلافت نبوت را بر نبوت پس چنانکه خداتعالی نبوت را در بنی اسرائیل نهاد و آن شائع بود در جمیع اسباط بنی اسرائیل بعد حضرت موسیٰ پیغامبر یوشع شدند فرزندان حضرت هارون و نه از سبط لاوی بعد از ان حضرت داود از سبط یهودا پیدا شدند نه از سبط لاوی و علی هذا القیاس پس همچنین در شریعت ما خلافت حق قریش شد و آن شائع است در بطون قریش هر که از ان میان بصفات تسعه متصف شد حقیق خلافت است و تحقق خلافت بالفعل موقوف است بر اجماع یا وصیت یا تسلط کما بین فی موضعه و چون مصالح در شیخین لوجه اتم یافته شد آن منطق را کجا گنجائش اعتبار ماند قوله والاخوة باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت صدیق را فرموده اند و لکنه اخی و صاحبی و در حق فاروق فرموده اند یا اخی اشرکنا فی دعائک اما عقد مواخاة بحضرت مرتضی خاص است و آنرا با بحث ما ربط نیست حالا تامل باید کرد که کدام مصلحت مقتضی تعین هر دو دو شخص شده است در عقد مواخات پس آنچه متبادر است بذهن بسبب تتبع قرائن حال آنست که عرب مالوف بودند بصله ارحام و اقارب یکدیگر را تعهد میکردند در حال مرض و در حال سفر و مانند آن و چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اصحاب هجرت کردند و رشته تواصل ارحام از هم گسست آنحضرت صلی الله علیه وسلم عقد مواخات را بجای آن ارحام نصب فرمودند تا بآن مواخات یکی تعهد دیگری نماید در مرض و در حال

معہ حدیث بعد بر ...
در

غیبت ورفق یکی با دیگری مانند رفق برادر حقیقی با برادر خود پس آن مواخات را مبنی ساخت بر سهو
رفق وتعهد نه بر کفاءة ونظیر بودن در فضل وعلم ومانند آن لهذا در یک مواخات بعض انصار را
با قریش مواخاة داد ودر یک مواخات بعض موالی را با صریح عرب وفاضل ومفضول را چنانکه
از تفحص دفتر مواخات از سیرت ابن اسحق وغیر آن معلوم میشود زیراکه بسا است که در معاشرت
طبیعت دو کس از موالی وعرب موافقت کند نه طبیعت دو کس از عرب وبسیار است که دو همتا
متضادتین در فضل با هم ارفق باشند از نظیرین در فضل که خانه های ایشان متباعد باشد وعلی
هذا القیاس پس مواخاة دلیل ارفقیه است در بعض وجوه لا غیر ومتهذا قصه مواخاة مشعر بر آن
است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم باعتبار حاجت خود هیچکس را برادر خود نساخت زیراکه آنحضرت
را صلی الله علیه وسلم رفقا وخدم بسیار بودند از مهاجرین وانصار وچون رقت وبکائی در حضرت
مرتضی مشاهده فرمود بجهت حاجت او واز التشریف اخوت داد واین شبیه بآن است که چون
اختلاف کلمه بنی النجار دید وتعیین یکی از ایشان مناسب نبود خود نقیب ایشان شد لحاجتهم
الیه لا لحاجته الیهم عن ابن عمر قال آخی رسول الله صلی الله علیه وسلم بین اصحابه فجاء علی تدمع عیناه
فقال آخیت بین اصحابک ولم تواخ بینی وبین احد فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم انت اخی
فی الدنیا والآخرة اخرجه الترمذی قال ابن اسحق حدثنی عاصم بن عمر بن قتادة الانصاری انه
لما مات ابو امامة اسعد بن زرارة اجتمعت بنو النجار الی رسول الله صلی الله علیه وسلم وکان ابو
امامة نقیبهم فقالوا له یا رسول الله ان هذا قد کان منا حیث قد علمت فاجعل منا رجلا مکانه
یقیم من امرنا ما کان یقیم فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم لهم انتم اخوالی وانا بما فیکم وانا نقیبکم
وکره رسول الله صلی الله علیه وسلم ان یخص بها بعضهم دون بعض فکان من فضل بنی النجار الذی
یعدون علی قومهم ان کان رسول الله صلی الله علیه وسلم نقیبهم ذکره فی السیرة قوله لوجوب المحبة
اشاره میکند بآیة لا اسألکم اجرا الا المودة فی القربی وحدیث حب علی آیة الایمان وبغض علی
آیة النفاق وحدیث انا حرب لمن حاربکم وسلم لمن سالمکم باید دانست که محبت اهل بیت آنحضرت

صلی الله علیه وسلم و تعظیم و توقیر ایشان همچنین تعظیم و توقیر ازواج آنحضرت صلی الله علیه وسلم یکی از واجبات
اسلام است و درینجا اختلافی نیست در آنکه موثر درینجا ہاشمیت است یا زوجیت یا از اہل بیت آنحضرت بودن عرفا ہر چند ہمت تنہا
نباشد مانند اسامه مخصوص حضرت عمر و لهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم از ایذاء حضرت عباس منع فرموده اند باکرام او
امر کرده عن عبد المطلب بن ربیعة ان العباس دخل علی رسول الله صلی الله علیه وسلم مغضبا و انا عنده فقال ما اغضبک
قال یا رسول الله ما لنا ولقریش اذا تلاقوا بینهم تلاقوا بوجوه مبشرة واذا لقونا لقونا بغیر ذلک
فغضب رسول الله صلی الله علیه وسلم حتی احمر وجهه ثم قال والذی نفسی بیده لا یدخل قلب رجل
الایمان حتی یحبکم لله ولرسوله ثم قال ایها الناس من آذی عمی فقد آذانی فانما عم الرجل صنو ابیه
و در حدیث او ما شعرت یا ابن الخطاب ان عم الرجل صنو ابیه در بخاری مذکور است
و در باب حضرت عائشه صدیقه آیات نازل شد و ایذاء او و توقف در تبریه او که موجب ایذاء
آنحضرت صلی الله علیه وسلم میشد تا کجا ها رسانید قال الله تعالی ولولا فضل الله علیکم ورحمته لمسکم
فیما افضتم فیه عذاب عظیم اذ تلقونه بالسنتکم وتقولون بافواهکم ما لیس لکم به علم وتحسبونه هینا وهو
عند الله عظیم ولولا اذ سمعتموه قلتم ما یکون لنا ان نتکلم بهذا سبحانک هذا بهتان عظیم و حضرت شیخین
موالی آنحضرت را صلی الله علیه وسلم مثل ام ایمن و اسامه توقیر زائد از وصف میکردند عن عمر انه
فرض لاسامة فی ثلاثة آلاف وخمسمائة وفرض لعبد الله بن عمر فی ثلثة آلاف فقال عبد الله
بن عمر لابیه فضلت اسامة علی فوالله ما سبقنی الی مشهد قال لان زیدا کان احب الی رسول الله
صلی الله علیه وسلم من ابیک وکان اسامة احب الی رسول الله صلی الله علیه وسلم منک فآثرت
حب رسول الله صلی الله علیه وسلم علی حبی اخرجه الترمذی و این معنی موجب فضیلتی در نفس الامر
نمی باشد فکیف افضلیت باعتبار تشبه بانبیاء و چنانکه محبت اہل بیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
بابی است از ابواب شرع محبت شیخین و سائر اہل سوابق و اہل فضل نیز بابی است از ابواب
شرع کما ورد هل انتم تارکو لی صاحبی وقال اقتدوا بالذین من بعدی و این معنی بدو وجه معلل
میگردد تعظیم اہل سوابق از مهاجرین و انصار و بر همین قاعده مخرج است حدیث انس

ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال آیۃ الایمان حب الانصار وآیۃ النفاق بغض الانصار متفق علیہ
وعن البراء قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول للانصار لا یحبہم الا مومن ولا یبغضہم
الا منافق فمن احبہم احبہ اللہ ومن ابغضہم ابغضہ اللہ متفق علیہ وعن عبد اللہ بن مغفل قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہ اللہ فی اصحابی اللہ اللہ فی اصحابی لا تتخذوہم غرضا من بعدی (نشانہ تیر ملامت)
فمن احبہم فبحبی احبہم ومن ابغضہم فببغضی ابغضہم ومن آذاہم فقد آذانی ومن آذانی فقد آذی اللہ
ومن آذی اللہ فیوشک ان یاخذہ اخرجہ الترمذی و تعظیم حملۂ علم و تشبیہ بانبیا از جہت صفات
نبوت مثل شیخین وابن مسعود و علما راست و شواہد اینمعنی بسیار است معہذا علما در آیہ لا اسئلکم
علیہ اجرا الا المودۃ فی القربی مختلف اند عن طاوس عن ابن عباس رضی اللہ عنہما انہ سئل عن
قولہ الا المودۃ فی القربی فقال سعید بن جبیر قربی آل محمد فقال ابن عباس عجلت ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم لم یکن بطن من قریش الا کان لہ فیہم قرابۃ فقال الا ان تصلوا ما بینی وبینکم من القرابۃ
اخرجہ البخاری و گویا سبب تخصیص مرتضی درین احادیث باین کلمات مبارکات باوجود اشتراک
جمیع اہل بیت دران آنست کہ مرتضی شدید بود در امر الہی و اورا باشہد مدارات نمی آمیخت و در
باب تسری در قصۂ یمین قیل وقالی بمیان آمدہ بود پس حکمت شرع تقاضا نمود کہ بمزید اہتمام
حال اورا مخصوص گردانند چنانکہ در تخصیص صلوۃ فجر و عشا بمزید اہتمام و اہمال آنرا علامت
نفاق مقرر نمودن گفتہ اند واللہ اعلم بالصواب قولہ والنصرۃ عطف است بر وجوب چنانکہ
تقریر کتاب اربعین امام رازی کہ شبہات طوسی از ہمانجا منقول است دلالت میکند و آن
اشارہ است بنزول آیہ وان تظاہرا علیہ فان اللہ ہو مولاہ وجبریل وصالح المومنین
در باب مرتضی باید دانست کہ نزول این آیہ در شان مرتضی ممنوع است بلکہ در شان شیخین
نازل شدہ است و اینمعنی بنقل مستفیض از جمعی از فضلاء صحابہ صحیح شدہ و سیاق آیہ نیز برین
دلالت میکند چنانکہ واحدی بان اشارہ نمودہ است و نزول آن در باب مرتضی بنقل صحیح
ثابت نشدہ عن ابی امامۃ انہ قال فی قولہ تعالی فان اللہ ہو مولاہ وجبریل وصالح المومنین

ابوبکر و عمر اخرجه الحاکم و شواهد آن در اول مبحث ذکر کردیم قال الواحدی قال عطاء عن ابن عباس
یرید ابابکر و عمر و قال ابن عباس قال حدثنی عمر قال لما اعتزل نبی الله صلی الله علیه وسلم نساءه
دخلت علیه و انا اری فی وجهه الغضب فقلت یا رسول الله ما یشق علیک من شأن النساء
فان کنت طلقتهن فان الله معک و ملائکته و جبرئیل و میکائیل و انا و ابوبکر و المؤمنون معک
و قلما تکلمت و احمد الله بکلام الا رجوت ان یکون الله یصدق قولی الذی اقول و نزلت هذه الآیة
و ان تظاهرا علیه فان الله هو مولاه و جبرئیل و صالح المؤمنین و الملائکة بعد ذلک ظهیر و اخرج ابو نعیم
عن عبد الله بن مسعود عن النبی صلی الله علیه وسلم فی قوله و صالح المؤمنین قال صالح المؤمنین ابوبکر
و عمر قال الواحدی معنی الآیة ان تعاونتما علی ایذاء النبی صلی الله علیه وسلم فان ابویکما لا یوافقانکما
و لا یظاهران معکما فانهما ولیا رسول الله صلی الله علیه وسلم و علی التنزل اگر اثری ازین باب
ثابت شود تحقیق آنست که صالح المؤمنین جنس است هر که از صالح مؤمنین باشد دران جنس
داخل است اگر جمعی شیخین را ذکر کرده باشند و جمعی مرتضی را اشکال بهم نمیرسد زیرا که غرض ازین
هر دو تفسیر و تصویر صورة صالح است نه حصر در همه ایشان رضوان الله علیهم در صالح المؤمنین
داخل اند بغیر شک و در نصرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بذل کننده اموال و مهج بودند جزاهم
الله خیرا قوله و مساواة الانبیاء باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در احادیث بسیار تشبیه نو،
داده اند صحابه را با انبیاء و مسقط ایشان درین تشبیه وجود وصفی است از اوصاف مختص آن پیغامبر است
چنانکه ابوذر را با حضرت عیسی تشبیه داده اند در زهد حضرت صدیق را بحضرت عیسی در رفق با
خود و حضرت فاروق را بحضرت نوح در تشدید بر است خود و ابوموسی را بحضرت داود بحسن صوت
عن عبد الله بن مسعود فی قصة مشاورة النبی صلی الله علیه وسلم مع ابی بکر و عمر فی اساری بدر
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما تقولون فی هؤلاء ان مثل هؤلاء کمثل اخوة لهم کانوا من
قبلهم قال نوح رب لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا و قال موسی ربنا اطمس علی اموالهم و
اشدد علی قلوبهم الآیة و قال ابراهیم رب انهن اضللن کثیرا من الناس فمن تبعنی فانه منی و من

عصانی فانک غفور رحیم وقال عیسی ان تعذبهم فانهم عبادک وان تغفر لهم فانک انت العزیز الحکیم اخرجه الحاکم وعن
ابی موسی ان النبی صلی الله علیه وسلم قال له یا ابا موسی لقد اعطیت مزمارا من مزامیر آل داود متفق علیه وعن ابی ذر قال قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم ما اظلت الخضراء ولا اقلت الغبراء من ذی لهجة اصدق ولا اوفی من ابی ذر شبه عیسی بن مریم یعنی الزهد
شبه سایه افگند آسمان، شبه برداشت زمین
اخرجه الترمذی وفی الاستیعاب یروی عن النبی صلی الله علیه وسلم انه قال ابوذر فی امتی شبیه عیسی بن مریم فی زهده وورعه ومن
سره ان ینظر الی تواضع عیسی بن مریم فلینظر الی ابی ذر اخرجه ابو عمر باز فرود تر آمدند و تشبیه دادند
قاری قرآن را به نبی و بسیاری از احادیث دلالت میکند بر مضمون علماء امتی کانبیاء بنی
اسرائیل پس تشبیه بانبیاء دلالت میکند بر وجود فضیلتی و اینمعنی مشترک است در بسیاری
از صحابه نه بر افضلیتی که ما در صدد بیان آنیم قوله وخبر الطیر عن انس قال کان عند النبی صلی الله
علیه وسلم طیر فقال اللهم ائتنی باحب خلقک الیک یاکل معی هذا الطیر فجاء علی فاکل معه اخرجه الترمذی
باید دانست که در باب شیخین نیز مثل این فضائل وارد شده تجلی الله تعالی لابی بکر خاصة
وللناس عامة ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر و نیز باید دانست که لفظ احب در حق
بسیاری از صحابه واقع شده است قطع معارضه بیکی از سه وجه میتوان شد یا این است که گوییم
حب بچند نوع میباشد حب مرد نساء خود را و گاهی احب خوانند و این حب اراده کنند و حب مرد
اولاد و اقارب خود را و حب مرد یتیم را و حب مرد شیخ خود را و حب مرد مشارک خود را در فضل
وجهی که در احادیث آمده بتامل و فکر میتوان بر یکی ازین معانی فرود آورد چنانکه عائشه صدیقه
گفت کان ابوبکر احب الناس الی رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم عمر بعد ازان خود عائشه صدیقه
گفت لو استخلف رسول الله صلی الله علیه وسلم لاستخلف ابابکر ثم عمر بعد ازان خود گفت عن جمیع
بن عمیر قال دخلت مع عمتی علی عائشة فسألت ای الناس کان احب الی رسول الله صلی الله
علیه وسلم قالت فاطمة فقیل من الرجال قالت زوجها اخرجه الترمذی پس دانسته شد که مراد از
احبیته در حدیث اول حب تشبه در فضائل است که مناط استخلاف میشود و در حدیث ثانی
حب اولاد و اقارب یا آنست که گوییم حب متعلق میشود بصفات محموده که بسبب آن

نزدیک خداتعالی و رسول او محبوب و مرضی گردد و هر صفت از مقامی است از رضا و حب پس
جائز است که یکی احب باشد بصفتی مثل صفت پهلوانی و مبارزت اعدا و دیگر احب باشد بصفت
دیگر مثل حل و عقد خلافت یا آنیست که احب بمعنی من الاحب باشد پس حسنی از محبوبین
برجحان بر سائر محبوبین موصوف باشند و احب بلفظی است که بازای هر فردی از ین صفت
میتوان اطلاق کرد قوله والمنزلة اشاره میکند بقصه تبوک عن سعد بن ابی وقاص قال قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم لعلی انت منی بمنزلة هارون من موسی الا انه لا نبی بعدی باید
دانست که مدلول این حدیث نیست الا استخلاف مرتضی بر مدینه در غزوه تبوک و تشبیه
دادن این استخلاف باستخلاف موسی هارون را در وقت سفر خود بجانب طور و معنی بعدی
اینجا غیری است چنانکه در آیه فمن یهدیه من بعد الله گفته اند نه بعدیه زمانی زیرا که حضرت هارون
بعد حضرت موسی باقی نماندند تا انشاء البعدیة زمانیه ثابت بود و از حضرت مرتضی آنرا استثنا
کنند پس حاصل انیست که حضرت موسی در ایام غیبت خود حضرت هارون را خلیفه ساخته بودند
و حضرت هارون از اهل بیت حضرت موسی بودند و جامع بودند در نیابت نبوت و اصالت
در نبوت و حضرت مرتضی مثل حضرت هارون است در بودن از اهل بیت پیغامبر و نیابت
نبوت بحسب احکام متعلقه بحکومت مدینه نه در اصالت نبوت پس از ین حدیث فضیلت
مرتضی مفهوم شد از جهت حاکم ساختن بر مدینه و استحقاق او حکومت را و تشبه به پیغامبری
نه افضلیت بر شیخین و چنان معلوم میشود که حضرت مرتضی اعانت آنحضرت را صلی الله علیه وسلم
در شجاعت پهلوانی و مبارزت اعدا محصور دانسته بود و باعانتی که در نیابت میباشد اعتنا
نمیکرد آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مربی ظاهر و باطن است قصد فرمود که راهی نماید باعانت
نیابت و شان آنرا در چشم مرتضی بس مفخم گرداند پس ارشاد فرمود که این همان منصب است
که حضرت هارون اعانت نمود حضرت موسی را و نا هیچ که او دلالت میکند بر همین معنی قصه
مفصله عن ابن المسیب عن سعد بن ابی وقاص ان رسول الله صلی الله علیه وسلم حین خرج

فی غزوة تبوک استخلف علیا علی المدینة فقال علی یا رسول الله ما کنت احب ان تخرج وجها الا وانا معک فقال اوما ترضی ان تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر انه لا نبی بعدی اخرجه احمد و شواهد این حدیث بسیار اند و بدرجه تواتر رسیده اند کما لا یخفی علی متتبع فن حدیث و قوله و الغدیر باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت مرتضی را حاکم یمن ساخته بود و او از مال خمس جاریه را تسری نمود و قیل و قال درین باب بسیار شد آنحضرت صلی الله علیه وسلم امر فرمود بمحبت مرتضی و درینباب تاکید هرچه تمامتر مرعی داشت که من کنت مولاه ای محبوبه فعلی مولاه و این حدیث شبیه بآن است که فرمود من کان یؤمن بالله فلیکرم ضیفه و حدیث ابی هریره در باب حسن بن علی قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اللهم انی احبه فاحبه واحبب من یحبه و عن اسامة بن زید عن النبی صلی الله علیه وسلم کان یاخذه والحسن فیقول اللهم احبهما فانی احبهما اخرجه البخاری و بهمین معنی احادیث بسیار دلالت میکند در باب عباس و غیر آن و احادیث بعض آن مفسر بعض اند عن البراء بن عازب و زید بن ارقم ان رسول الله صلی الله علیه وسلم لما نزل بغدیر خم اخذ بید علی فقال الستم تعلمون انی اولی بالمؤمنین من انفسهم قالوا بلی قال الستم تعلمون انی اولی بکل مؤمن من نفسه قالوا بلی فقال اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه فلقیه عمر بعد ذلک فقال له هنیئا یا ابن ابی طالب اصبحت وامسیت مولی کل مؤمن و مؤمنة اخرجه احمد و عن زید بن ارقم قال قام رسول الله صلی الله علیه وسلم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة والمدینة فحمد الله واثنی علیه ووعظ وذکر ثم قال اما بعد الا ایها الناس انما انا بشر یوشک ان یاتینی رسول ربی فاجیب وانا تارک فیکم الثقلین اولهما کتاب الله فیه الهدی والنور فخذوا بکتاب الله واستمسکوا به فحث علی کتاب الله ورغب فیه ثم قال واهل بیتی اذکرکم الله فی اهل بیتی اذکرکم الله فی اهل بیتی وفی روایة کتاب الله هو حبل الله من اتبعه کان علی الهدی ومن ترکه کان علی الضلالة اخرجه مسلم و عن زید بن ارقم قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم انی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا

بعدی احدہما اعظم من الآخر کتاب اللہ حبل ممدود من السماء الی الارض وعترتی اہل بیتی
ولن یفترقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیہما اخرجہ الترمذی وعن بریدۃ الاسلمی
قال غزوت مع علی الی الیمن فرایت منہ جفوۃ فقدمت علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فذکرت علیا فتنقصتہ فرایت وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تتغیر فقال یا بریدۃ الست اولی
بالمؤمنین من انفسہم قلت بلی یا رسول اللہ فقال من کنت مولاہ فعلی مولاہ اخرجہ الحاکم
وعن عمران بن حصین قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جیشا واستعمل علیہم علی ابن
ابی طالب فمضی فی السریۃ فاصاب جاریۃ فانکروا علیہ وتعاقدوا اربعۃ من اصحاب رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقالوا اذا لقینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخبرناہ بما صنع علی وکان
المسلمون اذا رجعوا من سفر بدءوا برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فسلموا علیہ ثم انصرفوا الی
رحالہم فلما قدمت السریۃ سلموا علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقام احد الاربعۃ فقال یا رسول اللہ
الم تر الی علی بن ابی طالب صنع کذا وکذا فاعرض عنہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قام
الثانی فقال مثل مقالتہ فاعرض عنہ ثم قام الیہ الثالث فقال مثل مقالتہ فاعرض عنہ
ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا فاقبل الیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والغضب یعرف
فی وجہہ فقال ما تریدون من علی ما تریدون من علی ان علیا منی وانا
منہ وہو ولی کل مومن من بعدی اخرجہ الترمذی وعن البراء قال بعث النبی صلی اللہ علیہ
وسلم جیشین وامر علی احدہما علی ابن ابی طالب وعلی الآخر خالد بن الولید وقال اذا کان
القتال فعلی قال فافتتح علی حصنا فاخذ منہ جاریۃ فکتب معی خالد کتابا الی النبی صلی اللہ علیہ
وسلم یشی بہ قال فقدمت علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقرأ الکتاب فتغیر لونہ ثم قال ما تری فی
رجل یحب اللہ ورسولہ ویحبہ اللہ ورسولہ قال قلت اعوذ باللہ من غضب اللہ ومن غضب
رسولہ وانما انا رسول فسکت اخرجہ الترمذی پس قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ما ان تمسکتم
بہ لن تضلوا محمول است بر محبت اہل بیت ومعنی لن یتفرقا آنست کہ تا وجوب عمل بر قرآن

باقی است وجوب محبت اہل بیت نیز باقی است ودر آخرت چنانکہ ثواب عمل بر قرآن خواہند یافت
بر محبت اہل بیت نیز ثواب خواہند یافت وہمین است عقیدہ اہل سنت احیانا اللہ تعالی علی
محبۃ اہل بیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ وامانتا علی ذلک بفضلہ ومنّہ وآن مشابہ خطبہ یوم
الفتح است ان دمائکم واموالکم واعراضکم علیکم حرام کحرمۃ یومکم ہذا فی شہرکم ہذا فی بلدکم ہذا قولہ
لانتفاء سبق کفرہ باید دانست کہ انتفاء سبق کفر اگر دلیل افضلیت باشد قرن متاخر از قرن صحابہ
بہتر باشند ولیس فلیس بلکہ در حدیث آمدہ است الاسلام یجب ما قبلہ بلکہ در حدیث آمدہ عن
ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الناس تبع لقریش فی ہذا الشان مسلمہم تبع لمسلمہم
وکافرہم تبع لکافرہم الناس معادن خیارہم فی الجاہلیۃ خیارہم فی الاسلام اذا فقہوا وتجدون
من خیر الناس اشد الناس کراہیۃ لہذا الشان حتی یقع فیہ اخرجہ البخاری قولہ ولکثرۃ الانتفاع
باید دانست کہ فی الحقیقت کثرۃ انتفاع در اسلام بشیخین واقع شدہ است زیرا کہ جمع قرآن
وحمل ناس بر روایت احادیث وتنقیح مسائل شرعیہ وفتح عرب وعجم بر دست شیخین واقع شدہ
واکثر اہل اسلام مالکیان وحنفیان وشافعیان اند واصل مذاہب ایشان معتمد است بر مسائل
اجماعیہ فاروق بجز در مسائلی چند بر آثار مرتضی اعتماد ندارند وبر دست مرتضی فتح اسلام واقع
نشدہ ودر ہیچ فنی از فنون شرع اعتماد کلی بر آثار مرتضی بظہور نیامد وبر دست ایشان خلافت
منتظم نگشت پس انتفاع امت بشیخین اعظم است از انتفاع ایشان بمرتضی بلکہ مقرر است کہ
بکثرت اتباع ثواب متبوع میسر شود واتباع شیخین اہل سنت اند کہ غالب وفاش در بلدان
اسلام ایشان اند واز ذریت حضرت مرتضی سہ فرقہ ضالہ بر آمدند کہ ہیچ تقصیر نکردند در برہم زدن
دین محمدی اگر حفظ او تعالی شامل حال این ملت نبودی از آنجملہ شیعہ امامیہ کہ نزدیک ایشان
قرآن بنقل ثقات ثابت نیست زیرا کہ نقل صحابہ وقراء سبعہ پیش ایشان حجت نیست وروایت
از ائمہ ایشان منقطع وہمچنین احادیث مرفوعہ روایت ندارند واستفاضہ احادیث پیش ایشان
متصور نیست ودر ختم نبوت رخنہ پیش گرفتہ اند وزیدیہ اکثر عقائد اسلامیہ را کہ باحادیث

ثابت شده منکرند و سبب جنگها و جبل باشند و اسماعیلیه خود انبث اند از همه بحقیقت در سبب اخفای سست کردن اسلام است و به جماعت مبتیان در عقیده و عمل اهل اسلام ازین سه فرق پیدا شده که تفصیل آن طولی تمام میطلبد اگرچه حضرت مرتضی از بوث ایشان بری است و بال ایشان راجع نیست مگر بر ایشان لیکن ثواب هم از جهت ایشان بحضرت مرتضی راجع نشد پس بشیخین انتفاع بیشتر شد و انتفاع از ایشان غیر مشوب است بضرر و ثوابی که بشیخین راجع است باعتبار تابعان اکثر است از ثوابی که بحضرت مرتضی راجع شود پس شیخین افضل اند باعتبار کثرت ثواب قوله وتميزه بالكمالات النفسانية والبدنية والخارجية تفصيله على ما في شرح المواقف ان فضيلة المرء على غيره انما يكون بماله من الكمالات وقد اجتمع في علي منها ما تفرق في الصحابة وهي امور الاول العلم وعلي اعلم الصحابة لانه كان في غاية الذكاء والحرص على العلم ومحمد صلى الله عليه وسلم اعلم الناس واحرصهم على ارشاده وكان في صغره في حجره وفي كبره ختنا له يدخل عليه كل وقت وذلك الذي ذكرناه من صفاته وصفات معلمه تقتضي بلوغه في العلم كل مبلغ واما ابوبكر فانه وصل بخدمته في كبره وكان يصل اليه في اليوم مرة او مرتين والثاني الزهد فاشتهر عنه مع اتساع ابواب الدنيا عليه ترك التنعم وتخشن في المأكل والملابس ولم يلتفت الى الملاذ حتى قال للدنيا طلقتك ثلاثا الثالث الكرم فقد اشتهر عنه انه يؤثر المحاويج والمساكين على نفسه وكان ذلك عادة منه حتى تصدق في الصلوة بخاتمه ونزل في شانه ما نزل على ما مر وتصدق ايضا في ليالي صيامه المنذورة بما كان في فطوره ونزل فيه ويطعمون الطعام على حبه مسكينا ويتيما واسيرا والرابع الشجاعة وتواتر مكافحته للحروب ولقاء الابطال وقتل اكابر الجاهلية حتى قال عليه السلام يوم الاحزاب لضربة علي خير من عبادة الثقلين وتواتر وقايعه في خيبر وغيره والخامس حسن خلقه فقد اشتهر ذلك منه حتى نسب الى الدعابة وقد قال عليه السلام حسن الخلق من الايمان السادس مزيد قوته حتى قلع باب خيبر بقوته وقال ما قلعت باب خيبر بقوة جسمانية بل بقوة الهية السابع نسبه وقربه من الرسول صلى الله عليه وسلم نسبا ومصاهرة وهو غير خفي وجبا س

[illegible]

و از آنکه عم النبی صلی اللہ علیہ وسلم لکن کان اخا عبد اللہ من الاب و ابو طالب اخاه من الاب و الام
الثانی من اختصاصہ بمصاحبتہ فاطمہ سیدۃ نساء العالمین و ولدین کالحسن و الحسین و ہما سید اشباب
اہل الجنۃ کما ورد فی الحدیث ثم اولاد ہؤلاء ممن اتفق الانام علی فضلہم باید دانست کہ
اصل سخن و مادہ اختلاف در مسئلہ تفضیل ہمین نکتہ شدہ است و حقیقت این مسئلہ نمیتوان
فہمید الا بعد فحص از وجہی کہ مدار فضل کلی میشود نخست این نکتہ را بخاطر می باید آورد کہ فضل
کلی در ہر صناعت جدا است و کسی کہ ناجز شد از آنکہ یقین کند کہ در زمرہ علما مدار فضل کلی
جمال صورت و کمال نسب و مانند آن نمیشود و الا ابو حنیفہ و شافعی و مالک و احمد نسبت احاد
طلبہ علم افضل نمیشدند و در زمرہ سپاہیان علم و خط حسن و قوت تالیف شعر مدار فضل کلی
نمیشود و الا احاد ناس از رستم گوی مسابقت میربودند و در زمرہ حدادان فروسیت و شجاعت
مدار فضل کلی نمیشود با او در مسائل علمیہ مباحثہ نمیتوان کرد زیرا کہ یا بلید محض است یا منکر بدیہیات
است باز این نکتہ را بخاطر باید آورد کہ نزدیک تابعان انبیا صلوات اللہ علیہم ہیچ فضیلتی بالاتر
از تشبہ بانبیا در کمالاتی کہ ایشان را از جہت نبوت حاصل شدہ نیست و لہذا علما و اولیا و رواج
دہندگان دین از جہت امر معروف و نہی منکر و جہاد اعدا افضل امت آمدند از سپاہیان
کہ بزور بازو زاید باشند بر ایشان بکثیری و از اصحاب اموال و محاسبان و امثال ایشان و این
مقدمہ نیز بدیہی است منکر آن مکابر است باز این نکتہ را بخاطر باید آورد کہ اخلاقی و اعمالی
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجہت نبوت آنرا بجد تمام اعتنا میکردند چیست و از جزئیات آن
اخلاق بکلیات آن انتقال میباید کرد و باز در مقدمہ رابعہ آنرا باقصی الغایۃ منقح ساختیم و در
مقدمہ خامسہ بیان کردیم کہ کمال تشبہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنست کہ نفس شخصی پیدا
شود کہ شبیہ بانفس پیغامبر از جہت قوت علمی و عملی بلکہ احق بخلافت آنست کہ قوت عملی
او اکثر باشد از قوت علمی زیرا کہ اہل ملت را با علوم جدیدہ کہ غیر نبی آنرا اکتساب کند از جہت
استدلال یا از جہت تلقی از غیب اگر بالفرض واقع شود کار نیست کار ایشان با علوم پیغامبر

مسئلہ تفضیل

است فقط واحتیاج بقوت علمی بجہت حسن تعلیم نصوص پیغامبر ست یا استنباط احکام از وی یا تحصیل
مجمل وی یا ترجیح بعض محتملات وی یا تحصیل اتفاق آرا برانچہ حق است و مانند آن باز قوت
عملی نفس ناطقہ معروف است بدو وجہ یکی کہ بان نظام مدینہ درست کنند دوم کہ بان نوامیس
فرمایند ایتلاف جماعت بر ملت حقہ و مانند آن باز بیان کنیم کہ پیغامبر چہار خصلت دارد و تشبہ
غیر او دران چہار خصلت چیست بار تشبہ رتبت کہ منزلہ جارحہ الٰہی بودن است چیست ما از اعمال
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ در مدت موت تو آنرا بہ اعتبار تمام میکردند چیست پس چون بانہمہ
مدار فضل کلی باشد باید دید کہ ہمہ بہیئت اجتماعیہ در کدام صحابی بیشتر یافتہ شدہ امیست اصل کلی
کہ اصحاب شریعت بآن اعتنا کنند پس این شخص اگر اصطلاح اہل شریعت و اصطلاح اہل
حکمت عملیہ کہ عوام ناس آنرا استیناس بدانی فہم این را باید فہمانید و اگر اصطلاح اہل شریعت
را بعض این فضائل درون بعض فرد آوردہ است سبب انکار بعض چیست و اگر اصطلاحی
دیگر میخواہد غیر اصطلاح شریعت نزاع لفظی است خارج از بحث شریعت و بعد از ہمہ رجحان
مرتضی بر شیخین در این صفات من جمیع جہات ہا اشکال قائم است زیرا کہ علم شعبہ ہا بسیار
دارد و اگر علم مرتضی در سرعت انتقال زیادہ تر بود علم شیخین باعتبار تمکین در نشست دادن
زیادہ تر بود و اگر اخبار زہد حضرت مرتضی منقول است از حضرت شیخین نیز مثل آن منقول است
و شیخین را در زہد جاہ رجحان است و بسط مال و تسلیم ریاست قول امیر را در زمان شیخین زیادہ
بود از زمان حضرت مرتضی پس زہد شیخین اقوی واکمل بودہ است از زہد حضرت مرتضی و کرم
شیخین در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از مال خاص خویش و بعد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از بیت المال زیادہ است اضعاف مضاعف از کرم حضرت مرتضی چہ در زمان آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم و چہ بعد از ان حضرت و اگر کسی را در ینجا شبہ باشد باید کہ حکایات حضرت شیخین و حضرت
مرتضی را استقرا نماید و یکی را با دیگری بسنجد تصدق بخاتم در صلوۃ و تصدق در لیالی صیام
مندرو چنانکہ ذکر میکنند ثابت نیست و اگر بالفرض ثابت شود آنرا بانفاقات حضرت

صدیق قبل از ہجرت وبعد ہجرت باید سنجید بلکہ برجحان مرتضی باین معنی تفوہ نمیکند بآن الا جاہلی کہ اصلا باخبار ایشان مطلع نباشد واگر در شجاعت پہلوانی وقوت جسمانی حضرت مرتضی راجح بود در شجاعت ملوک وسیاست مدن شیخین ارجح بودند وایں معنی بمنزلہ محسوس است نزدیک کسی کہ مطلع باشد بر اخبار ہمہ ایشان وبیشک در حسن خلقی کہ مفضی باطمینان خواطر وقطع منازعات گردد شیخین ارجح بودند از حضرت مرتضی فی الاستیعاب فی قصۃ عاتکۃ وتزوج عبد اللہ بن ابی بکر بہا ثم شہد عبد اللہ الطائف مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمی بسہم فمات منہ بعد بالمدینۃ فقالت عاتکۃ ترثیہ ؎

رزیت بخیر الناس بعد نبیہم	وبعد ابی بکر وما کان قصرا
فآلیت لا تنفک عینی سخینۃ	علیک ولا ینفک جلدی اغبرا
فللہ عینا من رای مثلہ فتی	اکر واحمی فی الہیاج واصبرا
اذا شرعت فیہ الاسنۃ خاضہا	الی الموت حتی یترک الرمح احمرا

فتزوجہا زید بن الخطاب علی اختلاف فی ذلک فقتل عنہا یوم الیمامۃ شہیدا ثم تزوجہا عمر بن الخطاب فی سنۃ اثنتی عشرۃ من الہجرۃ فاولم علیہا ودعا اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وفیہم علی بن ابی طالب فقال لہ یا امیر المؤمنین دعنی اکلم عاتکۃ قال نعم فاخذ علی بجانب الخدر ثم قال یا عدیۃ نفسہا ؎

فآلیت لا تنفک عینی قریرۃ	علیک ولا ینفک جلدی اصفرا

فبکت فقال عمر ما دعاک الی ہذا یا ابا حسن کل النساء یفعلن ہذا اخرجہ ابو عمر واگر حضرت مرتضی قرابت قریبہ بوجہ اتم داشت قرب مدفن وقرب بعث وقرب در دخول جنت ومانند آن وجہ امتیاز شیخین شدہ است واگر حضرت مرتضی زوجہ مثل حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا داشت حضرت صدیق دختری داشت مثل عائشہ کہ دہ آیہ از قرآن در براءۃ او نازل شدہ وربع علم از وی روایت کردند وشرف اختصاص زوجیۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم

فی الدنیا والآخرۃ یافتہ وفاروق دختری داشت مثل حفصہ کہ جبرئیل صوامہ وقوامہ درشان او فرمودہ واگر در اولاد حضرت مرتضی اخیار اعلام پیدا شدہ اند غیر ایشان نیز پیدا شدہ اند کہ مصدر اضلال عالم گشتہ ومنشا اسماعیلیہ وزیدیہ وامامیہ بودہ در تاریخ قریب صد علوی را توان یافت کہ خروج کردہ عالمی را بباد دادہ اند آخر ہمہ خود نیز بباد رفتند واز اولاد شیخین ہیچکس پیدا نشد الا ائمہ ہدی مثل عبد اللہ بن عمر وحضرت عائشہ وسالم وقاسم وعبید اللہ بن عمر عمری وغیر ایشان وبعد ازان ائمہ طریقہ مانند شیخ شہاب الدین سہروردی واصحاب تصنیف مانند امام رازی وصاحب مشکوۃ وغیر ایشان وجماعات بسیار بسبب ایشان مہتدی شدند یا عوام الناس ولا علیہم وہیچکس از ایشان خروج نکرد وسبب تقاتل مسلمین نگشت وبعد ازین ہمہ میگوئیم اگر بودن شخصی ہاشمی الابوین در فضل کلی تاثیری داشتہ باشد یا مبارزت در مکافحہ اقران یا کثرت اولاد صلب شخصی موثر باشدی باید کہ حضرت مرتضی افضل باشد از حضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم واگر گویند این فضائل را در جنب نبوت تاثیری نیست وتاثیر آن با در دون نبی است گوئیم این فضائل را چنانکہ در جنب نبوت تاثیر نیست ہمچنان تاثیر نیست در جنب تشبہ بانبیا در کمالاتی کہ از جہت نبوت صادر شدہ اند وتاثیر این فضائل در مادون نبی ومادون متشبہین بانبیا ظاہر میشود وبعد ازینہمہ جمیع آنچہ متاخرین معتزلہ بسط نمودہ اند چنانکہ امام رازی در کتاب اربعین از ایشان نقل کردہ ونصیر طوسی آنرا اختصار نمودہ ہمہ جج ماست در افضلیت حضرت مرتضی بر جمعی کہ در ایام خلافت او بودند باصل این مقدمہ نیم وثبوت آن متمسکیم در محل نزاع نسبت شیخین انیست آنچہ درین اوراق از جواب تمہات نصیر طوسی ومعتزلہ میسر شد ولا حول ولا قوۃ الا باللہ سوال اگر گوئی کہ ملازمت در استخلاف وافضلیت کہ در صدر مبحث ذکر کردہ مسلم نیست زیرا کہ ممکن است کہ حضرت مرتضی افضل باشد فی نفسہ اما چون آبا واخوان وعشائر قریش را در غزوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کشتہ بود وبر حق دعوت مینمود وآنرا بمداہنت نمی آمیخت ودر امضاء حدود استعجال

بکار میبر و عوام از تسلیم حکم او ابا میکردند و بالطبع متنفر میبودند پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم که طبیب
نفوس بودند باین سبب غیر او را در استخلاف بروی مقدم ساختند چنانکه مثلا طبیب میداند که ایارجات
در تنقیه دماغ ابلغ است لیکن چون مریض را می بیند که دوا از بشع را بحلق نمیتواند کشید آنرا میگذارد و
عدول میکند بمعاجین دیگر که در باب تنقیه دماغ مفضول باشند بکثیری از ایارجات یا میداند که
فصد انفع اشیا است در علاج امراض دمویه لیکن ضعف مریض می بیند و از ان در میگذرد و بسوی
بعض اشربه و همچنین در طوائف عرب و عجم اولاد ملوک را که مفضول میباشند در بسیاری از فضائل
بادشاه بیساز ند چون میدانند که رعیت قبول افضل نخواهند کرد الا بعد تشویشات بسیار جواب
گوئیم وجوه ملازمت ذکر کردیم از انجمله آنست که در وقت اراده اصلاح عالم و توافق اصلاح او بابعث
پیغامبر لازم است استخلاف تشبه به پیغامبر زیرا که استخلاف مفضول باعتبار تشبه به پیغامبر از
جهت صفات پیغامبری باراده این اصلاح سفه و ظلم است و چون قبح از خدا تعالی مسلوب است
و ظلم از پیغامبر او منتفی لازم آمد که استخلاف مفضول مسلوب و منتفی باشد **قوله** چون ابا و اخوان قوله
الخ باید دانست که اگر قتل آبا و اخوان قریش فقط سبب تنفر طبائع قریش بودی میبایست که قریش
از انحضرت صلی الله علیه وسلم زیاده از حضرت مرتضی متنفر میشدند زیرا که هر کسی را که مرتضی کشت و هر
کسی را که غیر حضرت مرتضی از مهاجرین و انصار کشتند قتل همه منسوب است بانحضرت صلی الله علیه
وسلم و پیش همه ادانی و اقاصی ظاهر بود که منشا این مقاتلات انحضرت است صلی الله علیه وسلم
و باوجود اینهمه با آنحضرت کمال اعتقاد و انقیاد داشتند و امر ایشان موتلف شد اشد ایتلاف
قال الله تعالی واذکروا نعمة الله علیکم اذ کنتم اعداء فالف بین قلوبکم فاصبحتم بنعمته اخوانا و قال هو الذی
ایدک بنصره وبالمومنین والف بین قلوبهم لو انفقت ما فی الارض جمیعا ما الفت بین قلوبهم ولکن الله
الف بینهم انه عزیز حکیم بلکه علت نمیتواند شد مگر وجود این سبب با عدم تالیف بر وفق تالیف
آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیرا که آنحضرت صلی الله علیه وسلم با قریش و سائر قبائل مقاتلات
عظیمه در میان آورد و صورت مخالفت بنهایت خود رسید و نفرت طبائع کفار بغایت متحقق شد

چنانکه در احادیث بسیار معلوم میشود اما بهمه این تنفر ان بمجرد آنکه در نظر مبارک آنحضرت صلی الله علیه
وسلم آمدند و بقوت تالیف وجیع کرا از نفس نفیس آنحضرت صلی الله علیه وسلم جوش میزد مشمول شدند
انهمه تنفر از هم پاشید و محبت و اذعان و تسلیم بجای آن نشست عن عائشة قالت جاءت هند بنت
عتبة فقالت یا رسول الله ما کان علی ظهر الارض من اهل خباء احب الی ان یذلوا من اهل خبائک ثم
ما اصبح الیوم علی ظهر الارض اهل خباء احب الی ان یعزوا من اهل خبائک اخرجه البخاری و فی قصة
ثمامة بن اثال فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم اطلقوا ثمامة فانطلق الی نخل قریب من المسجد
فاغتسل ثم دخل المسجد فقال اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده ورسوله یا محمد والله ما کان علی
وجه الارض وجه ابغض الی من وجهک فقد اصبح وجهک احب الوجوه کلها الی والله ما کان من دین
ابغض الی من دینک فاصبح دینک احب الدین کله الی والله ما کان من بلد ابغض الی من بلدک
فاصبح بلدک احب البلاد کلها الی اخرجه مسلم وقال عمرو بن العاص حین حضر انی کنت علی ثلثة اطباق
ولیس منها طبق الا عرفت نفسی فیها کنت اول شئ کافرا وکنت اشد الناس علی رسول الله صلی الله
علیه وسلم فلو مت یومئذ لوجبت لی النار فلما بایعت رسول الله صلی الله علیه وسلم کنت اشد الناس
حیاء منه فما ملأت عینی من رسول الله صلی الله حیاء منه فلو مت یومئذ لقال الناس هنیئا لعمرو
اسلم وکان علی خیر ومات علی خیر احواله فرجی له الجنة ثم تلبست بعد ذلک بالسلطان واشیاء فلا ادری
اعلی ام لی اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب واین معنی نه در یک حدیث مروی شده بلکه قصص بسیار بر آن
دلالت میکند واین رکنی است عظیم از ارکان نبوت ونمودی ازین خصلت در شیخین یافته شد
که همه در خلافت ایشان موتلف شد ونزاع از میان ایشان برخاست نه در حضرت مرتضی
که فتح باب اختلاف وتنازع در زمان خلافت ایشان زیاده از حد واقع شد واین معنی یکی از وجوه
تفضیل شیخین است بر حضرت مرتضی بلکه اگر کسی را دیده حق شناس باشد بداند که تنفر قریش از
شیخین بیشتر بود از تنفر ایشان از حضرت مرتضی نزد وقت خلافت حضرت صدیق ابو سفیان
پیش حضرت مرتضی آمد وگفت ای بنی هاشم چرا راضی شدید بآنکه خلافت در اقل قریش و اذل

ایشان باشد الی اخر القصه و چون حضرت صدیق بخلافت فاروق وصیت نمود گفتند که عمر غلظ و فظاظت دارد و چون خلیفه شود افظ و اغلظ خواهد بود و در حدیث صحیح آمده در شان فاروق ترکه الحق وماله من صدیق با وجود اینهمه بقوت تالیفی که خدا تعالی در نفوس ایشان ودیعت نهاده بود اینهمه نفرت متلاشی شد و مجتهها مکان آن نفرتها در خواطر ایشان نشست و کلمه همه متفق شد بر صدق و اسلام و جهاد وسه اگر پادشه بر در پیر زن * بباید تو ای خواجه سبلت مکن * قوله مر الحق دعوتهامی نمود باید دانست که اصل شریعت رفع حرج است و طلب عزیمت از اقویا و طلب رخصت از ضعفا چنانکه در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و زمان شیخین واقع شد پس مر الحق که زیاده از سنت آنحضرت است صلی الله علیه وسلم مناط افضلیت بلکه فضیلت نمیتواند شد و مر الحق که سنت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است سبب تشتت کلمه و اختلاف قلوب نمیگردد و اینقدر باید دانست که انبیا مبعوث نشده اند مگر بجهت اصلاح نفوس عامه که بمقتضای قوت شهویه و غضبیه کار میکنند اگر این مردمان مهذب یا پیوند نبوه میرا از آفات نفس شده احتیاج به بعث انبیا نمی بود پس مدارات با این نفوس در اصل نبوت داخل است و همچنین در تشبیه با انبیا علیهم السلام از جهت امور که منشا آن نبوت است با همین مردمان بباید ساخت * چه توان کرد مردمان این اند * بلکه اگر کسی تامل بلیغ بکار برد بداند که عزل والی شام که از حضرت مرتضی واقع شد سبب اختلاف قوم گشت و صرف خلافت از بنی هاشم و انصار که در اوائل خلافت حضرت صدیق بظهور آمد سبب اختلاف نگردید و عزل خالد در عین معرکه با وجود عزتی و شوکتی که داشت در خلافت حضرت فاروق سبب اختلاف رعیت نشد و موجب این فرق نیست الا تایید الهی که بحسب حقیقت و قوت تالیف و جمع کرا از نفوس ایشان فواره صفت جوش میزد و بحسب صورت قوله طبیب میداند که ایا رجات الخ باید دانست که درین مثال جوری واقع شده تفصیلش آنکه اگر دوائی با مزاج اکثر افراد بنی آدم موافق افتد و با مزاج قلیلی مخالف میتوان گفت که فضل کلی این دوا است و آنرا انفع میتوان نامید و اگر با مزاج اکثر افراد موافقت نکند و با مزاج قلیلی موافقت کند او را فضل کلی نتوان داد و با نفع

نتوان تعبیر کرد بلکہ استعمال صحیح درین باب آنست کہ گویند فلان خاصیت ندارد و اقوی بسیاست
اما بجهت مانعی در بدن انسان استعمال نتوان کرد همچنین درصورت ضعف قوت تالیف و جمع
بنسبت اکثر افراد بنی آدم و بنسبت حل و عقد امور خلافت نتوان گفت کہ فضل کلی موجود است
و بسبب مانعی استخلاف متحقق نشد قوله در طوائف عرب و عجم اولاد ملوک را که مفضول باشند الخ
باید دانست کہ درین مثال نیز خوری واقع شده بیانش آنست کہ بر دانندگان تاریخ پوشیده
نیست کہ آل قصی بمیس قریش بودند در جاهلیت و چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم از میان ایشان
پیدا شد ریاست ایشان دوبالا گشت خصوصا حضرت مرتضی کہ قرابت قریبه داشت با آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در بادی رای چنان مفهوم میشد کہ خلافت او باطمینان نفوس و قبول طباع
و عدم تشویش اقرب باشد پس انسب همین کہ اقرب بود برسم و عادت وادعی بود بتالیف ناس حضرت
نکردند شیخین الا از جهت امری مهمی کہ در برابر آن این وجوه را تاثیری نیست پس سائل بگمان
میکند کہ قصه طوائف عرب و عجم شاهد دعوی او هست و بتحقیق این قصه شاهد صدق است بر
تفضیل شیخین اگر منصفی در نگرد البته بفهمد کہ شیخین را باعتبار نسب و قوت بطنی کہ ایشان را آن
بود ما حجابی متحقق نشده بود نه هیچ خصلتی کہ اهل رسم و عادت بان اعتنا میکنند بلکه اختیار شیخین
برای خلافت در نص آنحضرت صلی الله علیه وسلم اولا و در اجتهاد صحابه ثانیا و ظهور رجحان ایشان
در امضای امور خلافت باحسن وجه ثالثا مبتنی بر هیچ رسم و عادتی کہ اذهان اهل رسم ادراک
آن کنند نیست بلکه بر وفق حکمت الهیه است چنانکه در قصه طالوت آمده و قال لهم نبیهم ان الله قد
بعث لکم طالوت ملکا قالوا انی یکون له الملک علینا و نحن احق بالملک منه و لم یؤت سعة من
المال قال ان الله اصطفاه علیکم و زاده بسطة فی العلم و الجسم و الله یؤتی ملکه من یشاء و الله
واسع علیم بالجمله ازین تحقیق کہ نوشتیم معلوم شد کہ حاصل کلام این سائل بعد تنقیح و تهذیب
طلب دلیل ملازمت است در میان استخلاف کذا و کذا و افضلیت و آن خود امری است مبرهن
بوجوه بسیار و اگر تسلیم این نمیکند بگوئیم و بشنویم و ایراد مانعی از استخلاف در نظر او قادح در

افضلیت نیست و منشاء این غلط عدم امعان است در تحقیق افضلیتی که ما در صدد آنیم پس خود این
سائل اعتراف میکند بعدم افضلیت از آنچه که نمیداند سوال اگر گوئی که نصرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم
و اعلاء کلمة الله و جهاد عرب و عجم و جمع قرآن و فتح بلدان و نشر دین و اعانت مسلمین را منباء فضل کلی
دانسته شیخین را افضل گفته و برهمین معنی دارو میشود وجوه بسیار از اشکالات یکی آنکه اشاعره در کتب خود
مثل شرح مواقف و شرح عقاید افضلیت باعتبار کثرت ثواب تقریر کرده اند پس وجه افضلیت
غیر آن ثابت کردن خرق اتفاق ایشان باشد دوم آنکه اگر وجه فضل این امور باشند باید که سعد و میر
و سائر ملوک که فتح بلدان بر دست ایشان واقع شد افضل باشند از حضرت مرتضی و آن مخالف اجماع
است سوم آنکه مشابهت درین امور عارضیه است با پیغامبران با وجود این مشابهت ذاتیه هم می باید
تا افضلیت حاصل شود زیرا که در حدیث آمده است ان الله لیؤید الدین بالرجل الفاجر پس امری
که از فاجران هم می آید چگونه سبب افضلیت باشد چهارم آنکه بسیار پیغامبران بودند که بجز یک دو کس
بایشان ایمان نیاورد پس معلوم شد که نشر دین لازم نبوت نیست و مدار تشبه با انبیا فتح بلدان
و جمع قرآن نمیتواند بود و اگر تشبه با پیغامبر ما صلی الله علیه وسلم بخصوصه اراده کرده است بگوئیم تشبه
آن انبیا که جمع کثیر بایشان نگرویدند بحضرت پیغامبر ما اتم بود از تشبه غیر انبیا پس تشبه به پیغامبر ما را
چیزی دیگر می باید غیر فتح بلدان و نشر دین پنجم آنکه اگر فتح بلدان و نشر دین مبدء افضلیت باشد
میباید که فاروق افضل باشد از صدیق و آن باطل است باجماع ششم آنکه اگر نشر دین و فتح
بلدان و جهاد اعدا در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم اراده کرده است حضرت مرتضی اکثر بود در جهاد
چنانکه در بدر و احد و احزاب و خیبر واقع شد و اگر بعد آنحضرت صلی الله علیه وسلم اراده کرده است آن خود
در زمان وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم متحقق نبود لابد اینجا افضلیتی می باید که اتفاق صحابه
بر صدیق معلل بآن تواند شد جواب گوئیم سبب این شبهات عدم احاطه است بجوانب کلام ما نه تنها
اعلاء کلمة الله و جهاد عرب و عجم و فتح بلدان و جمع قرآن را مبدء افضل کلی نهاده ایم بلکه آن یک شعبه ایست
مغمور در شعبه های بسیار که آنهمه بسبب اصل راجع میشوند یکی تشبه بذات پیغامبر در جزو علمی و عملی که مفهم
مستوره

بیدان وموافقت رای با وحی وحسن سیاست مدنیه واقامت الفت واجتماع بر کلمه حق از شعبهای
اوست دوم اعانت پیغامبر در تحمل اعبا دعوت ببذل اموال ومهج ومشاورت وجهاد سوم
نیابت پیغامبر باتمام اموری که خدا تعالی پیغامبر را صلی الله علیه وسلم برای آن مبعوث ساخته
بود ووعده داده وحکمت الهی اقتضا نقل آنحضرت کرد صلی الله علیه وسلم بملاء اعلی پیش از وجود آن
قوله اشاعره در کتب خود افضلیت را باعتبار کثرت ثواب اثبات کرده اند باید دانست اشاعره
دو صنف اند صنفی اهل حدیث وصنفی اهل کلام مثل امام رازی وقاضی بیضاوی وقاضی عضد
آنچه ما درین رساله مذکور کرده ایم اصل آن ماخوذ است از مجموع کلام محدثین ومتکلمین هرچند ترتیب
ومناظره ومباحثه اختراع کرده باشیم استدلال بقول الله تعالی وعد الله الذین امنوا منکم و
عملوا الصالحات لیستخلفنهم الآیة امام رازی در اربعین آورده است ومنامات ونص واشاره محدثین
در کتب اصول ذکر کرده اند وانواع فضائل شیخین در کتب حدیث مبسوط است ومتکلمین نیز بعضی
آنها استدلال کرده مثل اقتدوا بالذین من بعدی وامام رازی باجماع استدلال کرده ومحدثین
نیز حکایت آن مبسوطا نقل کرده اند واصل اعانت را امام رازی تقریر کرده است فی جواب
قولهم ان علیا کان اکثر جهادا حیث قال الجهاد علی اقسام منها جهاد مع النفس ومنها جهاد
مع العدو بالحجة والجواب عنها ومنها جهاد مع العدو بالسیف والسنان اما الجهاد مع النفس فلا نسلم
ان علیا کان اقوی فیه من ابی بکر واما الجهاد مع العدو بالحجة والدعوة الی الله فکان امر ابی بکر
فیه اتم والدلیل علیه من وجوه الاول انه لما اسلم ابوبکر اشتغل فی تلک الایام بالدعوة الی الله
تعالی فدعا الی الله عثمان وطلحة والزبیر وسعد بن ابی وقاص وعثمان بن مظعون وهؤلاء هم
اکابر الصحابة وجاء بهم الی رسول الله صلی الله علیه وسلم حتی اسلموا علی یدیه وحصل بسبب ذلک
للاسلام قوة عظیمة فحصل بسبب اسلام ابی بکر هذه القوة العظیمة اما علی فحین اسلم لم یصر اسلامه
سببا لاسلام غیره ومن المعلوم ان هذه الطاعة فما یوازیها شیء من الطاعات الثانی ان ابا بکر
لما اسلم کان ابدا فی منازعة الکفار وفی المناظرة معهم وبقی رسول الله صلی الله علیه وسلم ثلثة عشر

سنة في مكة ثم انتقل الى المدينة وبقي هناك سنة اخرى ثم نزلت آية القتال وابوبكر في تلك المدة
الطويلة في مكة والمدينة في الدين غير دين الذين خالفوه ومتابعة رسول الله صلى الله عليه وسلم
واما علي فانه في ذالكما الوقت كان صغير السن ما كان يخالط القوم ثم ان بعد نزول آية القتال
اشتغل علي بقتال الكفار فثبت ان ابتداء الجهاد كان لابي بكر وآخره لعلي واصل تشبه بذات
پیغامبر در جزء علمی و عملی محدثین ذکر کرده اند در فضائل شیخین فقد ذکروا حدیثا لو کان بعدی نبی لکان
عمر وقد کان فیما قبلکم من الامم محدثون فان یکن من امتی احد فعمر الی غیر ذالک واصل نیابت تقریر
کردن در اخلاق شیخین و سیرت ایشان و فتح بلدان وجمع قرآن وغیر آن در کتب سیر مذکور است و
قول ایشان که افضلیت در ثواب است اجمال ایهمه متضمن احتمالات است که بیان آن کردیم زیراکه زیادت
در ثواب یا بسبب کمال نفس است چنانکه ابن عباس ذکر کرده است فی شرح السنة یا باعتبار شمول
رحمت الهی بودن چنانکه اهل سوابق از مهاجرین و انصار بودند یا بسبب آنکه اسلام متاخران
متفرع است بر اسلام متقدمان و در حدیث آمده است الدال علی الخیر کفاعله پس شیخین جامع بودند
درین سه افضلیت و آنچه ذکر کردیم تفصیل و تنقیح وجوه اکثریت ثواب است قوله اگرچه فضل این
امور باشند لوک دیگر افضل باشند از حضرت مرتضی باید دانست که بودن بائن است و مجاهداتی
که در زمان شیخین واقع شد و مجاهداتی که بعد از مرتضی واقع شد بیان آن آنست که آنحضرت صلی الله
علیه وسلم مبشر شده بودند بفتح بلاد کسری و قیصر و کسر ابیض و احمر و آن یکی از امور بود که بعثت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بجهت آن واقع شد لیکن عروج آنحضرت صلی الله علیه وسلم بملاء اعلی پیش از
اتمام آن مقدر گشت و از اهم مهمات پیش آنحضرت صلی الله علیه وسلم آن بود که آن موعود ظاهر گردد
پس شیخین را بجهت آن خلیفه ساختند و شیخین نیز این معنی را دانستند و اراده الهیه چنانکه در نفس
نفیس آنحضرت صلی الله علیه وسلم تاثیر نموده قوی علمیه و عملیه را برنگ گردباد در حرکت آورده بود
و عالم اثر پذیر آن اراده گشت همچنان بواسطه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نفس شیخین ظهور نموده
تاثیر عجیبی احداث فرمود گردباد فیوض و فتوح را در حرکت آورد و عالم ساعت بساعت اثر پذیر آن فیض

است وجهی که سزد که حبی بتناسد که تایید غیبی است خارج از معهود مادیه ازین جهت بس مساعی
جمیله مناقب شیخین گشتند نقوی بعد ایشان آن بود که ان السکینة تنطق علی لسان عمر ما سلک عمر
فجا الا سلک الشیطان فجا غیره و قال علی ما کنا نبعد ان السکینة تنطق علی لسان عمر و عنایت الهی
در تربیت ملت مصطفویه این بود لهذا امری که در هیچ تاریخ واقع نشده بود درین عصر بظهور رسید
که در عرصه بست سال اقالیم شاسعه بتحت تصرف اسلام آمد اما ملوک دیگر پس حال ایشان
مثل حال سنگ و چوب است که از دست ایشان کاری سرانجام میدهند و نفوس ایشان
از فضیلت عاریست و بسیار است که به نیت نفسانیت جنگها کنند هر چند شخصی بخیر هم باشد
و اگر متفقی در فتوح خلفای ثلثه و فتوح غیر ایشان تامل کند فرق عظیم درک نماید بوجوه بسیار یکی
آنکه اقالیمی که در زمان خلفا مفتوح شد همه متنفر گشتند برای اسلام و شعائر اسلام باکمل وجه
در آن ظهور نمود بخلاف اقالیمی که من بعد مفتوح شد مثل ترکستان و هند و فرنگ و حبشه که برای
اسلام متنفر نگشتند و شعائر اسلام در اینجا کما ینبغی ظهور نه نمود دوم آنکه فتوحات خلفا با وجود
کثرت آن در زمان قلیل واقع شد و فتوحات جمعی که من بعد بودند با وجود قلت آن در ازمنه
متطاوله صورت گرفت سوم آنکه فتوح خلفا بوجهی واقع شد که بقانون شرع راست آید در مثل
تقسیم غنائم و وضع خراج و اخذ جزیه بخلاف فتوح ملوکی که من بعد پیدا شدند چهارم آنکه در زمان
آنحضرت صلی الله علیه وسلم وجه ارض مجتمع بود در تصرف دو بادشاه کسری و قیصر و ملوک نواحی ایشان
را باج میدادند پس تسلط این دو بادشاه بحقیقت فتح جمیع ارض است اگرچه صورت فتح دفعة بعد
دفعة متحقق شده باشد و کسی که بر تاریخ اکاسره و قیاصره مطلع باشد و فتوح اسلام را دانسته
باشد درینجا شک نمیتواند کرد پس این وجوه و مانند آن دلالت میکند بر آنکه تائید غیبی که در زمان
خلفا بود در زمان ملوک ظاهر نشد و نه عشر عشیر آن معهذا بر پادشاهی مسلمانی که بسبب رواج
اسلام گشته است به نیت صحیحه خیرات بسیار در جریده اعمال او ثابت است بنص شریعت و آن
فضیلتی عظیمه است هر چند نسبت بفضائل شیخین ظهوری نداشته باشد قوله این مشابهت نزد

عارضیست باید دانست کہ ظل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودن در کمالات نبوت او اتم مناسبات است
ع القوم اخوان صدق بینہم نسب * من المودة لم یعدل بہ سبب * چنانکہ انبیا بنو العلات اند ابوہم
واحد و امہاتہم شتی ہمچنین جمعی کہ نیابت و خلافت کارہای انبیا را سر انجام میدہند بنو العلات اند
ہر چند یکی حبشی باشد و یکی رومی مصرعہ چو جان ز روم بود گو تن از حبش میباش * معہذا قرب
نسبت و صحبت دائمہ و اعانت در تحمل اعباء دعوت موجود و معلوم است قولہ کاری کہ از فاجران
می آید چگونہ سبب افضلیت باشد باید دانست کہ درین کلمہ طرفہ جوری واقع شدہ است اگر مراد
سائل آنست کہ شیخین منافق بودند و اعمال بہ نیت صادقہ از ایشان صادر نشد تا موجب اجر باشد
باید کہ بپروردگار خود بگرید و فکر ایمان خود کند چندین احادیث متواترہ را کہ در فضائل شیخین بشارت
ایشان وارد شدہ و گواہی بکمال ایشان در دین و علم دادہ چہ جواب خواہد گفت و اگر مرادش آنست
کہ ہر چند شیخین از اہل فضل و کمال بودند اما نصرت دین و جہاد اعداء اللہ ثوابی در آخرت ندارد و موجب
افضلیت نمیشود آیہ لا یستوی منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل اولئک اعظم درجة من الذین
انفقوا من بعد و قاتلوا و کلا وعد اللہ الحسنی را چہ فہمیدہ است و آنرا بر کدام محمل فرود آوردہ است و
از احادیث متواترہ کہ در شان جہاد وارد شدہ چہ جواب خواہد داد قولہ در فتح بلدان لازم نبوت نیست
باید دانست کہ موافقت در فضائل با پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بچند وجہ میتواند شد یکی مماثلت
در صفت نبوت و اینمعنی فقط در انبیا خواہد بود چنانکہ حدیث الانبیاء بنو العلات بران دلالت
میکند و ہمان است نہایت در فضیلت کہ در جنب وی فضائل دیگر را اعتدادی نیست و بعد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کسی باینمعنی موافقت با آنحضرت نمیتواند کرد بسبب انقطاع نبوت دیگر مشابہت
در جزو علمی و عملی نفس ناطقہ فی الجملہ و اینمعنی در غیر انبیا متصور است چنانکہ حدیث لا یبقی بعدی
من النبوة الا المبشرات دلالت میکند و آن در شیخین متحقق است چنانکہ ذکر کردیم سوم موافقت
در اعمال مقربہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن مامور بودند و درینجا اختلاف اعصار دائم واقع
است بعض انبیا بجہاد مامور نشدہ اند پس جہاد در حق ایشان و در شریعت ایشان از اعمال

قولہ

قربت نبوت تا بافضلیت چه رسد و در شریعت ما اعظم قربات است و مدار افضلیت گشته چنانکه
آیه لا یستوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل اولئک اعظم درجة من الذین انفقوا من بعد
وقاتلوا بران دلالت میکند پس در قول او لازم نبوت نیست پس مدار افضلیت نباشد اگر مراد
لازم اصل صفت نبوت داشته است تفریع مدار افضلیت نبودن بران باطل است باین آیه کریمه
واگر مراد مقتضای نبوت حضرت پیغامبر ما دانچه از جهت پیغامبری آنرا بجا آورده نه از جهت
بشریت ونه از جهت قرشیت و مانند آن داشته است قضیه قائله بآنکه فتح بلدان لازم نبوت
نیست باطل است بلکه مقتضای نبوت آنحضرت است صلی الله علیه وسلم واز همین جهت بجا
آورده اند **قوله** باید که فاروق افضل باشد از صدیق باید دانست چنانکه آنحضرت صلی الله
تسبب نمودند در امور جهاد ونشر دین وشیخین آنرا باتمام رسانیدند آنچه اجمال بود وآنچه تفصیل
همچنین صدیق تسبب نمود درین امور پس خلیفه ساخت فاروق را وابتدا از فتح شام وعراق
نمود وا تمام این امور بر دست فاروق واقع شد حال فاروق بنسبت صدیق مثل حال
صدیق است با آنحضرت صلی الله علیه وسلم **قوله** نشر دین الخ باید دانست که نشر دین از شیخین
در دو وقت واقع شد در وقت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از ابتدا نبوت تا آخر وفات آنحضرت صلی الله
علیه وسلم چنانکه مسوده القرآن کریم وانچه معلوم بود نزدیک صحابه واحادیث وآیات بسیار بران
دلالت میکند ومبارزه واقران نوعی است از نشر دین واصل آن در شیخین موجود است وحضرت
مرتضی زائد است دران صفت ونوع دیگر اتفاق است وشیخین متفرد اند بان صفت ونوع سوم
رای ومشاوره است وامثال آن در شیخین فقط موجود است مصرعه الرای قبل شجاعة الشجعان
دیگر در وقت خلافت نبوت وآن امریست مخصوص بشیخین در زمان حضرت مرتضی فتح شهری
واقع نشد وامری ظاهر که بآن نصر مسلمین وکبت مشرکین متحقق شود صورت نگرفت وآنکه میگو
افضلیت باید که بوجهی واقع شود که بنای اتفاق صحابه باشد سند منع نمیتواند شد زیرا که حق تعالی
اجمالا وتفصیلا پیغامبر خود را بان مطلع ساخته بود واز آنحضرت صلی الله علیه وسلم صحابه از آن تلقی کردند

دو انستند که کارہای عجیب مقدر شدہ است که بر دست شیخین واقع خواہد شد واز ہمین جہت افضل امت بودند چنانکه عبد اللہ بن عمر گفته است کنا اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم نخیر اصحابه فنقول ابو بکر ثم عمر ثم عثمان واین مبحث اصلا محل تعجب نیست چون حدیث وزن و تعلق بعض ایشان ببعض و غیر این در مجلس آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم مذکور شد و آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم آنرا تصدیق کردند و خود چندین رؤیا در باب شیخین دیدند و اصحاب را خبر دادند بعد استماع این احادیث صحابه چرا توقف کنند در آنکه امور عظیمه از ایشان واقع شدنی است و ایشانرا در است شانی عظیم بودنی است پس بنا بر ہمان معلومات حقه خود صدیق را برای خلافت اختیار کردند و خلافت او منتج ثمرات خیر شد سوال اگر گوئی که باختیار کردن صدیق بجہت امامت صلوة بر سائر حاضرین استدلال کردہ بر افضلیت او و محتمل که حضرت مرتضی دران مجمع نباشد تا افضلیت بنسبت او متحقق شود و محتمل که اختیار او در امامت بجہت سن او یا بسبب تالیف امر جماعت و مانند آن باشد نه از جہت فضل کلی که مبحث ما دران است و امکان دارد که در حدیث سید اکہول اہل الجنة عام مخصص باشد بمرتضی و در حدیث انک یا ابا بکر اول من یدخل الجنة من امتی مراد غیر اہل بیت باشند یا غیر حضرت مرتضی بخصوصه و در قول مرتضی خیر ہذہ الامة ابو بکر ثم عمر مراد غیر مرتضی باشند زیرا که مرتضی بمنزله ذات آنحضرت بود صلی اللہ علیه وسلم و ہر چند لفظ امت بحسب حقیقت شامل حضرت مرتضی است اما چون بمزید فضیلت مخصوص است میتوان تخصیص کرد چنانکه در بسیاری از مواضع استعمال فرد اقوی را در عمومات داخل نمیکنند جواب گوئیم ما از قصه امامت استدلال نکردہ ایم بر افضلیت بلا واسطه بلکه ازین قصه فقہای صحابه مثل حضرت فاروق و حضرت مرتضی و ابو عبیدہ و ابن مسعود و جمعی غفیر از انصار استدلال کردند بخلافت و استخلاف کذا در وقت خلافت نبوت و عدم مانع از خلافت افضل دلالت میکند بر افضلیت چنانکه مبسوطاً بیان کردیم و حدیث حسن بصری از قیس بن عباد دلالت میکند بر انکه حضرت مرتضی حاضر بود دران معسر که روی الحسن البصری عن قیس بن عباد قال قال لی علی بن ابی طالب ان رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم مرض لیالی و ایاما ینادی بالصلوة فیقول مروا ابا بکر یصلی بالناس فلما قبض رسول اللہ

صلی الله علیه وسلم نظرت واذا الصلوة علم الاسلام وقوام الدین فرضینا لدنیانا من رضی رسول الله صلی الله علیه وسلم لدیننا فبایعنا ابا بکر اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب و بعد ورود احتمال تخصیص عمومات نمیباید کرد و لفظ هو منی و انا منه در هیچ حکمی تخصیص عمومات سنت نکرد شل نهی از مدح زیاده از آنچه لایق و مانند آن پس درین امر حواله کند و نیز در اکثر طرق حدیث الا النبیین والمرسلین واقع شده و استثنی کالتنصیص است بر آنکه هر که غیر نبی است درین عموم داخل است چه حضرت مرتضی و چه غیر او و بسیار از طرق خیر هذه الامة بران دلالت میکند که ترجیح بر نفس خود قصد کرده عن الحکم بن جحل قال قال علی لا یفضلنی احد علی ابی بکر و عمر الا جلدته حد المفتری اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب و در حدیث سبق رسول الله صلی الله علیه وسلم و ثنی ابو بکر و ثلث عمر ثم احدثنا احداثا صریح است در دخول حضرت مرتضی

فصل دوم

تشبهات قومی که در حدیث ناظر اند بطریق ورای قیت از دو قسم بیرون نیست یا آنست که تشبث میکنند باحادیثی و آثاری و اقوالی که موهم حط منزلت شیخین است از افضلیت یا آنست که تمسک مینمایند باحادیثی و آثاری و اقوالی که موهم تفضیل حضرت مرتضی است بر شیخین جواب قسم اول اجمالا آنست که باستقرار معلوم شده که در عالم هیچکس نبوده است الا از زبان بدگویان در قدح او جاری شده تا آن حد که معتزله در فصل انکار عصمت انبیا هیچ پیغامبری را از ابتدا حضرت آدم تا حضرت پیغامبر ما صلی الله علیه وسلم نگذاشته اند که بوجوه بسیار بمعاصی نسبت نکرده اند و دران باب بآیات و احادیث تمسک نموده و همچنین منکرین عصمت ملائکه انواع قدح در عصمت ایشان نموده اند و همچنین در اعجاز قرآن عظیم شبهات بسیار آورده اند چنانکه بر شناسندگان علم کلام مخفی نیست و آن زیادت نمیکند الا رفع منزلت پیش اهل تحقیق ع واذا اتتک مذمتی من ناقص فهی الشهادة لی بانی کامل و پس یکی از وجوه افضلیت شیخین میتوان دانست که این بدگویان با وجود کمال عناد و سعی در احتقاد تا این مدت جز همین چند شبه که در بادی رای از هم میسر نیافته

باشند نیز باید دانست که شرط امامت استحضار جمیع مسائل نیست بلکہ وجود ملکہ استنباط بعد معرفت
کتاب و جملہ صالحہ از سنت پس اگر در بعض مواضع اختلافی واقع شود تا تفحص ادلہ کنند منافی
اجتہاد نخواہد بود بلکہ گفتیم کہ طریق مشاورہ و اجماع اعلی علمی است کہ در امت متصور گردد و حمل کنند
ناس بر اجماع شیخین بودہ اند و سوال و جواب در میان آوردن تا صورت اجماع منعقد گردد فضیلتی
است کہ شیخین بآن تفرد نمودہ اند تفصیلا اشارہ کردن ست بحل آن شبہات پس از آنجملہ آنست
کہ خدا تعالی میفرماید لا ینال عہدی الظالمین و از ینجا فہمیدہ میشود کہ ظالمان قابل امامت نیستند
و خلفاء ثلثہ در اصل کافر بودند و کافر ظالم است پس قابل امامت نبودند و درین شبہ در رنگ سائر
شبہات طریقہ غلط را راہ یافتہ است زیرا کہ باتفاق اہل عربیت اطلاق مشتق در وقت اتصاف بمصداق
حقیقت ست و پیش از اتصاف بان مانند اطلاق خمر بر عصیر و بعد فقدان اتصاف بان مانند اطلاق
خمر بر خل مجاز ست پس در وقت امامت ایشان ظالم نبودند حقیقۃً و اگر ازین تحقیق اغماض نظر
کنیم نصوص بسیار مخصص عام میتواند شد مانند الا من تاب و آمن و عمل عملا صالحا فاولئک
یبدل اللہ سیئاتہم حسنات و کان اللہ غفورا رحیما و اجماع بر ینمعنی در جمیع احکامی کہ متفاوت
بین الکفر والاسلام باشد ثابت شدہ و امامت نیز از ہمان جنس است و از انجملہ آنست کہ حضرت
صدیق میراث حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا از فدک نداد و تحقیق درین مسئلہ آنست کہ حضرت صدیق
استدلال نمود بحدیث نحن معاشر الانبیاء لا نرث و لا نورث و آن خبر متواتر است صدیق و
فاروق و ذی النورین و سعد و عبد الرحمن بن عوف و عائشہ و ابو ہریرہ و غیر ایشان رضی اللہ
عنہم روایت کردہ اند و حضرت مرتضی و عباس نیز زیرا کہ فاروق گفت انشد کما اللہ تعالی ہل
تعلمان ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ذلک قالا نعم قد قال ذلک و در روایت انہما صحاح
با جمعی دیگر در مسانید ایشان مذکور است و در وقت این قصہ صحابہ جمع بودند و اختلافی و مناظرہ
دران باب واقع نشد پس تخصیص عام کتاب بآن لازم شد مثل تخصیص غسل رجلین بحدیث
مسح و تخصیص آیہ جلد برجم محصن و اگر بفرض غیر صدیق آنرا روایت نمیکرد نیز لازم میشد اما چند سبب

شافعی پس ظاهر است واما بمذهب ابی حنیفه پس ازان جهت که انحطاط خبر واحد از رتبه تخصیص نیست
الا بسبب جهل اسناد وی وچون صدیق بیواسطه آنرا شنیده باشد چه جای انحطاط است وکلمه ورث
که در قصه حضرت داود وسلیمان وحضرت یحیی وزکریا آمده سباق وسیاق آن دلالت میکند برانکه مراد
ازین میراث علم وخلافت است قال الله تعالی وورث سلیمان داود وقال یا ایها الناس علمنا
منطق الطیر واوتینا من کل شیء ان هذا لهو الفضل المبین وقال یرثنی ویرث من آل یعقوب
وظاهر است که حضرت سلیمان درمیان نوزده پسر وحضرت یحیی درمیان الوف انبیای بنی اسرائیل
مختص نمیتوانند شد الا بمیراث نبوت وعلم وفاروق درباب بنی نضیر ومانند آن تمسک نمود بآیة
ومعقول اما آیت پس خدا تعالی میفرماید فلله وللرسول الآیه بعد ازان فرمود للفقراء المهاجرین
پس ازینجا دانسته شد که اختصاص رسول بمنزله اختصاص خداست از جهت تصرف نه از
جهت ملک رقبه وللفقراء قرینه است بران واما معقول پس بیان نمود که تصرف آنحضرت صلی الله
علیه وسلم تصرف مالکانه نبود بلکه مثل تصرف متولی در بیت المال عن مالک بن اوس بن الحدثان
قال ذکر عمر بن الخطاب یوما الفیء فقال ما انا احق بهذا الفیء منکم وما احد منا احق به من احد الا انا علی
منازلنا من کتاب الله عز وجل وقسم رسوله فالرجل وقدمه والرجل وبلاءه والرجل وعیاله والرجل
وحاجته اخرجه ابوداود وعنه قال قرأ عمر بن الخطاب انما الصدقات للفقراء والمساکین والعاملین
حتی بلغ علیم حکیم فقال هذه لهؤلاء ثم قرأ واعلموا انما غنمتم من شیء فان لله خمسه وللرسول حتی
بلغ وابن السبیل ثم قال هذه لهؤلاء ثم قرأ ما افاء الله علی رسوله من اهل القری حتی بلغ للفقراء
ثم قرأ والذین جاءوا من بعدهم ثم قال هذه استوعبت المسلمین عامة فلئن عشت فلیأتین
الراعی وهو بسرو حمیر نصیبه منها لم یعرق فیها جبینه رواه فی شرح السنة وعنه قال کان فیما احتج
به عمر ان قال کانت لرسول الله صلی الله علیه وسلم ثلاث صفایا بنو النضیر وخیبر وفدک فاما بنو
النضیر فکانت حبسا لنوائبه واما فدک فکانت حبسا لابناء السبیل واما خیبر فجزأها رسول الله صلی الله
علیه وسلم ثلاثة اجزاء جزئین بین المسلمین وجزء نفقة لاهله فما فضل عن نفقة اهله جعله بین فقراء

المهاجرین رواه ابوداود وعنه قال عمر ای لعثمان وعبد الرحمن بن عوف والزبیر وسعد انشدکم
بالله الذی باذنه تقوم السماء والارض هل تعلمون ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لانورث
ما ترکنا صدقة یرید رسول الله صلی الله علیه وسلم نفسه فقال الرهط قد قال ذلک فاقبل عمر علی
علی وعباس فقال انشدکما بالله هل تعلمان ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قد قال ذلک قالا
نعم قد قال ذلک قال عمر فانی احدثکم عن هذا الامر ان الله قد خص رسوله فی هذا الفیء بشیء لم یعطه
احدا غیره ثم قرء ما افاء الله علی رسوله منهم الی قوله قدیر فکانت هذه خالصة لرسول الله صلی الله علیه
وسلم والله ما اختارها دونکم ولا استاثر بها علیکم قد اعطاکموه وبثها فیکم حتی بقی منها هذا المال فکان
رسول الله صلی الله علیه وسلم ینفق علی اهله نفقة سنتهم من هذا المال ثم یاخذ ما بقی فیجعله مجعل مال الله
فعمل رسول الله صلی الله علیه وسلم بذلک حیوته انشدکم بالله هل تعلمون ذلک قالوا نعم ثم قال لعلی
وعباس انشدکما الله تعالی هل تعلمان ذلک قالا نعم قال عمر ثم توفی الله نبیه صلی الله علیه وسلم
فقال ابوبکر انا ولی رسول الله صلی الله علیه وسلم فقبضها ابوبکر فعمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله
علیه وسلم والله یعلم انه فیها لصادق بار راشد تابع للحق اخرجه البخاری و فاروق درین مسئله بوجهی تقریر
کرد که حضرت مرتضی را باوجود آن همه علم وقوت تقریر مجال بحث نماند وهمچنین عباس باآنهمه و
حسن بیان هیچ نتوانست گفت پس این قصه یکی از شواهد فضل شیخین است ودرینجا این نکته باید
دانست که آنچه پیش صدیق رفع کردند قصه میراث بود عام در بنی نضیر ومتاع خانه پس تمسک به
نحن معاشر الانبیاء لانرث ولانورث متعین بود وقضیه که در پیش فاروق مرافع کردند قضیه بنی
النضیر بود پس نتیجه شد استدلال بمنع میراث وعدم ملک بر رقبه هر دو وبجهت همین نکته مختلف شدند
شیخین در طریق استدلال فتدبر آری اشکالی که اینجا وارد میشود آنست که حضرت فاطمه زهرا باوجود
ظهور دلیل شرع ونیافتن معارضی چرا متاذی شود وحضرت مرتضی وعباس بعد ظهور دلیل
وعدم قدرت بر ایراد واقعی چرا شکایت کنند می باید که اهل سنت وشیعه تفضیلیه همه فکر حل این
اشکال بکنند وآنچه بخاطر این بنده میگذرد آنست که انقباض زهرا رضی الله عنها امری جبلی بود

و غیر معتدده و تبرک اینچه واجب شرع است از رد سلام و عیادت و مثل آن نمیکشید و شکایت حضرت مرتضی
و عباس میتین از ظهور دلیل بود لهذا مرتضی در ایام خلافت خود رد آن نکرد بلکه اثبات آن نمود و اما قصه
هبه و گواهی دادن ام ایمن و امام حسن پس باطل محض است هیچ جا روایتی با آن صحیح نشده و استعمال
مروان عبث است عن المغیرة قال ان عمر بن عبد العزیز جمع بنی مروان حین استخلف فقال ان
رسول الله صلی الله علیه وسلم کانت له فدک فکان ینفق منها و یعود منها علی صغیر بنی هاشم و یزوج
منها ایمهم وان فاطمة سألته ان یجعلها لها فابی فکانت کذلک فی حیوة رسول الله صلی الله علیه وسلم
حتی مضی لسبیله فلما ان ولی ابو بکر عمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم فی حیوته حتی مضی لسبیله
فلما ان ولی عمر بن الخطاب عمل فیها بمثل ما عملا حتی مضی لسبیله ثم اقتطعها مروان ثم صارت لعمر بن
عبد العزیز فرأیت امرا منعه رسول الله صلی الله علیه وسلم فاطمة لیس لی بحق وانی اشهدکم انی رددتها
علی ما کانت یعنی علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وابی بکر و عمر رواه ابو داود و شیعه فالیه نحن
میراث دختر در ضیاع پیش ایشان را ست نمی نشیند چنانکه کتاب کلینی بران دلالت میکند بلکه
تخصیص آیت بلا دلیل شرع بر ایشان لازم می آید و این نه یک موضع الیست که ایشان خلاف
کتاب میکنند بلکه در چندین جا باین فعل شنیع مرتکب شده اند الخبیثات للخبیثین و از آنجمله آنست
که صدیق دست چپ سارق را قطع کرد و این خلاف سنت است باید دانست که اصل این
قصه در موطا مذکور است و این قصه دلالت میکند بر آنکه آن سارق مقطوع الید الیمنی و رجل
الیسری بود و واجب در مثل این شخص بمذهب اکثر امت قطع یسار است و هو مذهب مالک والشافعی
و اسحق و این قصه دلیل ایشان است و حنفیان گفته اند که بعد قطع ید یمنی و رجل یسری حبس می
باید کرد نه قطع و هو مروی عن علی اینجا کجا خلاف سنت واقع شد عن مالک عن عبد الرحمن بن قاسم
عن ابیه ان رجلا من اهل الیمن اقطع الید والرجل قدم فنزل علی ابی بکر الصدیق فشکی الیه ان
عامل الیمن ظلمه وکان یصلی من اللیل فیقول ابو بکر وابیک ما لیلک بلیل سارق ثم انهم افتقدوا
حلیا لاسماء بنت عمیس امرأة ابی بکر فجعل یطوف معهم ویقول اللهم علیک بمن بیت اهل هذا البیت

ای قطع الید

۵ یعنی فدک و عوالی ... [illegible]

۶ طعن ششم

الصالح فوجدوا الحلي عند صلع يزعم ان الاقطع جاء به فاعترف الاقطع او شهد عليه فامر به ابو بكر
فقطعت يده اليسرى وقال ابو بكر والله لدعاؤه على نفسه اشد عندي عليه من سرقته قال الامام
اتفق اهل العلم ان السارق اذا سرق اول مرة يقطع يده اليمنى ثم اذا سرق ثانيا يقطع رجله اليسرى
ثم اختلفوا فيما سرق ثالثا بعد قطع يده ورجله فذهب اكثرهم الى انه يقطع يده اليسرى ثم اذا سرق
رابعا يقطع رجله اليمنى ثم اذا سرق بعده يعزر ويحبس وهو المروي عن ابي بكر وهو قول قتادة واليه
ذهب مالك والشافعي واسحق بن راهويه وروي عن ابي سلمة عن ابي هريرة ان رسول الله صلى الله
عليه وسلم قال في السارق ان سرق فاقطعوا يده ثم ان سرق فاقطعوا رجله ثم ان سرق فاقطعوا
يده ثم ان سرق فاقطعوا رجله وذهب قوم الى انه اذا سرق بعد ما قطعت احدى يديه واحدى
رجليه لم يقطع ويحبس يروى عن علي وبه قال الشعبي والنخعي وحماد بن ابي سليمان واليه ذهب
الاوزاعي واحمد واصحاب الرأي رواه في شرح السنة بلکه اگر بقواعد ترجیح متوجه شویم قول صدیق ارجح
و اوفق است بکتاب زیرا که حق تعالی میفرماید والسارق والسارقة فاقطعوا ایدیهما و بعد از آنکه مقطوع
الیمنی باشد اسم سارق بروی منطبق است پس حکم قطع ید بروی جاری باشد و یسری متعین
است در حق وی و این را در قطع رجل یسری بجهت اجماع ترک کردیم و در غیر این صورت واجب
باشد عمل بر آیت و آنرا جوابی نیست از کتاب و سنت و استحسان عقلی که انی لاستحیی من الله ان
لا یکون له ید یاکل بها و یستنجی بها در مقابله ظاهر آیت نمیتواند شد پس ظاهر که اجتهاد صدیق اقوی
وارجح است و عمل جمهور بر همان است و من متعجبم از متکلمان که چرا اطالت کرده اند در ابراز احتمالات
وایراد ممنوع با وجود ظهور حق در روایت قصه و معرفت مذاهب فقها و از آنجمله آنست که صدیق در
معرفت میراث جده توقف کرد تا آنکه مغیره بن شعبه و محمد بن مسلمه خبر دادند باید دانست که شیخین در هر
مسئله که واقع میشد تفحص احادیث میکردند و اگر نمی یافتند مشاورت میفرمودند تا آنکه اجماع منعقد
میشد و این اصل است از اصول دین و یکی از مناقب علیه شیخین است که ایشان بان متفرد بودند
چه بلا جور است که این منقبت را در باب مطاعن ذکر کنند عجبا لهؤلاء این ذهب عقولهم و از آنجمله آنست

کہ صدیق از استیفاء قصاص مالک بن نویره توقف کرد باید دانست که اہل تاریخ درین قصہ مختلف اند
جمعی نقل کرده اند که مالک بن نویره مرتد شده بود و جمعی نقل کرده اند که مرتد نبود اما خالد بعض کلمات
ازوی شنیده بود و حکم بکفر او کرد بالجملہ درء قصاص از خالد اتفاق واربنا بر جہت ارتداد و یا بجہت
شبہ ارتداد فی الاستیعاب وامره ای خالدا ابوبکر الصدیق علی الجیوش ففتح اللہ علیہ الیمامة وغیرہا
وقتل علی یدیہ اکثر اہل الردة منہم مسیلمة ومالک بن نویرة وقد اختلف فی حال مالک بن نویرة فقیل
انه قتل مسلما لظن ظنه به وکلام سمعه منه وانکر علیہ ابو قتادة قتله وخالفه فی ذلک واقسم ان لا یقاتل
تحت رایته ابدا وقیل قتل کافرا وخبره بذلک یطول ذکره انتہی بالجملہ حضرت صدیق را در درء قصاص
از خالد اسوۂ حسنہ ہست برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در قصۂ صبانا صبانا واین مسئلہ اجتہادیہ است
که علما دران مختلف شده اند و صدیق بحسب اجتہاد خود کار فرمود و ہمچنین ہست ذلیفه خلیفه چون با تہام
فقہای دیگر مخالف شود و اگر این توقف قادح باشد در صدیق توقف حضرت مرتضی از استیفاء قصاص
حضرت ذی النورین بطریق اولی قادح باشد زیرا که ہیچ موجب قتل ذی النورین متحقق نبوده
متوہم فما ہو جوابکم ہناک ہو بعینه جوابنا ہہنا و از انجملہ آنست که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صدیق را
گاہی بر امری از امور مسلمین متولی نساخت و چون برای رسانیدن پیغام براءة فرستاد بحکم الٰہی
نازل شد که عزل کرده حضرت مرتضی را بجای او فرستد پس لائق خلافت نباشد باید دانست که درین
مقاله طرفه غلطہا رفته ہست مثل این مقاله نیست الا مثل شخصی که گفته بود که حسن و حسین ہر دو
پسر معاویه قوله گاہی بر امری از امور مسلمین متولی نساخت باطل ہست در سریۂ بنی فزاره امیر
لشکر ساختند عن سلمة بن الاکوع قال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابا بکر فغزونا ناسا من بنی فزارة
فلما دنونا من الماء امرنا ابو بکر فعرسنا فلما صلینا الصبح امرنا ابو بکر فشننا الغارة الحدیث اخرجه الحاکم
وعنه قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابا بکر الی بعض حصون خیبر فقاتل وجهد ولم یکن فتح
اخرجه الحاکم وعن بریدة قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ربما اخذته الشقیقة فیلبث الیوم
والیومین لا یخرج فلما نزل بخیبر اخذته الشقیقة فلم یخرج الی الناس وان ابا بکر اخذ رایة رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وسلم ثم نہض فقاتل قتالا شدیدا ثم رجع اخرجہ الحاکم وعن ابی ہریرة ان ابابکر الصدیق بعثہ فی الحجة التی امرہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم علیہا قبل حجة الوداع یوم النحر فی رہط یؤذن فی الناس ان لا یحج بعد العام مشرک ولا یطوفن بالبیت عریان اخرجہ البخاری ودر غزوہ تبوک عرض لشکر بحوالہ صدیق مقرر گشتہ ودر جاہای دیگر نیز ولایات متحقق شد چنانکہ در کتب مفصلہ مذکور ہست قولہ چون برای رسانیدن پیغام برأت الخ باید دانست کہ آنچہ صحیح است درین باب آنست کہ صدیق را برای امارت حج فرستادند وازان ولایت معزول نشد باتفاق روات ودر روایات مختلف اند در ولایت تبلیغ برأت دلالت اکثر حدیث آنست کہ آن نیز حوالہ صدیق بود وارسال مرتضی بجہت آن شد کہ عرب در حل وعقد صلح تا وقتیکہ کسی از اہل بیت وی حاضر نمیشد اعتماد نمیکردند پس امیر درین امر نیز صدیق بود و مرتضی معین وظہیر او وبعض روایات دلالت میکند کہ حضرت مرتضی درین امر مستقل بود وانہمہ معلل وضعیف اند وبر تقدیر تسلیم حاصل سوال آنست کہ ارسال حضرت مرتضی برای تبلیغ برأت باوجود کفایت صدیق چرا شد حاصل جواب آنکہ برای موافقت عادت عرب کردہ شد عن ابی ہریرة قال بعثنی ابوبکر فی تلک الحجة فی المؤذنین بعثہم یوم النحر یؤذنون بمنی الا لا یحج بعد العام مشرک ولا یطوف بالبیت عریان ثم اردف النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی بن ابی طالب فامرہ ان یؤذن ببرأة قال ابوہریرة فاذن معنا علی فی اہل منی یوم النحر ببرأة وان لا یحج بعد العام مشرک ولا یطوف بالبیت عریان الا الذی عاہدتم من المشرکین اخرجہ البخاری وعن ابن عباس قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم ابابکر وامرہ ان ینادی بہؤلاء الکلمات ثم اتبعہ علیاً فبینا ابوبکر فی بعض الطریق اذ سمع رغاء ناقة رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم القصوی فخرج ابوبکر فزعا فظن انہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاذا علی فدفع الیہ کتاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وامر علیا ان ینادی بہؤلاء الکلمات فانطلقا فحجا فقام علی ایام التشریق فنادی ذمة اللہ ورسولہ بریئة من کل مشرک فسیحوا فی الارض اربعة اشہر ولا یحجن بعد العام مشرک ولا یطوفن بالبیت عریان ولا یدخل الجنة الا مؤمن وکان علی ینادی بہا فاذا عیی قام ابوبکر فنادی بہا اخرجہ الترمذی واخرج الحاکم نحوہ الا انہ قال فکان علی ینادی بہا فاذا بح قام ابوہریرة فنادی وعن انس

ابن مالک قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم ببراءۃ مع ابی بکر ثم دعاہ فقال لا ینبغی لاحد ان یبلغ ہذا الا
رجل من اہلی فدعا علیا فاعطاہ ایاہ اخرجہ الترمذی وعن جمیع بن عمیر عن عبد اللہ بن عمر ان رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بعث ابا بکر وعمر ببراءۃ الی اہل مکۃ فانطلقا فاذا ہما براکب فقالا من ہذا قال
انا علی قال واللہ ما علمت الا خیرا فاخذ علی الکتاب فذہب بہ ورجع ابو بکر وعمر الی المدینۃ فقالا ما لنا
یا رسول اللہ فقال ما لکما الا خیر ولکن قیل لی انہ لا یبلغ عنک الا انت او رجل منک اخرجہ الحاکم
وقال ہذا حدیث شاذ والعمل فیہ علی جمیع بن عمیر وبعدہ علی اسحق بن بشر ونسائی بطرق متعددہ
صفت اقامت حج وخطبہ ایام حج کہ از صدیق بظہور آمدہ مفصل بیان کردہ است قولہ پس لائق
خلافت نباشد باید دانست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خود تصریح فرمودہ اند بانکہ قلت بعث
شیخین بر سرایا معلل بعلتی ہست کہ فضل ایشان زاید و بالا ست وعن حذیفۃ بن الیمان قال سمعت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لقد ہممت ان ابعث الی الآفاق رجالا یعلمون الناس السنن
والفرائض کما بعث عیسی بن مریم الحواریین قیل لہ فاین انت عن ابی بکر وعمر قال انہ لا غنی لی
عنہما انہما من الدین کالسمع والبصر اخرجہ الحاکم وعن ابی اروی الدوسی قال کنت
جالسا عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاطلع ابو بکر وعمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ
الذی ایدنی بہما اخرجہ الحاکم واین حکایت مشابہ آنست کہ رسم وعادت خلفا جاری شدہ کہ وزراء
کبار را بعمل نمیفرستند و بر سرایا امیر نمیسازند زیرا کہ کاری عظیم تر از عمل وبعث با ایشان وابستہ
است ونیز این حکایت مشابہ آنست کہ از محمد بن الحنفیہ سوال کردند کہ پدر بزرگوار تو در حروب
کارہای فرماید وحسنین را نمیفرماید بشما این چیست گفت حسنین [illegible] پدر من بمنزلہ دو چشم اند
در بدن انسان تا کار از دست و پا سر انجام یابد چشم را چرا رنج باید داد واز آنجملہ آنست کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم عمرو بن العاص را بر شیخین امیر ساخت واسامہ را بر فاروق واگر ایشان
افضل ہست بودند غیر ایشان را بر ایشان امیر نمیساخت باید دانست کہ تامیر خاص دلالت
نمیکند بر فضل کلی زیرا کہ اعتماد آن بر مصلحت خاصہ ہست کہ در ہمان کار مخصوص باشد وجائز ہست

کراز شخصی همان کار خوبتر آید نه کارهای دیگر مثل تولیت عمرو بن العاص یا تسلیه شخصی خاص مقصود
باشد مثل تسلیه اسامه بعد موت پدر او و آنحضرت صلی الله علیه وسلم خود تصریح فرمود بآنکه اختیار عمرو
بن العاص نه بجهت احبیت او بود عن عمرو بن العاص ان النبی صلی الله علیه وسلم بعثه علی جیش ذات
السلاسل قال فاتیته فقلت ای الناس احب الیک قال عائشة قلت من الرجال قال ابوها
قلت ثم من قال عمر فعد رجالا فسکت مخافة ان یجعلنی فی آخرهم و تحقیق درین باب آنست که
آنحضرت صلی الله علیه وسلم مربی ظاهر و باطن بودند پس همچنانکه استخلاف شیخین مقصود بود آن نیز
میخواستند که شیخین را در بوته ریاضت اندازند تا مثل ذهب خالص بر آیند بمثل آنکه در کتب
مقامات مشائخ صوفیه خوانده باشی که ایشان خلفاء خود را که تمام همت در تربیت آنها مقصور داشته اند
زیاده از همه کس در بوته ریاضت می انداختند و اینمعنی مشابه آنست که چون حضرت مرتضی در غزوه
احد سیفها بتقدیم رسانید و مظنه آن شد که عجبی بخاطرش راه یابد فرمود قال ابن اسحق فلما انتهی
رسول الله صلی الله علیه وسلم الی اهله ناول سیفه ابنته فاطمة رضی الله عنها فقال اغسلی من هذا دمه یا بنیة فوالله
لقد صدقنی الیوم و ناولها علی بن ابی طالب سیفه فقال و هذا فاغسلی عنه دمه فوالله لقد صدقنی
الیوم فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم لئن کنت صدقت القتال لقد صدق معک سهل بن
حنیف و ابو دجانة اخرجه فی السیرة و چون در ضمیر سعد بن ابی وقاص عجبی مشاهده فرمود معالجه کرد
آنرا عن مصعب بن سعد قال رای سعد ان له فضلا علی من دونه فقال رسول الله صلی الله علیه
وسلم هل تنصرون و ترزقون الا بضعفائکم اخرجه البخاری و صدیق را از مقابله ظالمان بمثل التحیه
میکنند نهی فرمود عن ابی هریرة ان رجلا شتم ابا بکر و النبی صلی الله علیه وسلم جالس یتعجب و یتبسم
فلما اکثر رد علیه بعض قوله فغضب النبی صلی الله علیه وسلم و قام فلحقه ابو بکر و قال یا رسول الله کان
یشتمنی و انت جالس فلما رددت علیه بعض قوله غضبت و قمت قال کان معک ملک یرد
علیه فلما رددت علیه وقع الشیطان ثم قال یا ابا بکر ثلاث کلهن حق ما من عبد ظلم بمظلمة فیعفو
عنها الله عز و جل الا اعز الله بها نصره و ما فتح رجل باب عطیة یرید بها صلة الا زاد الله بها کثرة و ما فتح

[illegible]

رجل باب منزله بيديها فاشتراه الزبير بها فلك رواه احمد عن عائشة قالت مر النبي صلى الله عليه
وسلم على ابي بكر وهو يلعن بعض رقيقه فالتفت اليه فقال لعانين وصديقين كلا ورب الكعبة فاعتق
ابو بكر يومئذ بعض رقيقه ثم جاء الى النبي صلى الله عليه وسلم فقال لا اعود اخرجه البيهقي في شعب الايمان
ديگر از فوائد اين امر آنست که ايشان مطلع شوند بر ماجريات لشکر با امير خود و آمد حال امير که
حسب حال او تمامید چنانکه در کتب تاريخ يافته ميشود که هر گاه از پادشاهان عجم لشکر و سپاه در حق بعضين
چشيده باشد تربيت ايشان باحسن وجه ميشود نگردد و ايشانرا فائده ها متحقق شد يکی آنکه فاروق
از تامير اسامه استنکاف نکرد مانند آنکه جعفر بن ابی طالب از تامير زيد استنکاف نمود و اين معنی
تا آخر خلافت تمام او از حظوظ نفس او شد دوم آنکه فاروق را با عمرو بن العاص در بعض مسائل
مناقشه افتاد و صديق ارشاد فرمود بتسليم و ترک مناقشه و اين معنی بسبب حمان صديق شد سوم
آنکه حضرت شيخين در ايام خلافت خويش لشکر و امرا را بوجهی ميداشتند که نظامی بهتر از آن متصور نشود
چون اين سبق از حضرت پيغمبر ياد گرفته بودند و از انجمله آنست که بعض محدثين ذکر کرده اند که در
استخلاف نصی موجود نبود والا اصحاب در وقت بيعت صديق بر اجتهاد اقدام نميکردند بلکه بيان
نص ذکر مينمودند قال النووي في شرح مسلم في حديث عائشة لو كان النبي صلى الله عليه وسلم
مستخلفا لاستخلف ابا بكر الحديث فيه دلالة لاهل السنة ان خلافة ابي بكر ليست بنص من النبي
صلى الله عليه وسلم على خلافته صريحا بل اجمعت الصحابة على عقد الخلافة له وتقديمه لفضيلته ولو
كان هناك نص عليه او على غيره لم تقع المنازعة من الانصار وغيرهم اولا ولذكر حافظ النص
ما معه ولرجعوا اليه ولكن تنازعوا اولا ولم يكن هناك نص ثم اتفقوا على ابي بكر واستقر الامر
واما ما تدعيه الشيعة من النص على علي والوصية له فباطل لا اصل له باتفاق المسلمين والاتفاق
على ابطال دعواهم من زمن علي واول من كذبهم علي بقوله ما عندنا الا ما في هذه الصحيفة الحديث
ولو كان عنده نص لذكره ولم ينقل انه ذكره في يوم من الايام ولا ان احدا ذكره له والله اعلم واما
قوله صلى الله عليه وسلم في الحديث الذي بعد هذا للمرأة حين قالت يا رسول الله ارايت ان جئت

فلم اجدک قال فان لم تجدینی فاتی ابابکر فلیس فیہ نص علی خلافتہ وامر بہا بل ہو اخبار بالغیب الذی
اعلمہ اللہ تعالی بہ واللہ اعلم انتہی باید دانست کہ حل این اشکال موقوف است بر تمہید مقدمات
چند مقدمہ اولی نزول وحی بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بانواع مختلفہ بود قال اللہ تعالی وما کان
لبشر ان یکلمہ اللہ الا وحیا او من وراء حجاب او یرسل رسولا فیوحی باذنہ ما یشاء وقال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم احیانا یاتینی مثل صلصلۃ الجرس وہو اشدہ علی فیفصم عنی وقد وعیت عنہ ما قال
واحیانا یتمثل لی الملک رجلا فیکلمنی فاعی ما یقول قالت عائشۃ ولقد رایتہ ینزل علیہ الوحی
فی الیوم الشدید البرد فیفصم عنہ وان جبینہ لیتفصد عرقا اخرجہ البخاری وورد رؤیا الانبیاء وحی
واز انواع وحی یکی فراست صادقہ است چنانکہ در قصہ حدیبیہ آمدہ است ما خلأت القصواء وما ذاک
لہا بخلق ولکن حبسہا حابس الفیل واللہ لا یسألونی خطۃ یعظمون فیہا حرمات اللہ الا فعلت ذلک
وچنانکہ حصول یقین باین انواع مفوض بشارع است پس چون شارع اخبار فرماید بانکہ امرے
از انواع وحی چنان و چنین یقین حاصل شدہ است مجال توقف در قبول او نماند لا اعتقادا
ولا عملا ہمچنان احتیاج بتفتیش آنکہ فلان حکم چرا در قرآن مذکور شد و فلان حکم چرا مذکور نشد
وچرا از جہت رؤیا و فراست یقین بان حاصل شد ممکن نیست و درینمقام بجز تفویض بشارع
وانقیاد او چارہ نہ پس نمیتوان گفت کہ چرا مسائل صوم در قرآن مذکور شد وچرا مسائل صلوۃ
کہ حاجت بآن بیشتر است در قرآن مذکور نشد و نتوان گفت کہ چرا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قیام
رمضان ترسیدند کہ فرض شود و در صلوۃ عید و کسوف نترسیدند و نتوان گفت در فلان امر چرا
جبرئیل متمثل شدہ خبر داد و فلان امر چرا برؤیا منکشف گشت الی غیر ذلک من الشکوک والشبہات
پس اگر کسی بگوید کہ در قرآن عظیم نام حضرت صدیق و فاروق چرا بتعیین مذکور نشد وچرا الفرمود نزد عدم
ابابکر و عمر لیستخلفہما یا بگوید کہ چرا این مجمل را برؤیا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منکشف گردانیدند نہ بوحی
متلو در قرآن یا بہ تمثل جبرئیل بر ریش او باید خندید و یکی از علامات جہل وحمق او باید دانست
مقدمہ ثانیہ شارع را در تبلیغ وحی بقوم خود طرق مختلفہ است اگر قرآن بر قوم خود تلاوت فرماید

و آن نص یا ظاهر باشد در چیزی آن نیز تبلیغ است و اگر در سنت چیزی مذکور فرماید آن نیز تبلیغ است
و اگر ایجاب و تحریم را بصیغهٔ امر و نهی ادا فرماید یا بدعا و لعن رحم الله من فعل کذا و کذا و لعن الله من
فعل کذا و کذا آنهم انواع تبلیغ است و دست تفتیش را میان از ترجیح بعض انواع تبلیغ بر بعض کوتاه
ست پس اگر کسی گوید چرا آنحضرت صلی الله علیه وسلم خلافت خلفا را بکلمه مقامات بیان فرمودند بصیغه
وجوب که یجب علیکم ان تستخلفوا ابا بکر و عمر و یا گوید چرا در قرآن مجمل مذکور شد و در سنت مفصل این
شخص قابل آنست که سیلی چند بر گردنش زنند تا آنکه متعرض جواب باد شوند مقدمه ثالثه یکی
از انواع تبلیغ اخبار است بچیزی یا اقامت قرائن بر کمال رضا یا کراهت آن مثلاً گویند که در فلان مستقبل
چنان و چنان واقع شد با کمال تحسین و تنویه شان آن فعل یا تمام تقبیح و انکار بر ان پس این اخبار
مرادف صیغهٔ امر و نهی باشد در افادهٔ ایجاب چنانکه حضرت عیسی علیه السلام بشارت داد به پیغامبری
کذا و کذا که اسم او احمد باشد و همین اخبار بعینه ایجاب ایمان با ایشان شد و بآن مکلف شدند و تبرک
آن ماخوذ یا آنحضرت صلی الله علیه وسلم اخبار فرمودند بنزول حضرت عیسی علیه السلام و ظهور مهدی
و آن اخبار بعینه ایجاب قبول ایشان شد و اخبار کردند بدجال و آفات امت نمودند لا مثل کذب او
پس آن اخبار بعینه تحریم متابعت او شد و نظیر آنکه اخبار بمنزلهٔ امر و نهی میشود در شرع بسیار است
از انجمله من اخلاق الانبیاء و الملائکة و المؤمنین کذا و کذا امر است بآن چیز با ایجاباً او ندباً و من
افعال الشیاطین و اخلاق المنافقین کذا و کذا نهی است از ان تحریماً و کراهةً یا گویند رایت فی الجنة
من فعل کذا و رایت فی النار من فعل کذا یا گویند فعل رجل کذا و کذا فغفر له و فعل رجل کذا و کذا فعذب
الی غیر ذلک من الامثلة و یکی از انواع تبلیغ اقتضاء نص است حکمی را و مثال اقتضا آنست که اگر
گویند فلان شخص آزاد کرد بلال را پس این کلمه دلالت میکند بر آنکه بلال عبد او بوده و همچنین اگر گویند
این شخص را حاکم ساختیم بر شما پس این کلمه دلالت میکند بر آنکه واجب است بر شما قبول احکام
او پس خدا تعالی وقتی که وعده داد مسلمین را بآنکه جمعی را از ایشان خلیفه سازد و در مقامات رفیع
گردانید که مراد ازین مبهم شیخین اند و انهمه با کمال امتنان و نهایت تحسین واجب شد خلافت

ایشان چنانکه بشارت حضرت عیسی واجب گردانید ایمان را بآنحضرت صلی الله علیه وسلم بخلاف اخبار
باحوال ملوک جبابره که مقرون است باظهار قبائح ایشان وآنرا در حساب مصائب این امت شمرده
اند و وقتی که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدین من بعدی
باز تفسیر فرمودند که مراد شیخین اند این امر شد باتباع ایشان نصاً واستخلاف ایشان شد اقتضاءً
و وقتی که فرمودند لا ادری ما بقائی فیکم فاقتدوا باللذین من بعدی ابی بکر و عمر طلب اقتدا نص صریح
معلوم شد واستخلاف ایشان بمقتضای نص واین نیز تبلیغی است مقدمه الیه فرق است
درمیان نص بر صحت استخلاف ورضا بآن وتصریح بانکه موافق مرضی الهی است و بوجهی واقع
خواهد شد که می باید و پیش آید و در عقد استخلاف بالفعل و دلیل این فرق آنست که گاهی یکی از
دیگری متفرق میشود و مثلا حضرت عیسی چون بشارت آنحضرت صلی الله علیه وسلم دادند آن نص شد
بر صحت نبوت ایشان نه استنباء ایشان شد بالفعل و چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم اخبار کردند
بخلافت مهدی آن نص شد در صحت خلافت مهدی نه استخلاف وی بالفعل همچنین اگر مردم
جمع شوند بر بیعت شخصی که مفضول باشد یا فاقد الشروط آن عقد خلافت باشد نه تصریح بانکه آن
استخلاف مرضی است و بر وجهی که میبایست واقع شد و غرض نووی و جمعی که باین قول قائل شده
اند آنست که این احادیث دلالت میکند بر صحت استخلاف در وقت آن نه عقد خلافت بالفعل
بلکه عقد باجماع بود و غرض ایشان آنست که دلالت بر صحت استخلاف نمیکند کیف لا واگر این
نصوص بر صحت استخلاف دلالت نکند اخبار حضرت عیسی نیز دلالت نکند بر وجوب انقیاد حضرت
پیغامبر ما صلی الله علیه وسلم و بآن حجت قائم نشود بر نصاری و ما میگوئیم این نص است بر صحت
استخلاف ایشان بعبارت خود و عین استخلاف ایشان است بمقتضای نص پس محل اختلاف
همین نکته واقع شد و قدری که بآن تفضیل شیخین ثابت کرده شود متفق علیه است مقدمه
ثانیه اهل ملت متفق اند بر آنکه نص شارع یکی از وجوه استخلاف است و نص متحقق میشود و بتنبیه
و نص گاهی مبهم باشد و گاهی مفسر و گاهی واقع شود باسم مطلق در عنوان موضوع و گاهی باسم

معلق بعنوان شمول شد و وعد الله الذین آمنوا منکم مبهم است و رؤیا آنحضرت که آنحضرت صلی الله علیه
وسلم بر قلیب دلو کشیدند و بعد آنحضرت حضرت صدیق و بعد صدیق فاروق مفسر بجمیع نص شد در
استخلاف شیخین و مثلاً اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر اینجا عنوان خلافت مفقود نیست و اما تعیین
واسم شیخین مشخص نمودند و در حدیث علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین من بعدی ذکر خلافت
بتعیین واقع شد و ذکر شیخین بعنوان عام و علی هذا القیاس نصوص بسیار است که دلالت میکنند
عند الاجتماع بر استخلاف شیخین پس اگر سائلی بگوید که استخلاف باین قدر متحقق نمیشود و بگوئیم چرا ثابت
حکم ممتاز نشد از احکام دیگر و اگر گوید که حکمت در ان چیست که در یک نص باسم تعیین در جانب
موضوع و محمول تصریح نکردند حواله کنیم بر مقدمه تبلیغ مقدمه سادسه اجماع اگر اصل ثالث قرار
داده اند از اصول اربعه با وجود آنکه اجماع منعقد نمیشود الا بعد قیام دلیلی از کتاب و سنت و قیاس
برای دو فائده است یکی آنکه بسبب اجماع مسئله قطعی میشود و اگر اجماع نمیبود بسیار است که قطعی نباشد
مثلاً صورتی که مستند اجماع انجا خبر واحد یا قیاس باشد دیگر آنکه غالباً چون مجتهدین بر مسئله اجماع کردند
ماخذ را فراموش میسازند و داعیه نقل ماخذ فاتر میگردد بجهت کفایت اجماع از ان لهذا در اکثر مسائل
اجماعیه ماخذ آنها چنانکه میباید و میشاید منقول نیست پس اصحاب فقه مضطر شدند باثبات اصل
ثالث پس چون صحابه در وقت استخلاف صدیق هر یکی نصی که با او بود آوردند چنانکه محفوظ است
که صدیق بنص الائمة من قریش انصار را صرف کرد از خلافت و وجه خصوصیت ایراد این حدیث آنست
که سعد بن عباده نیز این حدیث را از آنحضرت صلی الله علیه وسلم شنیده بود پس صدیق او را بیان
حدیث بیاد داد تا اقمع باشد شبه او را و ادقع باشد شغب انصار را و این معنی از روایت احمد مفهوم میشود
و حضرت فاروق بسوابق حضرت صدیق استدلال کرد و حضرت مرتضی و ابو عبیده و ابن مسعود بتقدیم
او در امامت صلوة بالجمله هر یکی از مجتهدین حاضرین راهی مسلوک داشته و دلیلی قائم نمود که همه
مجتمع اند در اصل دلالت و جائز است که بنص حدیث رؤیا و غیر آن نیز استدلال کرده باشند اما بسبب
استغنا از ان تفاصیل از جهت انعقاد اجماع و اضمحلال اختلاف روات اجماع همه آن ادله را تعرض نکردند

و در جای دیگر و بتقریبات دیگر روایت آن نمودند و جائز است که چون بیعت اول بار فلتة واقع شد
جمعی که حاضر بودند ذهول کردند از ذکر آن دلائل و بمحض توفیق ربانی و الهام رحمانی امضای آن
عزیمت نمودند و در وقت بیعت ثانیه آنهمه دلائل بخاطر ایشان رسید و لیکن بتقریر آن حاجت
نیفتاد و جائز است که اعتقاد افضلیت شیخین پیش ایشان محقق شده باشد چنانکه ابن عمر فرموده است
کنا اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم نخیر ابابکر و عمر و عثمان و ماخذ این اعتقاد نصوص بسیار باشد
که در مجالس متعدده از آنحضرت صلی الله علیه وسلم شنیده باشند و در وقت انعقاد خلافت بهمان
اعتقاد ماخوذ از دلائل اکتفا نمودند و بر همان معتقد بنا فرمودند کما قال المرتضیٰ و نعلم انه احق بهذا
الامر بالجمله درینصورت ها عدم ایراد نص مقتضی عدم وجود آن نیشود و جائز است که چون اکثر دلائل
خلافت مرکب اند از دو نص در یکی احد الطرفین من القضیه مبهم است و در دیگری مفصل نوعی از
تامل ضرور بود و بسبب مناقشه انصار و حزن جان فرسای واقعه آنحضرت صلی الله علیه وسلم قادر نشدند
بر تامل پس خدا تعالی متکفل امر خلافت شد و ناگهان بخاطر ایشان استخلاف صدیق الهام فرمود و
آن معنی را بعزیز ذو ذلیل سر انجام نمود تا وعده یابی الله والمؤمنون غیر ابی بکر راست شود
و بعد از ان آنهمه دلائل دانستند و شکر الهی بر موافقت واقعه با آنچه مطلوب بود ادا کردند و جائز است
که چون یکی نصی ازین نصوص سید است نه نص دیگر را و آن دیگر نص دیگر یاد داشت نه این نص
و همی دانستند که این نصوص در پیش که باشند و در آن وقت قادر نشدند بر ترکیب نصوص با الهام الهی
سعی من و تو کار سر انجام یافت یا آن نصوص را دانستند اما در ترکیب آنها و فرود آوردن مطلق بر مقید
غموضی موجود بود و مستدل نرسید که مذاکره دراز شود و لم و لانسلم در میان آید و در آن فرصتی طلبید
و در وقت استعجال بود پس انتقال کردند بادله دیگر و کار را بهمان ادله سهلة الحصول تمام نمودند
انیهمه احتمالات مستخرج است از قول فاروق بیعة ابی بکر کانت فلتة و لکن الله وقی شرها و ایکم
مثل ابی بکر ظاهر میشود و درینصورت ها سکوت صحابه از نصوص مستلزم عدم نصوص نمیشود مقدمه
سابعه لفظ استخلاف و لفظ صریح نص که در کلام نووی و غیر آن واقع شده محتمل معانی بسیار است

گاهی استخلاف ذکر کنند و مراد ازان استخلاف بهیئت معتاده در وقت وصیت بولایت عهد باشد تلاوت
قرب موت همه اهل حل و عقد را جمع کنند و امر نمایند به بیعت این شخص و گاهی استخلاف ذکر کنند
و مراد ازان ایجاب استخلاف شخصی و تشریع خلافت او دارند اگرچه در وقت قرب موت نباشد
و جمع اهل حل و عقد و اخذ بیعت و مانند آن نبود بلکه مثل سائر احکام شرعیه که آنحضرت صلی الله علیه
وسلم تبلیغ آن فرمودند پس نفی یکی مستلزم نفی دیگری نباشد و این وجه جمع باشد در اقاویل متخالفه
سلف و گاهی لفظ صریح ذکر نمایند و مراد آن باشد که اصلا محتاج فکر نباشد نه تبرکیب نصین و نه تطبیق
مطلق بر مقید و مبهم بر مبین و نه بفهم مقتضای نص الی غیر ذلک و گاهی صریح گویند و اراده نمایند آنچه
دال باشد بر مدعا بالقطع گو بترکیب نصین باشد یا مقتضی نص الگاهی صریح گیرند و گاهی غیر صریح
فقها در فهم مقتضیات نصوص مختلف اند بعض اذکی باشند از بعض و نیز این وجه تطبیق این
الاقاویل المختلفه میشود و چون این مقدمات ممهد شد بر سر حل اشکال رسیدیم و گوئیم حل اشکال بدو وجه
ممکن است وجه اول تقریر کلام نووی بطریقی که مخالف مختار ما و در اصل غرض نباشد پس گوئیم
که غرض نووی آنست که صحت استخلاف و آنکه این استخلاف بر چه قیمه خواهد بود موافق مذهب اهل حق
خواهد بود باحادیث صحیحه ثابت شده و حدیث لو کان رسول الله صلی الله علیه وسلم مستخلفا لاستخلف ابا بکر
صریح است دران و عقد خلافت بالفعل باجماع بود نه بنص و این اجماع بنابر فضیلت صدیق واقع
شد نه بمجرد اتفاق و لهذا قال النووی اجمعت الصحابة علی عقد الخلافة له و تقدیمه لفضله و این معنی اصل
غرض ما که قول است بتفضیل شیخین بالقطع منافات ندارد بلکه موید او هست و آنکه گفته است که نیست
نص من النبی صلی الله علیه وسلم علی خلافته صریحا اشاره است بانیکه اینجا نصوص بسیار اند که بنا
ترکیب و تطبیق دلالت میکند یا باقتضا اشاره مینماید و آن را نووی نخل صراحة میدارد و این نزاع
نیست مگر لفظی وجه ثانی آنست که گوئیم امام شافعی که مقتدای نووی است بلکه مقتدای جمیع
محدثین و فقها تصریح نموده است بانکه حدیث ارایت ان جئت بعد کی ثبت است خلافت صدیق
را و شافعی اعمق است باعتبار مدرک و اقوی است باعتبار فقه و استنباط و آیتی است از آیات الله تعالی

بمعنی کلام وی آنست که این حدیث هر چند امر است انجزوه را بآمدن پیش صدیق در آن دلالة واقع
است بطریق کنایه بآنکه صدیق خلیفه خواهد شد چنانکه گویند فلان بر مسند نشسته و فلان متصرف در
بیت المال شده کنایت است از امارت و خلافت پس بطن این حدیث اخبار است بخلافت
صدیق و چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم آنرا معلوم کردند کراهتی از وی ظاهر نمودند پس نازل نشد
حال او از حال آنقریه و حال اخبار آنحضرت صلی الله علیه وسلم از احوال بنی اسرائیل با ترک انکار پس
بطن این حدیث تشریح است خلافت صدیق را درینجا باید فهمید که شافعی ازین حدیث بجهت عظم
علم او فهم این معانی نموده است چه جای آیه وعد الله الذین امنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنهم
یا احادیثی که دلالت میکند بر تعیین مبهم این آیت و حدیث علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدین یا حدیث
رویا و حدیث اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر و همچنین احادیث بسیار که تمسک بآنها اوضح
است از تمسک بحدیث انجزوه و چون اینهمه طرق جمع کنیم متواتر باشد بالمعنی و دال باشد بالقطع
و آنکه میگوید نووی اگر نصی میبود البته استدلال میکردند لیکن وقت استخلاف بنص استدلال نمودند
هر دو مقدمه اش ممنوع بلکه بدلائل استدلال کردند از آنجمله حدیث امامت و آن اشاره فعلی قائم
است بجای نص صریح استخلاف چنانکه اگر پادشاهی نزدیک بموت یکی از مقربان خود را بر تخت
نشاند و همه خواص را امر کند به تعظیم او یا طبیبی در مطب خود نزدیک موت شخصی از شاگردان خود را
نشاند یا مدرسی در حلقه درس قریب موت خود یکی از اصحاب خود را نشاند یا محترفی کسی را بر دکان
خود قائم گرداند نزدیک حالت ضعف خود اینهمه پیش جمیع طوائف کالتصریح است باستخلاف و ولایت
عهد و حکم آن مانند حکم اشاره بدست و سر است کما ورد فی الحدیث و اومی برأسه ولا حرج و این
اشاره صریح است و در افاده حکم شبهه ندارد آنحضرت صلی الله علیه وسلم نماز که بهترین طاعات است
بحضرت صدیق حواله فرمود تا مسند خلافت را در ضمن آن بوی تسلیم نماید و فقهای حاضرین همه
اینمعنی را دریافتند و اگر قیل و قالی در میان آمده بود بارجاع بهمین دلیل قند کرده استحضار
بهمین نص از هم پاشید و مثل این اختلاف اختلاف بود در وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم

که احتمال آن بجز آنکه نص واقع شد پس واضح گشت که نص یا تعریض که مثل نص او را استدلال
کردند در استخلاف و از همان نص دانستند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت صدیق را خلیفه ساخته
است در اینصورت ما میگوئیم که استخلاف مسئله منصوص است نه مستند باجماع و معنی اجماع
که در قصه سقیفه شده است عقد استخلاف بالفعل است بیعت معتاده بنا بر همان نص و اگر کسی را شبهه
طاری شده است در دلالت امامت بر استخلاف بعد انعقاد اجماع ظاهر شده و منشا آن اشتراک
استخلاف است عرفا در میان دو معنی قال ابن اسحق حدثنی محمد بن ابراهیم عن القاسم بن محمد
ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال حین سمع صوت تکبیر عمر رض فی الصلوة این ابوبکر یابی الله
ذلک والمسلمون فلولا مقالة قالها عمر عند وفاته لم یشک المسلمون ان رسول الله صلی الله
علیه وسلم قد استخلف ابابکر ولکنه قال عند وفاته ان استخلف فقد استخلف من هو خیر منی وان
اترکهم فقد ترکهم من هو خیر منی فعرف الناس ان رسول الله صلی الله علیه وسلم لم یستخلف احدا
وکان عمر غیر متهم علی ابی بکر و بعد ازین هم مع صراحت در دلالت امامت استخلاف مجرد نزاع
لفظی است و در آن نزاع لفظی نیز حق بجانب ماست و از انجمله سوابق حضرت صدیق رض عن ابی
سعید الخدری قال قال ابوبکر الست احق الناس بها الست اول من اسلم الست صاحب کذا
الست صاحب کذا اخرجه الترمذی و ملازمست در سکوت و عدم نص و اهمال هذه ممنوع نیست
جائی که مثل فاروق دران حالت هوش ربا آیه انک میت وانهم میتون فراموش سازد و از
یک طرف انصار در شعب و مناقشه باشند و از یک طرف خوف اعادی مسلمین از حوالی مدینه
موجود بود کجا جای تعمق نظر و کجا مقام استحضار جمیع ادله و آنچه مذکور شد از استخلاف در صلوٰة قریب
العهد بود و دران مجمع اکثر اصحاب حاضر بودند پس اکتفا نمودند بهمین دلیل گو هزاران دلیل دیگر
داشته باشند در وقت استعجال لازم نیست که همه تقریر کرده شود قال ابو عمر استخلفه رسول الله
صلی الله علیه وسلم علی امته بعده بما اظهر من الدلائل البینة علی محبته فی ذلک وبالتعریض الذی
یقوم مقام التصریح ولم یصرح بذلک لانه لم یؤمر فیه بشیء وکان لا یصنع شیئا فی دین الله الا بوحی

والخلافة رکن من ارکان الدین ومن الدلیل الواضح علی ما قلنا حدیث امرأة اتت النبی صلی الله
علیه وسلم فسألته عن شیٔ فامرہا ان ترجع الیه فقالت یا رسول الله ارأیت ان جئت ولم اجدک تعنی
الموت فقال لها رسول الله صلی الله علیه وسلم ان لم تجدینی فاتی ابا بکر قال الشافعی فی هذا الحدیث
دلیل علی ان الخلیفة بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم ابو بکر وحدیث عبد الله بن زمعة قال کنت
عند رسول الله صلی الله علیه وسلم وهو علیل فدعاہ بلال الی الصلوة فقال لنا مروا من یصلی الناس
فخرجت فاذا عمر فی الناس وکان ابو بکر غائبا فقلت قم یا عمر فصل بالناس فقام عمر فلما کبر سمع
رسول الله صلی الله علیه وسلم صوته وکان مجهرا فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم فاین ابو بکر یابی الله
ذلک والمسلمون فبعث الی ابی بکر فجاء بعد ان صلی عمر تلک الصلوة فصلی بالناس طول علته حتی
مات صلی الله علیه وسلم وهذا ایضا واقع فی ذلک وحدیث حذیفة قال قال رسول الله صلی الله علیه
وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر واهدوا بهدی عمار وتمسکوا بعهد ابن ام عبد وعن عبد الله
بن مسعود قال کان رجوع الانصار یوم سقیفة بنی ساعدة بکلام قاله عمر بن الخطاب نشدتکم بالله
هل تعلمون ان رسول الله صلی الله علیه وسلم امر ابا بکر ان یصلی بالناس قالوا اللهم نعم قال وایکم تطیب
نفسه ان یزیله عن مقام اقامه فیه رسول الله صلی الله علیه وسلم قالوا کلنا لا تطیب
نفسه ونستغفر الله وعنه قال اجتمعوا ایکم خیرکم فان رسول الله صلی الله علیه وسلم جعل اما منا خیرنا بعده
وعن علی بن ابی طالب ان رسول الله صلی الله علیه وسلم مرض لیالی وایاما ینادی بالصلوة فیقول
مروا ابا بکر یصلی بالناس فلما قبض رسول الله صلی الله علیه وسلم نظرت فاذا الصلوة علم الاسلام وقوام
الدین فرضینا لدنیانا من رضی رسول الله صلی الله علیه وسلم لدیننا فبایعنا ابا بکر وقد ذکرنا هذا الخبر وکثیرا
مثله فی معناہ عند قول رسول الله صلی الله علیه وسلم مروا ابا بکر یصلی بالناس فی التمهید والحمد لله انتهی
ما فی الاستیعاب مختصرا وچنانکه حال قول نووی معلوم کردی بدانکه قول ابو عمر استخلفه الی قوله
ورکن من ارکان الدین نیز نزدیک تامل از ہم میریزد زیراکہ بعد اعتراف بوجود تبلیغ تعریفی کہ
قائم مقام تصریح باشد واظہار محبت وغیر آن عدم استناد ان بوجہی اصلا مسموع نمیتواند شد

واگر بعد تبلیغ شکی در استناد وی باشد تمام مسائل فقهیه که بوحی متلو ثابت نمیشود و انعقاد حق ابی بکر
اجماع صحیح نیست ماخوذ نباشد سبحانک هذا بهتان عظیم بلکه مقرر در میان اهل اسلام آنست که بعد
وضوح طلب و منع از آنحضرت صلی الله علیه وسلم محل توقف نمیماند و واجب میشود امتثال آن اتفاقا
وعملا زیرا که آن مسئله مسند است بوحی ظاهر یا باجتهادی که مقرر داشته شد و آن بوحی باطن است پس
قول او که این استخلاف بوحی نبود باطل است مگر آنکه گوئیم معنی کلام ابو عمر آنست ولم یصرح بها
لانه لم یومر فی ذلک التصریح بشی واراد بالتصریح بعض ما ذکرناه فی شرح کلام النووی وحاصل
این توجیه رجوع میکند بآنکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم مراد از معنی باسلوبی دون اسلوبی منتقل
بود بنوعی از وحی نفث فی الروع یا فراست یا غیر آن واگر سائل عود کند و گوید که اگر نص بر استخلاف
بود صدیق چرا گفت بیعت کنید بیکی ازین دو کس ابو عبیده و عمر بن الخطاب و اقدام بر بیعت غیری
درینصورت حرام است گوئیم از سیاق قصه مفهوم میشود که حضرت صدیق میدانست که این امر حق
اوست و غرض او از تقدیم ابو عبیده و عمر نبود الا اظهار حجت خلافت خود بزبان ایشان و این
نوعی از تلطف است در ابراز حجت چنانکه حضرت ابراهیم فرموده بود هذا ربی هذا اکبر مثل آنکه شخصی بگوید من
برای نفس خود چیزی نمیخواهم لیکن از حاضرین میپرسید که حق کیست اگر حق ایشان باشد ایشان
بگیرند و اگر حق دیگری باشد باو بدهند و غرض ازین کلام اظهار حق خود باشد بابلغ وجوه گویا میگوید
بایعوا احدهما ان رضی بذلک ولم یکن معه من النص ما یدل علی خلاف ذلک ولهذا تخصیص فرمود
این دو عزیز را زیرا که میدانست که ایشان میدانند نص را و رای ایشان مستقیم است در ان و
و دلیل برین معنی حدیث ابی سعید خدری است قال ابو بکر الست احق الناس بها الست اول من
اسلم الست صاحب کذا و از آنجمله آنست که ابو عمر در استیعاب بحث میکند در
حدیث ابن عمر و آنرا مسلم نمیدارد و از سعد نقل میکند که تفضیل حضرت صدیق بر حضرت فاروق
و مرتضی متعین نیست اگر کسی فاروق را یا مرتضی را تفضیل دهد بر صدیق هیچ مضائقه نیست و
میگوید که فی الجمله در سلف اختلافی واقع بود در تفضیل صدیق بر مرتضی و شیخ عبد الحق دهلوی نقل

میکند کہ در مسئلہ تفضیل اختلاف واقع است جمعی قطعی گویند واکثر ظنی بلکہ سیاق کلام شیخ بآن
دلالت میکند کہ قول جمہور ظنیت است ابوبکر باقلانی وامام الحرمین وامام رازی وقاضی عضد و
ملا سعد تفتازانی ہمہ میل میکنند بظنیت آن قولہ بحث میکند در حدیث ابن عمر باید دانست کہ ابوعمر
در ترجمہ ذی النورین میگوید روی یحیی بن سعید وعبد اللہ بن عمر وعبد العزیز بن ابی سلمۃ عن نافع
عن ابن عمر قال کنا نقول علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابوبکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت فقیل
ہذا فی التفضیل وقیل فی الخلافۃ ودر ترجمہ مرتضی میگوید عن ہرون بن اسحق قال سمعت یحیی
ابن معین یقول من قال ابوبکر وعمر وعثمان وعلی وعرف لعلی سابقتہ وفضیلتہ فہو صاحب سنۃ ومن
قال ابوبکر وعمر وعلی وعثمان وعرف لعثمان سابقتہ وفضلہ فہو صاحب سنۃ فذکرت لہ ہؤلاء الذین
یقولون ابوبکر وعمر وعثمان ویسکتون فتکلم فیہم بکلام غلیظ وکان یحیی بن معین یقول ابوبکر وعمر و
علی وعثمان رضی اللہ عنہم بعد ازان تاویل میکند قول یحیی بن معین را قال ابوعمر من قال بحدیث
ابن عمر کنا نقول علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابوبکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت یعنی فلا نفاضل
وہو الذی انکر یحیی بن معین وتکلم فیہ بکلام غلیظ لان القائل بذلک قد قال بخلاف ما اجمع علیہ
اہل السنۃ من السلف والخلف من اہل الفقہ والاثر ان علیا افضل الناس بعد عثمان ہذا مما لم
یختلفوا فیہ وانما اختلفوا فی تفضیل علی وعثمان واختلف السلف ایضا فی تفضیل علی وابی بکر
وفی اجماع الجمع الذی وصفنا دلیل علی ان حدیث ابن عمر وہم وغلط وانہ لا یصح معناہ وان
کان اسنادہ صحیحا ویلزم من قال بہ ان یقول بحدیث جابر وحدیث ابی سعید کنا نبیع امہات الاولاد علی
عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہم لا یقولون ذلک فقد ناقضوا وباللہ التوفیق بعد ازان
شرح میکند قول خود را وانما اختلفوا فی تفضیل علی وعثمان واختلف السلف ایضا فی تفضیل علی
وابی بکر ومیگوید قال ابوعمر وقف جماعۃ من اہل السنۃ فی حق علی وعثمان فلم یفضلوا واحدا منہما
علی صاحبہ منہم مالک بن انس ویحیی بن سعید القطان واما اختلاف السلف فی تفضیل علی فقد
ذکر ابن ابی خیثمۃ فی کتابہ من ذلک ما فیہ کفایۃ واہل السنۃ الیوم علی ما ذکرت لک من تقدیم ابی بکر فی

وتفضیل علی عمر وتقدیم عمر علی عثمان وتقدیم عثمان علی علی وعلی ہذا جماعۃ اہل حدیث من زمن احمد بن
حنبل الا خواص من اجلۃ الفقہاء وائمۃ العلماء فانہم علی ما ذکرنا عن مالک ویحیی بن سعید القطان وابن
معین فہذا ما بین اہل الفقہ والحدیث فی ہذہ المسئلۃ وہم اہل السنۃ واما اختلاف سائر المسلمین فی ذلک
فیطول وقد جمعہ قوم ما اقول او فقیل فی الفضل وقیل فی الخلافۃ پس اشارہ ہست بآنکہ قدماء اہل سنت
مختلف اند در تفضیل ذی النورین و مرتضی جمعی کہ قائل اند بتفضیل ذی النورین بر مرتضی رضی اللہ عنہم
معنی این حدیث چنان تقریر کنند کہ این ترتیب در افضلیت ہست ولا اختیار فی ذلک وجمعی کہ
بتفضیل مرتضی بر ذی النورین قائل اند وہم شرذمۃ قلیلۃ تاویل این حدیث پیش ایشان آنست
کہ این ترتیب بیان خلافت ہست پس صحابہ پیش از وقوع خلافت میدانستند کہ ہمین ترتیب واقع
خواہد شد و درین تاویل خدشہ وارد میشود زیراکہ این تاویل وقتی درست باشد کہ لفظ ابن عمر بہمین
اسلوب واقع شود کہ ابو عمر ذکر کردہ ہست وبتحقیق اصح الفاظ او آن ہست کہ بخاری روایت میکند عن
یحیی بن سعید عن نافع عن ابن عمر قال کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فنخیر ابابکر ثم عمر ثم عثمان بن عفان وترمذی ہم بدین لفظ اخراج کردہ پس لفظ کنا نخیر را بر دانستن وقوع
خلافت بترتیب حمل کردن متجہ نیست واگر سائل عود کند وگوید غرض ابن عمر آنست کہ کنا نخیر بہم
بہذا الترتیب فی الخلافۃ ای نقول انتظام امر الخلافۃ خیر فی زمن ابی بکر وبعدہ فی زمن عمر وبعدہ فی زمن عثمان گوئیم
درینصورت خلاف واقع را دانستہ باشند زیراکہ انتظام امر خلافت در زمان فاروق بہتر بود از انتظام آن
در زمان صدیق باتفاق جمیع اہل تاریخ واکثر زمان خلافت صدیق در مجاہدہ اہل ردت گذشت و
اگر بار دیگر عود کند وگوید ای نقول ابو بکر خیر بالنسبۃ الی الخلافۃ من الصفات کحسن الرای والعلم وغیرہ
ثم وثم گوئیم این معنی لازم فضل کلی شد زیراکہ خلافت نبوت جمیع صفات کمال کہ سابقا شرح آن گذشت
میخواہد پس رجوع کرد بہ ترتیب در تفضیل اما حکایت ابن معین پس بعد از تامل در سباق وسیاق
کلام ظاہر میشود کہ غرض ابو عمر آنست کہ انکار بر سکوت از تفضیل مرتضی ہست نہ انکار بر مسئلہ تفضیل
شیخین وابن را استدلال میکند بآنکہ اتفاق واقع ہست بر آنکہ حضرت مرتضی افضل ناس ہست بعد عثمان

بلکہ اختلاف دارند در تفضیل علی و عثمان بلکہ کلمات شر ذمہ قلیلہ از سلف موہم تفضیل مرتضی است بر صدیق و این اختلاف هم شاهد عدل است بر آنکہ اعتقاد فضیلت مرتضی در مرتبہ از مراتب متحقق است پیش همہ و سکوت از افضلیت او بالکلیہ خلاف اجماع است باز میگوید کہ نسکت بعد عثمان اگرچہ در حدیث ابن عمر صحیح شده ظاهرش معمول بہ نیست زیرا کہ مصادم اجماع است پس تاویل برای او ضرور است مثل تاویل حدیث بیع امهات الاولاد با آنکہ جمعی از اصحاب مطلع نبودند بر تحریم آن از جهت مباشر آن عمل نمودند چون نص حدیث ظاهر شد در زمن شیخین آن قول متلاشی گشت همچنان سکوت از تفضیل مرتضی فی مرتبۃ من المراتب بسبب عدم اطلاع بر فضائل ایشان واقع بود چون فضائل ظاهر شد عمل بان نخیبایدکرد پس کسیکہ لفظ نسکت را تاویل نکند و قصہ بیع امهات را تاویل کند با خود در مناقضہ است و ما میگوئیم در اصل صحت تفضیل مرتضی در مرتبہ از مراتب بحثی نیست اما حاصل حدیث ابن عمر اخبار است بسکوت نہ جزم بعدم تفضیل پس گویا عبد اللہ بن عمر میگوید از جمعی کثیر از صحابہ آن رویا ما شنیدیم و ان اخبار کثیرہ استماع نمودیم و رای ایشان را در ترتیب تفضیل دانستیم و در ان ترتیب مرتضی را داخل نیافتیم و سبب این آنست کہ این بحث تفضیل خلفائی بود کہ امت بر ایشان مجتمع شده بر غیر خویش و امت بر حضرت مرتضی مجتمع نشد پس فضل مرتضی بر غیر مشائخ ثلثہ بابی علیحدہ است غیر بابی کہ در ان مباحثہ داشتند یا گوئیم ماخذ این مسئلہ از احادیث و رویا و غیر آن ساکت بودند از فضل مرتضی بر غیر مشائخ ثلثہ پس سکوت از جهت انحصار بحث است در مشائخ ثلثہ یا انحصار دلالت ادلہ کہ ماخذ ایشان در ان زمان بوده است گو فضل مرتضی در احادیث دیگر ظاهر شود پس ابن عمر نمیگوید کہ مرتضی در مرتبہ از مراتب افضلیت نداشت فی الواقع بلکہ میگوید اصحاب ساکت بودند و این مسئلہ از ان قبیل بود کہ اصحاب در ان تکلم ننمودند مثل بسیارے از مسائل فقهیہ کہ اصحاب در انجا مباحثہ نکردہ اند و قیل و قالی در ان از ایشان واقع نشده و تابعین من بعد ایشان فقط استنباط آن نموده اند بلکہ در بعض صور تها اجماع کرده اند و فضل مرتضی نیز از همان قبیل است پس اعتراض بر قول ابن عمر وارد نمیشود بلکہ تشدید بر آن کسی است کہ حدیث ابن عمر را در نفی فضیلت حضرت مرتضی

در ولی مرتبه من المراتب ذکر کرده است و بآن تمسک نموده و اگر سائل عود کند گوید سکوت عند الحاجة
جزم است بنفی گوئیم لا نسلم جزم بنفی بود وقتی که بحث نباشد الا در جامعی خاص یا ادله که مانند مسئله
مساوات عنها است ظاهر شده باشد والله اعلم قوله از معمر نقل میکند تم باید دانست که ابو عمر در تمهید
فاروق میگوید ذکر عبد الرزاق عن معمر قال لو ان رجلا قال عمر افضل من ابی بکر ما عنفته وکذلک لو
قال علی عندی افضل من ابی بکر لم اعنفه اذا ذکر فضل الشیخین واحبهما واثنی علیهما بما هما اهله فذکرت
ذلک لوکیع فاعجبه واشتهاه بعد از ان رد میکند فضل اول را از قول معمر هم در ترجمه فاروق قال
اجمعهم یدل علی ان ابا بکر افضل من عمر سبقه له الی الاسلام وما روی عن النبی صلی الله علیه وسلم
قال رایت فی المنام انی وزنت بامتی فرجحت ثم وزن ابو بکر فرجح ثم وزن عمر فرجح وفی هذا بیان
واضح فی فضله علی عمر وقال عمر ما سبقت ابا بکر الی خیر قط الا سبقنی الیه ولوددت انی شعرة فی صدر
ابی بکر و رد میکند فضل ثانی را از قول او در ترجمه صدیق باقوال مرتضی عن النزال بن سبرة عن
علی قال خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر و عمر و روی محمد بن الحنفیة و عبد خیر و ابو جحیفة عن علی مثله و
کان علی یقول سبق رسول الله صلی الله علیه وسلم وثنی ابو بکر وثلث عمر ثم خبطتنا فتنة یعفو الله
فیها عمن یشاء وقال عبد خیر سمعت علیا یقول رحم الله ابا بکر کان اول من جمع ما بین اللوحین
وذکرنا عن عبد الله بن جعفر بن ابی طالب من وجوه قال ولینا ابو بکر فخیر خلیفة الله ارحمه بنا واحناه
علینا وقال مسروق حب ابی بکر و عمر و معرفة فضلهما من السنة و روایت می کند باسناد خود از حکم بن جحل قال قال علی
لا یفضلنی احد علی ابی بکر و عمر الا جلدته حد المفتری پس ظاهر شد که ابو عمر راضی نیست باین نقل بلکه رد میکند آنرا بهر دلیل
و شیخ ابن حجر مکی تاویل میکند قول معمر را بآنکه فضلی که معمر ذکر کرده است نه فضل کلی است بلکه فضل نوعی من الوجوه پس
صحت هر توجیه دیگر کنند گنجائش آنست و این تاویل اقرب میآید بصواب و اولی است از رد صرف قوله واختلف السلف
فی تفضیل ابی بکر و علی باید دانست که ایراد ابو عمر این جمله را در تضاعیف کلام خود محض برای آنست
که سند باشد برای اتفاق بر تفضیل حضرت مرتضی بر مرتبه از مراتب چنانکه از سباق و سیاق کلام
او واضح است پس لا بد است از وجهی که سند تیه را صحیح باشد و زیادت از آن لازم نیست و نه محتاج

ابوعمر است و نه صحیح فی نفسه الا توجیهی که بآن سندیت صحیح شود آنست که گوئیم که از سلف اقوالی که موهم تفضیل
مرتضی باشد بر صدیق منقول شده است و اگر ظاهر این اقوال را بگذاریم در باب شیخین یا در باب مشائخ
ثلثه بجهت قیام حجج تفضیل مرتضی در مرتبه از مراتب خود البته می باید کرد تا آن اقوال را محملی پیدا شود زیرا که
تفضیل بر صدیق متضمن است تفضیل را بر غیر مشائخ ثلثه بالاولی یا گوئیم که این اقوال ظاهر آن فضل
کلی است و اگر از ظاهر مصروف کنیم فضائل جزئیه معتد بها البته می باید اثبات کرد و آن فضائل جزئیه
در تفضیل مرتضی بر غیر مشائخ ثلثه موثر خواهد بود و قرینه بر آنکه این قدر برای سندیت کافی است آنست
که باقوال غیر اهل سنت که ایشان را در حل و عقد دخل نیست نیز تائید میکنند میگوئیم هر چند اقوال
فرق اسلامیه در مرتبه تفضیل مرتضی مختلف افتاده است اما قدر مشترک که تفضیل او است فی مرتبة
من المراتب مجمع علیه جمیع است پس ثم نسکت بر ظاهرش نمیتوان داشت و اما آنکه مختار ابوعمر غیر از آن
وجه نیست و صحیح فی نفسه هم غیر این وجه نیست آنست که در کتاب خود افضلیت صدیق بر مرتضی بوجه
اثبات نماید که لامزید علیه چنانکه در جواب معمر تقریر کردیم و اگر سائلی عود کند و گوید سلمنا که ابوعمر اختلاف
اقوال سلف را درین مسئله وزنی نمی نهد و آن را معارضه نمی نماید باقوال متواتره مرتضی اما حل این
اختلاف بچه قسم میتوان کرد گوئیم مقدمه چند در حل این اختلاف بخاطر می باید آورد یکی آنکه صحابه
و تابعین همه در یک مرتبه نبودند بلکه بعض ایشان مجتهد بودند و بعض مقلد قال الله تعالی
لعلمه الذین یستنبطونه منهم و حقیقت اجماع اتفاق مجتهدین است و غیر مجتهدین را در حل و عقد دخل
نیست پس دلیل ثالث از ادلهٔ اربعه که اخذ بآن واجب است اتفاق مجتهدین است لاغیر اگر در مسئله
بعض اهل تقلید قولی گفته باشند و مجتهدین اتفاق نموده باشند بر قول دیگر دلیل قطعی که اخذ بآن
واجب است همان قول مجتهدین خواهد بود و غیر اقوال ایشان اگر باشد و اگر نباشد موافق باشد
یا مخالف همه یکسان است دیگر آنکه پیش از وقوع اجماع اقاویل علماء مختلف میباشد و اقیسه متجاذبه
تقریر میکنند و بعد از مناظره و مراجعه آن اختلاف منحل میگردد و اگر استقرار کرده شود در اجماعات
سلف هیچ اجماعی نتوان یافت الا در اول آنجا اختلافی بوده است و بعد ازین دفعة بعد دفعة

مستحل گشت پس اگر سلمان فارسی در خلافت صدیق فرماید اصابوا واخطاوا واخرجه ابن ابی شیبة مع تلبیس
کرا قیت متعارضه بنظر می آید از جهت سوابق صدیق و تفویض امامت بوی اصابت نمودند و از جهت
سوابق مرتضی و قرابت او خطا کردند و متعین است حمل قول او بهمین معنی زیرا که اصابت و خطا هر دو باهم
نقیض اند پس قول بهر دو نمیتواند بود الا از جهت تعدد جهات و اعتبارات و اقیسه این قول او
محمول است بر آنکه قبل از نظر در ترجیح و قبل از مراجعه و مناظره گفته و بعد ازان ترجیح بوی ظاهر شد
واتباع سبیل مومنین نمود و در عده یا الی السدو المؤمنون متحقق گشت سوم آنکه بعض اهل آن عصر
هنوز بدرجه اجتهاد و تحقیق نرسیده بودند تجدید تحقیق میکردند تا شبه که در خاطر ایشان جا گرفته مستحیل گردد
واین را قول ثابت نمیتوان گرفت مانند آنکه ابوجحیفه گفته است که در خاطر من متمکن شده بود که مرتضی
افضل است از همه تا آنکه مرتضی بر سر منبر تقریر فرمودند که خیر هذه الامة ابوبکر ثم عمر آن بار آن
خطره از خاطر من مرتفع شد چهارم آنکه اکثر سلف فضل اعم از فضل کلی و فضل جزئی میگرفتند
وکلمات ایشان ظاهرا متناقض میشد چون اقاویل را بر قاعده تطبیق فرود آریم آن تناقض ظاهر
از هم پاشد مانند آنکه از امام مالک نقل میکنند که گفت من تفضیل نمیدهم بر جز پیغامبر هیچکس را
مراد او فضل جزئی است چون هر چهار قاعده را بخاطر آوردی با دنی عنایت تمام آن اقاویل منتشره
قلیله که موهم خلاف مدعا است روشن گردد و ما دراز نمیکنیم کلام را بعد ازانکه اصول را بدست
تو دادیم **قوله** اقوال بسیاری از متکلمان دلالت میکنند بر ظنیة این مسئله باید دانست که جواب
این اشکال بر دو وجه میتوان تقریر کرد وجه اول آنکه هر چند متکلمان اشعریه مختلف اند در قطعیت
وظنیت این مسئله لیکن این اختلاف ایشان شاهد عدل است بر آنکه همه متفق اند بر اصل تفضیل
واز سلف خود آن قدر تاکید و تصریح درین مسئله دیده اند که با وجود ورود شبهات از جانب مخالفان
و تحیر در رد بسیاری ازان شبهات ممکن نیشود ایشانرا عدول ازان مشرب کرها او جبرا استدلالا
او تقلیدا قطعا او ظنا بدان قائل اند وجه دوم آنکه شیخ ابو الحسن اشعری که راس و رئیس اهل سنت
است والزم ایشان است بطریقه صحابه و تابعین بقطعیت رفته قال النووی واختلف العلماء فی

ان التفضيل المذكور قطعي ام لا وممن قال بالقطع ابو الحسن الاشعري وقال هم في الفضل على ترتيبهم في الامامة وممن قال بانه اجتهادي ظني ابو بكر بن الباقلاني انتهى وچون شيخ اشعري بجانب ما باشد مبالات نداريم بجاوردن اوليس هذا اول قارورة كسرت اين نه يك مسئله ست تنها كه شيخ ابو الحسن ومتاخران باهم دران منازعه دارند بلكه بسياري از مسائل كلاميه از همين جنس است مثل رؤيت وكلام وعينية وجود با ماهية ومسئله صفات وغير آن كما لا يخفى على متتبعي علم الكلام وما در همه اين مسائل بحول الله وقوته اثبات مختار شيخ ميكنيم بدل ذليل او عزيز وور سعركه دار وگير رجز حيدري ميسرايم

له انا الذي سمتني امي حيدره * اوفيهم بالصاع كيل السندره * وسبب بسياري ازين جنس آنست كه اشاعره دو قسم اند متكلمان كه در مناظره ومخاصمه سهم اعلى نصيب ايشان است اما در حديث تبحري وتوسعي ندارند مثل ابو بكر باقلاني وامام رازي وقاضي بيضاوي وقاضي عضد وملا سعد ومحدثين كه در حديث وتوسع روايات قدح اوفى يافته اند اما در مناظره ومخاصمه مراجعه غور نموده اند مثل اجري وبيهقي وبعد ازين همه ما مردم از ريزه هر دو خوان تناول نموده ايم وكاسه هر دو فريق ليسيده ايم عجب نيست كه صورت اجتماع امري ظاهر شود كه در هر واحد تنها موجود نبود

ازين افيون كه ساقي در مي افگند * حريفان را نه سر ماند نه دستار * وچون در كلام اين قائلان بتطبيق نظر كنيم ظاهر ميشود كه حاصل آن بنسبت بعض وجوه اختلاف است در سلف وما سير نموديم اقوال آن سلف را وجميع اين اقوال منطبق يافتيم بر يكي ازين چهار مقدمه پس آن وهم مرتفع شد ونسبت بعض آخر آنست كه افضليت المحض بر اجماع صحت خلافت بنا كرده اند وملازمت در صحت خلافت وافضليت ظني است وما تقرير كرديم كه افضليت بوجوه بسيار ثابت مي شود غير اين وجه ازانجمله سبقيت بحسب مدلول آيه لا يستوي منكم من انفق من قبل الفتح وقاتل الاية بلكه از اقوال سلف معلوم ميشود كه عقد بيعت بعد تقرير افضليت بود ونيز تقرير كرديم كه فرق است در خلافت نبوت كه مقدر است بثلثين سنه وغير آن افضليت در اول شرط است نه در ثاني و به نسبت بعض آخر عدم تنقيح معنے فضل كلي وما تقرير كرديم معنى فضل كلي

له [illegible] حيدر [illegible] اسد [illegible] نام حضرت علي [illegible] مرحب [illegible] حيدره [illegible] در دل مرحب [illegible] افگند وسندره كيل در [illegible] عدد دوم [illegible] است يعني پيمانه وسيع است يعني مردمان مقابل خود را پيمانه فراخ و واسع مي دادم ودر بعض روايات اكيلكم بالسيف كيل السندره واقع شده ۱۲

و تهدید کردیم بجد بہ نسبت بعض آخر تعارض باحادیث فضائل و با قطع تعارض نمودیم بہر جہتی و با بشارت بمرتبہ خاص فرود آوردیم بسبب وجوہ اشتباہ کہ موجب ظنیت و توقف میشد اینہم باشد والحمد لله على اظهار الحق في المواقف وشرحه واعلم ان مسئلة الافضلية لا مطمع فيها في الجزم واليقين ولا دلالة للعقل بطريق الاستقلال على الافضلية بمعنى الاكثرية في الثواب بل مستندها النقل وليست هذه المسئلة مسئلة يتعلق بها عمل فيكتفى فيها بالظن الذي هو كاف في الاحكام العملية بل هي مسئلة علمية يطلب فيها اليقين والنصوص المذكورة من الطرفين بعد تعارضها لا تفيد القطع على ما لا يخفى على منصف لانها باسرها اما آحاد او ظنية الدلالة مع كونها متعارضة ايضا وليس الاختصاص بكثرة اسباب الثواب موجبا لزيادته قطعا بل ظنا لان الثواب تفضل من الله كما عرفته فيما سلف فله ان لا يثيب المطيع ويثيب غيره وثبوت الامامة وان كان قطعيا لا يفيد القطع بالافضلية بل غايته الظن كيف ولا قطع بان امامة المفضول لا تصح مع وجود الفاضل لكنا وجدنا السلف قالوا بان الافضل ابو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي وحسن ظننا بهم يقتضي بانهم لو لم يعرفوا ذلك لما اطبقوا عليه فوجب علينا اتباعهم في ذلك القول وتفويض ما هو الحق فيه الى الله تعالى قال الآمدي وقد يراد بالتفضيل اختصاص احد الشخصين عن الآخر اما باصل فضيلة لا وجود لها في الآخر كالعالم والجاهل واما بزيادة فيها لكونها اعلم مثلا وذلك ايضا غير مقطوع به فيما بين الصحابة اذ ما من فضيلة تبين اختصاصها بواحد منهم الا ويمكن بيان مشاركة غيره له فيها وبتقدير عدم المشاركة فقد يمكن بيان اختصاص الآخر بفضيلة اخرى ولا سبيل الى الترجيح بكثرة الفضائل لاحتمال ان يكون الفضيلة الواحدة ارجح من فضائل كثيرة اما لزيادة شرفها في نفسها او لزيادة كميتها فلا جزم بالافضلية بهذا المعنى انتهى وابن حجر در تاویل قول معمر لم اعتقد میگوید کہ لم احفظ و بنای این عدم درستی جز این نیست کہ تفضیل مذکور ظنی است نہ قطعی و اگر گویند کہ ظنیت تفضیل مذکور بر قول کسی کہ دعوی اجماع نکند و گوش بروایات شاذہ کہ در جانب خلاف نقل کردہ نہد ظاہر آنست کہ حکم بظنیت آن درست نیاید کہ اجماع از دلائل قطعیہ است جوابش آنست در علم اصول فقہ مقرر و مبرہن شدہ است کہ اجماع دلیل قطعی است لیکن نہ بجمیع انواع و اقسامش

قطعی ہم آن قسم است کہ درآنجا خلاف اصلا نبود و آنکہ در وی خلافی بود اگرچہ شاذ و نادر باشد ظنی بود و از قطعیت بر آید ہر چند آن خلاف بجہت شذوذ و ندرتش معتد بہ نبود و مانع از انعقاد اجماع نیاید ولیکن بلحاظ درجہ وی از مرتبہ قطعیت بی تاثیری نبود و یا آنکہ اجماعی کہ درآنجا ہست بر ہمین افضلیت ظنی است و اہل اجماع نیز قطع بدان نکردہ اند چنانچہ از عبارات ائمہ واشارات ایشان مفہوم میگردد پس صفت ظنیت درین مسئلہ قید محکوم بہ است نہ عارض حکم بعد از اجماع و مستندش جز آن نیست کہ چون بدلیل قطعی ثابت شد کہ خلافت بدین ترتیب است ظاہر آنست کہ فضیلت نیز ہم برین طریق باشد ولیکن از ترتیب خلافت ترتیب افضلیت بر وجہ قطع و یقین لازم نیاید یا نمی بینی کہ اہل سنت بر حقیقت عثمان بخلافت اجماع دارند و در فضیلت او خلاف پس معلوم شد کہ از قطعیت خلافت قطعیت افضلیت لازم نیاید و ظنیت افضلیت ظنیت خلافت را استلزام نگردد و نیز حقیقت فضل ہمان است کہ نزد پروردگار تعالی است و اطلاع بر آن جز باخبار و بوحی ممکن نہ و اخبار در مدح و ثنای ہمہ ایشان ورود یافتہ و متعارض آمدہ است آنہا کہ ادراک زمان وحی و مشاہدہ احوال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نمودہ باشند بقرائن و امارات در یافتہ باشند ولیکن دیگر ان را کہ نظر بر صرف دلیل و مفہوم کلام افتد و مفہوم کلام متعارض آید دلیل ایشان تقلید و اتباع پیشینیان و حسن ظن بایشان بود و لکن نظر باحادیث و اخبار کہ در فضائل و کمالات اصحاب ورود یافتہ جز توقف و امساک نیارد و انیہمہ ترجمہ کلام صواعق محرقہ است از انجملہ آنست کہ این احادیث دلالت نمیکنند مگر بر اخبار بخلافت ایشان در زمان مستقبل و این محمول است بر ارادہ تکوینی آنرا با تشریع مناسبتی نیست و بر تقدیر تسلیم مقتضای نص نیست الا تقریر جواز خلافت ایشان و ہمعنی درست است بانکہ مساوی یا مفضول خلیفہ شود و خلافت مفضول ہم مسلم جائز باشد لعلۃ مرخصہ پس اقتدوا بالذین من بعدی معنیش آنست بالذین اراد اللہ استخلافہما ارادۃ تکوینیۃ والذین استخلافہما واقع فیجب علیکم الاقتداء بہما بعد انعقاد خلافتہما لان الخلیفۃ یجب الاقتداء بہ وان کان مفضولا او مساویا و ہمچنین البعث بین ابی بکر و عمر اخبار است بانکہ در خارج بحسب اتفاق واقع خواہد شد کہ شیخین در حجرہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مدفون شوند و ازین جہت ہمراہ آنحضرت

مبعوث گردند و این معنی مستلزم افضلیت نمیشود و همچنین قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم یابی الله والمؤمنون
دلالت نمیکند مگر برآنکه در خارج بحسب اراده تکوینی خدا تعالی ابا خواهد کرد از استخلاف غیر و مؤمنون هم
خواهند شد بر استخلاف صدیق و ابا خواهند کرد از استخلاف غیر اگرچه آن ابا نه بحسب افضلیت او باشد
و همچنین حدیث رؤیا و غیر آن دلالت بر وقوع آن در خارج میکند به ترتیب مذکور نه بر افضلیت یا بیان نسبت
که حل این اشکال موقوف است بر تمهید مقدمه و آن آنست که اراده تشریعی فرع اراده تکوینی است باین
معنی که خدا در ازل الآزال دانسته که مصلحت آنست که در فلان زمان اشخاص کذا و کذا موجود شوند
و در فلان وقت اشخاص کذا و کذا و مصلحت در حق جماعه اولی آنست که چنین و چنین کنند و مصلحت در حق
جماعه اخری آنست که چنان و چنان کنند پس اراده فرمود خلق آنها در ازمنه معدوده و تعیین فرمود تعلیق
اثابت و تعذیب را بر افعال مختصه بحسب هر زمانی پس اینهمه در ازل الآزال متحقق شد بعد از آن چون
آن وقت بر رسید نازل کرد قضا را در ملاء اعلی و بسبب این قضا در حظیرة القدس که عبارت از سرادق ملاء
اعلی است یا چیزی دیگر قریب آن اینهمه تعلیقات مثبت گشت و این امر متجدد است بحسب تجدد ازمنه
که در شرائع الهیه تعبیر از آن بکتب الله واقع شد قال الله تعالی کتب الله لاغلبن انا و رسلی و قال
کتب علیکم الصیام و اینجا استعداد اشخاص و حوادثی که خلق آن مقدر شده است مقدم است برین
تعلیقات تقدما ذاتیا و همین است سبب اختلاف شرائع پس تعلیق نکرد ثواب و عقاب را بر تعظیم سبت
و هتک حرمت آن در شریعت موسویه الا بجهت مصلحتی که ناشیه است از استعداد آن جماعه و ترتبی که باین
جماعه مناسب است و تعلیق نکرد ثواب و عذاب را بر اجتماع روز جمعه و ترک آن در شریعت مصطفویه
الا بجهت مصلحتی که ناشیه است از استعداد این جماعه و ترتبی که باین جماعه مناسب است مانند طبیبی
که مریض محرور را دوائی بارد میدهد و مریض مبرود را دوائی حار بعد از آن نازل فرمود بر السنه انبیا
آن تعلیقات را و تعبیر از آن تعلیقات بطرق مختلفه واقع میشود گاهی باخبار کتب الله علیکم کذا و کذا
و گاهی بامر و نهی افعلوا کذا و لا تفعلوا کذا و تعیین این تعلیقات اولا و ظهور آن در ملاء اعلی ثانیا همان
است کلام نفسی و لهذا اشاعره جازم اند بآنکه کلام نفسی در اصل یکی است بامر و نهی و اخبار متکثری در

تحقیقش راه نمی باید و بعربی و سریانی وصف آن نتوان کرد قال الامام الرازی ان کلام الله تعالی واحد
و مع کونه واحدا فهو امر و نهی و خبر و تحقیق الکلام یرجع الی حرف واحد و هو ان الکلام کله خبر لان الامر
عبارة عن تعریف الغیر انه لو فعل لصار مستحقا للمدح و لو ترک لصار مستحقا للذم و کذا القول فی النهی و اذا کان
المرجع للکل الی شیء واحد و هو الخبر صح قولنا ان کلام الله واحد انتهی و این کلام نفسی باعتبار اول قدیم
و ازلی است و باعتبار کتابت در ملاء اعلی محدث متقدم از بعثت پیغامبر نه عربی و نه سریانی و باعتبار
ظهور او بواسطه جبرئیل بر قلب پیغامبر ثانیاً محدث متاخر از بعثت پیغامبر بلسان عربی کما قال و انه
لتنزیل رب العالمین نزل به الروح الامین علی قلبک لتکون من المنذرین بلسان عربی مبین باز
این تعلیقات متمثله در ملاء اعلی دو قسم اند قسمی آنست که متعلق باشد بتشخص بعینه و بجاوزته بعینها از ان
اشخاص از ان حوادث که معین و متمثل شده اند مثل آنکه تعلیق الثواب بالایمان بمحمد صلی الله علیه وسلم
بعینه و العقاب بالکفر به بعینه و قسمی آنست که متعلق باشد بوصف عام مانند آنکه تعلیق الثواب ببر الولد
بوالده و تعلیق العقاب بعقوق الولد لوالده و واقع در باب شیخین تعلیق است بتشخص بعینه مثلاً نازل
شد در ملاء اعلی که اراده واقع شد که در فلان وقت استخلاف کرده شود صدیق و فاروق را نازل شد تعلیق
رضا باقتدار ایشان بعینهما و تعلیق سخط بترک اقتدار ایشان بعینهما اگر چه این اراده متضمن مصالح بسیار باشد
که فهم آن همه در امکان بشر نیست و تحمل که بحث شیخین در فرمان ردائی و بحث قوم در فرمان بعدی در کتابت
اختلاف داشتند آن نیز از همان مصالح باشد و این کلام نفسی در افادة ایجاب و تحریم اقوی جمیع انواع احکام
است پس خدا تعالی بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم اراده وجوب استخلاف ایشان در ملاء اعلی و تعلیق ثواب
و عقاب باقتدا و ترک اقتدار ایشان روشن ساخت و ایشان خلیفه شدند بکلام نفسی اولا و تصریحات
آنحضرت صلی الله علیه وسلم که دال است بران کلام نفسی ثانیا چون این مقدمه ممهد شد بر سر حل اشکالات
رویم قوله انهم محمول است بر اراده تکوینی و آنرا با اراده تشریعی مساسی نیست ما میگوئیم خلاف واقع
است بلکه اینجا اشاره کردند باراده تکوینی ضمناً باین کلمه که بالذین من بعدی و تنصیص کردند باراده تشریعی
بکلمه اقتدوا هر چند مصلحت منظور در بین کلام نفسی تقدیر مبرم بر استخلاف ایشان باشد پس چون

نظم عالم مقتضی باستخلاف ایشان بود در حکمت الہی ممکن نیست که تشریع استخلاف غیر ایشان واقع
شود چنانکه چون تقدیر الہی مبرم شد بانکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در فلان زمان رئیس شوند و عالم
را بواسطہ ایشان علم و رشد پیدا شود و اقامت ملت عوجا بر دست ایشان واقع شود و دیگری در ان
عصر باین صفت موصوف نبود تشریعی متحقق شد بوجوب ایمان بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و کلام نفسی
اولا و بر السنہ مترجمین عن الغیب ثانیا قولہ بر تقدیر تسلیم مقتضای نص نیست الخ اولا بطریق مناقضہ
کہ مثل او بعینہ مثل جعلت الاقتدا بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم واجبا علیکم پس اینجا نتوان گفت کہ واجب
اصلی آنست کہ اقتدا بشخصی کہ موصوف باین صفات باشد باید کرد و خدا تعالی دانست کہ در خارج
شخص موصوف ہمان ذات محمد ست صلی اللہ علیہ وسلم پس واجب شد اقتداء او بالعرض و این
دلالت نمیکند بر افضلیت محمد صلی اللہ علیہ وسلم زیرا کہ ممکن است کہ مفضول باشد یا مساوی لیکن ارادہ
واقع شد بقیام او بنبوت سبحانک ہذا بہتان عظیم بلکہ انعقاد وجوب انقیاد محمد صلی اللہ علیہ وسلم بعینہ تفضیلی
باشد بالاتر از جمیع فضائل پس بعد اخبار بانعقاد قضا باستخلاف و ظہور کلام نفسی اولا بوجوب انقیاد
ایشان ثانیا و ظہور نص شریعت ثالثا اینہمہ شکوک طاری نمیشود و در حقیقت منزلتی بعد نبوت
ازین بالاتر متصور نیست کہ مانند انبیا در ملا اعلی قضا نازل شود و تمثل خلافت شخصی خاص و کلام
نفسی بایجاب آن متحقق و نصوص شارع مبین وجوب او گردد و ما میگوئیم ثانیا بطریق حل کہ
فاضلیت و مفضولیت بر دو وجہ میتواند بود یکی آنکہ بجہت اوصافی باشد کہ آنرا در ریاست عالم و ارشاد
و اظہار کلمۃ اللہ عز و جل و نحو ذلک ہیچ دخل نیست و محتمل کہ این مقتضی لقیام برای اصلاح
عالم افضل نباشد باعتبار این فضل دوم فضیلتی کہ از جہت تحقق ریاست عالم و ارشاد الی دین اللہ
و اظہار کلمۃ اللہ و مانند آن باشد و ہر کہ مقتضی شد برای او اصلاح عالم ہمانست افضل باعتبار تحقق
و فضیلتی میشود کہ بسبب آن تشبہ بانبیا است و این فضیلت اینجا تمام متحقق شد بافضائلی دیگر کہ باین
خصلت تعلق ندارد کاری نداریم و ہمین فضیلت را اصل در تشبہ بانبیا میداریم پس وجوب اقتدا بمستخلف
نص فہمیدیم و اخبار بوجود استخلاف ایشان باشارہ نص و فضیلت ایشان بالتزام و ہمچنین سائر

نصوص کما فصلنا فی موضعه قوله لان الخلیفة یجب الاقتدار به مساویا کان او مفضولا میگوئیم این احتمالات در خطاب عام مسلم است اما در خطاب خاص همین تخصیص منشاء فضیلت می‌شود چنانکه خطاب خاص بعثت رسل سبب تفضیل ایشان میگردد و بحقیقت هیچ دلیلی بر تفضیل انبیا علیهم السلام بر اقوام ایشان مانند تسلیط ایشان بر قوم و ایجاب طاعت ایشان بر قوم نمیتوان یافت فضائلی که برسالت تعلق ندارند و ازین ایجاب طاعت لازم نیاید در فضل کلی نتوان شمرد و پس از قول او مساویا کان او مفضولا کدام فضل مراد است فضل کلی که منقسم است به نسبت بانبیا یا غیر آن بر تقدیر اول همین تعیین اسم ایشان و امر باقتدار ایشان مستلزم فضل کلی است و بر تقدیر ثانی به بحث ما تعلق ندارد و آنکه میگوید که بعلة مرخصه منتری ندارد زیرا که رخصت متحقق نمیشود مگر بعد تشریع عزیمتی چون عذر عباد قائم شود بعد طلب عزیمت طلب رخصت میکنند و اینجا امری و تشریعی در استخلاف غیر این امر ظاهر نشد یا ز حکمت درین رخصت یا اباکردن شیخین است از تامیر کسی بر ایشان و بطلان این معنی ظاهر شد از قبول شیخین تامیر عمرو بن العاص را و قبول فاروق تامیر اسامه را یا اباکردن قوم و شما نیست که قوم دو قسم بوده اند اهل ایمان کامل که آیه فلا و ربک لا یؤمنون حتی یحکموک فیما شجر بینهم ثم لا یجدوا فی انفسهم حرجا مما قضیت ویسلموا تسلیما بیان شان ایشان است و ابای ایشان خصوص از مثل حضرت مرتضی که بسوابق اسلام و بحسب نسب ممتاز بود معنی ندارد و اهل ایمان ضعیف که تابع رسوم بودند و ایشان خود میل داشتند باستخلاف مرتضی چنانکه از قصه ابوسفیان روشن می‌شود یا عدم انتظام خلافت بوجه کمال از دست غیر شیخین از فضلیت ایشان در ملکه سیاست و جمع و تالیف یا بودن تقدیر مبرم بر استخلاف شیخین بوجهی که سعی بشر را دران قدرتی نباشد و اینهمه شرح افضلیت شیخین است و لوازم افضلیت ایشان قوله بحسب اتفاق در حجره آنحضرت صلی الله علیه وسلم مدفون شدند ما میگوئیم انشقاق ارض اولا از آنحضرت صلی الله علیه وسلم فضیلتی یا لازم فضیلتی عند الله تعالی هست یا نیست اگر هست تلو بودن شیخین دران فضیلت باید که سبب تفوق ایشان بر سائر امت باشد و اگر فضیلتی نیست آنحضرت صلی الله علیه وسلم آن را در باب فضائل خود چرا ذکر فرمودند

واما اینکه گوید بحسب قرب مدفن تالی آنحضرت صلی الله علیه وسلم شدند در حشر اگر مراد میدارد که بدون فضیلتی عند الله تعالی محض قرب مکان موثر است سفسطه صرف است زیرا که امور آخرت مبنی بر قرب و بعد مکان است اگر چنین بودی بعد از مدینه اکثر دیگر اکه قریب مدینه بودند حشر میکردند اهل مکه را بکه تهیمه مبنی بر فضیلتی است خواه آن فضیلت در نفس شخص باشد خواه باعتبار حلول او در مکانی فاضل مثل تضاعف حسنات در حرمین عن ابن عمر قال دخل رسول الله صلی الله علیه وسلم المسجد واحدی یدیه علی ابی بکر والاخری علی عمر فقال هکذا نبعث یوم القیمة اخرجه الحاکم واگر اراده کرده است که ایشان این فضیلت حاصل شد بسبب بودن ایشان در اشرف بقاع با فضائل نفسانیه ایشان محتمل است و این نیز فضیلتی است از فضائل عظیمه بالجمله ظاهر آنست که قرب مدفن ایشان سایهٔ قرب مرتبه ایشان باشد چون مرتبه ایشان نزدیک بود ظلی ازین قرب در خارج افتاد و قرب مدفن اثر بجای ظل است تا هر تعظیمی است بقبر آنحضرت صلی الله علیه وسلم بجا آرند از زیارت و سلام و غیر آن بقبور شیخین نیز عائد گردد و این نعمتی است کبیر چنانکه در تفسیر آیه و رفعنا لک ذکرک وارد شده قال الواحدی عن ابی سعید الخدری عن رسول الله صلی الله علیه وسلم فی قوله عز وجل ورفعنا لک ذکرک قال لی جبرئیل علیه السلام قال الله عز وجل اذا ذکرت ذکرت معی وقال الواحدی قال عطاء عن ابن عباس یرید الاذان والاقامة والتشهد والخطب علی المنابر یوم الجمعة ویوم الفطر ویوم النحر ویوم عرفة وایام التشریق وخطبة النکاح وفی کل موطن وعلی الدنانیر والدراهم وکلمة الشهادة ولو ان رجلا عبد الله وصدقه فی کل شیء ولم یشهد ان محمدا رسول الله لم ینتفع بشیء وکان کافرا وفی هذا یقول حسان بن ثابت یمدح النبی صلی الله علیه وسلم

اغر علیه للنبوة خاتم — من الله مشهود یلوح ویشهد
وضم الاله اسم النبی مع اسمه — اذا قال فی الخمس المؤذن اشهد
وشق له من اسمه لیجله — فذو العرش محمود وهذا محمد

درین صورت چنانکه خدا تعالی آنحضرت را صلی الله علیه وسلم اختیار فرمود بتقریب ذکر او باذکر خود شیخین

یا باذکر آنحضرت صلی الله علیه وسلم مقرون گردانید و آنرا باسبابی ظاهر متعلق ساخت و آن الهام دفن ایشان
است در حجره آنحضرت صلی الله علیه وسلم و این متعلق گردانیدن شبیه آنست که در حدیث وارد شده اذا
قضی الله بعبد ان یموت بارض جعل له الیها حاجة قوله یابی الله والمؤمنون دلالت نمیکند مگر برآنکه
در خارج اثر نامیگویم سیاق و سباق قصه دلالت بران میکند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم استخلاف
صدیق بهیئته معتاده به بیعت و مانند آن اراده فرموده بودند لیکن چون قضاء مبرم باستخلاف ایشان
روشن شد توکل فرمودند و باسباب ظاهر میل نکردند پس درینجا دو مطلب است مطلب اول استخلاف بمعنی
تشریع خلافت و آن واقع شد بهمین قول و باقوال دیگر که بیرون از حصر اند و تاخیر درین تشریع متحقق
نگشت مطلب دوم استخلاف بمعنی جمع ناس و امر ایشان را به بیعت و مانند آن و آنرا آنحضرت صلی الله
علیه وسلم ترک کردند بجهت تولی خدا تعالی و این بهتر شد از تولی آنحضرت صلی الله علیه وسلم چنانکه ید آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در بیعت حدیبیه بهتر شد ذی النورین را از ید خودش قوله و همچنین حدیث رویا الخ
باید دانست که ما زیاده از پنجاه دلیل یاد داریم بر استخلاف شیخین و حاصل هر یکی ازین ادله مطالب ثلثه
ثابت میشود و اکثر آنها قطعی اند و بعضی ظنی و نزدیک است اجماع ملتجی میشود و مکلف بعلم آنها بقطع و استخلاف
بقطع مستلزم افضلیت ایشان است و از آنجمله آنست که فاروق و ذی النورین نهی میکردند از متعة
الحج و قران و آن ثابت است بکتاب و سنت و اجماع و در نهی بعضی صحابه بر ایشان انکار کردند خصوصاً
حضرت مرتضی بر حضرت ذی النورین اشد انکار نمود باید دانست که اصحاب مذاهب مشهوره
روایت کرده اند قصه صبی بن معبد عن ابی وائل ان رجلا کان نصرانیا یقال له الصبی بن معبد فاسلم
فاراد الجهاد فقیل له ابدء بالحج فاتی الاشعری فامره بالعمرة والحج جمیعا ففعل فبینا هو یلبی اذ مر بزید بن
صوحان و سلمان بن ربیعة فقال احدهما لصاحبه لهذا اضل من بعیر اهله فسمعها الصبی فکبر ذلک علیه
فلما قدم الی عمر فذکر ذلک له فقال له عمر هدیت لسنة نبیک قال و سمعته مرة اخری یقول وفقت لسنة
نبیک اخرجه احمد و عن ابی موسی ان عمر قال هی سنة رسول الله صلی الله علیه وسلم یعنی المتعة ولکن اخشی
ان یعرسوا بهن تحت الاراک ثم یروحوا بهن حجاجا اخرجه احمد و این قصه دلالت میکند برآنکه فاروق انکار میکرد

ستمعہ بلکہ آنرا مشروع میدانست وعلما مختلف اند در معنی قول فاروق وذی النورین بر دو قول قال النووی قال المازری اختلف فی المتعۃ التی نہی عنہا عمر فی الحج فقیل ہی فسخ الحج الی العمرۃ وقیل ہی العمرۃ فی اشہر الحج ثم الحج من عامہ وعلی ہذا انما نہی عنہا ترغیبا فی الافراد الذی ہو افضل لا انہ یعتقد بطلانہا او تحریمہا وقال القاضی عیاض ظاہر حدیث جابر وعمران وابی موسی ان المتعۃ التی اختلفوا فیہا انما ہی فسخ الحج الی العمرۃ قال ولہذا کان عمر یضرب الناس علیہا ولا یضربہم علی مجرد التمتع فی اشہر الحج وانما ضربہم علی ما اعتقدہ ہو وسائر الصحابۃ ان فسخ الحج الی العمرۃ کان خصوصا فی تلک السنۃ للحکمۃ التی قدمنا ذکرہا قال ابن عبد البر لا خلاف بین العلماء ان التمتع المراد بقولہ تعالی فمن تمتع بالعمرۃ الی الحج فما استیسر من الہدی ہو الاعتمار فی اشہر الحج قبل الحج قال ومن التمتع ایضا القران لانہ تمتع بسقوط السفر للنسک الآخر من بلدہ قال ومن التمتع ایضا فسخ الحج الی العمرۃ ہذا کلام القاضی قلت والمختار ان عمر وعثمان انما نہوا المتعۃ التی ہی الاعتمار فی اشہر الحج ثم الحج من عامہ ومرادہم نہی اولویۃ للترغیب فی الافراد لکونہ افضل وقد انعقد الاجماع بعد ہذا علی جواز الافراد والتمتع والقران من غیر کراہۃ وانما اختلفوا فی الافضل منہا وقد سبقت ہذہ المسئلۃ فی اوائل ہذا الباب مستوفاۃ واللہ اعلم انتہی واین فقیر میگوید کہ ہر یکی ازین دو قول کفایت نمیکند تطبیق جمیع اختلافات ایشانرا بلکہ اصوب آنست کہ بگوییم کہ مذہب حضرت فاروق وذی النورین دو چیز بود معا یکی آنکہ فسخ حج بعمرہ نباید کرد وآن مخصوص بود بزمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وہمین است قول جمیع امت ودرین باب اختلافی بود از ابن عباس وغیر وی بعد ازان آن اختلاف مضمحل شد وعن عروۃ انہ قال قد حج النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاخبرتنی عائشۃ انہ اول شیء بدأ بہ حین قدم انہ توضأ ثم طاف بالبیت ثم لم یکن عمرۃ ثم حج ابو بکر فکان اول شیء بدأ بہ الطواف بالبیت ثم لم تکن عمرۃ ثم عمر مثل ذلک ثم حج عثمان فرأیتہ اول شیء بدأ بہ الطواف بالبیت ثم لم تکن عمرۃ ثم معاویۃ وعبد اللہ بن عمر ثم حججت مع ابی الزبیر بن العوام فکان اول شیء بدأ بہ الطواف بالبیت ثم لم تکن عمرۃ ثم رأیت المہاجرین والانصار یفعلون ذلک ثم لم تکن عمرۃ ثم آخر من رأیت فعل ذلک ابن عمر ثم لم ینقضہا عمرۃ وہذا ابن عمر عندہم فلا یسألونہ

ولا احد ممن مضى ما كانوا يبدأون بشيء حين يضعون اقدامهم من الطواف بالبيت ثم لا يحلون وقد رأيت
امي وخالتي تقدمان لا تبدأن بشيء اول من البيت تطوفان به ثم انهما لا تحلان وقد اخبرتني امي
انها اهلت بالي واختها والزبير وفلان وفلان بعمرة فلما مسحوا الركن حلوا اخرجه البخاري ديگر آنكه
اداى نسكين بانكه ميقاتين باشد وعمره در غير اشهر حج باشد افضل است بعد ازانكه حج ميقاتى باشد
وعمره مكيه عن نافع عن عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب قال افصلوا بين حجكم وعمرتكم فان ذلك
اتم لحج احدكم واتم لعمرته ان يعتمر في غير اشهر الحج اخرجه مالك وبعد ازان تمتع وقران وافضليت صورت
اولى خود متفق عليه است وثانيه مذهب شافعى ومالك وچون دانستيم كه غرض ايشان اين بود اصلا
محل طعن نباشد طعن جمعى كه در مسئله اولى مباحثه كردند صواب بالقطع بطرف فاروق وذى النورين
بود وخطا بطرف ايشان وجمعى كه در مسئله ثانيه مباحثه كردند مباحثه ايشان مثل سائر مباحثات
مجتهدين است وامروز اين مباحثه در مجتهدين نيز باقى است محل طعن نمى شود واين نه يك مسئله
است تنها از مسائل حج كه اختلاف دران صعب گشته كه اصعب همه اختلاف ايشان است در كيفيت
نسك آنحضرت صلى الله عليه وسلم در حجة الوداع جمعى گفته اند كه افراد بود بحج وجمعى گفته اند تمتع بود بسوق
هدى وجمعى گفته اند قران بود وجمعى گفته اند افراد بود اولا وبعد ازان داخل فرمود عمره را واين بنده
ضعيف ميگويد بعد تنقيح معلوم ميشود كه صحابه در صورتيكه از آنحضرت صلى الله عليه وسلم مشاهده
كرده بودند اختلاف نكردند بلكه در معرفت وجه آن پس همه متفق اند برآنكه احرام از ذى الحليفه
بود وچون بمكه رسيدند اول طواف وسعى كردند وحلال نشدند جمعى را كه با ايشان هدى نبود امر
كردند باحلال بازيوم التروية بقصد حج برآمدند وتلبيه ميگفتند وبعد ازان طواف زيارت كردند واختلاف
دارند درآنكه اين طواف طواف قدوم بود پس افراد بحج باشد وباقى بر احرام ماندن ازجهت احرام
حج است يا طواف عمره بود پس تمتع باشد وباقى ماندن بر احرام بجهت آنست كه اين تمتع بسوق هدى
بود ودر وقت خروج بقصد حج اين تلبيه انشاء احرام حج بود يا اين طواف طواف قدوم بود وسعى
وطواف زيارت از هر دو نسك كفايت كرد واحرام نكشادن از جهت احرام قران بود يا اين طواف

موافق عمر بوده حتی که عمر نهی از فسخ حج و تعقیب آن نهی از متعه بوده است و این
کلمه از حنفیه نقل غریب است که حنفیه آن را اثبات می‌کنند لا غیر پس معلوم شد که اختلاف در اصل نسخ
نیست بلکه اختلاف در محمل آن واقعه بر محامل متعدده و این یکی از امور اجتهادیه است والاختلاف
فی الاجتهادیات لیس ببدع منهم و مذهب منصور نزدیک شافعی و مالک آنست که آن حضرت
صلی الله علیه وسلم افراد به حج نموده این است مقدمه از قصه حجة الوداع که تا بر آن تنبیه کرده‌ایم است و
روات بروی مختلف نشده‌اند در حکایت آن و دوم این است قول فاروق و ذی النورین پس حجه
ایشان از استدلال بکتاب و سنت و معقول اما کتاب پس خدا تعالی می‌فرماید واتموا الحج والعمرة لله
و بعد از آن می‌فرماید فمن تمتع بالعمرة الی الحج و آن را در مقام رخصت ذکر می‌نماید و مجبور می‌سازد
بدم یا صوم و اما سنت پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم اختیار فرمودند افراد الحج در حجة الوداع و افراد
بعمره از جعرانه قضا و عمره جعرانه پس آنچه فعل آنحضرت صلی الله علیه وسلم اکمل است هرچند دیگران
را رخصت داده باشند بجهت رد مذهب جاهلیت که العمرة فی اشهر الحج من افجر الفجور یا ولا اینها را
نیز ترخیص فرموده بود و چون در قبول رخصت احتیاط کردند مبالغه کرده شد چنانکه در مسئله تیمم
مبالغه واقع شده و در همه این محل احادیث درست شده است و اما معقول پس شک نیست که
اتمام حج و عمره بآنکه احرام حج و عمره جدا جدا باشد افضل و اتم و اکمل است چنانکه در تضاعف حسنات بسبب
رفتن بمسجد ذکر کرده آمده و در استحباب وضو برای هر نماز مکتوبه ذکر نموده اند و این امری است که برای
قائل بشرطیه احرام متجدد شود فضلا از برای کسی که برکنیت آن قائل است و این استدلال فاروق مذکور
است در بخاری عن ابی موسی الاشعری قال قدمت علی النبی صلی الله علیه وسلم بالبطحاء وهو منیخ
فقال احججت قلت نعم قال بما اهللت قلت لبیک باهلال کاهلال النبی صلی الله علیه وسلم قال احسنت
طف بالبیت وبالصفا والمروة ثم اتیت امرأة من قیس ففلت راسی ثم اهللت بالحج فکنت افتی
به حتی کان فی خلافة عمر فقال ان اخذنا بکتاب الله فانه یامرنا بالتمام وان اخذنا بقول النبی صلی الله
علیه وسلم فانه لم یحل حتی بلغ الهدی محله اخرجه البخاری و مذهب منصور پیش حنفیان آنست که

ف متعة النساء

نیست بود بسبوق ہدی واز ینصورت متجه میشود قول مرتضی و در تاویل قول مرتضی حرف دیگر ہم گفته اند که مختار
مرتضی ہم افراد بوده لیکن چون دید که ذی النورین مبالغه میکند در ترجیح افراد بمرتبه رسید که جاہلان متعه را غیر
مشروع انگارند قال النووی واما اہلال علی بہما فقد یحتج به من یرجح القرآن واجاب عنه من یرجح
الافراد بانه انما اہل بہما لیبین جوازہما لئلا یظن الناس او بعضهم انه لا یجوز القرآن ولا التمتع وانه یتعین
الافراد انتہی بلکه این حرف اقرب بمنہای تحقیق زیرا که مرتضی اظہار انکار نکرد در زمان فاروق حالانکه
ذی النورین نیز ہمین قول قائل بود لیکن تا این مرتبه ترجیح نرسیده بود که منشاء توہم غیر مشروعیت متعه وقران
گردد و درینصورت اختلاف بالکل رفع شد الا در تقریر والحمد لله باقی ماند آنکه استدلال ذی النورین
ولاکنا خائفین بچه نوع متجه میشود قال النووی فی شرح حدیث ثم قال علی لقد علمت انا تمتعنا مع
رسول الله صلی الله علیه وسلم قال اجل ولکنا کنا خائفین فقوله اجل بسکون اللام ای نعم وقوله کنا
خائفین لعله اراد بقوله خائفین عمرة القضاء سنة سبع قبل فتح مکة لکن لم یکن تلک متعة حقیقة التمتع انما
کان عمرة وحدها وبنده ضعیف میگوید معنی خائفین آنست که در حجة الوداع میترسیدیم از بقای مذہب
جاہلیه وعدم انقلاع این مذہب فاسد از قلوب مسلمین واین علت زائل گشت پس استدلال ذی
النورین متجه شده والحمد لله واز آنجمله آنست که فاروق نکاح متعه را منع کرد بعد از انکه در عہد آنحضرت
صلی الله علیه وسلم جائز بود و تعجل می آمد باید دانست که این مسئله از جمله آن مسائل است که حدیث
بران دلالت میکند بتصریح وجمعی از صحابه بسبب عدم بلوغ حدیث مصرح یا بسبب تاویل احادیث
بر غیر محل او اختلاف داشتند وبسعی فاروق اجماع واقع شد واختلاف مضمحل گشت واین مسئله از آن
مسائل شاہد عدل است بر فضائل فاروق و بر آنکه وی رضی واسطه بود میان آنحضرت صلی الله علیه
وسلم وامت او در تبلیغ شرائع ونیابت نبوت از این جہت او را مسلم شد اما صحت حدیث دران باب
پس از انجہت که جمعی از فضلاء صحابه آنرا روایت کردند وبران عمل نمودند رئیس آن جماعه حضرت مرتضی
است وحدیث او در بخاری وموطا ومسلم وباقی کتب متداوله صحیح شده است ورد او ہمین حدیث
بر عبد الله بن عباس نیز ثابت گشته وربیع بن سبره جہنی آنرا از پدر خود روایت کرده که تحریم مؤبد

حاصل شده حدیث او در صحیح مسلم مذکور هست و اجماع است بر تحریم آن و قوع یافت الا شرذمه قلیله مثل روافض هرچند در زمن صحابه بخلافی تحقق بود و همان اختلاف بسبب اهتمام حضرت فاروق شده بر عقد اجماع و اگر سائلی عود کند و گوید که حضرت مرتضی نهی از متعه روز خیبر روایت کرده و احادیث دیگر دلالت میکند که در روز اوطاس نیز حلال آمد پس آن نهی دلیل نتوانه شد گوئیم سائل این نقض وارد نمی کند مگر بر مرتضی زیرا که اول کسی که باین حدیث استدلال نمود و ابن عباس را الزام کرد و منع از تجدید حل آورد حضرت مرتضی است پس گویا میگوید مرتضی غلط کرده درین استدلال و این معنی شاهد جهل و حمق او است نزدیک اهل سنت و شیعه تفضیلیه قاطبه و حل این اشکال بر طور قاضی عیاض آنست که اصل تحریم در خیبر واقع شد و تجدید تحریم در غزوه اوطاس و حجة الوداع تحقق یافت بنابر آنکه اجتماع عظیم بود در غزوه و بیت غالب بتحلل که باین امر مرتکب شوند و مثل او و مثل تجدید چندین اوامر است که در حجة الوداع بجهت توکید و اتمام شریعت بعمل آمد و نووی درین جواب خدشه میکند با آنکه از روایات مسلم معلوم میشود که روز فتح متعه از جمعی واقع شد بنابر اباحت آن و بر طور جمعی دیگر آنکه در حدیث حضرت مرتضی تحریم حمر انسیه موقت است بیوم خیبر و تحریم متعه موقت نیست بخیبر لیکن عبارت موهم واقع شده و جمعی از رواة آن وهم را تحقق ساختند و مختار این عبد ضعیف همین جواب است بجهت آنکه قصه غزوه خیبر تحریم متعه ذکر نکرده اند و تحریم متعه را بغزوه خیبر موقت نساختند الا همین حدیث باز رواة دیگر غیر زهری باین وقت موقت نگردانیدند و اکثر طرق محتمل تاویل مذکور است و جمع کردن حضرت مرتضی تحریم متعه و حمر انسیه درین حدیث نه بجهت تشریع آن هر دو است در یک وقت بلکه بجهت آنکه ابن عباس در هر دو مسئله اختلاف داشت چنانکه بر دانندگان علم حدیث از اجلی بدیهیات است و قاضی عیاض خدشه میکند درین جواب با آنکه روایات صحیح شده اند از طریق سفیان و غیر آن بلفظی که تاریخ بر هر دو عود میکند و ما میگوئیم که روایات ثقات محتمل معنی مذکور است و روایتی که قابل این احتمال نباشد شاذ هست غیر محفوظ و اینهمه مباحثه در استدلال حضرت مرتضی است اما اصل تحریم بطرق دیگر صحیح است لا غبار علیه از روایت ابو هریره و سلمة بن الاکوع و سبره

جہتی و فاروق و غیر ایشان از آنجمله حدیث قرطاس است نزدیک وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و
حضرت فاروق درین قصه گفته است ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قد غلبه الوجع وعندنا القرآن حسبنا
کتاب الله و درین قصه واقع شده است قالوا اهجر استفهموه باید دانست که محل اشکال درین قصه یا عدم
قبول امر آنحضرت صلی الله علیه وسلم و توقف در آوردن دوات و قرطاس یا قول فاروق قد غلبه الوجع
وعندکم القرآن یا قول قائل اهجر استفهموه وجواب اول آنست که چون آیه شاورهم فی الامر نازل شده
بود و آنحضرت صلی الله علیه وسلم با صحابه در باب کیفیت اظهار وحی و طرق مجاهده کفار و آنچه وحی دران
فرود نیامده بود مشاوره میفرمودند و شیخین را خصوصاً و فقهای صحابه را عموماً دران باب اذن اجمالی
متحقق بود و در بسیاری از مواضع بغیر اذن تفصیلی درمیان می آمدند و در اکثر مواضع وحی بر حسب اقوال
داد ایشان فرود می آمد مانند قصه صلوٰة بر جنازه عبدالله بن ابی پس توقف فاروق او در تعدد کتابت گویا
مشاوره است در مثل اینحالت ترک کتابت اوفق است و آنحضرت رای فاروق را درین مسئله تصویب
فرموده اند بقیه روز خمیس و تمامی روز جمعه و شنبه و یکشنبه و اول روز دوشنبه در حیات بودند و آنچه
میخواستند بآن امر میفرمودند و متعرض کتاب نشدند و این اول دلیل است بر تصویب رای
ایشان زیراکه اگر بکتابت حتم مامور میبودند تساهل مصادم عصمت ایشان میبود قال الله تعالی
یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک فان لم تفعل فما بلغت رسالته والله یعصمک من الناس
اگر از اجتهاد اول برجوع نفرموده بودند در ترک آنچه خیریت امت بآن منوط باشد رحمت امت متحقق
نمیشد قال الله تعالی لقد جاءکم رسول من انفسکم عزیز علیه ما عنتم حریص علیکم بالمؤمنین رؤف رحیم
و این رجوع از اجتهاد اول شبیه بآن است که در قصه بشارت من قال لا اله الا الله برای فاروق رجوع
فرمودند پس این یکی از فضائل فاروق است که بآن ممتاز و سربلند شده و قول حضرت فاروق
قد غلبه الوجع محل اشکال نیست زیراکه غلبه وجع امری است که مقتضای بشریت است بر انبیا صلوات الله
علیهم جاری میشود چنانکه بر غیر ایشان علی السوار مثل جوع و عطش و تعب و قول قائل اهجر استفهموه
محتمل دو معنی است یکی آنکه جمعی که قاصد آوردن قرطاس و دوات بودند تقویت قول خود کردند

باین کلمہ واستفہام اینجا انکاری است یعنی ہجر و ہذیان خود برزبان پیغامبر میسر نشود پس آنچہ فرمودہ
است بآن اہتمام باید کرد وانچہ نوشتن آن ارشاد فرمودہ اند استفہام باید نمود و توہم آنکہ ہمچنین نشود
بودند را آوردن قرطاس و دوات گفتہ باشند و معنی ہجر اینجا کلامی است کہ بسبب ضعف آلات تکلم
یا مثبہ بیس بر زبان و مانند آن مفہوم نشود پس گفتند بطریق استفہام تقریر این سخن غیر مفہوم است
فی نفسہ یا ما ادراک نکردیم پس باید پرسید کہ مقصود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم طلب دوات و قرطاس
است یا چیزی دیگر استفہام کنید از مقصود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تا بار دیگر بلفظی مفہوم پیوستہ تر
مفہم بیان مقصود فرماید تا بر حسب امر جاوے شویم و درین ہر دو صورت اشکال حاصل نشود
واگر غرض قائل رد آن کلام میبود و نسبت او بہذیان اہجر میگفت بلکہ ہجر و در پی آن لفظ اہجر
نمیگفت بلکہ اعرضوا عنہ و استفہام تقریر را نیز محلی است و قرینہ کہ اینجا یافتہ نمی شود کما یشہد بہ الذوق
السلیم و روایات صحیحہ مصرح و مشیر نیستند بآنکہ قائل اہجر حضرت فاروق بودہ باشد واگر غرض مستشکل است
کہ مقصود کتابت استخلاف حضرت مرتضی است آن خود رجم بالغیب است از کجا دانست کہ استخلاف
او مقصود بود بلکہ حدیث حضرت مرتضی صریح است در آنکہ آن غیر استخلاف بود عن نعیم بن یزید عن
علی بن ابی طالب قال امرنی النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان آتیہ بطبق یکتب فیہ ما لا تضل امتہ من
بعدہ قال فخشیت ان یفوتنی نفسہ قال قلت انی احفظ واعی قال اوصی بالصلوۃ والزکوۃ وما
ملکت ایمانکم اخرجہ احمد واگر مقصود استخلاف باشد آن استخلاف صدیق بود بدلیل حدیث حضرت
عائشہ عن عائشۃ قالت قال لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی مرضہ ادعی لی ابا بکر اباک واخاک
حتی اکتب کتابا فانی اخاف ان یتمنی متمن ویقول قائل انا اولی ویابی اللہ والمؤمنون الا ابابکر
اخرجہ مسلم وقول فاروق حسبنا کتاب اللہ بمعنی وارد مقصود او نفی ظن فاسد است یعنی کسی گمان
نکند کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم چیزی در آخر عمر خود خواستند کہ بگویند و آن معنی با تمام نرسید
نمیدانم شاید نسخ بعض احکام مقرر مقصود باشد یا فریضہ دیگر را تشریع میخواستند پس احتمال
متطرق شد بجمیع احکام شرعیہ و فاروق افادہ فرمود کہ خدا تعالی میفرماید الیوم اکملت لکم دینکم

واتممت علیکم نعمتی ورضیت لکم الاسلام دینا پس هیچ احتمال متطرق نیست وانچه القای آن میخواستند
تاکید وتقریر احکام سابقه است وقول آنحضرت صلی الله علیه وسلم قوموا عنی دلالت نمیکند مگر برآنکه
جسب رفیق اعلی بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم غالب آمد وبجبلتی که بهتر بود از تبلیغ مشغول شدند وتنازعوا
ولا ینبغی عند النبی صلی الله علیه وسلم تنازع قول ابن عباس است نه قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم
واگر منصفی بعقل خود رجوع کند بداند که اگر آنحضرت صلی الله علیه وسلم میخواستند که چیزی از اصول شرع
تبلیغ فرمایند منع نمیکرد ایشانرا چیزی از نفرت اصحاب وتوقف ایشان واگر نفرت سبع الیهم مانع
میشد احق اوقات انمیعنی وقتی بود که جمیع عالم متفق بود بر کفر ومجتمع بر ایذای آنحضرت صلی الله علیه وسلم
چون در آنوقت مساهله نفرمودند وکلمه حق بشدت تمام ادا فرموده درینوقت که عالم منقاد شد
چرا کتمان حق فرماید ونیست این ظن الا ظن جاهلیت ونیست این گمان مگر گمان کسی که در شان
آنحضرت صلی الله علیه وسلم قدح میکند ومیخواهد که اعتماد بر چیزی از امر ونهی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
باقی نماند سبحانک هذا بهتان عظیم واز انجمله آنست که حدیث ما سلک عمر فجا الا سلک الشیطان فجا غیره
دلالت نمیکند بر حفظ فاروق از وساوس شیطان زیرا که ممکن است که شیطان بجسم خود متباعد باشد
از فاروق وبحسب القاء وسوسه کار خود بکند باید دانست که باعث این ایراد جهل است بکلام عرب
وبقواعد اصول زیرا که این کلمه کنایت است از کوتاه بودن تصرف شیطان از فاروق بابلغ وجوه
مثل آنکه گویند در میان من وتو بعد ما بین المشرق والمغرب افتاده هر چند هر دو در یک مکان
باشند یعنی علاقه بالکلیه منقطع شده است واین انقطاع را اگر بمثل خارجی تمثیل نمایند بعد ما بین
المشرقین والمغربین باشد یا گویند فلان در دل من در آمده است وفلان حلق مرا تنگ کرده است
ودست فلان بر شهر کذا مبسوط است الی غیر ذلک واز انجمله آنست که فاروق حکم کرد برجم مجنونه و
جواب آن در شبهات طوسی مفصلا بیان کردیم وگفتیم که درین مسئله طعنی بفاروق عائد نمیگردد زیرا که
قصه دلالت میکند بر آنکه فاروق این مسئله را میدانست که رجم بر مجنونه لازم نیست وذکر کردیم که
بر قاضی لازم نیست که بعد اعتراف کسی توقف کند در امضای موجب آن بجهت احتمال جنون

او لیکن جنون او معلوم نبود و باظهار حضرت مرتضی معلوم شد واز انجمله آنست که فاروق بجای صد دره صد شاخ زنا بید آنست که زدن شاخ از دو صورت خالی نیست یا این است که آن بجدود تألم الاعضا بود شاخ درست او را زدند درینصورت موافقت کرده است بسنت آنحضرت صلی الله علیه وسلم عن انس ان النبی صلی الله علیه وسلم ضرب فی الخمر بالجرید والنعال وجلد ابوبکر اربعین متفق علیه یا این است که این شخص ناقص الخلقة بود وصد شاخ عبارت از صد شمراخ است در یک عرجون واین نیز ماخوذ از سنت است عن سعید بن سعد بن عبادة ان سعد بن عبادة اتی النبی صلی الله علیه وسلم برجل کان فی الحی مخدج سقیم فوجد علی امة من امائهم یخبث بها فقال النبی صلی الله علیه وسلم خذوا له عثکالا فیه مائة شمراخ فاضربوه ضربة رواه فی شرح السنة واز انجمله آنست که فاروق در موت آنحضرت صلی الله علیه وسلم شک کرد باید دانست که قصه دلالت میکند بر آنکه فاروق معتقد آنست که موت بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم شدنی است پس مخالف آیه انک میت وانهم میتون اعتقاد نکرده بود لیکن گمان میکرد که آنچه واقع شده است موت نیست بلکه تعطیل حواس ظاهر است بسبب اشتغال باطن چنانکه در اثنار وحی واقع میشد وشک در آنکه این واقع موت است یا غشی مصادم هیچ نصی نبود بلکه راجع بتقلبات تتبع قرائن است بسبب اشتغال قلب بحزن ومعنی قول او کانی لم اسمعها اینست که استماع این آیت مائل گردانید او را به تتبع قرائن وپیش ازین میلان بآن نداشت

وچون از جواب بعض مطاعن شیخین فارغ شدیم مناسب مینماید که اجمالا جواب مطاعن ختنین نیز تقریر نمائیم اتماما للبحث چنانکه در باب فضائل نیز بهمین اسلوب تقریر کردیم پس از مطاعن ذی النورین آنست که اقارب خود را ایثار نمود بعطایای جزیله وامیر گردانید ایشانرا بر امصار واز ایشان حرکات شنیعه صادر شد مثل ظهور شرب خمر از ولید بن عقبه وظهور ابانت وضرب محمد بن ابی بکر از عبد الله بن ابی سرح ووقوع بغی از معاویه ونصب از مروان وتوقف در اقامت حد بر ولید تا آنکه حضرت مرتضی تشدید بلیغ نمود وعبد الله بن مسعود را اهانت کرد ومصحف او را بسوخت وابوذر را اخراج فرمود وبقتل محمد بن ابی بکر رسید وچون او را ولایت مصر داده بآنطرف روان کرد از عقب او

زدن زانی

شک در وفات

مطاعن ختنین

نوشته با قرابه واین عذر بیست ودر موسم حج چهار رکعت گزارد واین مخالف سنت است واز عبد الله
ابن مسعود این را شنیده در غزوه بدر وبیعت الرضوان حاضر نشد وقد روز احد بگریخت واتخاذ حمی
کرد با وجود نهی آنحضرت صلی الله علیه وسلم از اتخاذ حمی باید دانست که این مطاعن را بدو وجه جواب توان
داد یکی مناقضه ودیگر حل مناقضه آنست که گوئیم مثل این چیزها از حضرت مرتضی نیز بوقوع آمده
پس اگر این معانی قادح باشند در خلافت ذی النورین در خلافت مرتضی نیز قدح لازم می آید واگر
از آن قدح با جواب میگویند فما هو جوابهم هو جوابنا بعینه حضرت مرتضی نیز اقارب خود را در یمن و عراق
وغیر آن منصوب ساخته وتوقف نمود در اقامت قصاص بر قاتلان ذی النورین واهانت نمود
ابو موسی اشعری وابو مسعود انصاری را وسبب اراقه دماء مسلمین شده ودر غزوه تبوک حاضر نشد
ودر قصه افک انصار مسلمین بود ودر باب قتل حضرت عثمان یکبار تبری نمود چون قاتلان ذی
النورین از منعی آزرده خاطر شدند فرمود قتله الله وانا معه ودر ناد قرار سنت واین مخالف سنت
است اما حل پس بر انداختن اشکالات است تفصیلاً قوله اقارب خود را ایثار نمود بعطایای جزیله
میگوئیم که صله رحم وسخا یکی از آن خصال است که شرعاً وعقلاً بآن فضیلت کلیه حاصل میشود خود
کرا میسر است که باقارب خود آن وهر که ذی النورین داد ودر صله ارحام آن کند که ذی النورین کرد
محل طعن وقتی شود که از بیت المال تناول کرده باشد واین معنی ممنوع است زیرا که تمول ذی النورین
از خاصه اموال خود مشهور تر است از آنکه بذکر آن احتیاج افتد چه در زمان آنحضرت صلی الله علیه
وسلم وچه بعد آنحضرت واگر از بیت المال حصه خود گرفته باشد بر وجه تورع چنانکه شیخین میگرفتند یا
بر وجه ترخص که اوسع سنت از آن قبیل حصه خود داد وصله ارحام داده باشد محل طعن نیست بلکه یکی
از فضائل عظیمه اوست واگر اقارب خود را در اسلام جهاد وجبایت نفع دیده باشد ودر برابر آن از
بیت المال نصیبها وفی بایشان داده باشد نیز محل طعن نیست وبا شبه اقارب ما ودر فتح کشتی و
فتوح ومانند آن بطولی داشتند وعطایای جزیله او از بیت المال مخصوص نبودند باقارب بلکه
بجمیع اهل اسلام میرسید عن الحسن البصری قال سمعت عثمان یخطب یقول یا ایها الناس ما تنقمون
حیفا بیکینا

علی ما من یوم الا وانتم تقسمون فیہ خیرا قال الحسن وتهدت منادیہ ینادی یا ایها الناس اغدوا علی
عطیاتکم فیغدون فیاخذونها وافرة یا ایها الناس اغدوا علی ارزاقکم فیغدون فیاخذونها وافیة حتی واللہ
لقد سمعتہ اذنای یقول علی کسوتکم فیاخذون الحلل واغدوا علی السمن والعسل قال الحسن ارزاق دارة
وخیر کثیر وذات بین حسن ما علی الارض مؤمن یخاف مؤمنا الا یوده وینصره ویالفه فلو صبر الانصار
علی الاثرة لوسعهم ما کانوا فیہ من العطاء والرزق ولکن لم یصبروا وسلوا السیوف مع من سل فصار عنا
الکفار مغمدا وعلی المسلمین مسلولا الی یوم القیمة اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وذی النورین خود جواب
این طعن تقریر کرده عن سالم بن ابی الجعد قال دعا عثمان ناسا من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم فیهم عمار بن یاسر فقال انی سائلکم وانی احب ان تصدقونی نشدتکم اللہ اتعلمون ان رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یوثر قریشا علی سائر الناس ویوثر بنی هاشم علی سائر قریش فسکت
القوم فقال عثمان لو ان بیدی مفاتیح الجنة لاعطیتها بنی امیة حتی یدخلوا من عند آخرهم اخرجہ
احمد با قول فاروق می ترسم از انکہ بنی امیہ را بر سر مردمان نشاند پس اشارت است بانکہ ای
ذی النورین درین باب منتج نفع نخواهد بود هر چند وی مجتهد معذور باشد قولہ امیر گردانید ایشانرا
بر مصار میگوئیم کہ نصب وعزل مفوض است برای خلیفہ اگر اجتهاد خلیفہ مؤدی شود بانکہ از فلان
شخص کاری سرانجام می یابد لازم می شود بروی نصب وی وظاهر است کہ اقارب واطوع بودند او را
از غیر خویش واقدر بودند بر فوج کشی ومانند آن قولہ از ایشان حرکات شنیعہ بوقوع آمد میگوئیم هر چہ
از ایشان بوقوع آمد نہ بامر ذی النورین بود ونہ بوفق صلاح دید وی ودر خلافت علم غیب خود شرط
نیست انچہ شرط خلافت است اجتهاد است وذی النورین در اجتهاد تقصیر نکرد قولہ توقف کرد در
اقامت حد بر ولید بن عقبہ میگوئیم توقف نبود الا بجهت معرفت حقیقت حال پس این توقف مثل
توقف آنحضرت بود صلی اللہ علیہ وسلم در اقامت حد ماعز تا حقیقت حال معلوم شود وفی الاستیعاب
وقد روی فیما ذکر الطبری انہ تعصب علیہ قوم من اهل الکوفة بغیا وحسدا وشهدوا علیہ زورا انہ
تقیا الخمر وذکر القصة وفیها ان عثمان قال لہ یا اخی اصبر فان اللہ یاجرک ویبوء القوم باثمک وفیها

انجر من نقل اہل الاخبار لا یصح عند اہل الحدیث ولا له عند اہل العلم اصل والصحیح عندہم فی ذلک ما رواہ
عبد الله بن المختار وسعید بن ابی عروبة عن عبد الله بن الداناج عن حصین بن المنذر ابی ساسان
انه رکب الی عثمان فاخبره بقصة الولید وقدم علی عثمان رجلان فشهدا علیه بشرب الخمر وانه صلی الغداة
بالکوفة اربعا ثم قال ازیدکم فقال احدہما رأیته یشربها وقال الآخر رأیته یتقیئها فقال عثمان انه لم یتقیأها
حتی شربها فقال لعلی اقم علیه الحد فقال علی لابن اخیه عبد الله بن جعفر اقم علیه الحد فاخذ السوط فجلده
وعثمان یعد حتی بلغ اربعین فقال علی امسک جلد رسول الله صلی الله علیه وسلم فی الخمر اربعین وجلد
ابوبکر اربعین وجلد عمر ثمانین وکل سنة وروی ابن عیینة عن عمرو بن دینار عن ابی جعفر محمد بن علی
قال جلد علی الولید بن عقبة فی الخمر اربعین جلدة بسوط له طرفان اخرجه ابوعمر قوله عبد الله بن مسعود
را اہانت کرد ومصحف او را سوخت گوئیم حق درینجا بدست ذی النورین است زیراکه وی صلاح
است در جمع مسلمین بر مصحف شیخین دانسته بود وعبد الله بن مسعود ممانعت میکرد از قبول این امر
قوله ابوذر را اخراج کرد گوئیم قصه شاہد است برآنکه مذہب ابی ذر درین مسئله مخالف اجماع بود عن مالک
ابن عبد الله الزیادی یحدث عن ابی ذر انه جاء یستاذن علی عثمان بن عفان فاذن له وبیده عصاه فقال
عثمان یا کعب ان عبد الرحمن توفی وترک مالا فما تری فیه فقال ان کان یصل فیه حق الله عز وجل
فلا باس علیه فرفع ابوذر عصاه فضرب کعبا وقال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول ما احب
لو ان لی ہذا الجبل ذہبا انفقه ویتقبل منی اذر خلفی منه ست اواقی انشدک الله یا عثمان اسمعته ثلث
مرات قال نعم اخرجه احمد قوله تغیر یاد محمد بن ابی بکر نرسید گوئیم محمد بن ابی بکر معصوم نبود از خطا ومعصیت
ذی النورین دانست که وی مستحق آن تہدید وزجر بود که بوقوع آمد وقصه فاقتلوہما نسبت آن بذی
النورین مسلم نیست فی تاریخ الیافعی فتجمع علیه اراذل من رعاع القبائل واقتحموا علیه داره فقتلوه
قیل وکان المتعصبون علیه حینئذ اربعة آلاف وسبب قتلهم له علی ما قیل انهم طلبوا منه ما لهم العادة
التی یاخذہا الجند من ولاة الامر فامر من کتب لهم بذلک الی عامله فی مصر فلما کانوا فی اثناء الطریق فتحوا
الکتاب فوجدوا فیه الامر بقتلهم فرجعوا الیه وقالوا کیف تامر بقتلنا فقال ما کتبت الکتاب وانما کتبه غیری

فقالوا ان کان خلک فقد امرت بقتلنا وان کان تحتہ غیرک فقد قدر علیک وتغلب علی امرک فما تصلح
یعنی بدین دلیل ثابت نیست
الخلافۃ قلت ولیس فی ہذا حجۃ بل قولہم ظاہر البطلان فان الاخیار لیسوا بمعصومین من تزویر الاشرار
ویقال ان الذی زوّر علیہ مروان واللہ اعلم انتہی قولہ در موسم حج چہار رکعت گذارد گوئیم مذہب
منصور نزدیک محدثین آنست کہ مسافر را قصر و اتمام ہر دو جائز ست و مذہب ذی النورین ہم ہمین
قول بود و حجتی دیگر ہم ہست کہ ذی النورین آنرا تقریر کرد عن عبد اللہ بن عبد الرحمان ابی ذباب
عن ابیہ ان عثمان بن عفان صلی بمنی اربع رکعات فانکرہ الناس علیہ فقال یا ایہا الناس انی
تاہلت بمکۃ منذ قدمت وانی سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول من تاہل فی بلد فلیصل صلوۃ
المقیم اخرجہ احمد قولہ از عبد اللہ بن عمر قصاص نگرفت میگوئیم راضی کرد اولیاء مقتول را بمال و
درینصورت قصاص ساقط شد و فتنہ مضمحل گشت واین یکی از فضائل ذی النورین است این
قصہ در روضۃ الاحباب مفصل مذکور ست قولہ در غزوہ بدر حاضر نشد الخ گوئیم ابن عمر متکفل جواب
آن شدہ است عن عثمان بن موہب قال جاء رجل من اہل مصر یرید حج البیت فرای قوما جلوسا
فقال من ہولاء القوم قالوا ہولاء قریش قال فمن الشیخ فیہم قالوا عبد اللہ بن عمر قال یا ابن عمر
انی سائلک عن شیء فحدثنی ہل تعلم ان عثمان فر یوم احد قال نعم قال ہل تعلم انہ تغیب عن بدر ولم یشہد
قال نعم قال ہل تعلم انہ تغیب عن بیعۃ الرضوان فلم یشہدہا قال نعم قال اللہ اکبر قال ابن عمر تعال
ابین لک اما فرارہ یوم احد فاشہد ان اللہ عفا عنہ واما تغیبہ عن بدر فانہ کانت تحتہ بنت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم وکانت مریضۃ فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لک اجر رجل ممن شہد بدرا
وسہمہ واما تغیبہ عن بیعۃ الرضوان فلو کان احد اعز ببطن مکۃ من عثمان لبعثہ فبعث رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم عثمان وکان بیعۃ الرضوان بعد ما ذہب عثمان الی مکۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم بیدہ الیمنی ہذہ ید عثمان فضرب بہا علی یدہ وقال ہذہ لعثمان ثم قال ابن عمر اذہب بہا
الآن معک رواہ البخاری قولہ اتخاذ حمی کرد گوئیم معنی نہی آنست کہ بجہت مال خاص خود اتخاذ حمی
نکند و خلفا ہمہ متفق بودند بر اتخاذ حمی برای مواشی بیت المال و مطاعن مرتضی دو قسم است قسمی

مطاعن حضرت علی مرتضی

آنست کہ اہل شام واعوان ایشان بآن تکلم نمودہ اند وقسمی آنست کہ حروریہ بآن قائل شدہ اند از قسم
اول آنست آنکہ مرتضی شریک باشد در قتل ذی النورین بآنکہ مشورت داد بغات را وحمل کرد ایشانرا بر قتل
او گفتند قرینہ دالہ برین مشورت آنست کہ این جماعہ بعد قتل ذی النورین سعی کردند در خلافت مرتضی
وناصر او شدند ومرتضی استیفاء قصاص از ایشان نکرد وایشانرا امرای لشکر خود ساخت پس معلوم
شد کہ حضرت مرتضی بطلب خلافت با ایشان در ساختہ بود درحق سعی ایشان مرعی میداشت وگفتند
اگر اشاعرہ گویند کہ حضرت مرتضی تبری نمودہ است از مشارکت در قتل وگویند کہ اینمعنی بمجرد قرینہ
گمان کردہ اند وبینہ بران قائم نشد جوابش آنست کہ امرا چون خلیفہ را می کشند آن کار را بردست دیگران
سرانجام میدہند واخفا میکنند آنرا وقتل را بخود نسبت نمیکنند وانکار می نمایند بزبان لیکن قرائن
حال بران دلالت میکنند وجمیع لشکر بسبب ہمان قرائن جازم میشوند بنسبت قتل وشکے نمی ماند وولید
بن عقبہ گفتہ است ۔ شعر

الا ما للیلی لا تغور کواکبہ ... اذا غار نجم لاح نجم یراقبہ
بنی ہاشم ردوا سلاح ابن اختکم ... ولا تنہبوہ لا تحل مناہبہ
بنی ہاشم لا تعجلونا فانہ ... سواء علینا قاتلوہ وسالبہ
وانا وایاکم وما کان منکم ... کصدع الصفا لا یرأب الصدع شاعبہ
بنی ہاشم کیف التعاقد بیننا ... وعند علی سیفہ وحرائبہ
لعمرک لا انسی ابن اروی وقتلہ ... وہل ینسین الماء ما عاش شاربہ
ہم قتلوہ کی یکونوا مکانہ ... کما فعلت یوما بکسری مرازبہ

کذا فی الاستیعاب باز اکراہ کرد طلحہ وزبیر را بر بیعت واہانت نمود ابو موسی اشعری را وقتال کرد
با اہل بصرہ وعائشہ وطلحہ وزبیر واین اول سیفی است کہ در میان اہل اسلام مشہور شد واول
سنت سیئہ است کہ درین ملت پیدا گشت ودعوی خلافت کرد بغیر حق وبران دعوی بنا کردہ
اراقہ دماء مسلمین نمود انکہ گفتیم کہ خلافت او منعقد نبود از انجہت است کہ انعقاد خلافت بچہار

چیر میشوند شد نص و بیعت و وصیت و تسلط و هر چهار مدینجا مفقود است اما نص پس بیان
فقدان آنست که اگر نص میبود عادت قاضیه است بآنکه حافظ او آنرا اظهار می نمود زیرا که اگر حافظ
نص در لشکر حضرت مرتضی بود سعی او تا بجائی رسید که بجهاد و مقاتله کرده و بهلاک خود راضی شده اظهار
نص اهون بود ازین همه بلاها پس چرا ترک اهون نموده اختیار اشد نماید و اگر در لشکر مخالفان بود
بعید است که الوف از مسلمین جمع شوند و همه کتمان حق نمایند و یکی از ایشان زبان خود را بکلمه حق
نکشاید و اگر در لشکر مرتضی نبود و نه در لشکر اعدا چون دانست که بسبب عدم اظهار نص آن قدر دمار
لازم می آید واجب بود بروی اظهار آن مثل وجوب کف ائمه از وقوع در سیر بالجمله اگر نص میبود
در همه کشش و کوشش که در هر دو فریق واقع شد و مدتهای دراز بران گذشت البته اظهار آن
نص میکردند و الزام خصم مینمودند و در تاریخ و دفاتر این قصه ثبت میشد و بالفرض اگر همه سکوت
کنند لازم آید اجتماع امت بر ضلالت وقد قال النبی صلی الله علیه وسلم لا تجتمع امتی علی الضلالة اما
بیعت پس معلوم است بالقطع که جمیع اهل ارض بیعت نکردند و اهل مصر و شام بمقاتله برخاستند
و بخلافت او راضی نشدند و اگر بیعت اهل یک شهر معتبر باشد باید که قیام حضرت امام حسن بعد وقوع
بیعت از اهل شام برای معاویه بعد تحکیم ظلم بود و خود هیچ باغی از آن عاجز نیست که از جمعی که رفقای
او باشند بیعت بستاند پس باید که بغی در عالم متحقق نشود و حضرت فاروق گفته است من بایع
من غیر مشورة فلا یبایع هو ولا الذی بایعه تغرة ان یقتلا و اگر تسلیم بکنیم که بیعت اهل مدینه
حجت باشد اینجا بیعت اهل مدینه باکراه بود و بغیر مشوره و اجتهاد بدلیل آنکه در تاریخ مذکور است
که مصریان بر طلحه و زبیر در آمدند و از ایشان طلب بیعت کردند برای حضرت مرتضی و تخویف کردند
ایشانرا بقتل و گفتند اگر بیعت نکنید شما را ملحق کنیم بعثمان چون ایشانرا مجال نماند بیعت کردند
بعد از آن در ظلمت شب بسوی مکه گریختند و آنجا جمع شده بجانب بصره روان گشتند و شد آنچه
شد و همین ست معنی بیعت فتنه که ابوموسی و غیر او بآن احتجاج میکردند و حضرت عائشه چون
خبر قتل حضرت عثمان شنید در میان راه توقف فرمود تا ببیند که بعد ازین چه واقع شود چون

خبر بیعت حضرت مرتضی رسید از میان راه برگشت و بمکه رسید و استعداد حرب نمود و اگر اشاعره گویند که اهل حل وعقد از کبار مهاجرین و انصار بیعت کرده بودند جوابش آنست که کبار مهاجرین درینوقت طلحه و زبیر و عائشه و سعد و ابن عمر و ابو موسی و ابو مسعود انصاری بودند حال طلحه و زبیر و عائشه خود مبین شد و سعد و ابن عمر بجهت عدم قوت یا بسببی از اسباب اولا بیعت کردند اما در حروب با مرتضی شریک نشدند و این دلالت میکند بر آنکه بیعت ایشان کلا بیعت بود در ای ابو موسی و ابو مسعود خود معلوم است و ابو موسی تقریر میکرد که بیعتی که واقع شد بیعت فتنه بود و اسامه و ابو هریره و جم غفیر غیر ایشان در حروب با مرتضی موافقت نکردند و این دلیل است بر آنکه شاک بودند در بیعت یا مکره بودند و اگر اشاعره گویند که در زمان استخلاف ذی النورین اتفاق کردند بر آنکه خلیفه یکی ازین دو شخص باشد و چون یکی ازان دو متوفی شد اتفاق ایشان منحصر گشت در استخلاف حضرت مرتضی جوابش آنست که انیجا ذکر حضرت مرتضی در اثنا مشاوره آمده بود بعد انعقاد رای چه در اثنای مشاوره احتمالها ذکر می کنند بعد ازان قباحت بعض محتملات ظاهر میشود و بر بعض رای منعقد میگردد و این نه اتفاق است بر احد الامرین مثلا در وقت تشریع اذان بعض صحابه گفتند که ناقوس باید نواخت و جمعی گفتند آتش باید افروخت و طائفه بر گفتن اذان اتفاق نمودند آخر الامر تصفیق اذان واقع شد پس نتوان گفت اگر امروز اذان میسر نیاید ناقوس باید نواخت یا آتش باید افروخت لاتفاقهم علی احد الثلثة و بعد تسلیم جوابش آنست که حال شخص در احقیت با لخلافة متغیر میشود گاهی این شخص احق میباشد بخلافت و گاهی نه مثلا عدل بود ذوالرای و سمیع و بصیر و بعد ازان فاسق شد و یا متهم بفسق و بی عقل و اعمی و اصم و مثلا مردمان با شخصی متفق بودند و بقرائن دانسته میشد که بسبب استخلاف این شخص انتظام عالم متحقق شود و بعد ازان اکثر مردان ازوی متنفر شدند و بقرائن دانسته شد که بسبب استخلاف این شخص فتنه با خواهد برخاست و اگر مقصود اینست که اتفاق بر احد الشخصین اتفاق است بر صحت استخلاف یکی در همان وقت ممکن که تسلیم کرده شود لیکن آن با بحث ما ربطی ندارد و اگر مقصود صحت استخلاف اوست بعد از

دوازده سال لانسلم که اتفاق ایشان بر احد الرجلین در زمان اتفاق ایشان باشد بر یکی از ایشان
بعد دوازده سال یا این اتفاق لازم آن اتفاق باشد واما وصیت فاروق پس واقع نبود در حق
حضرت مرتضی ولیکن برای کسی که اصحاب شوری بروی جمع شوند و ایشان جمع نشدند الا بر ذی
النورین و ذو النورین برای مرتضی وصیت نکرده بالاتفاق بین المخالف والموافق واما تسلط
پس ظاهر است که بر شام و مصر دست حضرت مرتضی نرسید و در حجاز و یمن و عراق منازعات شدید
واقع شد و هیچ وقتی برای او امر مسلم نشد و چون خلافت منعقد نگشت اینهمه مقاتلات معاصی کبیره
باشد هرگاه قتل یک مسلم آن وعید دارد که معلوم است فکیف قتل چندین هزار مسلمین و بعد از همه
حضرت مرتضی خود را از خلافت خلع کرد و ابو موسی را وکیل خود نموده فرستاد و بعض من الناس خلع
کرد پس آن ادعا نیز از هم پاشیده و باز در طلب خلافت کوششها بکار برد هر چند آن کوشش ها
نتیجه تایج خود نگردید و اگر کسی گوید آن قدر بود از ابو موسی گویند مذهب ابو موسی در صرف خلافت
از مرتضی معلوم بود بسبب توقف او از بیعت و بر هیچ آفریده مخفی نبود و نیست پس اگر مقصود
امضای رای او نبود چرا او را حکم ساختند و علی التسلیم بعد از حکم ساختن لازم شد حکم او راضی باشند
یا ساخط و اگر این مقدمه را حضرت مرتضی ندانند با وجود ظهور قرائن بی عقل باشد و بی عقل لائق
خلافت نبود و آنکه عمرو بن العاص گفته است من خلع نمیکنم معاویه را محض حق گفته است زیرا که
معاویه قبل تحکیم ادعای خلافت نکرده بود و بیعت خلافت نگرفته پس خلع از چه چیز کند اینجا غدر کجا
در میان آمد و از قسمی که حروریه تقریر کرده اند آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در حجة الوداع
فرموده بودند لا ترجعوا بعدی کفارا یضرب بعضکم رقاب بعض و جمعی که درین فتنه واقع شدند
یعنی حضرت مرتضی و محاربان با او اول جماعتی است که مخالفت این حکم کردند و آنحضرت صلی الله
علیه وسلم فرمود القاتل والمقتول کلاهما فی النار و حضرت مرتضی تحکیم کرد ابو موسی اشعری را و خدا
تعالی فرموده است ان الحکم الا لله اگر خلافت حق او بود چرا بتحکیم راضی شد و اگر حق او نبود چرا بقتال
و جدال مباشرت نمود قوله شریک شد در قتل عثمان میگوئیم حاشا لله که مثل حضرت مرتضی

جواب

در علم وورع وسوابق شریک قتل ذی النورین شود هیچ بینه بر شرکت او قائم نشده و وهمی که از عدم
استیفای قصاص ناشی شده معارض است بغالب الرأی که از ورع وعلم وسوابق مرتضی
با تبری کلی از شرکت در قتل پیدا می شود وعن الحسن عن قیس بن عباد قال سمعت علیاً یوم الجمل
یقول اللهم انی ابرأ الیک من دم عثمان ولقد طاش عقلی یوم قتل عثمان وانکرت نفسی وجاروا
الی للبیعة فقلت والله انی لاستحیی من الله ان ابایع قوما قتلوا رجلا قال له رسول الله صلی الله
علیه وسلم الا تستحیی ممن یستحیی منه الملائکة وانی لاستحیی من الله ان ابایع وعثمان قتیل علی الارض لم
یدفن بعد فانصرفوا فلما دفن رجع الناس فسالونی البیعة فقلت اللهم انی مشفق مما اقدم علیه ثم
جاءت عزیمة فبایعت فلقد قالوا یا امیر المؤمنین فکانما صدع قلبی وقلت اللهم خذ منی لعثمان حتی یرضی
بشگافت
اخرجه الحاکم وعن حصین الحارثی قال جاء علی ابن ابی طالب الی زید بن ارقم یعوده وعنده قوم فقال
علی اسکتوا واسکتوا فوالله لا تسألونی عن شیء الا اخبرتکم فقال زید انشدک الله انت قتلت عثمان
فاطرق علی ساعة ثم قال والذی خلق الحبة وبرأ النسمة ما قتلته ولا امرت بقتله اخرجه الحاکم ودر تاخیر
بشگافت حبه را وآفرید روح را
قصاص چندین وجه نقل کرده اند یکی آنکه در آن وقت مقدور حضرت مرتضی نبود بسبب کثرت آن جماعه
وقوت ایشان دیگر آنکه وارثان دم قصاص را بوجه آن طلب نکردند می بایست که پیش مرتضی
می آمدند ودعوی خود را عرض میکردند نه آنکه فوجی جمع کنند وبمقابله مهیا شوند سوم آنکه قاتل
بعینه معلوم نبود زیرا که در وقت قتل ذی النورین قاتلان حاضر بودند یا اهل خانه ذی النورین
لا غیر قاتلان چرا اظهار قاتل بکنند وگواهی اولیاء مقتول حجت نیست چهارم آنکه آن جماعه بغات بودند
ودر وقت خلافت مرتضی رجوع کردند بطاعت خلیفه وشاید مذهب مرتضی آن باشد که چون باغی
رجوع کند بروی مواخذه قتلی که در زمان بغی کرده است ثابت نمیشود مانند حربی که مسلمان شود
ومن حدیث صالح بن کیسان وعبد الملک بن نوفل بن مساحق والشعبی وابن ابی لیلی بمعنی
واحد ان علیا قال فی خطبته حین نهوضه الی الجمل ان الله فرض الجهاد وجعله نصرته وناصره وما
کوچ — یعنی جنگ جمل
صلحت دنیا ولا دین الا به وانی منیت باربعة ادهی الناس واسخاهم طلحة واشجع الناس الزبیر
منت نهاده شده ام — زیرک ترین مردم

فائده در تاخیر قصاص

والحوا ناس في الناس عائشة واسرع الناس في فتنة علي بن قيس واشد انكارا اهل شيعا ومنكرا وقد
استاثرت بالي ولامت بنوى انهم يستطيعون تاركوه ودماسفكوه وتعبدوه ودوفي وان كنت لتشرعم
في انكار تمالمكروه وما نقمت عثمان الا عنده ثم انهم لهم نفسه اباغية باليمولى نكثوا بيعتي وما هنا ذنبي
حتى يعيرفوا من عدلي والي الرضا بحجة الله عليهم وعلمه فيهم واني مع هذا الداعيهم ومعذر اليهم فان قبلوا
فالتوبة مقبولة والحق اولى بالمعرض اليه وان ابوا اعطيتهم حد السيف وكفى به شافيا من باطل ونصرا او
ان طلحة والزبير وعائشة يعلمون اني على الحق وانهم مبطلون اخرجه ابو عمر في الاستيعاب قول وما انست
و منعقد نبود میگوییم مذهب اشاعره آنست که خلافت مرتضی منعقد شد به بیعت اهل حل وعقد
از مهاجرین وانصار وطلحه وزبیر لا نسلم که خروج ایشان بنابر انکار خلافت مرتضی باشد بلکه خلافت
او را مسلم داشتند وطلب کردند قصاص عثمان را باستعجال وتانی نکردند تا ببینند که مرتضی مرتضی چیست
پس آن جهت بغی از ایشان واقع شد وتجیان توقف ابن عمر وسعد واسامه وابو هریره وغیر ایشان
نبود الا بسبب آنکه مرتضی وجنود او کافی یافتند در دفع بغات قال ابو عمر في الاستيعاب بويع
لعلي بالخلافة يوم قتل عثمان واجمع على بيعته المهاجرون والانصار وتخلف عن بيعته منهم نفر فسلم
عليهم ولم يكرههم وسئل عنهم فقال اولئك قوم قعدوا عن الحق ولم يقوموا مع الباطل وفي رواية اخرى
اولئك قوم خذلوا الحق ولم ينصروا الباطل وتخلف عن بيعته ايضا معاوية ومن معه في جماعة اهل الشام
وكان منهم في صفين بعد الجمل ما قد كان تغمد الله جميعهم بالغفران ثم خرجت عليه الخوارج وكفروه وكل
من معه اذ رضي بالتحكيم بينه وبين اهل الشام وقالوا له حكمت الرجال في دين الله والله يقول ان الحكم
الا لله ثم اجتمعوا وشقوا عصا المسلمين ونصبوا راية الخلاف وسفكوا الدماء وقطعوا السبيل فخرج اليهم
بمن معه ورام رجعتهم فابوا الا القتال فقاتلهم بالنهروان فقتلهم واستاصل جمهورهم ولم ينج الا اليسير
منهم انتهى قوله ودر قصه تحکیم الخ میگوییم جواب تمام در این مسئله از اشاعره بمن نرسیده است قوله آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فرموده اند لا ترجعوا بعدی کفارا میگوییم این حدیث عام مخصوص است بانکه معنی وی
آنست که برای غرض نفسانی قتال کنند نه آنکه باغی را دفع کند قوله ان الحکم الا لله گوییم حضرت

عبداللہ بن عباس را برای مناظرہ حروریہ فرستاد و وی جوابہای شافی تقریر نمود این است آنچہ بر السنہ اشاعرہ جاریست وفیہ مافیہ واین بندہ ضعیف اعتماد ندارد برین مقالات بلکہ اعتماد بندہ بر احادیث صحیحہ است عن ابی ایوب الانصاری قال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی بن ابی طالب بقتال الناکثین و القاسطین والمارقین اخرجہ الحاکم وعن ابی سعید نحو من ذلک پس لفظ ناکثین وقاسطین و مارقین باظہار صفتیکہ مبیح قتال باشد دلالت میکند بر آنکہ این قتال حق است وہمچنین لفظ امر اگر محفوظ باشد واللہ اعلم دلالت میکند بر اباحت قتال یا وجوب آن وانہمہ اقتضا میکند کہ خلافت مرتضی منعقد بود واما توقف جمعی غفیر از صحابہ از محاربہ پس از جہت نصوص قویہ است کہ دلالت میکرد بر توقف از قتال واین معنے مستلزم عدم انعقاد خلافت نمے شود قسم دوم از شبہات وراقیان کہ تشبہ بمحدثین اند تمسک است بآیاتے واحادیثے وآثارے کہ موہم تفضیل مرتضے باشد بر شیخین جواب این قسم اجمالاً آنست کہ گوئیم بسیارے ازین متمسکات دلالت نمے کند مگر بر مجرد فضل مرتضے فے نفسہ یا بر افضلیت او بر غیر خلفاے ثلثہ وآن امرے است مسلم یا مبحث ما کار ندارد بلکہ این ہمہ ادلہ ما است کہ در اثبات افضلیت مرتضے در مرتبہ خود بآن تمسک مینمائیم وبسیارے ازان متمسکات از قبیل صلہ ارحام است کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بمثل آن کلمات وصل ارحام خود قصد فرمودہ است یا مبحث ما مساس ندارد و مبحث ما در فضایلے است کہ بسبب آن تشبہ بانبیا من جہۃ النبوۃ حاصل شود نہ فضائلے کہ در حکمت عملی یا در مخاطبات عوام مدار تفضیل میشود و علامت واضحہ کہ بان صلہ ارحام از مناقب ممتاز شود آن است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہمان کلمہ یا نظیر آن یا جمعے کہ فرو دتر انداز مرتضے بکثیرے بالاتفاق بین الموافق والمخالف ادا فرمودہ است مانند انت منی وانا منک ویوذینے ما اذے فلانا زیرا کہ ہمین کلمہ درباب عباس و درہ بنت ابی لہب واسامہ وغیر ایشان ثابت شدہ آری این کلمات اثبات فضلے میکند بعد فضیلت متشبہین بانبیا وبسیارے از متمسکات ایشان ازان قبیل است کہ در سند او داعی ببدعتی موجود است و روایت داعی ببدعت در انچہ تقویت او میکند اتفاقاً بین المحدثین واسد للا باب العقل الصراح ماخوذ نیست تفصیل این اجمال آنکہ ذریت مرحومہ منسوب بذریت

(حاشیہ: مباح کنندہ، کاہنان)

حضرت مرتضی فرق ضاله بسیار شده اند مانند امامیه و زیدیه و اسماعیلیه و تناسخیه و باطنیه و غیر ایشان
و بحقیقت چندان تشعب مذاهب و اختلاف آرا و تفرق در اصول و فروع که از ذریت حضرت مرتضی
برخاسته هست هیچ تشیعی و اختلافی او چه و بنا مده است و هر یکی از ایشان داعی بود بمذهب خود بلکه
بسیاری از ایشان وضع احادیث برای ترویج مذهب خود تجویز میکردند خواه این وضع صریح
باشد خواه بتاویل مثال وضع بتاویل آنست که امامیه گفته اند هرچه از معصومی ثابت شود نسبت
آن بحضرت پیغامبر درست است زیرا که معصوم نمیگوید الا موافق علم پیغامبر و جهی از تقریر متن
حدیث بر وجهی که مفهوم او را منطوق گردانند و ایمای او را تصریح نمایند مبالات ندارند و جهی بسبب
ورود حدیث بوجهی که خود فهمیده اند در میان قصه داخل کنند و سوق حدیث را برهم زنند الی غیر ذلک
و زیدیه را اتفاق افتاده است که قریب بصد بار بر سلطان وقت خروج کرده اند و خلق را بخویش
دعوت نموده و غرض ایشان آن بود که خلافت حق مرتضی است و بعد از وی حق حسنین است
و بعد از ایشان هر فاطمی عالمی که خروج بسیف کند واجب میشود خروج بروی و اینمعنی حامل
آن شد که دعاوی کاذبه خود را باحادیث مقلوبة المتن والسند مؤید سازند و چون نوبت علم حدیث
بطبقه دیلمی و خطیب و ابن عساکر رسید این عزیزان دیدند که احادیث صحاح و حسان را متقدمین مضبوط
کرده اند و مساغ سعی در آن باب نمانده است پس مائل شدند بجمع احادیث ضعیفه و مقلوبه که سلف
آنرا دیده و دانسته گذاشته بودند و بجمع طرق غریبه غایة الغرابة که سلف با وجود کوشش بسیار آنرا
نیافتند و غرض ایشان ازین جمع آن بود که بعد جمع حفاظ محدثین در آن احادیث تامل کنند و
موضوعات را از حسان لغیرها ممتاز نمایند چنانکه اصحاب مسانید طرق احادیث جمع کردند و غرض
ایشان آن بود که حفاظ محدثین متواتر و مشهور و مستفیض و صحیح و حسن و غریب ضعیف و غریب غیر
ضعیف از یکدیگر ممتاز سازند و آنچه بفقه و تفسیر و اعتقاد و رقاق تعلق دارد در محل خود بکار برند و ظن
هر دو فریق را خدا تعالی محقق ساخت پس بخاری و مسلم و ترمذی و حاکم تمیز احادیث کردند و حکم
بصحت و حسن نمودند و ابو داود و نسائی و دارقطنی و بیهقی برای فقه تصانیف نمودند و احادیثی که

بفقه تعلق دارد جدا ساختند و ابو الشیخ و ابن مردویه و ابن جریر در تفسیر تصانیف پرداختند و احادیث مناسبه
بآیات ایراد نمودند و آجری و بیهقی در عقیده خود آنچه بعقائد مناسب بود تجرید نمودند و همچنان متاخران
در احادیث خطیب و طبقه او تصرف نمودند ابن جوزی موضوعات را تجرید ساخت و سخاوی در مقاصد
حسنه حسان لغیرها از ضعاف و مناکیر تمیز نمود و سیوطی در در منثور جمع احادیث مناسبه بقرآن نمود قطع
نظر از صحت و سقم تا محدثی آشنا بمیزان علم خود بسنجد و هر حدیثی را در محل خودش بگذارد و خطیب و طبقه
او از خود این عار را زائل ساخته اند زیرا که در مقدمات کتب خود باین مقاصد تصریح نموده اند
جزاهم الله تعالی عن امة النبی صلی الله علیه وسلم خیراً و صاحب جامع الاصول نقل کرده است که
خطیب از شریف مرتضی برادر رضی احادیث شیعه روایت کرده است و سیوطی در اول جمع الجوامع
ذکر نموده که این کتب متفرد اند برای ضعاف پس اگر کسی از جمع الجوامع و در منثور و مانند آن احادیث
ضعیفه جمع کند و خلاف مذهب اهل سنت و جماعت ترویج نماید با او میتوان گفت ع فان
کنت لا تدری فتلک مصیبة * وان کنت تدری فالمصیبة اعظم و درین احادیث چیزها است که
بالقطع معلوم البطلان است زیرا که جمیع اهل حق متفق اند بر تصحیح صحیح بخاری و مسلم و آن قصه ها مختلف
مستفیض صحیح اند مانند قصه وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر صدر حضرت مرتضی که احادیث صحیحین بر
بطلان آن شهادت میدهد و حدیث وصیت نزدیک موت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بمرتضی که
بروایت صحیحین بطلان آن ظاهر شده و امر کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم صحابه را که چون علی مرتضی
با کسی جنگ کند واجب است بر شما که همراه ایشان شده با عدا جنگید که معلوم البطلان است بدو وجه
یکی آنکه حضرت مرتضی نزدیک شدت احتیاج تمسک باین احادیث نفرمود و در رفت در تمسک به بیعت
مهاجرین و انصار که اثبات آن مشکل شد و اهل زمان شبه‌ها دران آوردند چرا نص را گذاشت
و باین دلائل که معرض بحث و اشکال شدند تمسک نمود دیگر آنکه درین صورت می بایست که همه
صحابه موافقت میکردند در جنگها و فی الحقیقت اکثر فقها در مدینه قعود کردند و در جنگها شریک نشدند
و احتمال آنکه همه عصیان ورزیده باشند بعد از آنکه حدیث را شنیده اند از سنی نمی آید این احتمال

را تتبعی مے باید کہ در تفسیق و تکفیر اکثر اصحاب دلیری نماید سبحانک ہذا بہتان عظیم تحقیق حدیث
شکایت حمزہ و عباس در قصہ سد جمیع ابواب الا باب علی خالی از وضع نیست زیرا کہ درین قصہ
جمع کردہ اند درمیان حمزہ و عباس حال آنکہ ہیچ گاہ حمزہ و عباس پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در مدینہ جمع نشدہ اند حمزہ در احد شہید شدہ و عباس پیش از فتح مکہ ہجرت کردہ و در راہ با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات نمودہ و بعد فتح مکہ ہمراہ آنحضرت بازگشت و نیز باید دانست کہ رد ذم
سلف مقتضی آنست کہ در مثل نزلت فی کذا معنی دخول این فرد باشد در جملہ مدلول آیت اگرچہ
ہزاران دران مدلول داخل باشند مثلاً اگر جمعی گویند صراط مستقیم شیخین اند و جمعی گویند مرتضی
است باہم تنافی ندارد زیرا کہ صراط مستقیم در وقت خلافت شیخین اتباع ایشان است و در وقتی
کہ حضرت مرتضی بخلافت قیام نمود و اکثر اہل ارض بمخالفت او برخاستند صراط مستقیم اتباع
مرتضی است و نیز باید دانست کہ شبہہ نیست کہ حضرت مرتضی از افاضل امت است و خدا تعالی
در وی وجوہ فضیلت بحساب جمع کردہ است از ورع و شجاعت و حضور مشاہد خیر و قرب نسب
و محبت کاملہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و شدت در امر خدا تعالی و تابع مر الحق شدن و زہد در دنیا
کردن و غیر آن و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف تنویہ فرمودہ است در وقت بیان مناقب
حضرت مرتضی چنانکہ تنویہ فرمودہ باوصاف متعلقہ بخلافت در باب حضرت شیخین تنویہ فرمودہ است
بتقدیم در قرارت قرآن در باب ابی بن کعب و در تعلیم فقہ و قرآن در باب عبد اللہ بن مسعود و ہرچہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در باب کسی فرمودہ است ہمان صفت از میان مردم ممتاز شدہ و آثار
ازان عزیز ظاہر و باہر گشتہ و بکمال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اشتنا نشدہ است کسے کہ گمان میکند
کہ مناقب صحابہ بمجرد تشریف بغیر رعایت محل در ہر منقبتی یا چیزی در حق کسے فرمودہ است و آثار آن چیز ظاہر
نشدہ اما تفصیلا پس نقل شبہات ایشان است و حل آن بارجاع بیکی از اصول سابقہ اما ایاتی کہ در
باب ذکر میکنند ہیچ یکی ازان تصریح باسم حضرت مرتضی ندارد و نہ قرینہ از قراین حالیہ و مقالیہ بران قائم است
کہ قطعا تخصیص مرتضی بآن توان فہمید چنانکہ آیہ غار بحضرت صدیق خاص است بقرینہ ہجرت کہ قریب تواتر است

وآیه لا یاتل اولوا الفضل منکم خاص است بصدیق از جهت حدیث صحیح حضرت عائشہؓ و ذکر آن در سیاق
قصه افک وآیه قتال مرتدین که تاریخ شاهد تخصیص او است بصدیق و گاہے گمان کرده مے شود
که آیه تطهیر وآیه مباهله خاص باشد بمرتضے لیکن بحقیقت آیه تطهیر در قصه ازواج است واراده اینجا
اراده تشریعی است و فضیلت حضرت مرتضے بمجرد دعای آنحضرت است صلی الله علیه وسلم نه مدلول
آیت وهمچنین انفسنا در آیه مباهله متحمل ذات آنحضرت صلی الله علیه وسلم ومقصود ازین صیغه موافقت
عادت قوم بود عدا آن در باب فضائل قوتے ندارد و غیر این قسم اقسام دیگر بسیار است قسمے که اثبات
نزول آن در باب حضرت مرتضے بروایت صحابه صحیح شده است بغیر تعارض اما استدلال بآن در فضیلت
مرتضے به نسبت شیخین صحیح نیست مثل هذان خصمان اختصموا فی ربهم که نزول آن در مبارزت بدر صحیح شده
ومدار استدلال درینجا صیغه آیت است بلکه دلالت آثار صحابه بر دخول حضرت مرتضے دران عموم اگرچه
دیگران نیز شریک او باشند وقسمے است که آیت عام است در جمیع مومنین واز جمعی از مفسرین صحابه
وتابعین ثابت شد نزلت فی علی وجمعے دیگر صدیق را یا صحابی دیگر را ذکر کرده اند وحل تعارض بانست
که غرض همه ایشان دخول این بزرگان است در عموم این آیت وقرینه که مخصص مرتضے باشد از قصه
سبب نزول واختصاص وعده در خارج بشخصے معین ومانند آن ثابت نشده باتباع قول اشهر و
اصح مثل آیه فان الله هو مولاه وجبریل وصالح المومنین قیل نزلت فی علی والاصح انها فی الشیخین
وسابقا تفصیل آن ذکر کردیم ومثل آیه انما ولیکم الله ورسوله الی راکعون میگویند که در شان حضرت مرتضے
نازل شد وقتی که خاتم خود را در حالت رکوع تصدق کرد وبحقیقت این آیت شامل است هر مومنے
را که باین صفات متصف باشد ومعنی وهم راکعون وهم مداومون علی النافلة واین جمله صله الذین است
اقامة صلوة اشارت بفرائض وبهم راکعون اشاره بنوافل وحضرت مرتضی بغیر شک داخل است در
انجماعه وشیخین نیز داخل اند واز حسن بصری نقل کرده اند که مراد ازان حضرت صدیق است باز اقتران
او بآیه یحبهم ویحبونه دلالت میکند بانکه در شان صدیق وجنود اوست وقصه عبد الله بن سلام دلالت
میکند بانکه در باب مهاجرین وانصار است واگر ثابت شود افتخار حضرت مرتضے باین آیه سببش آن باشد

که وی درین آیت بهر دو توجیه داخل است قریب و بعید یعنی خواه صله الذین باشد خواه حال یؤتون پس
وقسمی آنست که آیت محتمل چندین توجیهات باشد بوجهی که اقعد است بعربیت ورد روایت ربطی بمر
ندارد و بوجهی ضعیفی که در آیه ورد روایت دلالت کند بر حال مرتضی مثل آل یاسین و تیاوه شاهد
استدلال باین وجه اصلا صحیح نیست وقسمی هست که دو توجیه صحیح دارد واصح آن نزول در غیر مرتضی
مثل آیه قل لا اسألکم علیه اجرا الا المودة فی القربی قال سعید بن جبیر قربی آل محمد وقال ابن عباس
ما کان بطن من بطون قریش الا کان للنبی صلی الله علیه وسلم فیهم قرابة فقیل الا ان تودونی لقرابتی
بینکم وهذا هو الصحیح اخرجه البخاری وقسمی آنست که روایات ضعیفه از مفسرین در نزول او در شان مرتضی
آمده واکثر وارجح روایات نزول آن در غیر مرتضی است مثل آیه والذی جاء بالصدق وصدق به قیل
علی وقیل ابوبکر وهو الاصح وآیه الذین ینفقون اموالهم سرا وعلانیة قیل علی وقیل ابوبکر وهو الاصح
آیه ومن الناس من یشری نفسه ابتغاء مرضات الله قیل نزلت فی صهیب بن سنان وهو الاصح
قیل فی علی وآیه اجعلتم سقایة الحاج قیل نزلت فی مخاصمة علی وعباس وفی جامع الاصول عن نعمان
بن بشیر قال کنت عند منبر النبی صلی الله علیه وسلم فقال رجل ما ابالی ان لا اعمل عملا بعد الاسلام الا
ان اسقی الحاج وقال آخر ما ابالی ان لا اعمل عملا بعد الاسلام الا ان اعمر المسجد الحرام
وقال آخر الجهاد فی سبیل الله افضل مما قلتم فزجرهم عمر وقال لا ترفعوا اصواتکم عند منبر رسول الله صلی
الله علیه وسلم وهو یوم الجمعة ولکن اذا صلیت الجمعة دخلت فاستفتیته فیما اختلفتم فیه فانزل الله اجعلتم سقایة الحاج
وعمارة المسجد الحرام کمن آمن بالله والیوم الآخر الخ اخرجه مسلم وقسمی آنست که روایات ضعیفه غایة
بر نزول آن در شان مرتضی دلالت میکند واستدلال بمثل آن از ماهران فن تفسیر نمی آید زیرا که ضعف
وغرابت این روایات محتمل نیست مثل آیه سیجعل لهم الرحمن ودا وآیه اذن واعیة وآیه وقفوهم انهم
وقسمی هست که قصه شان نزول آن موضوع است علال نیست ذکر او الا برای تعریف حال او مثلا
نزول سأل سائل نزدیک قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم من کنت مولاه فعلی
ان کان ما تقوله حقا فانزل علی حجرا من السماء وآن باطل است از انجهت که سأل سائل مکی

مفسرین و این قصه در حجة الوداع واقع شد و نزول یوفون بالنذر الخ قال الحکیم الترمذی ومن الحدیث
الذی تنکره القلوب حدیث لیث عن مجاهد عن ابن عباس فی قوله تعالی یوفون بالنذر ویخافون
یوما کان شره مستطیرا ویطعمون الطعام علی حبه مسکینا ویتیما واسیرا قال مرض الحسن والحسین فذکر الخبر
بطوله الا ذکر الجفنة ثم قال الحکیم الترمذی هذا حدیث مستقل قال الحافظ ابن حجر فی لسان المیزان فی
ترجمة القاسم بن بهرام انه صاحب هذا الحدیث یعنی مستقله وآیه القیا فی جهنم حدیث اذا کان یوم القیامة
قال الله تعالی لی ولعلی بن ابی طالب ادخلا الجنة من احبکما وادخلا النار من ابغضکما فذلک قوله
تعالی القیا فی جهنم کل کفار عنید اخرجه ابن الجوزی وفیه اسحق النخعی وهو المتهم به بالجملة اگر در وقت استعجال
نمی بود حمل این وجوه روشن تر بیان میکردیم لکن فیما قلنا کفایة لمن کان له قلب او القی السمع وهو
شهید معهذا بعض این وجوه بر تقدیر صحت دلالت بر غرض مستدل نمی نماید مانند وقفوهم انهم مسئولون
که صادق است بآنکه حضرت مرتضی در ایام خلافت خود خلیفه حق بود پس واجب بود بر مردمان قبول
خلافت او و اگر قبول نکنند مستدل مسئول و معاتب شوند و مانند یتلوه شاهد منه یعنی من قومه ممن یقال فیه
انت منی وانا منک لا اسالکم علیه اجرا الا المودة فی القربی دلالت میکند بر وجوب مودت ذوی القربی
وآن مجمع علیه و ثابت است و درین مسئله مباحثه نیست فائده طریق تمسک بآیه آنست که بصیغه
او تمسک کرده شود خاص باشد یا عام یا التعریض بشخصی معین بشرطی که قرائن حالیه و مقالیه دال
باشند بر آن شخص بخصوصه یا وصف مطلق منطبق بر شخصی بعینه بشرطی که عقل بر انحصار وصف در وی
صریحا دلالت کند فائده اسباب نزول دو چیز است یکی آنکه اگر آن اثر صحیح باشد سببیت نزول را
قطعا بیان نماید دلالت میکند بر دخول صاحب قصه در عموم آیه قطعا دیگر آنکه اگر جماعه از مفسرین
صحابه جزم کنند که نزلت فی فلان غالب رای صدق مفهوم آیه باشد بر آن شخص بسببیه نزول بالقطع
پس اگر آیه دال باشد بر فضیلتی وجود فضیلت در آن شخص بغالب رای دانسته شود و در صورت اولی
استدلال است بآیت فقط و در صورت ثانیه بمجموع آیت و آثار و در صورت ثالثه بآثار فقط و اگر
توجیهات بسیار در آیه بهم آیند استدلال بیکی ازین توجیهات بدون بیان رجحان او صحیح نبود و اما

احادیثے کہ درین باب ذکر میکنند چند قسم است قسمے صحیح یا حسن است مثل بخاری و مسلم و سائر
کتب معتبرہ مذکور اما استدلال بان درین مدعا درست نیست و بعض زیادات غریب یا ضعیف
بلکہ موضوع دران احادیث مخلوط شدہ کہ آنرا در معرض استدلال نمیتوان آورد از انجملہ حدیث منزلہ کہ
مدلول آن تشبیہ است بحضرت ہارون و استثنار نبوت یعنی حضرت ہارون جامع بودند خصلت
از اہل بیت حضرت موسے بودند و خلیفۂ ایشان در وقت غیبت بجانب طور و نبی بودند و حضرت
مرتضے از اہل بیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود و خلیفۂ آنحضرت در مدینہ در غزوۂ تبوک و نبیے
نبودند و اما لات شکلین در عد منازل موافق معقول و منقول نمے افتد و زیادت لوکان بعدے
نبی لکنتہ زیادت مصنوعہ است و از انجملہ حدیث خم غدیر کہ مدلول آن وصیت است بمودت اہل
بیت و تاکید درین معنے کہ آن حکم باقیست الی یوم القیامۃ و چون از قرآن مسئول بود از مودت
اہل بیت نیز مسئول شوند و نہی از سب اہل بیت و ایذای ایشان و زیادت ہو الخلیفۃ من بعدی
و ہو ولیکم بعدے و مانند آن منکر و موضوع و از تغیرات شیعہ است و از انجملہ قصہ فتح خیبر و مانند
آن و اکثر این قسم در مناقب حضرت مرتضے ذکر کردیم و در شبہات طوسے جواب تمسک بآن
تقریر نمودیم و قسمے ہست مختلف فیہ کہ حفاظ محدثین دران مختلف اند جمعے بوضع و ضعف آن
قائل اند و جمعے دیگر تعقب میکنند با یراد طرق متعددہ کہ بعض به بعض مجتمع شدہ از صرافت ضعف
برمے آرد و درین قسم کثرت است و منظنہ این قسم جامع ترمذے است در احادیثے کہ وی گفتہ
است غریب او منکر و مستدرک حاکم در احادیثے کہ متفرد است بتصحیح و بطریق تمثیل حدیثے چند از ین
باب ذکر کنیم حدیث ابن مسعود کنت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم لیلۃ الجن آخرہ فقلت استخلف قال من
قلت علی بن ابی طالب قال اما والذی نفسے بیدہ لئن اطاعوہ لید خلن الجنۃ اجمعین اکتعین اخرجہ الطبرانی
فیہ مینار و تعقب بالشواہد والمتابعات و حدیث سلمان اولکم ورودا علی الحوض اولکم اسلاما علے
بن ابی طالب اخرجہ ابن ابی عدی و فیہ ضعف تعقب بان حاکما اخرجہ من طریق سیف و تعقبہ الذہبی بان
سیفا کذاب حدیث انا دار الحکمۃ و علی بابہا اخرجہ ناس و فی اسنادہ جماعۃ من المجروحین والمجاہیل

وقال الترمذی غریب منکر وصححه الحاکم وذکره ابن الجوزی فی الموضوعات وقال الحافظ ابن الحجر حسن لغیره
وهو المختار حدیث رد الشمس فی اسناده ضعف ورافضة وصححه الطحاوی وانتصر له السیوطی
حدیث النظر الی علی عبادة اخرجه جماعة فیه وضاعان ومجاهیل ومتروکون وصحح الحاکم لبعض
طرقه وقیل حسن لتعدد طرقه وقال العسقلانی باطل وقال الخطیب غریب حدیث امر رسول الله صلی الله
علیه وسلم لسد الابواب الشارعة فی المسجد وترک باب علی اخرجه احمد وفیه مجهول والنسائی وفیه مجهول ایضا
والخطیب وفیه مجاهیل قیل وضعته الرافضة ومال ابن حجر الی اثباته حدیث عائشة لما حضر النبی صلی الله
علیه وسلم الموت قال ادعوا الی حبیبی وآخره فلم یزل محتضنه حتی قبض اخرجه الدارقطنی وفیه وضاع و
تعقب بالرد علی وضعه بالوضع واورده ابن الجوزی فی الواهیات ولا یرتقی من الضعف بحال وفیه
علة وهی انه مخالف لحدیث الصحیحین مخالفة بینة حدیث ابی ایوب امرنا بقتال الناکثین والقاسطین
والمارقین مع علی اخرجه ابن حبان وغیره وفیه شیعی متروک وصححه حاکم من بعض طرقه وله شواهد یجعله
حسنا لغیره وقسمی است که حفاظ حدیث آنرا در موضوعات ذکر کرده اند وتعقبی معتد به بران از کسی نیامده
واین قسم اکثر است از احصا وبطریق تمثیل بعض آن ذکر کنیم حدیث یا علی اخصمک (خصومت می کنم بتو) بالنبوة ولا نبوة
بعدی وتخاصم الناس لسبع الحدیث فیه متهمون بالوضع حدیث ابی ذر قال النبی صلی الله علیه وسلم
لعلی انت اول من آمن بی وانت اول من یصافحنی وانت الصدیق الاکبر وانت الفاروق بین
الحق والباطل وفیه رافضی یروی المناکیر حدیث ان اخی ووزیری وخلیفتی من اهلی وخیر من اترک
بعدی یقضی دینی وینجز موعدی علی فیه کذاب حدیث خلقت انا وعلی من نور وکنا عن یمین العرش
الی آخره فیه کذاب حدیث من لم یقل علی خیر الناس فقد کفر فیه شیعی متهم حدیث علی خیر البشر من ابی
فقد کفر فیه من هو امام اهل التشیع فی زمانه وهو المتهم به حدیث ابن عباس حب علی یاکل السیئات
کما تاکل النار الحطب اخرجه الخطیب وقال باطل حدیث سلمان سألت رسول الله صلی الله علیه وسلم
من وصیه قال وصیی وموضع سری وخلیفتی فی اهلی وخیر خلف بعدی علی فیه مجاهیل ومن له
مذهب سوء حدیث کما انا خاتم النبیین کذلک علی وذریته یختمون الاوصیاء الی یوم الدین فیه

متروک وکذاب حدیث انس کنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فرای علیاً مقبلاً فقال انا وہذا حجۃ علی امتی یوم القیمۃ اخرجہ الخطیب فیہ من اتہم بہ حدیث علی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لہ معک لواء الحمد وانت تحملہ فیہ کذاب حدیث علی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مثلی ومثل علی شجرۃ انا اصلہا وعلی فرعہا الخ فیہ رافضی یروی المناکیر وضعفاء حدیث علی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انت وشیعتک فی الجنۃ فیہ کذابان حدیث ابن عباس قلت للنبی صلی اللہ علیہ وسلم للنار جواز قال نعم قلت وما ہو قال حب علی بن ابی طالب اخرجہ الخطیب فیہ جماعۃ من الکذابین حدیث اول من صافح وسلمت علی روح علی فیہ کذاب حدیث ابی ایوب قال صلی اللہ علیہ وسلم لفاطمۃ اما علمت ان اللہ اطلع علی اہل الارض فاختار منہم اباک فبعثہ نبیاً ثم الثانیۃ فاختار بعلک فاوحی الی فانکحتہ واتخذتہ وصیاً فیہ شیعی غال محمد حدیث لو اجتمع الناس علی حب علی لما خلق اللہ النار فیہ کذاب حدیث عنوان صحیفۃ المؤمن حب علی قال ابن الجوزی لا اصل لہ قال الذہبی باطل وسندہ مظلم حدیث لما عرج بی رایت علی ساق العرش مکتوباً لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ ایدتہ بعلی ونصرتہ بعلی قال ابن عدی باطل وقال الحافظ ابن حجر موضوع بلا ریب حدیث لیلۃ عرج بی الی السماء رایت علی باب الجنۃ مکتوباً لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ علی حبیب اللہ الحسن والحسین صفوۃ اللہ فاطمۃ امۃ اللہ علی مبغضہم لعنۃ اللہ قال الذہبی موضوع حدیث انس قیل یا رسول اللہ عمن ناخذ العلم بعدک قال عن علی وسلمان قال الذہبی موضوع وچون حال این احادیث را باعتبار سند معلوم کردی بدانکہ دلالت اکثر انہا بر مدعای این مستدل مسلم نیست مثلاً آنچہ دلالت میکند بر آنکہ حضرت مرتضی خلیفۂ آنحضرت بود و وصی او اگر اراد بر خلافت او کیہ فردی آرد وازین وصایت وصایتی کہ در سیاست امت متصل وفات آنحضرت باشد مراد میگیرد آن خود باطل است باجماع صحابہ وتابعین واعتماد بر فہم معانی شرائع بر ستایش بزرگان است واگر مراد ازان استحقاق خلافت میگیرد ولو بعد حین آن امریست مسلم بین الفریقین ورا بحث با مساسی ندارد واگر امر باطنی غیر نیابت نبوت وسیاست ارادہ مینماید بحث ما دران نیست ونخست این مستدل را تحقیق حقیقت انیر قواعد شریعت می

علی رغم ... [illegible]

کرد و بعد از ان اثبات میباید نمود که مدلول لفظ فضل کلی در لسان اهل شرائع همانست و دون
تابعین المتقدمین خرط القتاد و مثلا انا مدینة العلم و علی بابها مقرون است باحادیث بسیار در شان
شیخین مثل حدیث اقتدوا بالذین و حدیث رویا لبن و قمیص و در شان غیر شیخین مانند فضائل
ابن مسعود و عائشه و معاذ و ابی بن کعب و هر یکی از ایشان بشر اند بعلم و امر ظاهر شده است باخذ
علوم از ایشان و مثلا حدیث اقضاکم علی دلالت میکند بر زیادت مرتضی در سرعت انتقال باخذ
مسئله زیرا که بعد جمع شروط اجتهاد حال مختلف میباشد هر که اسرع است در انتقال ذهن اقضی بود و هر که
احفظ باشد ادله حلال و حرام را اعلم بحلال و حرام است مثل معاذ بن جبل و هر که اعرف باشد بسیاست
ملت و مدینه مقتدا است و هر که محاسبات را نیک ورزیده افرض است الی غیر ذلک و مثلا معنی
قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم الوحید الشهید آنست که در حدیث دیگر آمده سیقتلک اشقی القوم و نیز
آمده که قوم با او جفا کنند و از ایشان سوء صحبت ادراک خواهد کرد و فرود آوردن او بر معنی که بعض مردم
تقریر میکنند متبادر نیست و مثلا انا المنذر و انت الهادی دلالت میکند بر آنکه نوعی از هدایت که در
هدایت نبوت است که مسمی بانذار باشد در مرتضی ظهور خواهد کرد و قد وجد ذلک و مثلا قول مرتضی
انا یعسوب المومنین و المال یعسوب المنافقین صادق است بآنکه در ایام خلافت او هر که با او
بود بر حق بود و هر که با او مقاتله کرد برای مال بر خطا است و مثلا اوحی الی فی علی ثلاث انه سید
المسلمین و ولی المتقین و قائد الغر المحجلین دال است بر آنکه وی یکی از مکملان امت است و مثلا انا
سید ولد آدم و علی سید العرب دال است بر براعت نسب او در میان عرب زیرا که قسمت فرمود سیادت
را بدو قسم سیادتی که بر نوع انسان است و آن از جهت نبوت است برای خود اثبات فرمود و سیادتی
که بر قبیله عرب است از جهت عربیت و آن براعت نسب است بمرتضی منسوب ساخت و مثلا
قول حضرت مرتضی انا الصدیق الاکبر لا یقولها بعدی الا کذاب صادق است بآنکه در ایام خلافت
مرتضی هیچکس در منزله او نیست در معنی صدیقیة و همین است معنی بعدی و مثلا حدیث لا یحبک
الا مومن و لا یبغضک الا منافق و حدیث من سب علیا فقد سبنی دلالت میکند بر وجوب

محبت مرتضی وتحریم سب او و آن متفق علیه است ومثلا حدیث اراد النبی صلی الله علیه وسلم ان یغزو
فدعا جعفرا فامره ان یخلف فقال لا اتخلف الحدیث الی آخره اما ترضی ان یکون منی بمنزلة هارون
من موسی زیادت آن معلول است بلا شبه زیراکه آن غزوه غزوه تبوک است بلا خلاف وقد
استشهد جعفر قبل ذلک بالموتة ومثلا حدیث یا علی انت وشیعتک فی الجنة اینجه بطرق متعدده
ثابت شده در مسند احمد وغیر آن بشارت است در حق کسانیکه در قتال حروریه همراه مرتضی بودند واین
حدیث واهی گویا تعبیر همان قصه صحیحه است بنحو من التصرف فی لفظه یا گوییم صادق است بهان جماعه
وهمچنین اکثر این احادیث واهیه عند التامل ظاهر می شود که تغییر احادیث صحیحه است بوجهی که سیاق آن
متغیر شد ومحتمل را محقق گردانید مثل لحمک لحمی ودمک دمی تغیرات منی وانا منک وبر داننده علم حدیث
مخفی نیست اکثر انواع وضع همین است وبرین تقدیر ممکن است حمل این احادیث واهیه بر معانی
همان احادیث صحیحه وزیادت تصریحی که بسبب وضع پیدا شده از نظر می باید انداخت واما آثاری
که درین باب روایت میکنند از غیر مرتضی از ان جنس که بر تفضیل مرتضی دلالت نماید جواب آنها سابقا
تقریر نموده ایم ویروی خطب علی فقال ان خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر وعمر فقام رجل فقال وانت
یا امیر المؤمنین فقال نحن اهل بیت لا یوازینا احد این زیادت موضوعه است قبح الله واضعها
زیراکه در روایت محمد بن حنفیه که در بخاری موجود است آمده وهل انا الا رجل من المسلمین ودر اثر
دیگر که نزدیک متواتر است آمده سبق رسول الله صلی الله علیه وسلم وثنی ابو بکر وثلث عمر ثم خبطتنا
الفتن وقاعده اصولیه آن است که زیادتی که راجع میشود بابطال کلام سابق ولازم می آید ازو
تدلیس جمهور ناقلین وعدم فهم ایشان معنی خطاب را مثلا استثنا وصفتی که مفهوم مخالف دارد از ان قبیل
است که جزم باید کرد ببطلان او ویروی فی حدیث عمرو بن العاص حین قال رسول الله صلی الله
علیه وسلم وابوها قلت یا رسول الله فاین علی فالتفت الی اصحابه فقال ان هذا یسألنی عن النفس
واین زیادت باطل است در روایت هیچ یکی از ثقات یافته نشده واگر این زیادت ثابت باشد عمرو
ابن العاص عجب کسی بود که خود با مرتضی مقاتله کند وخود او را نفس آنحضرت اعتقاد نماید این تناقض

از اجمل قدم نمی آید فکیف از اول عرب حدیث ابی الطفیل عامر بن واثلة کنت علی الباب یوم الشوری
فارتفعت الاصوات بینهم فسمعت علیاً یقول بایع الناس لابی بکر وانا والله اولی بالامر منه واحق به
فسمعت واطعت مخافة ان یرجع الناس کفاراً الحدیث وآخره وفیکم احد کان آخر عهده برسول الله صلی الله
علیه وسلم حین وضعه فی حفرته غیری قالوا اللهم لا اخرجه العقیلی وفیه وضاعون قال العقیلی لا اصل لهذا
الحدیث عن علیؓ وهذا من عمل ابن حمید حدیث ابن عباس فی علی ثلثمائة آیة اخرجه الخطیب وفیه متروک وکان
وضعیف باید دانست که درین زمانه جمعی هستند که کتاب مشکوة المصابیح بدست ایشان افتاده است
و آنرا بطریق ورق گردانی مطالعه کرده اند وشکوک وشبهات از بعض احادیث آن در دماغ ایشان
جا گرفته واستیعاب آن شبهات واستیفای رد آن قریب بتضییع اوقات است زیرا که مناظره با کسی
راست آید که استعداد تحصیل یقین از ادله داشته باشد وفرق درمیان شبه که منشأ آن مقدمات
عقلیه یا دلالت نقل شده است وشبه که مجرد وهم است دانسته بود وتطبیق درمیان ادلهٔ متعارضه
فی الظاهر میتواند داد ومع هذا اگر بطریق تمثیل بر طریق رد آن شبهات مطلع کنیم دور از صواب نیست
ان ارید الا الاصلاح ما استطعت از انجمله حدیثی است که از مسند حضرت مرتضی مذکور است بروایت
امام احمد قیل یا رسول الله من نؤمر بعدک قال ان تؤمروا ابا بکر تجدوه امیناً زاهداً فی الدنیا راغباً فی
الآخرة وان تؤمروا عمر تجدوه قویاً امیناً لا یخاف فی الله لومة لائم وان تؤمروا علیاً ولا اراکم فاعلین تجدوه
هادیاً مهدیاً یاخذ بکم الطریق المستقیم وجه استشکال آنست که این حدیث دلالت میکند بر آنکه حضرت
مرتضی احق بالخلافة است زیرا که هدایت صراط مستقیم بوی حواله کرده اند لیکن بسبب عدم قبول قوم
خلافت او را دیگران را خلیفه کرده باشند کما قال ولا اراکم فاعلین در تحقیق مقصود اولی ازین
حدیث افاده آنست که این مشایخ ثلثه اصل استحقاق خلافت دارند ومع هذا هر یکی بصفتی متمیز
است صدیق بزهد در دنیا ورغبت در آخرت وفاروق بقوت وامانت وعدم خوف ملامت از ملامت
کننده ومرتضی بتشدد فی امر الله وترک مدارات وانیمعنی بسبب عدم اجتماع ناس خواهد بود پس بطریق
ایما فهمانیده شد که باعتبار سیاست ملت وجمع ناس بر کلمة الله شیخین افضل اند واولی بالخلافة اند

مقصود ثانوی اشارہ ہست بآنکہ اول خلافت صدیق خواہد بود و ثانیا خلافت فاروق و در خلافت
مرتضی اختلافی واقع خواہد شد و تفرقی بظہور خواہد پیوست و در لفظ یأخذ بکم الطریق المستقیم ولا اراکم
فاعلین فہمیدہ میشود نوعی از تکلیف و تشدید کہ خلاف طبع ایشان باشد و از غیب چون آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم صورت حادثہ بعینہا فاتضح شد شبہ کہ اکثر ناس را در خلافت او واقع خواہد شد تعیینہ
فا اتفق گردید پس بدفع آن شبہ اہتمام فرمود اگر نیز با بخاطر شما مشکل شود و اعتقاد در حق مرتضی
از سر باز گیرید کہ وی ہادی مہدی است و بصراط مستقیم میخواند پس با تمہیدات ماخوذہ از ین
دفع آن شبہات نمائید و در باب شیخین این شبہ بخاطر نخواہد افتاد تا بمزید اہتمام دفع شبہ میباید کرد
تنبیہ بندہ ضعیف میگوید درین حدیث باعتبار فن حدیث اشکال عظیم واقع است و آن آنست
کہ این حدیث را بروایت ابی اسحق سبیعی عن زید بن سبیع عن علی اخراج کردہ حدثنا عبد اللہ بن ابی
ثنا اسود بن عامر ثنا عبد الحمید بن ابی جعفر یعنی الفراء عن اسرائیل عن ابی اسحق عن زید بن سبیع
عن علی قال قیل یا رسول اللہ من نؤمر بعدک قال ان تؤمروا ابا بکر تجدوہ امینا زاہدا فی الدنیا راغبا فی
الآخرۃ وان تؤمروا عمر تجدوہ قویا امینا لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم وان تؤمروا علیا ولا اراکم فاعلین تجدوہ
ہادیا مہدیا یأخذ بکم الطریق المستقیم و در تمام مسند علی بجز این یک طریق دیگر با این حدیث را اسنادی
مذکور نیست و حاکم آنرا از طریق فضیل بن مرزوق عن ابی اسحق روایت کردہ است و در اسناد او ضعفی است
عن فضیل بن مرزوق الرواسی ثنا ابو اسحق عن زید بن یثیع عن علی قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ان تولوا ابا بکر تجدوہ زاہدا فی الدنیا راغبا فی الآخرۃ وان تولوا عمر تجدوہ قویا امینا لا تاخذہ فی اللہ
لومۃ لائم وان تولوا علیا تجدوہ ہادیا مہدیا یسلک بکم الطریق اخرجہ الحاکم باز جمعی کہ اوثق واحفظ اند مثل
سفیان ثوری اسناد این حدیث عن ابی اسحق عن زید بن یثیع عن حذیفہ ذکر کردہ اند عن سفیان ثوری
عن ابی اسحق عن زید بن یثیع عن حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ولیتموہا ابا بکر فزاہد
فی الدنیا راغب فی الآخرۃ وفی جسمہ ضعف وان ولیتموہا عمر فقوی امین لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم
وان ولیتموہا علیا فہاد مہتد یقیمکم علی صراط مستقیم اخرجہ الحاکم و چون این اختلاف واقع شد رید

کردیم جمعی دیگر این حدیث را روایت کرده اند منهم شریک بن عبد الله عن عثمان بن عمیر عن شقیق بن سلمة عن حذیفة قال قالوا یا رسول الله صلی الله علیه وسلم لو استخلفت علینا قال ان استخلف علیکم خلیفة فتعصوه ینزل العذاب قالوا لو استخلفت علینا علیاً قال انکم لا تفعلوا وان تفعلوا تجدوه هادیا مهدیا یسلک بکم الطریق المستقیم اخرجه الحاکم پس ظاهر شد که ذکر علی درین اسناد توهم است باز بعض طرق حدیث حذیفه دلالت میکند بر خلاف مدعای این مستشکل زیرا که روایت شقیق بن سلمه دلالت میکند بر صرف خلافت از مرتضی باز باید دانست که مقصود ازین حدیث آن نیست که خلافت اولا شائع باشد درین سه اکابر بلکه بیان اصل استحقاق خلافت واین چنان است که نزدیک التحری امور متعارضه را ذکر کرده اند و بآخر یک امری مقرر نمایند وآنرا ترجیح دهند حالا کار بآن امور متعارضه نماند همان مقرر مرجح لازم شد کقوله تعالی یسألونک عن الخمر والمیسر قل فیهما اثم کبیر ومنافع للناس واثمهما اکبر من نفعهما وازانجمله حدیثی است از مسند مرتضی بروایت ترمذی اللهم ادر الحق معه حیث دار وترمذی در جامع خود میگوید غریب وجه استشکال آنست که این حدیث دلالت میکند بر معصوم بودن مرتضی از خطا ومعصوم احق بالخلافت است وبتحقیق حق دو قسم است قسمی است که همیشه بر مرکز خود ثابت میباشد و دور نمیکند بدوران کسی وآن حق متعین عند الله است وقسمی هست که دوران میکند با مجتهدین وبا ادله ایشان مثلا در استقبال قبله حق متعین عند الله همان جهت است که در خارج کعبه آنجا واقع است وحق دایر جهاتی است که اهل تحری باقصی همم خود آنرا اعتقاد کردند همین است وجه جمع در اختلاف مسئلة المجتهدون المختلفون مصیبون کلهم او المصیب واحد وسائرهم معذورون بالجمله آنحضرت صلی الله علیه وسلم دانستند که حضرت مرتضی را هنگامه ها پیش خواهد آمد ونشیب وفراز بسیار خواهد رفت پس دعا کردند که همیشه بر وفق اجتهاد کار کنند وبدون اجتهاد خوض در کاری ننمایند وازانجمله حدیث ان ناسا من اصحابی یذادون من حوضی فاقول اصحابی اصحابی فیقال انک لا تدری ما احدثوا بعدک الحدیث وجه استشکال آنست که این حدیث (دفع کرده خواهند شد) دلالت میکند بر آنکه جماعه کثیر از اصحاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم خلاف راه خواهند رفت پس اعتماد بر اجماع واتفاق

حدیث حوض

اکثر بمن نمانده وبتحقیق ثابت شده است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده است در خطبه حجة الوداع
لا ترجعوا بعدی کفارا یضرب بعضکم رقاب بعض درینجا معلوم شد که دامن شیخین وجمعی که جهلا سباب
قتال مسلمین نشده اند ازین الواث پاک است باز آنحضرت صلی الله علیه وسلم شیخین وجماعه کثیره
از اصحاب را بشارت به بهشت داده اند فرمودند که عاقبت ایشان بخیر بود ورفیق آنحضرت باشند
برحوض ودر بهشت وانیجا معلوم شد که دامن این عزیزان ازین الواث پاک است باز خدا تعالی
فرمود یا ایها الذین آمنوا من یرتد منکم عن دینه فسوف یاتی الله بقوم یحبهم ویحبونه الآیة وآنجا تحقق شد
که بمقابله این مرتدین محبین ومحبوبین خواهند استاد واین معانی در زمان حضرت صدیق تحقق شد
چه بلا خلاف است که در حق مبشرین به بهشت باسماء ایشان باعیانها یا بصفاتی که در ایشان یافته شد مثل
لعل الله اطلع علی اهل بدر از حدیث این گمان بخاطر شخصی بگذرد وکفی بذلک دلیلا علی جهله واز انجمله
حدیث لایزال هذا الدین ظاهرا الی ان یبعث الله اثنی عشر خلیفه کلهم من قریش وجه استکال است
که این حدیث ناظر است بمذهب اثنا عشریه که اثبات ائمه اثنا عشر کرده اند وبحقیقت کلام آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بمنزله قرآن بعض او مفسر بعض است از حدیث عبد الله بن مسعود ثابت شده
است تدور رحی الاسلام لخمس وثلثین سنة او ست وثلثین سنة فان یهلکوا فسبیل من قد هلک
وان یقم لهم دینهم یقم سبعین سنة مما بقی ودر معنی این حدیث غلطها واقع شده وما آنچه ازین حدیث
بطریق تحقیق فهمیده ایم بگوئیم ابتداء این مدت از وقت شروع جهاد است در سنه ثانیه از هجرت
ومعنی فان یهلکوا شک وتردید نیست بلکه بیان است که وقائع عظیمه واقع خواهد شد بوجهی که
بحسب ظاهر نظر بقرائن چنان دانسته شود که امر اسلام مضمحل گردد وشوکت اسلام وانتظام مجاهدین
نماند باز خدا تعالی تقریبی برسدی کار آرد که امر خلافت واسلام باز منتظم شود واین انتظام هفتاد سال
ماند وواقع شد آنچه آنحضرت صلی الله علیه وسلم خبر دادند که در سنه خمس وثلثین از وقت جهاد حادثه قتل
ذی النورین وتفرق مسلمین پیش آمد ودر سنه ست وثلثین نیز وقعه جمل وصفین ودرین حوادث
چون تقاتل در میان اسلام پیدا شد جهاد کفار موقوف ماند بحسب ظاهر نظر بقرائن چنان

دانسته شد که اسلام مضمحل گشت اما باز خدا تعالی خلافت را منتظم ساخت و جهاد در رواج داد تا وقت ظهور بنی
عباس و تلاشی دولت بنی امیه درین وقت باز بحسب قراین فهمیده شد که اسلام برهم خورد باز
خدا تعالی رواجی داد تا آنکه حادثه چنگیزیه پیش آمد و اشاره بهمین حادثه است در حدیث سعد بن
ابی وقاص عن النبی صلی الله علیه وسلم قال انی لارجو ان لا یعجز امتی عند ربی ان یؤخرها نصف یوم
قیل لسعد وکم نصف یوم قال خمسمائة سنة رواه احمد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم تارة از خلافت
نبوت تعبیر دادند و آنرا بخصوص ساختند بسی سال و خلافتی که بعد از ایشان باشد او را بملک عضوض
تعبیر فرمود و تارة از خلافت نبوت و خلافتی که متصل آن آید هر دو معا و آنرا بدوازده خلیفه تعبیر
فرمود و تارة از هر سه معا و آنرا بخمسمائة سنة تعبیر نمود و اما آنچه این مستشکل فهم کرده است اصلا راست
نمی آید بچند وجه یکی آنکه اینجا خلافت مذکور است نه امامت و بالاتفاق بین الفریقین اکثر این دوازده
کس خلیفه نبودند دوم آنکه نسبت ایشان بقریش دلالت میکند بر آنکه همه از بنی هاشم نیستند زیرا که
عادت آنست که چون جمعی کاری کنند و آنهمه از یک بطن باشند نام همان بطن میگیرند و چون از
بطون شتی جمع باشند نام قبیله فوقانی که همه را جامع باشد میگیرند سوم آنکه قائلین بائمه اثنی عشر
قائل نیستند بظهور دین بلکه میگویند از ابتداء وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم دین مختفی شد ائمه
تقیه میکردند و اظهار آن نمیتوانستند چنانکه حضرت مرتضی نیز بر اظهار مشرب خود قادر نشد چهارم
آنکه قضیه حرف الی آنست که چون دولت این اثنا عشر منقضی شود فرقی رو دهد و ایشان قائل
اند بآنکه چون ائمه اثنا عشر تمام شوند حضرت عیسی ظهور فرمایند و دین بکمال خود برسد پس نصوص
غایت و معیار است نمی آید پس تحقیق درین مسئله آنست که چهار خلیفه راشد و بعد از ایشان معاویه
و عبد الملک و چهار پسر او و عمر بن عبد العزیز و ولید بن یزید بن عبد الملک را اعتبار کنند و از امام
مالک منقول است که عبد الله بن الزبیر احق است بآنکه خلافت او را باشد نسبت بمخالفان
او و بنده ضعیف درینجا اشکال دارد و آن آنست که حضرت فاروق و حضرت ذی النورین
ذکر کرده اند از آنحضرت صلی الله علیه وسلم چیزی که دال باشد بر آنکه تسلط ابن الزبیر در استحلال

حرم بجہت او یکی از مصائب امت است اخرج حدیثہا احمد عن قیس بن ابی حازم قال جاء ابن الزبیر
الی عمر بن الخطاب یستاذنہ فی الغزو فقال عمر اجلس فی بیتک فقد غزوت مع رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قال فرد ذلک علیہ فقال لہ عمر فی الثالثۃ او التی تلیہا اقعد فی بیتک واللہ انی لاجد بطرف
المدینۃ منک ومن اصحابک ان تخرجوا فتفسدوا علی اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ اسحٰق و
از لفظ بطرف المدینۃ معلوم میشود کہ مراد ازین حدیث واقعہ جمل نیست بلکہ خروج او ست برائے
خلافت وحضرت مرتضی انیعنی در قصہ جواب امام حسن رضی اللہ عنہ بآن اشارت نمودہ وامر خلافت
بروی منتظم نشد ویزید بن معاویہ خود ازین میان ساقط است بجہت عدم استقرار او عرت
معتد بہا وسوء سیرت او واللہ اعلم **فصل** در شبہات متصوفہ زمان ما بدانکہ جمعی از ایشان
بر استناد سلسلہ تصوف بحضرت مرتضی اعتقاد نمودہ بتفضیل او قائل میشوند واصل منشاء این
شبہ شجرات طرق صوفیہ است کہ آنجا اتصال معروف کرخی بدو شیخ نقل میکنند یا امام علی بن
موسی الرضا و یا داود طائی واتصال حسن بصری بحضرت مرتضی ذکر میکنند یا ظنی دیگر در نفوس
ایشان کامن است کہ این طریقہ وصول بحق است بخلاف شریعت کہ وصول است با وامر
حق پس حضرت مرتضی امام راہ وصول بحق باشد و واسطہ درمیان آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم وامت او باین اعتبار و شیخین امام شریعت و واسطہ درمیان آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم وامت او باین اعتبار پس حضرت مرتضی افضل باشد وجمعی از ایشان گویند کہ شریعت
اصلاح ظاہر است و مانند رسم کدخدائی است و ملک داری فضیلت حقیقیہ فنا وبقا و معرفت
ذات وصفات است وصاحب این فضیلت مرتضی است وکار شیخین بجز اجماست رسوم اسلام
نبودہ است واصل این شبہ افسانہا است کہ از اسماعیلیہ وقرامطہ ودہریہ اخذ نمودہ اند
وکلام بعض صوفیہ را بمعنی فرود آوردند وجمعی ہستند کہ از ظاہر کلام شیخ محی الدین بن عربی
واتباع او تفضیل گونہ فہم کردہ اند و یکی را بدہ گرفتہ چیزہا بدماغ خود بیختہ اند وجمعی ہستند
کہ بعض واقعات خود و اسلاف خود تمسک نمودہ فضل کلی اثبات نمودہ اند و بحقیقت گواہی کسے

در باب تفضیل مسموع نیست تا منزلہ ہر دو فہمیدہ باشند ۵ حفظت شیئا وغابت عنک اشیاء
وما میخواہیم کہ بکلام موجز مضمون تقریر ہائے الیشان ذکر کنیم وبطریق بر انداختن آنہا مطلع سازیم
سوال اگر گوی کہ علم دو نوع است علم باللہ وعلم باحکام اللہ ومطلوب در راہ حق دو نوع است
وصول بذات حق واحکام اسباب مجددہ وصول بحق وجلب ناس تدریجا بمرتبہ وصول بحق و
مانند آن ونوع اول افضل است از نوع ثانی وواسطہ درمیان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وامت
او در نوع اول حضرت مرتضی است بچند وجہ یکی عالمان علم باللہ وواصلان بذات حق سلاسل دارند
کہ بعض از بعض آنرا اخذ کردہ اند وہمہ این سلاسل متوجہ اند بحضرت مرتضی چنانکہ شجرات الیشان
بران دلالت میکند نہ بشیخین زیرا کہ ہیچ سلسلہ از سلاسل صوفیہ بشیخین عاید نمیشود دوم آنکہ از حضرت
مرتضی کلمات عجیبہ از باب سلوک ومعارف کہ دلالت میکند بر انتہای او درین باب روایت
کردہ شدہ است وصوفیہ آن کلمات را بمنزلہ امثال سائر در مصنفات خود ذکر کردہ اند وکرامات
خارقہ کہ صدور مثل آن بغیر تمکن تام در طریقہ صوفیہ میسر نشود نقل نمودہ اند سوم آنکہ حضرت
مرتضی الزق بود بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسباً ومصاہرۃً وصحبۃً واذکی بود در فہم وارغب بود
در سلوک راہ خدا تعالی وتوجہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجانب او بیشتر از ہمہ بود وچون قابلیت
تلمیذ وکوشش او با توجہ شیخ وصحبت دائمہ او وباکمال منزلت شیخ وتمام تاثیر توجہ او جمع شود میباید
کہ ارشاد ورشد بکمال خود برسد چہارم آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند انا مدینۃ العلم وعلی
بابہا وظاہر است کہ در علم ظاہر حضرت مرتضی با سائر صحابہ ہمعنان بود پس معلوم شد کہ ہمان
علم باطن است کہ با وحوالہ کردہ شدہ پنجم آنکہ اولاد حضرت مرتضی در ہر زمان مصدر فیض باطن
بودہ اند وہر یکی از والد خود این راہ را اخذ کردہ است والولد سر لابیہ جواب قولہ ہمہ این سلاسل
متوجہ اند بمرتضی گوئیم اتصال سلاسل بحضرت مرتضی امری است مشہور بر السنہ صوفیہ فر ز دیک
تفتیش آنرا اصلی ظاہر نمی شود ومشہورات دو قسم اند مشہور عند جماہیر اہل نقل ومشہور نزد یک
طائفہ دون طائفہ واین از قسم اخیر است نزد یک طایفہ صوفیہ مشہور شدہ فقط واصل این

نقل ضعیف است یا باطل که از آن تلقی کردند متاخران بقبول و هر مشهوری که چنین باشد او را اعتداد نیست مثل نماز لیلة الرغائب و لیلة النصف من شعبان و نماز ایام اسبوع الی غیر ذلک بلکه متاخرین این طایفه را از فرق ناس مشهورات مسلمه است در میان ایشان و باصلی صحیح رجوع نمیکنند کما لا یخفی و دلیل بر این معنی آنست که قائلان باین سلاسل متفق اند برآنکه مبنای آن اتصال حسن بصری است بحضرت مرتضی و اگر اتصال حسن بصری بمرتضی متحقق می بود او را صحبت معتد بها با مرتضی متحقق می بود و خود چنین صحبت منتفی است پس اتصال او منتفی است اما ملازمت در صحبت و اتصال پس از آنجهت است که مدار اتصال خرقه است یا تلقین یا بیعت یا صحبت مستمره و خرقه در عصر اول نبود قال الحافظ المحدث المتقن ابن وحیة و ابن الصلاح و شیخ الاسلام خاتمة المحدثین ابن حجر العلامة العسقلانی انه باطل و قال ابن حجر لم یصح فیه شی من الاخبار فی خبر صحیح ولا ضعیف ولا طریق من الطرق عن رسول الله صلی الله علیه وسلم و ما نقله بعضهم ان النبی صلی الله علیه وسلم البسها لعلی و ان علیا البسها الحسن البصری لا اصل له و شیخ الشیوخ شهاب الدین السهروردی گفته که الباس خرقه از جنید ثابت شده و از جنید سوای صحبت چیزی بثبوت نه پیوسته و تلقین محض ذکر لا اله الا الله است پس شیخ هر شخص پدر او باشد که در اول عمر این کلمه او را اموخته یا قدری کثیر از آداب و اذکار و اشارات و این مستلزم صحبت است و سند کردن عادت قاضیه است بآنکه اگر حسن بصری اذکار و آداب از حضرت مرتضی گرفته بودی آن را روایت میکرد و لیبا چیزها که از ابواب قضا و فقه بواسطه یا اعتبار تام از حضرت مرتضی نقل کرده است چرا این باب را روایت نکند و حفاظ حدیث چرا نقل آن از وی نکنند و بیعت را اگر اعتبار کنند باید که سلاسل شیخین اکثر باشد از سلاسل مرتضی و مرتضی را اتصال باشد بشیخین پس شیخین افضل باشند و اگر شرطی دیگر ذکر میکنند باید دید آن شرط چیست و وجود آن در حسن بصری یافته میشود یا نه و اگر صحبت مستمره را اعتبار کنیم آن منتفی است نقلا و عقلا اما نقلا پس از آن جهت که هر حدیثی که عن الحسن عن علی باشد پیش بخاری و مسلم و ترمذی

وابوداود وغیرهم متصل نیست واکثر روایات حسن بصری از مرتضی بواسطه عن الحسن عن قیس بن
عباد عن علی هرچند زمانه مساعد صحبت و روایت بود اما در مطالب نقلیه وقوع را ذکر می باید کرد نه امکان
را وجمعی که معاصرت پیش گرفته تصحیح آن کنند نزدیک محققین اهل حدیث ثابت نشده قال الترمذی
فی باب الحدود ولا اعرف للحسن سماعا من علی واخرج مسلم فی مقدمة صحیحه عن قتادة انه قال والله
ما حدثنا الحسن عن بدری مشافهة وفی جامع الاصول ولد لسنتین بقیتا من خلافة عمر بن الخطاب
بالمدینة وقدم البصرة بعد مقتل عثمان وقیل انه لقی علیا بالمدینة واما بالبصرة فان رؤیته ایاه لم
یصح لانه کان فی وادی القری متوجها نحو البصرة حین قدم علی ابن ابیطالب البصرة وقیل لقی
طلحة وعائشة ولم یصح له منهما سماع واما عقلا باستقرار کامل معلوم شده که هر صوفی که با شیخ کامل
صحبت داشته است شیء کثیر از اذکار و آداب و احوال و کرامات و اشارات او ذکر نموده لاسیما حسن
بصری که فقیه و محدث و مذکر بود چرا چیزی روایت نکند لاسیما در چیزها بسیار محتاج شده با آنکه آثار مرتضی
وقضایای او بواسطه نقل کنند پس محال است که صحبت مستمره حضرت مرتضی دریافته باشد واز
اکثار روایت نکند این باب را باز صحبت حسن بصری مدت دراز با جمعی از فضلای صحابه ثابت
شده مانند انس بن مالک ومعقل بن یسار وعبدالله بن معقل وجندب وغیر ایشان واز ایشان
شریعت را روایت کرده است فی الاستیعاب اروی الناس عن عبدالله بن معقل الحسن قال
الحسن کان عبدالله بن معقل احد العشرة الذین بعثهم عمر الینا یفقهون الناس وکان من نقباء
اصحابه با آداب طریقت ومعرفت وعوامل نفس ودنیا وسبیل تفصی از آن وتوزیع اوقات بر
عبادات ومانند آن نقل کرده از آنچه تلمیذان صوفیه از مشایخ خود نقل میکنند باز تاثیر صحبت
ایشان در خود ومنت آن تاثیر بر خود تقریر نموده پس نسبت حسن باین جماعه احق واولی باشد
از نسبت او بحضرت مرتضی واگر صاحب شبه عود کند وگوید که این همه علم سلوک وتصوف است
که نسبت آن بسائر صحابه اثبات کردی وقرینه بر نفی آن از حضرت مرتضی اقامت نمودی
ومدار اینجا اثرپذیرفتن دل تلمیذ است از دل شیخ گو که در یک لمحه باشد وگو که بغیر تعلم علم سلوک

باشد واگر تسلیم کنیم که حسن بصری را نیز از ان شیوخ باشد اما شیخ حقیقی او همان است که دل او نسبت
الهی از دل آن شخص گرفته است گوئیم که تصریح حسن بصری باینکه مرا فلان معنی از صحبت حضرت
مرتضی حاصل شد منقول نیست تا بروی اعتماد کنیم و نه این را دلیلی هست قطعی که آن را ناظر تقریر
کند نه از طرف نافی و نه از طرف مثبت باقی ماند امارات ظنیه که بحسب استقرا اماره میتواند شد که
دارد دیگر ناظران همه در امارات واقع است و شبهه نیست در آنکه باستقرار معلوم شد که اثر پذیرفتن
دل تلمیذ از دل شیخ صحبت مستمره می طلبد خود این صاحب شبهه کدام صوفی را می شناسد از صوفیان
مشهور که با شیخ خود مدتها صحبت نداشته باشد و علم سلوک نه اندوخته و کرامات و اشارات روایت
نکرده است اینجا سخن در امارات است امکان عقلی نادر الوقوع را اینجا ذکر کردن نامناسب است
لاسیما بحسب عادة متقدمین که آنجا اثر دل در ضمن مراقبات و تذکیر و عبادات و اذکار و غیر آن
میبود لهذا اثر دل را علیحده تحدید نکرده اند در ان زمان غالبا اثر دل بتدریج و بدفعات در ضمن
صحبتها و موعظتها ظاهر میشد پس بسیار است که باعتبار نسبت قلبی قطع نظر از علم سلوک و علم اذکار
شخص را شیوخ متعدد باشد بلکه در اکثر صور نسبت تشخص با کسی که صحبت با و بیشتر بود احق یا اشبه
از نسبت او بکسی که اکمل بود لیکن بجز یک لحظه صحبت او درک نکرده و اگر صاحب شبهه عود کند و گوید
که اماره این اثر باطن تصریحات اصحاب طرق است بآنکه این طریقه ناشی شده است عن الحسن
البصری عن امیر المؤمنین علی زیرا که این اکابر اعرف اند باین اثر باطن و اعبد و ازهد و اورع بودند
از آنکه دروغ گویند یا بغیر حق تحقیق بچیزی تصریح کنند پس هر شخصی که اخذ طریقه ایشان باشد و
معتقد کمال ایشان لازم است تصدیق مقاله ایشان گوئیم شبهه نیست در کمال معرفت ایشان
باثر باطن و عبادت و ورع ایشان و صدق ایشان لیکن در آنچه موقوف بر روایت باشد
تصحیح روایت می باید کرد و اخذ طریقه از ایشان و منت پذیر شدن از ایشان مانع تفتیش روایت
و بحث در ضعف و صحت مرویات ایشان نمی شود نمی بینی که شیخ ابوطالب مکی استاد صوفیه است
و همه صوفیه از وی مستمد اند احیاء و غنیه و عوارف همه از کلام وی برآمده مع هذا مرویات او را

محک اعیار می باید آورد بلکه اکثر مرویات او در مرتبه نقد بمی نشیند فنی که وی دران متقدم است بهذا فنی دیگر
است و در فن مرویات با دیگران همعنان است تا شافعی گفته است که حق مالک بر من کبیر است و حق
حق اکبر است از حق مالک و همچنین شده آمده است که در تفتیش مسائل با اکابر خود مناظره میکنند
باز شجرات متقدمین را مخالف یافته ایم قال فی النفحات عبد الواحد عن کمیل بن زیاد عن علی
باز متقدم تران را از ایشان کلام معتد به درین باب نیافته ایم بلکه بعض تصریحات و تلویحات
ایشان نحو دیگر می یابیم که انهمه سبب توقف در قبول انیمعنی واقع شده تنبیه باید دانست که
رسوم صوفیه و رسم تصوف در زمان صحابه و تابعین نبود ترک اکساب و لباس مرقع و ترک نکاح
و نشستن در خانقاهات دران زمان عادت نداشتند و اشارات توحید و رموز اضمحلال همه اشیاء
در وجود واحد از ایشان منقول نشد آنچه ازان قرون منقول شده است توزیع اوقات بر عبادات
و احوالی که از تهذیب لطیفه عقل و قلب و نفس خیزد و این مقدمه کالبدیهی است نزدیک تتبع
آثار سلف که بروایه صحیحه در کتب معتبره مروی شده است ظن اهل زمان آنست که من بین آن
قرون از حضرت امیر المؤمنین علی کرم الله تعالی وجهه و حضرت حسنین خاصة امثال این امور
منقول است و این ظن محل نظر است زیرا که کتب معتبره اهل سنت را تتبع کردیم هیچ جا کلمه ازین باب
دیده نشد و از حضرت حسنین و امام زین العابدین خود روایت بسیار کم آمده است و اگر کلمات
زهدیه و وعظیه این بزرگواران شمریم آن از قبیل لطائف بارزه خواهد بود و سائر صحابه و تابعین
نیز دران مشارک اند کما لا یخفی و اگر ظهور کرامات و خرق عادات را امتیاز کنیم آن نیز دران طبقه
قلیل الوقوع است و غیر مخصوص بحضرت امیر و فرزندان ایشان و اتصال حسن بصری بحضرت
علی کرم الله وجهه نیز محل بحث است زیرا که بخاری و مسلم و ترمذی و ابو داود که محک علوم
نقل اند اثبات نکرده اند بلکه جزم کرده اند بعدم آن پس انتساب صوفیه بطبقه تابعین و صحابه
در تهذیب لطائف بارزه و احوالی که ازان خیزد و اسبابی که بان کسب کرده شود خواهد بود نه باعتبار
رسوم تصوف و نه باعتبار علوم اشارات و در اتصال بر محض معاصرت اکتفا کردن امری است

تنبیه از رسوم صوفیه و رسم
در زمان صحابه و تابعین

که سلامت ذهن از آن ابا میکند بلکه لابد است از طول صحبت و کثرت ملازمت و حمل علوم خصوصاً
علم تهذیب نفس چون این مقدمات واضح شد لازم آمد که در نوع سلاسل صوفیه از جهات متعدده
تقریر کنیم مثلاً گوییم که ابراهیم بن ادهم و فضیل عیاض با سفیان ثوری صحبت داشته اند و تهذیب
نفس حاصل کرده و سفیان ثوری از اعمش و اعمش از یاران عبد الله بن مسعود بواسطه و بیواسطه
و این مقال اصدق و احق باشد از قول ایشان که فضیل اخذ کرده است این فن را از عبد الواحد
بن زید و وی از حسن و وی از حضرت امیر المؤمنین علی رضی الله عنه زیرا که در کتب حدیث و طبقات
صوفیه انتساب فضیل بسفیان اظهر است از انتساب وی بعبد الواحد و اتصال حسن بصری
بحضرت امیر مدخول است و ثقات تبع تابعین که در مدینه منوره بودند درین مرتبه البته داخل اند
پس شمردن سلاسل ایشان و اکتفا کردن بر سلاسل جمعی از اهل عراق و خراسان نوعی از جور است
و اصل این غلط چنان متبادر میشود که بعض تصریحات ابوطالب مکی بوده است و چون کتاب
ابوطالب اصل تصوف است این مسئله از مشهورات ذریعه ایشان شد و شیخ ابوطالب اگرچه درین
طریق مرد عمده است در علم حدیث تساهلات بسیار دارد و در روایت اتساع و تجرا ازوی ظاهر میشود
تا بر حال جمیع سلاسل سخن گوید درین باب آنچه نزدیک این فقیر مقرر است می نویسد بر چند بعض
اهل عصر که به مشهورات توهم الفت دارند گران باشد فان الحق احق ان یتبع سلسله تهذیب نفس
در اهل مدینه مرتقی است بائمه تبع تابعین و اعظم ایشان امام مالک است و وی شیوخ بسیار دارد
و اکثر انتفاع از نافع است عن ابن عمر و ابن عمر با وجود ادراک شرف صحبت و تربیت آنحضرت صلی الله
علیه وسلم با والد بزرگوار خود نیز صحبت داشته و سلسله اهل مکه مرتقی باصحاب ابن عباس و سلسله اهل
کوفه مانند داود طائی مرتقی است بائمه تبع تابعین و اعظم ایشان سفیان ثوری عن الاعمش عن
اصحاب عبد الله بن مسعود و سلسله اهل بصره مرتقی است بحسن بصری و ابن سیرین و سلسله اهل شام
بابو درداء و سلسله اهل یمن بطاؤس یمنی عن ابن عباس والله اعلم و فی الاستیعاب ان رسول الله
صلی الله علیه وسلم قال رضیت لامتی ما رضی لها ابن ام عبد و سخطت لامتی ما سخط لها ابن ام

عبد وقال من احب ان یقرأ القرآن غضا کما انزل فلیقرأه علی قراءة ابن ام عبد وقال حذیفة لقد علم
تازه که متغیر نشده باشد
المحفوظون من اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم ان عبد الله کان اقربهم وسیلة واعلمهم بکتاب الله
وقال ما اعلم احدا اقرب سمتا ولا هدیا ودلا من رسول الله صلی الله علیه وسلم من ابن ام عبد وعبد الله
ابن مسعود با وجود ادراک صحبت شریف آنحضرت صلی الله علیه وسلم از حضرت فاروق اثر پذیر صحبت
شده وفی الاستیعاب قال عبد الله بن مسعود لمجلس کنت اجلسه من عمر اوثق فی نفسی من عمل سنة
وکلمات زهدیه که دلالت بر ذم عوامل نفس ودنیا میکند از اصحاب عبد الله بن مسعود بسیار منقول است
واتصال بصحبت مستمر یکی با دیگری ثابت بالقطع والکلام فی بیان هذا الطول واگر صاحب شبه
عود کند دگر گوید که شیخ جلال الدین سیوطی ترجیح اثبات اتصال حسن از حیثیت خرقه وتلقین مینماید
ومیگوید که مثبت مقدم است بر نافی وحسن دو سال از خلافت حضرت فاروق مانده بود که متولد شد
ودر مدینه در خانه ام سلمه نشو ونما یافت وحضرت مرتضی در مدینه بود ولا اقل در مسجد در جمعه وجماعات
دیده است ودر خانه ام سلمه ملاقات میکرده است وخبری می آید قال الحسن کل شیء سمعتنی فیه قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم فهو عن علی غیر انی فی زمان لا استطیع ان اذکر علیا ودر مسند ابی یعلی آمده است قال
الحسن سمعت علیا یقول قال رسول الله صلی الله علیه وسلم مثل امتی مثل المطر الحدیث قوله
شیخ جلال الدین سیوطی الخ گوئیم حافظتران وکلانتران از سیوطی نفی آنکرده اند مثل سخاوی و
عسقلانی وابن صلاح قوله مثبت مقدم است بر نافی گوئیم آری مثبت مقدم است بر نافی لیکن
کسی که متمسک باستصحاب ظاهر حال باشد در حکم نافی است هر چند مثبت بود وهر که زیاده علم
اثبات کند مثبت است هر چند نافی بود هکذا ثبت فی علم الاصول پس کسیکه بمعاصرة اثبات اتصال
میکند در حکم نافی است وکسیکه با وجود معاصرت نفی اتصال مینماید یادی زیاده علمی است ودر حکم
مثبت است قوله دو سال باقیمانده گوئیم مدار این مقال امکان تلقین ولبس خرقه است عقلا
ودر مباحث منقول امکان مبحوث عنه نیست قوله فهو عن علی صادق است بآنکه از علی
باشد لیکن بواسطه کما هو مذکور فی کثیر من احادیث مسند احمد تفصیل این اجمال آنکه حسن کثیر

الا رسال است عن النبی صلی الله علیه وسلم وعن صحابه وارد میشود در کتب حدیثیا الحسن عن عمر
عن علی الحسن قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم قسم اخیر را میگوید که بیش من این سند حضرت
مرتضی پیدا شد و آن را ارسال میکنم بجهة خوف حجاج قوله قال الحسن سمعت علیا اگر صحیح باشد در
باین قدر صحبت معتد بها ثابت نمیشود و سخن ما در صحبت معتد بها ست بلکه اگر بنظر انصاف تامل
کنیم اصل خرقه و تلقین را طرق بسیار تقریر میتوانیم کرد و خرقه و تلقین بهیئة معتاده بجهة دخول
در طریق تصوف ثابت نمیشود و چنانکه سلسله بتحقیقت رفع بان تا صحابه بعینه کتا مجتهدین
مرفوع میشود متصور نیست زیرا که بسیار چیزها است که مجتهد بقیاس خود گفته است و بسیار چیزها ست
که قضا در احادیث مختلفه و اقوال متعارضه بمقتضای رای خود کرده است بلکه مدار رفع اخذ علوم
فقه است باستمداد و قوت استنباط و فهم قوانین آن همچنان رفع سلسله تصوف بآن صفت که
مریدان بشیوخ خود میکنند متصور نیست بلکه مدار رفع اخذ اعمال و اذکار است و معرفت طریق تهذیب
نفس و اجتناب از غوائل آن با قوة خلوص از اشباح عبادات بارواح آن و مداومت بر حفظ
کیفیت باطن و مانند آن بسبب صحبت مستمره کاملی و حسن تربیت او و ایمنی را امارات و مظنات
است که بغالب ظن بر تحقیق آن دلالت میکند و چون تتبع آن امارات میکنم سلسلها بسیار ظاهر میشود
و این جنس که احسان و تنویر باطن است مخصوص نیست باهل عراق و خراسان بلکه در هر شهری
از شهرهای اسلام جماعه بودند متمیز درین معانی و اکثر ایشان مذکور اند در حلیة الصالحین و در عوارف
شیخ الشیوخ اشاره باین نکته میفرماید باقی ماند آنکه جمعی در عراق از اهل این معنی باسم صوفیه
مسمی شدند ظاهر ایشان ترک اکساب و صوف پوشی و تعمق در عبادات بود و اصل این چیزها
در حروریه موجود بودند در صحابه و چون حضرت مرتضی حروریه را برانداخت و مصداق حدیث
یا علی تقاتل علی تاویل القرآن کما قاتلت علی تنزیله بظهور رسید باین سبب احوال ظاهره
حروریه متحول شد بظاهر صوفیه و اسم صوفی از قبیل تسمیه بعلامت و زی ظاهر است پس در
ظواهر این سلسله که از عراق بر آمد حضرت مرتضی را سبقتی واقع شد و ایضا مرتضی خاتم الخلفا

اکمل کسی بود که در عراق در آمد و اهل عراق از وی استفاده نمودند و جمعی که عبد اللہ بن مسعود را در یافتہ
بودند علم ظاهر و باطن خود را بحضرت مرتضی درست کردند و جمعیکه نه دریافتند بالا او منت پذیر صحبت
حضرت مرتضی شدند و بجهت اختیار قرب اسناد و علو آن همین اسناد را در معرض بیان آوردند باین
دو وجه متاخرین میل کردند بان سلسله و اگر باعتبار این دو وجه اختیار این سلسله کرده اند تقریب
دلیل بانتاج نتیجه راست نمی آید زیرا که موجب افضلیه نمیشود و مختار پیش بنده ضعیف درین مسئله
وجهی دیگر است و آن ان است که در علوم وجدانیه ظاهر شده است که نسبت باطنیه صوفیه بنسبت
باطنیه حضرت مرتضی اشبه است و ما شرح این معنی در محل مناسب او خواهیم کرد پس نفوس صوفیه متنبهه
شدند باین مناسبت و قلوب ایشان بآن مشرب شدند از ینجا انتساب صوفیه بحضرت مرتضی واقع شد
از راه حسن بصری باشد یا کمیل یا دیگری چون اینهمه درست شد اونی شاهدی که در اتصال حسن بحضرت
مرتضی بالیشان رسید و در دل ایشان تاثیر عظیم نمود و سبب اتفاق متاخران گشت هذا ما عندی
والله اعلم بحقیقة الحال و ما ذکر خواهیم کرد که این فضل کلی نمی باشد زیرا که امری است که اهل وجدان
بان متفرد اند اصطلاح جمهور اهل شرع را بآن فرود آوردن وجهی ندارد و لبعد اللتیا و اللتی اگر صاحب
شبه قول کثیری صوفیه را در اثبات اتصال اتباع کرده است می باید که قول ایشان را در تفضیل شیخین
نیز اتباع کند زیرا که ایشان اعرف بودند باین اتصال و آنچه این اتصال تقاضا می کند از تفضیل
و غیر آن و اعظم این جماعه شیخ ابو طالب مکی است خواجه محمد پارسا قدس الله سره در رساله قدسیه
ذکر فرموده اهل تحقیق بر آنند که امیر المومنین علی کرم الله وجهه بعد از حضرت رسالت صلی الله علیه
وسلم از ان خلفای رسول علیه السلام که بر امیر المومنین علی کرم الله وجهه مقدم بودند هم بنسبت
باطن تربیت یافته اند و شیخ الطریقه شیخ ابو طالب مکی قدس الله سره در کتاب قوت القلوب
فرموده است که قطب الزمان در هر عصری الی یوم القیمة در مرتبه و مقام نائب مناب ابوبکر صدیق
است رضی الله عنه و آن سه دیگر از او تاد که فرود تر از قطب اند در هر زمانے نائب مناب آن سه
خلیفه دیگرند امیر المومنین عمر و عثمان و علی رضی الله عنهم اجمعین و بر مثل یقین و صفت و حالت

ایشان اند و آن شش دیگر از صدیقان که صفت ایشان آنست که بهم یقدم الارض وبهم یدفع البلاء عن اهلها وبهم یسقون وبهم یمطرون در سیر نامی تا ثبت مناقب این شش گرانمایه جستجو رضوان الله علیهم اجمعین انتهی وبعد از ابو طالب مکی شیخ عبد الله انصاری وامام ابو القاسم قشیری وامام غزالی وحضرت غوث محی الدین عبد القادر وشیخ الشیوخ سهروردی ومشائخ کبرویه وخواجگان ماوراء النهر وخواجگان نقشبندیه وخواجگان چشتیه ومشائخ شاذلیه ومشائخ مدینه اند جمیع این کبراء تصریحات است محفوظ در کتب ملفوظات ایشان که دلالت میکند بر تفضیل شیخین و از جهت شهرت آن تصریحات ما احتیاج سرد انها درین مقام نداریم و همچنین تصریحات متقدمین صوفیه ومتاخرین ایشان قبل از آنکه رأی قرامطه در ایشان داخل شود دال بر تفضیل شیخین بسیار است وگویا نکته در آنجا آنست که ایشان دانستند که شریعت وطریقت اصل وظاهر و بین است ونسبت باطنی فرع اوست وخفی ومستور است فضل کلی را که اصطلاح صحابه وتابعین وجمهور مسلمین است بر این معنی فرود آوردن وجهی ندارد وبالجمله کلام درین مسئله بتطویل انجامید وحاصل جواب آنست که در مسئله اتصال حسن بصری با حضرت مرتضی طرفه حیرتی واقع است زیرا که حسن بصری جامع است در چهار کمال ومقتدای عالم است درین چهار کمال وسلاسل او محفوظ است از راه مرحومه بحسب این چهار کمال یکی علم حدیث که اهل بصره واهل کوفه حدیث او بسیار نقل کرده اند مسندا ومرسلا مرفوعا وموقوفا علی الصحابة واتصال او بحسب این علم با عبد الله بن مغفل وجندب وانس متحقق است وهو اروی الناس عن عبد الله بن مغفل ونزدیک محدثین محقق است که بیواسطه حدیث از حضرت مرتضی ندارد وبواسطه قیس بن عباد وامثال آن بسیار دارد ودر اعتبار فن حدیث درینجا مقدمه بحث کردن بر قاعده نیست دیگر علم فقه اهل بصره واهل کوفه شیئی کثیر از فتاوای او وشیئی کثیر از قضایای فاروق ومرتضی وغیر ایشان بواسطه او نقل کرده اند وبران اعتماد نموده ونزدیک ایشان نیز بسیاری تصریح واسطه نقل نموده وانچه عن الحسن عن علی مذکور است محمول بر ارسال است سوم علم قراءة ونزدیک قراء آنچه حسن بصری بغیر ذکر واسطه نقل کند از حضرت مرتضی

مجهول است بلکه رسائل یکه جزم به شیخ الشیوخ شهاب الدین سهروردی فی کتب چهارم تذکیر و تصوف و مذکرین شی کثیر از حسن
نقل کرده اند و غالباً این فریق در رسائل در اتصال بحث ندارند و قدمای صوفیه چندان تصریح ندارند به
اتصال و جمعی عن الحسن عن کمیل بن زیاد عن علی ذکر مینمایند و متاخران در شجرات اتصال تقریر مینمایند و در انقطاع
حسن شبهه قائم نمی شود اگر حسن ظن باین متاخران نمی بود و همین است همین عزیزان است که در حیرت
می اندازد قوله از حضرت مرتضی کلمات عجیبه الخ گوئیم این کلمات نصاً دلالت میکنند بر مقاصد ایشان
یا اعتباراً اگر نصاً دلالت میکردند سه فرقه جمع کردند همت خود را بر روایت از حضرت مرتضی و همه این
فرق بتصریح این مقاصد قائل نیستند مگر زهد و عبادت و مانند آن که همه مسلم میدارند و مثل آنها
از سائر صحابه منقول است یکی اهل حدیث دیگر زیدیه سوم امامیه و اگر اعتبارا دلالت میکند آن خود
دلالت معتبر نیست و ممکن است که مثل این اعتبار در کلام اکثر صحابه تقریر کرده شود و اکثر کلماتی
که بر السنه این مردم شائع است مقلوب است و مجهول الاسانید قوله کرامات خارقه الخ گوئیم شیخ
شهاب الدین سهروردی تصریح کرده است که در زمان صحابه کرامات کم ظاهر میشد و آنچه از حضرت مرتضی
صحیح شده مثل آن از شیخین نیز صحیح شده بل اکثر قوله حضرت مرتضی الزق بود گوئیم این مظنه اخذ فیض
و تحقیق بکمال و تکمیل است و آن مسلم است نه مظنه افضلیت زیرا که اکثر صوفیه بهمین اسلوب گذشته
اند که غیر اقارب خلیفه ایشان بوده اند قوله انا مدینة العلم و علی بابها گوئیم این حدیث از نظائر است
خذوا ربع العلم من هذه الحمیراء اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر رضیت لکم ما رضی ابن ام عبد و کمال
مرتضی در علوم دینیه و تقدم او بر بسیاری از صحابه در انسابات اشهر است از انکه کسی انکار او بکند لیس
حمل او بر انیمعنی که صاحب شبهه قصد کرده است متعین نیست قوله اولاد حضرت مرتضی الخ گوئیم که اگر
امام محمد باقر و امام جعفر صادق را اراده کرده است بلا شبهه متصف بودند بصفات کمال از علم و ورع
و عبادت و علما صوفیه این معانی از ایشان روایت کرده اند و از دیگران نیز روایت کرده اند مثل
آن یا اکثر از آن اما اتصال سلسله ایشان در تصوف امری است که هر سه فرقه از عاملین روایت
اثبات آن نمی کنند صاحب کلینی عداوت امام جعفر صادق با فرقه متصوفه و مناظره و مشاجره

یا یکدیگر نقل میکنند و در دیده خود استناد مدای این فریق اند و اجماع سلف بجد بر بطلان آن نقل میکنند و
اگر غیر ایشان اند قدیما و حدیثا ازین جماعه نقولی که بآن تمیز حاصل شود از غیر ایشان اصلا یافته نشود
و نه کسی مدعی آنست بلکه شیخ الاسلام عبد الله انصاری که اعرف ایشان است باحوال مشایخ میگوید
هزار و دو صد ولی میشناسم هیچ یک از ایشان عادی نیست الا دو کس سعدون و ابراهیم او کما قال
و این هر دو غیر مشهور اند و نه بایشان سلاسل صوفیه میرسد و اگر از متاخرین سخنی میگویند آنهم
از غیر ابا خود طریقه گرفته اند و اتصال این جماعه بحضرت مرتضی بغیر واسطه حسن و مانند آن ثابت
نیست و بعد هذا کله شبهه نیست در آنکه ظاهر حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم احکام شریعت بود
و طریقت خفی و دستور و اعتنا کلی آنحضرت صلی الله علیه وسلم جهاداً و تعلیماً و ترویجاً و ترغیباً و ترهیباً
احکام شریعت بود و اشارات ضمنی بجانب طریقت و اکثر آیات و احادیث بطریق تصریح و تفصیل
اثبات شریعت میکنند و بعضی بطریق ایما و اجمال اثبات طریقت مینمایند پس فضلی که متعلق باشد
باظهر و اصرح و بآنچه اعتنا کلی بآن بود فضل کلی باشد و غیر آن هر چند انفس و اعلی و اغلی باشد
فضل جزئی است چنانکه در فن تدریس آنکه احفظ باشد امهات مسائل و فروع آن را و در قوه
استنباط و سرعة انتقال فی الجمله مناسبتی وارد افضل است از کسی که اقوی باشد در استنباط و اسرع باشد
در انتقال و در حفظ امهات مسائل و فروع آن فی الجمله شرکتی دارد با اصحاب فن و همچنین در فن جهاد
شخصی که سیوف و رماح بسیار میاندازد بلشکر مسلمین میرساند بهتر است از کسیکه کم میاندازد اما نکتها
مرغوبه و تخاطیط مستحسنه را بکار میبرد همچنین در فن شاعران بسیار گو بهتر است از کسیکه ایهام و تجنیس
و دیگر صناعات بدیع خوب میداند اما بسیار کم میگوید سوال اگر گوئی که فضل کلی که بنیابت انبیا
علیهم السلام اتباع ایشان را حاصل میشود فنا و بقا است و معارف وحدة وجود و رویة تجلیات
کثرت در وحدة و معرفت تنزلات و دوام شهود و تصفیه باطن که نتیجه خوارق عادات بانواع باشد و
مانند آن است اما علم طهارة و صلوة و صوم و زکوة و حج پس رسوم ظاهر شریعت است که عوام را
بآن الزام میکنند تا مالا یدرک کله لا یترک کله بکار داشته باشند و علم نکاح و طلاق و عتاق و بیع و تجارة

و مانند آن تدبیر منزل است که برای اصلاح منازل بآن امر کرده اند و زیاده از رسوم کدخدائی نیست و جهاد
و قضا و جراحات رسم سلطنت عادله است و نحو و عربیت زبان دانی است و تجوید تشبه است بعرب در تلفظ
پس اگر خط وارثان نبوت همین علوم باشد از علماء قشر ممتاز نشوند یکی گفته است علم رسمی سر بسر قیل است
و قال نه از وی کیفیتی حاصل نه حال طبع را افسردگی بخشد مدام مولوی باور ندارد این کلام دیگر گوید لا یجوز
و یجوز تا اجل است علم عشاق را نهایت نیست عشق را بوحنیفه درس نگفت شافعی را در روایت نیست
مالک از سر عشق بیخبر است حنبلی را در روایت نیست دیگری گوید حلاج بر سر دار این نکته خوش سر آید
کز شافعی مپرسید امثال این مسائل و بسا کلام صوفیه چه شعر و چه نثر که دلالت میکند بر نکو هیدن
این علوم و بیان شرف علم توحید و امام غزالی که سر آمد علماء اسلام است نیز این را بطریق اشارة
سر سید هد و مولانا روم نیز در اشعار خود بآن ایما نماید و جنید بهترین صحابه حضرت مرتضی باشد
زیرا که سلاسل اولیاء الله همه بآن جناب راجع است و حاصل جمیع طرق همین معانی است پس معلوم
شد که این معانی از جناب حضرت مرتضی اخذ کرده و آنجناب بوجه اتم متصف بآن معانی بود بخلاف
شیخین که هیچ طریقی با ایشان نمیرسد و فتح بلدان و نشر قرآن و اقامت عدل و مانند آن که از شیخین
مروی است همه صورت اسلام است صورت را با معنی چه مساوات داد و ات را با مقصود چه مناسبت
جواب استفسار میکنم که غرض صاحب شبهه چیست اگر غرض او آن است که اعمال جوارح مانند نماز
و روزه و جهاد و حج سبب قرب و رضا نزدیک خدا تعالی نمی باشد بلکه امر باین اشیاء محض برای اقامت
مصلحت عوام و تدبیر مدینه و منزل است پس این عقیده زندقه صرف است و خروج است از ربقه
اسلام زیرا که انکار ضروریات دین میشود و صاحب این عقیده نه تنها جنگ دارد با ملت اسلامیه بلکه
دی با جمیع ملل در جنگ است و اعتماد ملت یهود بر اعمال جوارح و طلب و قرب و رضا با عمال اکثر است
از اعتماد ملت اسلامیه بران و حینئذ جواب قطع این زندیق ضربه سیف است و واجب است بر و لی
امر که این شخص را گردن زند و زمین را از لوث وجود او پاک سازد و اگر غرض او آنست که اینها همه
قربات اند که رضای الهی و ثواب اخروی و فضیلت و افضلیت بران دائر باشد و عقد بیت اخرویه

وصفات الٰہی با اضداد آن متضرع است لیکن این اشیا نام برد حق نا دلی واقرب است بمعنی قربت پس لازم است که از دی اولا تصور حقائق این اشیا باز دلیل اصل ثبوت این اشیا از جہت شرع باز دلیل افضلیت او براعمال دیگر طلب کنیم فنا و بقا بمعنی تبدل اوصاف رذیلہ باوصاف حمیدہ داخل است در شریعت وتحقیق آن ما دستخین بیان کردیم ولیکن بمعنی غلبہ کون الحق علی کون الخلق باردیتہ اضمحلال درکثرۃ وسقوط احکام کثیرہ در نظر عارف باز عود ابناء در نظر او در شریعت کجا اثبات کردہ اند ہمچنین توحید بمعنی ترک عبادت غیر واستعانت بغیر از اصل شریعت است وتوحید بمعنی تفرد خدا تعالیٰ بخلق خیر وشر از جواہر واعراض وافعال عباد وغیر آن اصل مسئلہ کلامیہ ست ولیکن توحید که کتب وحدۃ وجود ذکر کردہ اند در شریعت کجا است وہمچنین معرفت تنزلات از وحدۃ وجدانیہ واعیان ثابتہ ومرتبہ ارواح ومثال غیر آن در شریعت کجا از ان خبر دادہ اند وکجا بمعرفت آن امر فرمودہ وتصفیہ باطن بمعنی تعلل باذکار ومراقبات امر حق است ووجود خوارق نیز واقع است وداخل در اصل شریعت لیکن امور زائدہ بر آن کہ در کتب این قوم مذکور است در شریعت کجا است وچون اصل حقائق این اشیا در شریعت معلوم نباشد طلب انہا ودر ان افضلیت بعرف اہل شرع بر ان محال بود واین کہ گفتیم کہ این امور در شریعت مذکور نیست ند بدو وجہ اول استقرا پس دلیل شرع یا کتاب است یا سنت یا آثار صحابہ وتابعین کہ اجماع واختلاف علی قولین از ان دانستہ شود یا قیاس ما منطوق جمیع کتاب اللہ را تتبع کردیم زیادہ از پنج علم نیافتم علم تذکیر بالاء اللہ وعلم تذکیر بایام اللہ وعلم تذکیر بوقائع حشریہ وعلم احکام وعلم مخاصمہ با فرق ضالہ کہ مشرکین ومنافقین ویہود ونصاری باشند ومفہومی کہ در لغت عرب بآن اعتداد توان نمود نیز تتبع کردیم جائے اشارہ بآن معنی نیافتم وہمچنین از سنت احادیث صحاح وحسان وضعاف لضعفی کہ محتمل است واستدلال فی الجملہ بآن توان نمود وآن ہمہ تقریبا نہ ہزار متن است بغیر تکرار وبغیر اعتبار تعدد بسبب تعدد رواۃ از صحابہ وتابعین واگر با ملاحظہ این تعدد برشمریم زیادہ تا الوف باشد تتبع کردیم منطوق آن محصور است در پانزدہ فن فن اعتصام بکتاب وسنت وفن ایمان کہ عبارت از طہارۃ ونماز روزہ وزکوۃ وحج

او کار واحسان و مانند آنست و فن ابتغاء معیشت مانند احکام تجارت و زراعت و فن تدبیر منزل و فن سیاست مدینه و فن اداب معاش مانند احکام خوردن و نوشیدن و پوشیدن و سخن گفتن و فن اخلاق و فن رقائق و فن فضائل اعمال و مناقب صحابه و فن قصص انبیا و غیر ایشان از گذشتگان و فن فتن یعنی وقایعی که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن خبر داده از زمان وفات خود تا وجود قیامت و فن بیان کیفیت حشر و صفت جنت و دوزخ و فن سیرة آنحضرت صلی الله علیه وسلم و فن تفسیر قران و فن علوم شتی از بدء عالم و صفت ملائکه و شیاطین و طب و نسب و غیر آن و مفهوم معتد به نزدیک اهل شان نیز تتبع کردیم ازین معنی خبرے نیافتم و همچنین شئ کثیر از آثار صحابه و تابعین منطوقا و مفهوما تتبع کردیم چیزی از نیافتیم و محل قیاس احکام شرعیه است از وجوب و حرمت و غیر آن نه این معانی پس به تتبع بلیغ دانستیم که این معانی در شریعت نیست و دلیلی بران از ادله شرع نتوان اقامت کرد و در باب است که باین معانی مشتبه میشوند و بحقیقت ازان نیست یکی آنکه صوفیه بعلم اعتبارات و اشارات متکلم میشوند و آن فی الحقیقة متولد هست از حال سالک و استماع این کلام از قبیل انتقالات خطرات است و کشیدن بعضی بعض را بسبب علاقهای خفیه نه از قبیل دلالت لفظ این فن را از جمله دلائل بر مسئله ذکر کردن بی انصافی محض است دیگر آنکه در شریعت ما احسان که عبارت از استفاده اخلاق اربعه از مظنات مضروبه در شرع برای آنهاست مثلا از نماز و ذکر بحضور پی بردن و از زکوة بسماحة نفس و از صوم بانوار کسر بهیمیه رسیدن و رقائق و زهد و یقین و خرق عوائد همه از فروع این فن است و جمیع علما اهل سنت بآن قائل و بتفصیل تمام مذکور است آنرا بر توحید وجودی و تنزلات و غیر آن فرود آوردن و یکی را بجای دیگری شمردن سخت بی مزه است و جه دوم آنست که در هر ملت چیزی هست که فی الحقیقة ازان ملت است و چیزی هست که ثابت است در ملت و فی الحقیقة ازان نیست مثلا گیاهی که در زراعت بروید تا او را از زراعت دفع نکنند زراعت بکمال خود نرسد و هر دو نوع را علامتی است که بآن شناخته میشود و علامت انچه از ملت است در حقیقت آنست که اوائل جمله علم که صحابه و تابعین باشند آنرا اعتقادا و عملا اثبات کنند اگرچه آهسته آهسته کم شود و بآخر مثلا

گروه و ملامت آن نوع دیگر آنست که اوائل حملهٔ علم باصل آن آشنا باشند و از ایشان منقول نباشد
بعد ازان شیئاً فشیئاً حادث شود اگرچه رفته رفته استحکام پذیرد و اشارة بهمین معنی واقع است
در حدیث ما انا علیه واصحابی و اثر معاذ بن جبل وغیر آن و در مسائلی که صاحب شبهه تقریر میکند
علامت ثابت موجود است زیرا که اوائل حملهٔ دین باین معنی آشنا نبودند و از هیچکس ازین جماعه این
مسائل منقول نشد و دران معانی مناظره و مباحثه در میان نیامد بعد ازان در اوائل صوفیه مثل
سید الطائفه و اقران او تصریحی بآن معانی که محتمل معنی دیگر نباشد در میان نیامد بعد ازان در حجرها
و خلوتها اجمالی ازان پیدا شد و رفته رفته بر سر مجالس و محافل مذکور کردند و در رسائل و کتب
تدوین نمودند بهمین علامت بعینها شناختیم که معتزله و امامیه و زیدیه و اسماعیلیه ثوابت اند و از آن
اصل ملت نیستند بلکه مارا میرسد که سخن فراختر گوئیم که این مسائل را فرق غیر ناجیه مانند معتزله وغیر
نیز نمی شناسند پس اگر از حضرت مرتضی و ذریهٔ او این معانی منقول میبود لااقل امامیه و زیدیه می
شناختند و بآن قائل می بودند و لیس فلیس بلکه مارا میرسد که ازین نیز فراختر گوئیم که این عقیده است
که یهود و نصاری هم بآن قائل نیستند و اگر صاحب شبهه عود کند و گوید که این علم مکنون است که سینه
بسینه انتقال میکند اگر در شریعت دلیلی بران قائم نیست چه زیان گوئیم قال الله تعالی ولا تقف
ما لیس لک به علم ان السمع والبصر والفؤاد کل اولئک کان عنه مسئولا اگر در شریعت دلیلی بران قائم
است مسلم و اگر دلیلی بران قائم نیست حجت بدان متحقق نمیشود و از کجا دانسته شد که این علوم بعینها از سینه
فلان بسینه فلان رسید اگر سبیل معرفت آن نقل است تصحیح نقل میباید کرد و اگر وجدان و کشف است
آن کشف و وجدان بر ما حجت نیست و به نسبت صاحب کشف نیز لازم نیست الا تشبّع و ظنی که
تحقق آن غیر معلوم است و علی تقدیر التسلیم فرود آوردن امری که اصطلاح جمهور مسلمین از صحابه و تابعین
است برلفظی که خود مشعر است بوجدان آن چه قدر بی مزگیها دارد و اگر بمجرد تخمین میکند سفسطهٔ صرف
و باطل محض است یا انیست که میگویند که در هیچ روایتی نیامده است و هیچ شخصی نقل نکرده است
و هیچ قرینه بآن دلالت ننموده مستند ما میدانیم که این علوم در سلف نبود پس درین صورت خرق

متسع شد و سفسطه در نقول علمیه لازم آمد و در هر مسئله میتوان مثل این تشویش داد پس یکی بیاید و بگوید که
فلان ولی شما او را مرشد خلق کند او کذا می دانید ساحر بود یا مشعبد یا کاهن یا عالم فلاسفه ورزیده بود
و طلسمات نیک میدانست و این کرامات و عوائد خرق همه از همین باب بودند اگرچه ناقلی این النقل نکرده
همچنین دیگرے گوید که این منقبه عاقلی بود و صاحب ذهن ثاقب و عالم بود بعلوم دین رسیده بمرتبه
اجتهاد ولیکن علوم خود را مستور میداشت و هیچ قرینه بر علم خود نصب نکرد و مردمان از وی غافل ماندند
و هیچ خبر از وی نقل نکردند و همچنین هر یکی احتمالات عقلیه نقل کند و خواهد که کارخانه نقل را خراب سازد البته
عقلا آنرا نخواهند پسندید فهکذا الحال ههنا و اگر صاحب شبهه عود کند و گوید اولیاء و عارفان و مرشدان
که قرون متاخره از امت مرحومه معتقد کمال ایشان اند و تو نیز معترفی بکمال ایشان و سلسله خود
بایشان میرسانی باین معانی تصریح کرده اند پس این معانی متحقق است در ملت اصلی وارد و الا
ایشان کامل نباشند گوئیم در میان آنکه از شریعت ثابت شود و آنکه امر متحقق است فی نفسه و اگر
تقریر کرده شود آنرا کما ینبغی مخالف قواعد اسلامیه نباشد فرق ظاهر است بسیار چیزها از شریعت ثابت
نیست و شریعت رد آن نمیکند مثلا شربت بنفشه دافع حمی است فی نفس الامر بحکم تجربه و حکم دلائل
علم طب و دلیلی از شریعت بر آن قائم نیست اگرچه شرع نقیض آن که شربت بنفشه دافع حمی نیست
نیز بیان نکرده پس غایت تحقیق ما آنست که این مسائل را بوجهی تقریر کنیم که مخالف شریعت نباشد
رد آن نکند نه آنکه اثبات آن از شریعت نمائیم و همچنین سائر مطالب طبیه و مطالب حسابیه و تاریخ
عجم و علم رمل و علم دعوت بلکه بسیارے از مطالب علوم عربیه و کلامیه و اصولیه از همین قسم است پس
معتقد کمال ایشان بودن مستلزم آن است که این علوم را بعینها اثبات کنیم بوجهی که مخالف شریعت
نباشد نه آنکه از شریعت بیابیم و افضلیتی که در شریعت ثابت است و صحابه و تابعین بدان قائل
اند بران دائر گردانیم و تحقیق درین مسئله آنست که قدرے که از حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم بصحابه
رسید و از صحابه بتابعین و هکذا و هکذا تا آنکه نوبت بزمانه ما رسید آن احسان است که هر متاخر از متقدم
بآن رنگین شد و آنچه سینه بسینه منتقل میشود همان است و مقامات نیز از میان همین کیفیات

متشعب شود وچنانکه این معانی سینه بسینه منتقل شده دلائل شرعیه نیز بران ثابت است وانبیا
تعالی برهان بران قائم و فضیلت و افضلیت بران دایر اما این معانی بسبیل حصر در آن کشف
و وجدان است وسلف نیز بوجدان آنرا اسناد کرده اند نه بدلائل شرعیه و اگر بنا گاه بعض صوفیه
بعض آیات و احادیث را برین مطالب منطبق ساخته باشند آن تطبیق بطریق اشاره و ایهام
است نه بطریق دلالت معتبره در شرع و عرف و این همه از کوه نفس ناطقه سر برمی آرد نه از کوه خصوصیت
نوعیه که شریعت مترجم آنست و باشد که شیخ ازین علوم خبر ندهد و تلمیذ ازان خبر دهد و باشد که چیزی
ازین معانی بر شیخ غالب نباشد و بر تلمیذ غالب باشد زیرا که خصوصیت نفس تلمیذ غیر خصوصیت
نفس شیخ است و همچنان در هر فن اختلاف حال تلمیذ و شیخ واقع است مثلا شافعی بسیار
دقیقها دانست که مشائخ او نمی دانستند و ابوالحسن اشعری در استدلال راهی سلوک نمود که مشائخ
اهل سنت سلوک نه نموده بودند لیکن امام شافعی اصول علم اجتهاد که معرفت کتاب و سنت و
آثار صحابه و طریق استنباط و علم عربیه و بسیاری از فروع مفرد شده فی کل باب باشد از مشائخ خود گرفته
و اشعری اصول عقائد اهل سنت و طرق مباحثه از مشائخ خود تحصیل نمود و همچنین شده و آمده است
که در هر زمانے متاخرین دقیقه می شناسند که از متقدمین آن را روایت نکرده اند لیکن چون تفصیل
آن اجمال همین است و مقرر بران هر مرتبه حسنے باشد تکلیف چه خلاف اوائل باشد و همچنین علم سلوک که از اکابر اهل طرق منقول آمده
تحصیل معنی اخلاص در عبادت و خشوع در آن و بیان طرق وصول بآن سوی باید کرد و از بدعات مستحدثه باید شمرد
الدارمی عن ابن مسعود انه قال اربع یطالبن الرجل بعد توالی ان قال ولنت الخشیة بینها الرجل فیعمل بها بعد موته الحدیث
بخلاف چیزے که مصادم قول اوائل شود که آن علامت نویت است و ترجیح نتوان داد متاخرین
را بر متقدمین از جهت این دقائق و بتفضیل نتوان قائل شد قرون متاخره را بر قرون مشهود لها
بالخیر قوله از علماء قشر ممتاز نشوند گوئیم وجه امتیاز اخلاص و صدق نیت است چنانکه نماز بدون
اخلاص عبادت باریاست و صاحب خود را فضیلتی نمیدهد و اگر با اخلاص باشد سبب قرب
و رضا و موجب فضیلت باشد همچنین جمیع علومے که از شرع ماخوذ است اگر با خلاص و نیت

امتثال امر و اعلاء کلمة الله باشد موجب قرب و افضلیت است و اگر به سبب اغراض نفسانی و غلبه برقران باشد موجب طرد و بعد قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من طلب العلم لیجاری به العلماء او یماری به السفهاء او یصرف به وجوه الناس الیه ادخله الله النار رواه الترمذی قوله علم رسمی الخ ازین شعر اہمان استفسار میکنم که سابقا نوشتیم و علی الوجهین همان حکم میکنم که سابقا کردیم قوله پس کلام صوفیه الخ باید دانست که شک نیست دران که اعمال مقربه به نسبت این شخص واحد متفاوت است پس بحسب خصوصیت نفس اوگاهی این عمل انفع ست از عمل آخر پس صوفیه نزدیک تربیت مریدان در احوال خاصه ایشان سخنها گفته اند و بعض اعمال را بر بعض ترجیح داده اند و غرض ایشان اعتبار خصوصیت نفس است اگر ناگاه از صوفی مثل مقوله این کار بیکاران است سرزده باشد تاویل او همین است نه نکوهیدن اعمال مقربه فی انفسها حاشاهم من ذلک و نیز اخلاص و صدق نیت در همه اعمال مطلوب پس تحقیق اخلاص که ظهور مشاهده میشود مرعی کنند و اعمال دیگر را وزنی نه نهند و تاویل کلام ایشان آنست که این اعمال بدون اخلاص وزنی ندارد قوله امام غزالی الخ باید دانست که امام غزالی کتب خود را برای علوم آخرت تصنیف کرده و تفضیل و تنقیص او همه راجع است با خلاص و فقدان قوله فتح بلدان الخ باید دید که این شخص با آیاتی و احادیثی که در فضائل جهاد و تعلیم بطریق تواتر ثابت شده چه تاویل میکند اگر برائے محض ترغیب ترتیب بغیر اعتقاد بر فضیلتی در واقع حمل میکند زندیق است و اگر اثبات فضیلتی میکند دون فضیلت احوال قلبیه ماخوذ در فضیلت شیخین احوال قلبیه و اعمال جوارح همه بیان کردیم سوال اگر کسی گوید که رئیس عارفان شیخ محی الدین عربی قدس سره تصریح کرده است بآنکه حضرت مرتضی رضی الله عنه از بقیه طینت آنحضرت صلی الله علیه وسلم مخلوق است و حدیث مواخاة آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر نهجی فرود آورده است پس فضل کلی مرتضی را باشد جواب گوئیم مسئله تفضیل شیخین امری است ماخوذ از شرع و حاصل بحث آنست که از جهة شرع فضل کلی شیخین را حاصل است پس درین مباحثه ادله شرع از کتاب و سنت و اجماع و قیاس ذکر می باید کرد

۳۰ سفیہ ببچاری ، سبک ، یا علماء ، ستیزہ و جدال ، لیا کند و برگرداند ، ورو در آورد ، علم کے سیکھنا ، ابو من لکھانا ، ابرازدید ، کشتن ، نیز گوارد اہمیت ، ابن تی ابجی آبجم ، نیست یعنی درہو ، پیدا کردن افرود ، بیعت فی وجوہ ، نزدیک بیست ، طلب بمکن

نه مکاشفات صوفیه زیرا که از مکاشفات صوفیه هیچ حکمی شرعی ثابت نمیشود و اگر مسامحه کنیم و در تحقیق سخنان شیخ اکبر خوض نمائیم و تتبع کلام کنیم از انجا ظاهر میشود که شیخ انواع قربت را بیان میکند یک نوع را بالصدیقیت خاص میگرداند و آن صدیقیت مع القربت است و یک نوع را بفاروقی و آن محدثیت است و یک نوع را بمرتضی و آن اخوة است و یک نوع را بزبیر و آن حواریت است و یک نوع را بابو عبیده و آن امانت است وعلی هذا القیاس اینجا اصلا بحث فضل کلی نیست و در مواضع بسیار از فتوحات تشبه بانبیا مرتبه دیگر مقرر مینماید غیر ولایت اقرار و بتسامح آنرا نبوة من غیر تشریع میگوید و منقطع بعد آنحضرت صلی الله علیه وسلم نمیگرداند و غرض ما درین کتاب با تفصیل شیخین از همین جهت است ولهذا در هر جا ازین کتاب لفظ من حیث التشبه بالانبیاء من جهت النبوة ذکر کرده ایم و همان مرتبه است که علماء صحابه و تابعین آنرا فضل کلی میگفتند و چون این معنی از فتوحات در مواضع بسیار ضمنا و تفصیلا مذکور شده است نقل آن همه عسری دارد دو سه مواضع از ان بنویسیم از انجمله در آخر باب شصت و نهم میگوید در حل اشکال تشبیه آنحضرت صلی الله علیه وسلم بحضرت ابراهیم علیه السلام در صیغه ما توره که اللهم صل علی محمد و آل محمد کما صلیت علی ابراهیم و آل ابراهیم حال آنکه آنحضرت افضل اند از حضرت ابراهیم فصل فی اختلاف الصلوة — علی النبی صلی الله علیه وسلم الصلوة یختلف حکمها باختلاف احوال المصلی اذا کان المصلی مخلوقا والمصلی له ویختلف باختلاف المصلی علیه اذا کان المصلی هو الله سبحانه وتعالی فاما الاول فمعلوم ان الانسان محل التغیر واختلاف الاحوال علیه فیختلف صلوته لاختلاف احواله وقد تقدم من اختلاف احوال المصلین ما قد ذکرناه فی هذا الباب مثل صلوة المریض وصلوة الخائف واما اختلافها باختلاف حال المصلی من اجله فمثل صلوة الکسوف وصلوة الاستسقاء واما اختلافها باختلاف المصلی علیه فمثل صلوة الحق علی عباده سبحانه تعالی قال الله سبحانه وتعالی ان الله وملئکته یصلون علی النبی یا ایها الذین امنوا صلوا علیه وسلموا تسلیما فسأل المومنون رسول الله صلی الله علیه وسلم عن کیفیة الصلوة التی امرهم ان یصلوها علیه فقال لهم رسول الله صلی الله علیه وسلم قولوا اللهم صل علی محمد وعلی آل محمد کما صلیت علی ابراهیم وعلی آل ابراهیم ای مثل صلوتک علی ابراهیم وعلی آل

ابراهيم فهذا يدل على اختلاف الصلوة الالهية لاختلاف احوال المصلى عليهم بمقاماتهم عند الله ونظر من هذا
الحديث فضل ابراهيم على رسول الله صلى الله عليه وسلم اذ طلب ان يصلى عليه مثل الصلوة على ابراهيم فاعلم
ان الله سبحانه وتعالى امرنا بالصلوة على رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يامرنا بالصلوة على آله في الكتاب
وجاء الاعلام في تعليم رسول الله صلى الله عليه وسلم ايانا الصلوة عليه بزيادة الصلوة على الآل فما طلب رسول الله
صلى الله عليه وسلم من الله عليه مثل صلوته على ابراهيم من حيث اعيانهما فان العناية الالهية برسول الله
صلى الله عليه وسلم اتم اذ قد خص بامور لم يختص بها نبي قبله صلى الله عليه وسلم لا ابراهيم ولا غيره وذلك من صلوة
سبحانه وتعالى عليه فكيف يطلب من الله سبحانه وتعالى الصلوة عليه مثل صلوته على ابراهيم من حيث عينه
وانما المراد من ذلك ما ابينه لك ان شاء الله تعالى وذلك ان الصلوة على الشخص قد تصلى عليه من حيث عينه ومن
حيث ما يضاف اليه غيره فكان الصلوة من حيث ما يضاف اليه غيره هي الصلوة من حيث المجموع اذ للمجموع
حكم ليس للواحد اذا انفرد فاعلم ان آل الرجل في لغة العرب هم خاصته الاقربون اليه وخاصة الانبياء عليهم
الصلوة والسلام وآلهم هم الصالحون العلماء بالله المومنون وقد علمنا ان ابراهيم كان من آله انبياء و
رسل الله تعالى ومرتبة النبوة والرسالة قد ارتفعت في الشاهد في الدنيا فلا يكون بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم
في امته نبي يشرع الله له خلاف شرع محمد صلى الله عليه وسلم ولا رسول ولا منع المرتبة ولا حجرها من حيث لا تشريع
ولا سيما وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فيمن حفظ القرآن العظيم ان النبوة ادرجت بين جنبيه
وقال في المبشرات انها جزء من اجزاء النبوة فوصف بعض امته بانهم قد حصل لهم المقام وان لم يكونوا
على شرع يخالف شرعه صلى الله عليه وسلم وقد علمنا بما قال لنا صلى الله عليه وسلم ان عيسى عليه الصلوة
والسلام ينزل فينا حكما مقسطا عدلا فيكسر الصليب ويقتل الخنزير ولا شك قطعا انه رسول الله
ونبيه وهو منزل فله عليه الصلوة والسلام مرتبة النبوة بلا شك عند الله سبحانه وتعالى
وما له مرتبة التشريع عند نزوله فعلمنا بقوله عليه الصلوة والسلام لا نبي بعدي ولا رسول وان النبوة
قد انقطعت والرسالة انما يريد بها التشريع فلما كانت النبوة اشرف مرتبة واكملها ينتهي اليها من
اصطفاه الله سبحانه وتعالى من عباده علمنا ان التشريع في النبوة امر عارض بكون عيسى عليه الصلوة

والسلام ينزل فينا حكما من غير تشريع وهو نبي بلا شك فخفيت مرتبة النبوة في الحق باقلاع التشريع ومعلوم ان آل ابراهيم عليه الصلوة والسلام من النبيين والرسل الذين كانوا بعده مثل اسحق ويعقوب ويوسف ومن تناسل منهم من الانبياء والرسل عليهم الصلوة والسلام بالتشريع الظاهرة الدالة على ان لهم مرتبة النبوة عند الله تعالى اراد رسول الله صلى الله عليه وسلم ان يلحق امته وهم آله العلماء الصالحون رضي الله تعالى عنهم منهم بمرتبة النبوة عند الله سبحانه وتعالى وان لم يشرعوا ولكن ابقى لهم من شرعه ضربا من التشريع فقال قولوا اللهم صلى على محمد وعلى آل محمد اي صل عليه من حيث ماله آل كما صليت على ابراهيم وعلى آل ابراهيم اي من حيث انك اعطيت آل ابراهيم النبوة تشريفا لابراهيم فظهرت نبوتهم بالتشريع وقد قضيت ان لا شرع بعدي فصل علي وعلى آلي بان تجعل لهم مرتبة النبوة عندك وان لم يشرعوا فكان من كمال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الحق آله بالانبياء في المرتبة وزاد على ابراهيم ان شرعه لا ينسخ وبعض شرع ابراهيم عليه الصلوة والسلام ومن بعده نسخت الشرائع بعضها بعضا وما علمنا رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلوة عليه على هذه الصورة الا بوحي من الله سبحانه تعالى وبما اراه الله تعالى وان الدعوة في ذلك مجابة فقطعنا ان في هذه الامة المرحومة من الحقت درجته درجة الانبياء في النبوة عند الله سبحانه وتعالى لا في التشريع ولهذا بين رسول الله صلى الله عليه وسلم واكده بقوله فلا رسول بعدي ولا نبي فاكد بالرسالة من اجل التشريع فاكرم الله تعالى رسوله صلى الله عليه وسلم بان جعل آله شهداء على امم الانبياء السالفة كما جعل الانبياء عليهم الصلوة والسلام شهداء على اممهم ثم انه خص هذه الامة المرحومة اعني علماءها رضي الله تعالى عنهم بان شرع لهم الاجتهاد في الاحكام وقرر حكم ما اداه اليه اجتهادهم وتعبدهم به وتعبد من قلدهم به كما كان حكم التشريع للانبياء عليهم الصلوة والسلام ومقلديهم ولم يكن مثل هذه الامة المرحومة نبي ما لم يكن يوحى ينزل فجعل وحي علماء هذه الامة المرحومة رضي الله تعالى عنهم في اجتهادهم كما قال سبحانه لنبيه صلى الله عليه وسلم لتحكم بين الناس بما اراك الله فالمجتهد ما حكم الا بما اراه الله سبحانه وتعالى في اجتهاده فهذه نفحات من نفحات التشريع ما هو عين التشريع فلآل محمد صلى الله عليه وسلم وهم المؤمنون من امته العلماء

رضی اللہ عنہم مرتبۃ النبوۃ عند اللہ سبحانہ وتعالی تظہر فی الآخرۃ وما لہا حکم فی الدنیا الا ہذا القدر من الاجتہاد المشروع لہم فلم یجتہدوا فی الدین والاحکام الا بامر مشروع من عند اللہ فان اتفق ان یکون احد من اہل البیت بہذہ المثابۃ من العلم والاجتہاد ولہم ہذہ المرتبۃ کالحسن والحسین وجعفر وغیرہ من اہل البیت فقد جمعوا بین الاہل والآل فلا تتخیل ان آل محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہم اہل بیتہ خاصۃ علیہم الصلوۃ والسلام لیس ہذا عند العرب وقد قال اللہ سبحانہ وتعالی ادخلوا آل فرعون اشد العذاب یرید خاصتہ فان الآل لا یضاف بہذہ الصفۃ الا الی الکبیر القدر فی الدنیا فلہذا قیل لنا قولوا اللہم صل علی محمد وآل محمد کما صلیت علی ابراہیم ای من حیث ما ذکرناہ لا من حیث اعیانہا خاصۃ دون المجموع فہی صلوۃ من حیث المجموع وذکرناہ لانہ تقدم بالزمان علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد ثبت انہ سید الناس یوم القیمۃ ومن کان بہذہ المثابۃ عند اللہ سبحانہ وتعالی کیف تحمل الصلوۃ علیہ کالصلوۃ علی ابراہیم من حیث اعیانہا فلم یبق الا ما ذکرناہ وہذہ المسئلۃ سے ہے واقعۃ الہیۃ من وقایعہا فللہ الحمد والمنۃ روی عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال علماء ہذہ الامۃ کانبیاء سائر الامم وفی روایۃ انبیاء بنی اسرائیل وان کان اسناد ہذا الحدیث لیس بالقائم ولکن اوردناہ تانیسا للسامعین ان علماء ہذہ الامۃ المرحومۃ رضی اللہ تعالی عنہم ورحمنا بہم قد الحقت بالانبیاء فی الرتبۃ واما قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی قوم یوم القیمۃ تنصب لہم منابر فی الموقف لیسوا بانبیاء ولا شہداء یغبطہم الانبیاء والشہداء رضی اللہ تعالی عنہم ویعنی بالشہداء ہنا الرسل فانہم شہداء علی امہم فلا یرید بہولاء الجماعۃ من ذکرناہم وغبطہم ایاہم فیما ہم فیہ من الراحۃ وعدم الحزن والخوف فی ذلک الموطن والانبیاء والرسل والعلماء من ہذہ الامۃ والصالحون الوارثون درجات الانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام خائفون وجلون علی امہم ولتلک لم تکن لہم امم ولا اتباع وہم آمنون علی انفسہم مثل الانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام علی انفسہم آمنون وما لہم امم ولا اتباع یخافون علیہم فارتفع الخوف عنہم فی ذلک الیوم فی حق نفوسہم وفی حق غیرہم کما قال اللہ سبحانہ تعالی لا یحزنہم الفزع الاکبر یعنی علی نفوسہم وعلی غیرہم من الانبیاء والعلماء رضی اللہ تعالی عنہم لکن الانبیاء والعلماء یخافون علی امہم واتباعہم ففی مثل ہذا یغبطہم فی ذلک الموقف فاذا ادخلوا الجنۃ واخذوا منازلہم تبینت المراتب

وتعينت المنازل وتظهر علينا لاولي الالباب فهذه المسئلة العظيمة الخطب الجليلة القدر لم نر احدا ممن تقدمنا
تعرض لها ولا قال فيها شيئا مثل ما وقع لنا في هذه الواقعة الا ان كان وما وصل الينا فان الله سبحانه وتعالى
في عباده اخفياء لا يعرفهم سواه والله يقول الحق وهو يهدي السبيل فقد تبين لك ان صلوة الحق على
عباده باختلاف احوالهم فالله سبحانه وتعالى يجعلنا من اعلم عنده قدرا ولا يحول بيننا وبين عبوديتنا وتحقيقنا
ماذكرناه هو ان يقول المصلي اللهم صل على محمد بان تجعل آله من امته صلى الله عليه وسلم كما صليت على ابراهيم
بان جعلت آله انبياء ورسلا في المرتبة عندك وعلى آل محمد كما صليت على آل ابراهيم بما اعطيتهم من التشريع
والوحي فاعطاهم الحديث فمنهم محدثون وشرع لهم الاجتهاد وقرره حكما شرعيا فاشبهت الانبياء في ذلك ا
فحقق ما اومانا اليه في هذه المسئلة ترى الحق حقا وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم وقال في
الباب الثالث والسبعين ومنهم من يكون ظاهر الحكم ويحوز الخلافة الظاهرة كما حاز الخلافة الباطنة من
جهة المقام كابي بكر وعمر وعثمان وعلي والحسن ومعاوية بن يزيد وعمر بن عبد العزيز والمتوكل ومنهم من له
الخلافة الباطنة خاصة لا حكم له في الظاهر كاحمد بن هارون الرشيد السبتي وكابي يزيد البسطامي واكثر
الاقطاب لا حكم لهم في الظاهر ومن الاولياء الصديقون تولاهم الله بالصديقية قال تعالى والذين
آمنوا بالله ورسله اولئك هم الصديقون والصديق من آمن بالله ورسوله عن قول المخبر لا عن
دليل سوى النور الايماني الذي يجده في قلبه المانع له من تردد او شك يدخله في قول الرسول المخبر
ومتعلقه على الحقيقة الايمان بالرسول ويكون الايمان بالله على جهة القربة لا على اثباته اذا كان
لبعض الصديقين قد ثبت عندهم وجود الحق ولكن ما ثبت كونه قربة في هذه الامة على شرع اثبات
الوجود ثم ان الرسول اذا آمن به الصديق آمن بما جاء به ومما جاء به توحيد الآله وهو قوله قولوا لا اله الا الله
فعلم انه لا اله الا الله فعلم انه واحد في الوهية من حيث قوله فاعلم انه لا اله الا الله فذلك يسمى ايمانا ويسمى
المؤمن به على هذا الحد صديقا فان نظر في دليل يدل على صدق قوله فاعلم انه لا اله الا الله واعترف
على توحيده بعد نظره فصدق الرسول وصدق الله في قوله انه لا اله الا الله فليس بصديق وهو مؤمن
عن دليل فهو عالم فقد بان لك مرتبة الصديقية وان الصديق هو صاحب النور الايماني الذي

يجده ضرورة في عين قلبه كنور البصر الذي جعله الله في البصر فلم يكن للعبد فيه كسب كذلك نور الصديق في بصيرته ولهذا قال اولئك هم الصديقون والشهداء عند ربهم لهم اجرهم من حيث الشهادة ونورهم من حيث الصديقية فجعل النور للصديقية والاجر للشهادة وهي بنية مبالغة في التصديق كشريب وخمير وسكير فليس بين النبوة التي هي نبوة التشريع وبين الصديقية مقام ولا منزلة فمن تخطى رقاب الصديقين وقع في النبوة ومن ادعى نبوة التشريع بعد محمد صلى الله عليه وسلم فقد كذب وكفر بما جاء به رسول الله صلى الله عليه وسلم غير ان ثم مقام القربة وهي النبوة العامة لا نبوة التشريع فينا هي تشريع فيثبتها الصديق لاثبات نبي الشرع اياها الا من حيث نفسه وحينئذ يكون صديقا كمسئلة موسى والخضر وفتى موسى الذي هو صديقه ولكل رسول صديقون اما من عالم الانس او من عالم الجن فكل من امن عن نور الهي في قلبه ليس له دليل من خارج سوى قول الرسول بل ولا يجد توقفا وبادر فذلك الصديق فان اعرض عن نظر ودليل من خارج او توقف عند القول حتى اوجد الله ذلك النور في قلبه فامن فهو مومن لا صديق فنور الصديق معد قبل وجود المصدق به ونور المومن غير الصديق يوجد بعد قول الرسول قل لا اله الا الله ونور المومن يكون قربته بعد النظر في الدليل الذي اعطاه العلم بالتوحيد فهو في علمه بالتوحيد صاحب نور علم لا نور ايمان وهو في كون ذلك العلم والنظر قربة الى الله صاحب نور ايمان فان نور العلم بتوحيد الله لا يتوقف على مجيء الرسول ولا على قوله فان العلماء بتوحيد الله قد شهدوا الله بتوحيده قبل ذلك والرسل منهم قد وجدوه قبل ان يكونوا انبياء ورسلا فان الرسول ما اشرك قط قال تعالى شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة والوا العلم ولم يقل واولوا الايمان فمرتبة العلم فوق مرتبة الايمان بلا شك وهي صفة الملائكة والرسل وقد يكون حصول ذلك العلم عن نظر او ضرورة كيف ما كان فيسمى علما اذ لا قائل ولا مخبر يلزم التصديق بقوله وهذا المقام الذي اثبتنا بين الصديقية ونبوة التشريع هو الذي هو مقام القربة وهو للافراد هو دون نبوة التشريع في منزلة عند الله وفوق الصديقية في المنزلة عند الله وهو مشار اليه بالسر الذي وقر في صدر ابي بكر

فضل با الصدیقین احصل له فی قلبه ما لیس من شرط الصدیقیة ولا من لوازمها فلیس بین ابی بکر و
رسول الله صلی الله علیه وسلم رجل لانه صاحب الصدیقیة وصاحب السر فهو من کونه صاحب سر بین الصدیقیة
ونبوة التشریع یشارک فیه فما فضل علیه من یشارکه فیه بل هو مساو له فافهم ذلک کما قال شیخ
باب الثالث والثلثین ومن اقطاب هذا المقام عمر بن الخطاب واحمد بن حنبل رضی الله تعالی عنهما
ولهذا قال صلی الله علیه وسلم فی عمر بن الخطاب یذکر ما اعطاه الله من القوة یا عمر ما لقیک الشیطان
فی فج قط الا سلک فجا غیر فجک فدل علی عصمته بشهادة المعصوم له وقد علمنا ان الشیطان ما یسلک
قط بنا الا علی الباطل وهو غیر فج عمر بن الخطاب فما کان عمر یسلک الا فی فجاج الحق بالنص فکان
ممن لا یاخذه فی الله لومة لائم فی جمیع مسالکه وللحق صولة ولما کان الحق صعب المرام قویا حمله علی
النفوس لا یحمله ولا یقبله بل یجحده ویرده لهذا قال النبی صلی الله علیه وسلم ما ترک الحق لعمر من صدیق
وصدق صلی الله علیه وسلم یعنی فی الظاهر والباطن اما فی الظاهر فلعدم الانصاف وحب الریاسة
وخروج الانسان عن عبودیته واشتغاله بما لا یعنیه وعدم تفرغه لما دعی الیه من شغله بنفسه وعیبه
عن عیوب الناس واما فی الباطن فما ترکه الحق لعمر فی قلبه من صدیق فما کان له تعلق الا بالله انتهی
اما شرح بقیه قصه طینت آنست که خدا تعالی فیض خاص چون بمحل خاص فرود آورد بمقتضی حکمت
لابد است از آنکه هیئات عنصریه وهیئات فلکیه تقاضای تخصیص آن فیض بآن محل بکنند تا مقتضای
حکمت باطل نشود پس وقتی که خدا تعالی فیض نبوت را بآنحضرت صلی الله علیه وسلم نازل ساخت
دانسته شد که بدن مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم مستعد آن فیض خاص بود از جهة عنصریة
واوضاع فلکیه که در وقت تولد آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوده است پس اگر این استعداد عنصری
در شخصی یافته شود لامحاله شرکتی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در بعض فیوض باطنیه از جهت همان
شرکت حاصل شود وهمچنین اگر استعداد فلکی در بعض یافته شود لامحاله شرکتی در بعض فیوض
ظاهره از جهت همان شرکت حاصل شود وهمچنین اگر استعداد فلکی چنانکه در کتب تاریخ یافته میشود
که زایچه طالع سلطان محمود غزنوی بزایچه طالع آنحضرت صلی الله علیه وسلم مشابهت تمام داشت از

جهتہ مواضع کوکب سیارہ و مناظرات آنہا و قران علویین و مسعود بہ شمس و مریخ و مانند آن پس فتوح و مجاہدات عظیم از سلطان محمود بظہور رسید علی ہذا القیاس بطریق وجدان دانستہ شد کہ استعداد عنصری حضرت مرتضی شبیہ بود با ستعداد عنصری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و ازین جہت نوعی از قرب بحضرت مرتضی حاصل شدہ و آن معنی بیدون قرابۃ قریبہ حاصل نمیشود لیکن آن فضیلت جزئیہ است کہ تعلق بمقامات ولایت دارد نہ از باب تشبیہ بانبیا من حیث النبوۃ و شیخ در بعضے مواضع حضرت مرتضی را مرتبہ دیگر خاص میکند و اگر تحقیق آن مکاشفہ میخواہی بدانکہ حقیقت محمدیہ نزدیک شیخ نہ عین آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ صورۃ وحدۃ اولی کہ در مرتبہ وجود خارجی ظاہر شدہ و آنرا از آن جہتہ حقیقتہ محمدیہ گفتہ است کہ عموم ہدایت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بنوعی مناسبت دارد بعموم آن حقیقت و الا حقیقۃ ہر پیغامبرے و ہر صاحب ارشادے عکس و تمثال آن حقیقت است و این انعکاس و تمثال ہمان است سبب ہدایت ایشان و ہر کہ ہدایت بطریق نیابت انبیا کردہ است ظل ثانی شدہ پس ہر حقیقت کہ بطریق بعثت از حقیقۃ الوہیۃ مصدر ہدایت شدہ است حقیقۃ محمدیہ است و ہر حقیقہ کہ بطریق ظلیت ثانویہ مصدر ہدایت شدہ است حقیقۃ مرتضویہ است و وجہ این تسمیہ آنست کہ شیخ چون در حقیقت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از راہ حقیقت حضرت مرتضی تحدیق نظر فرمود این نظر نفوذ نمود از ینجا و بمنتہاے خود رسید چنانکہ نظر بر کرہ بلور کہ مرکز آن فص احمر باشد نفوذ میکند و باحمر میرسد از ان نیرنگہا است کہ عارفان بیران خود را بصفات ہدایتہ مطلقہ وصف کردہ اند عارف روم قدس سرہ گفتہ است شمس در خارج اگرچہ ہست فرد میتوان ہم مثل او تصویر کرد شمس جان کو خارج آمد از اثیر نبودش در ذہن و در خارج نظیر شمس تبریزی کہ نور مطلق است آفتاب است و ز انوار حق است پس مثل این چیزہا دلالت ندارد بر سلب این فضیلت از غیر آن چنانکہ کلام عارف روم دلالت نمیکند بر آنکہ از شمس تبریزی کسی فاضلتر نبود سوال اگر گوئی کہ بعض صوفیہ واقعات عظیمہ دالہ بر افضلیت مرتضی دیدہ اند و در حدیث آمدہ است رویا المومن جزء من ستۃ و اربعین جزء من اجزاء النبوۃ پس افضلیت مرتضی را باشد و تفصیل این واقعات بسیار است وچون مقصود ما ایما است

بطریق حل این اشکال نه سر آن قصص بخاطر ما بتفصیل نقل آن واقعات نمی پردازیم جواب گوییم
اجماع اهل شرع است بآنکه هیچ حکم از احکام شریعت بواقعات و منامات اعیان ثابت نمیشود و علی التنزل
در باب فضیلت بواقعات وقتی استیناس حاصل کرده شود که کشف نماید حال دو شخص را باعتبار اکثر وجوه
معتبره در باب تشبیه بانبیا که فضل کلی همان است اما چون کشف کنند حال یک شخص را بحسب هر چند علو
مقامها و فهمانند در مبحث فضیلت آنرا نتوان گفت و اگر خواهی که بعض آنچه از احوال شیخین و مرتضی
برین بنده ضعیف منکشف شده است بدانی سامع گوش نه و دل را حاضر کن از آنجمله معرفتی است
که فهم آن موقوف بر مقدمه ایست دقیقه بدانکه ربوبیت رب العالمین نسبت به نوع انسان منشعب
شده است بدو شعبه یکی تکوین نوع انسان دیگر تشریع برای انسان و این ربوبیت را نیکو دریاب
کنیم چون نواة را در زمین بنشانیم و آن نواة از اجزاء مائیه و ارضیه و هوائیه آنچه مناسب اوست بخود
جذب کند و آن اجزاء را بکسوت ماده مناسبه بشجر ملتبس گرداند لا محاله تصرف فرماید در آن ماده بحکم
نوع خود درجه بعد درجه نخست سبزه بر آید و برگی چند بروی کار آید و بعد از آن آن سبزه را قوت بهم
و تنه درخت سازد و اغصان و اوراق ظاهر کند بعد از آن ازهار و ثمار پدید آورد کما قال تبارک و تعالی
کزرع اخرج شطأه فآزره فاستغلظ فاستوی علی سوقه پس عقل خود را گرد آر و از تربیهای صورة
نوعیه و احکام آن آنچه در نواة مندمج بود همه را دفعة بعد دفعة در این شجره تماشا کن این شجره بمنزله
مرآت است آن احکام اجمالیه مندمجه را و آن صورة نوعیه بمنزله رائی که صورة او در مرآة مشهود گردد
پس بدانکه این کیفیة اوراق و ازهار و ثمار و اشکال آنها و الوان و تفاوت طبائع و طعوم آنها و خواصی که
در فن طب از آن بحث کنند از حر و برد و مانند آن و خواصی که نجار از آن بحث میکند از سهولة نحت
و مانند آن الی غیر ذلک من الخواص الکثیرة من ابواب شتی بالجمله هر چه بآن متمیز باشد این نوع شجره
از نوع دیگر همه احکام صورة نوعیه اوست که در نواة کامن و مندمج بود و در این ماده واضح و مشهود
گشت ؎ گر تامل قفص بیضه طاؤس شود در شبستان عدم تیر چراغانی هست + و مانند
نواة و شجره منی و خون حیض که در رحم انثی از هر دو مجتمع شده صورة جنین میگیرد تمامی کمن در دائره

احکام نوع را انجا کشاده تر بین و حرکات نفس را که ساعت بساعت از قوة بفعل می آید از قبیل قوای
ادراکیه و قوای عملیه همه بآن ملحق ساز و انسان نیز مانند آنست و زیاده بران از جهت ارتفاقات خاصه
بنوع او و از مجازات نفسانیه و سعادت و شقاوت نوعیه و مانند آن پس اینهمه احکام نوع است که در افراد
مشهود گشته چون فهم تو تا اینجا رسید نظر بالاتر کن بشناس که نوع قالبی است و خصوصیتی است برائے تاثیر
موجد حقیقی نه موثر بذات خود ست ه کار زلف تست مشک افشانی ا ما عاشقان مصلحت را تهمے
بر آهوی چین بسته اند ه پس چنانکه مصور حاذق سنگ پاره یا چوبی میگیرد و صورتی در نهایت بهجة و
رونق و تناسب اعضا بر وی کار می آرد و فی الحقیقت حسن این صورت صنمی و نمونه ایست مر صورة متمثل
در ذهن مصور قبل از تصویر نے بلکه مر استعداد کلی را که در قوة عملیه نفس او ثابت است لهذا حکم میکنیم
برین مصور بحذق تام همچنان در واجب جل مجده همه این احکام نوع مستتر بود در علم او تعالی بلکه
بحسب اقتضاے ذات او این قدر فرق است که این احکام در واجب بصفة قهر و تاثیر کامن بودند
و در مخلوق برنگ انقهار و تاثر ظاهر شدند چون این دقیقه را نیز بشناختی نظر را کشاده تر کن و بدانکه
در واجب جل مجده نوع و احکام تفصیلی او همه منطوی و مندمج بود بترتیبی که ظاهر شد بصفة اقتضا اولا
و در علم او تعالی که معبر بلوح محفوظ و امام مبین است همه متمثل گشت در ضمن علم خود ش بذات خود بتقرر و
بصفة اقتضای خود ثانیا و در اذهان ملاء اعلی که حامل عرش تکوین اند بصفت انطباع و تخیل ثالثا
بعد از ان چون اسباب علویه و سفلیه بآن منجر شدند که آن قدر بقضا برسد و از قوة بفعل اید انسان
مقدر انسان خارجی گشت و جمیع احکام او نمایان شد و بالفعل تربیت رب العالمین بنسبة نوع
انسان و احکام خاصه او در کار آمد درین مرتبه ربوبیت بدو شعبه منشعب گشت ربوبیة بحسب احکامی
که اعصار و ادوار را دران تغیری و تحویلی نیست از احوال و افعال و اخلاق مثل نطق و ضحک و براءة
وجبین و کیاسة و ارتفاقات ضروریه او و اصول برواتم که در رنگ الهامات طبیعیه نحل و عصفور او را
الهام کرده میشود و ربوبیت بحسب احکامی که بحسب تغیر اعصار و ادوار متغیر و متحول میگردد و غرض از ان
احکام متغیره تشبه اوست بصورة نوعیه انسان مقرون بحکم این ادوار و اعصار و تلبیس اصول برواتم

ملباس اشباح مناسبه آن وتفصیل این نکته آنست چنانکه اشجار بحسب صورة نوعیه احکامی هست که
بآن احکام اعتدال نوعی حاصل میشود وحیوانان آن اشجار را میشناسد وبسبب احکامی هست مختلف گردد تحت
نوعیه اند مقرون باحکام فصل ووقت واصل میشود باجمله در قرانات کلیه از احوال واوضاع متغیره منجمه
وادراکیه موجب تشبه بتجلی اعظم میشود وادراکیه موجب هیئتی که منتج تشبه است در غایت همه مکتوب میگردد چنانکه
در احادیث بسیار بآن اشاره رفته است وحکم صورة نوعیه بآن اوضاع پا میشود وشریعتی از آن منشعب
میگردد واین ابتداء عالم التکلیف است واز اینروی تا سار بقاء این تکلیف منجر میگردد بملاء اعلی واین
اشباح بروائح صورة شریعتی خاصه بآن حسب احداث میفرماید ودرمیان جوی که درمیان احجار جهت
ملاء اعلی وتجلی اعظم واقع است حوش ثالث مثل میگردد وتشبه بآن صورت وسخط لعنه آن تعلق میگیرد
بعد از آن همین ربوبیت تشریعیه تقاضا مینماید که شخصی را که جامع باشد درمیان چند خصلت کامله باجمع
خود سازد ودر عالم البشر نمونه خود گرداند یکی از آن خصال تشبه جوهر روح اوست بتجلی اعظم دوم تشبه
قوت خیالیه اوست بملاء اعلی واین خصلت مقتضی تلقی علوم از ملاء اعلی میگردد سوم تشبه قوة
عملیه اوست بملاء اعلی واین خصلت مقتضی لعصمت وطهارة او میگردد از آثام وتلبس او بانواع بره
بقای صورة اعتدالیه صفت عدالت چهارم انسان ملی بودن نفس او یعنی نفس ناطقه او خاصیتی دارد
که ظل او در عالم خارج می افتد وافراد انسان آن ظل ترتبی وانتظامی خاص میگیرند پنجم تائید بالای او
در همت وقصد او تا هرچه اندیشد بملاء اعلی بواسطه مناسبت همان اندیشد واین خصلت سبب تائید و
خرق عوائد میگردد ششم اعتدال قوای ثلثه او یعنی قوة شهویه او باوجود سبوغ ودفور مغلوب ومقهور
نفس سبعیه او باشد ونفس سبعیه او باوجود کمال شدت وغلیان مقهور ومغلوب قوة عقلیه او باشد
وقوة عقلیه او باوجود صلابت ورزانت مغلوب ملاء اعلی باشد هفتم نجبت مسعود او در نصرت
او بر اعداء والهام محبت او در قلوب احبا وبقای ملت ودولت او تا زمان دراز چون این هفت
خصلت در شخصی بکمال متحقق شود ربوبیه شریعت او را جارحه خود میگرداند ونمونه خود در عالم البشر
میسازد وکلمه خود در زبان او می نهد واو را مخبر از این موطن میگرداند وبعز عزیز وذل ذلیل کار خود سرانجام

می نماید و این نفس شریفه قدسیه در عالم بشر چنین کار میکند یکی آنکه مفصل گرداند علوم اجمالیه حکمیه ارتفاقات
و اصول بر و اثم که بحسب الهام افراد انسان اجمالا قبول نموده بودند لیکن شرح آن نمیتوانستند با رسوم
باطله بر خلاف علوم اجمالیه منعقد شده بود کما قال رسول الله صلی الله علیه وسلم کل مولود یولد علی
الفطرة ثم ابواه یهودانه او ینصرانه او یمجسانه پس پیغامبر کبت آن رسوم باطله فرماید دوم آنکه علوم
خوار گردانیدن و بر زوا فگندن
تکالیف متغیره بتغیر ادوار و اعصار که نصیب این عصر شده است اخبار فرماید سوم آنکه سبب تفصیل
بعض مجملات می شود چنانکه تا بادبان نباشد قوة ریح سفینه را مصادمت نمی کند همچنان تا ذات
این نفس نباشد تایید روح القدس و رضا و سخط ملاء اعلی گره نمیخورد بالجمله چون ازین نفس
شریفه قدسیه که کامل بالفعل است نوبت بگذرد تفتیش نفوس متشبهان بکار بریم متشبهین
بانبیاء را انواع بسیار پیدا میشود بعض تشبیه بحسب بعض خصال جزئیه و بعض تشبیه بحسب اکثر
خصال کلیه اصل تشبه هر ولی و عالمی و صالحی و بادشاهی عادلی را واقع است لیکن بحث ما در تشبیه
بحسب کلیات میرود بالجمله ممکن است که شخصی درین خصال همه شبیه باشد به پیغامبر لیکن این
قدر فرق در میان بود که نفس پیغامبر بدون ریاضت بدنیه و نفسانیه و بدون توسط بشری
باین دولت فائز گردد و نفس این شخص بتوسط ریاضات و اخذ فیض از نفس پیغامبر باین دولت
میرسد چنانکه عالمی متبحر تربیت کند ذکی را و نفس این ذکی بسبب تربیت این عالم متیقظ گردد و
عالم متبحر شود و باصول علم و فروع او از جهت بصیرة دون التقلید احاطه نماید و چنانکه صوفی مرشدی
بعض تلامذه مستعدین خود را تربیت کند و بعد از آنکه مرد عامی بود بفنا و بقا مشرف گردد و چنانکه
در خانه کوه بجانب شمس بگشائیم و در محاذات او آئینه وضع کنیم و نور آئینه بر ارض افتد و نور شمس بواسطه
آئینه در خانه داخل فرماید اگرچه این شخص را بکاری مامور نکنند و چیزی از تربیت امت از وی
ظاهر نشود و نیز ممکن است که شخصی قریب الحال باشد درین خصال بانبیا بحسب اصل فطرة و آن
امور که در اصل بعثت پیغامبر مقصود الهی بود پیغامبر تاصیل و تاسیس آن امور فرماید و هنوز
اتمام آن واقع نشده باشد که عمر پیغامبر منتهی شود و بملاء اعلی انتقال فرماید این شخص اتمام کار

او سازند و بار عنایت الهی در بادبان نفس او بجهد و آن کارها را بدست او تمام نمایند علما و غزاة و حجاج
اگرچه این شخص با پیغامبر صحبت نداشته باشد و اخذ علوم از وی نکرده باشد و باین نکته اشاره واقع شد
انا زینک بالعدل هم او تتوفینک و قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا هلک کسری فلا کسری بعده
و اذا هلک قیصر فلا قیصر بعده و قال لتنفقن کنوز کسری و قیصر فی سبیل الله و قال عن ربه ان الله قال و اغزهم
نغزهم و انما بعثتک لابتلیک و ابتلی بک الحدیث و قال الله تعالی ثم ان علینا جمعه و قرآنه
و نیز ممکن است که شخصی قریب المأخذ باشد به پیغامبر در اصل فطرة و علوم را از پیغامبر بگیرد و ملکه
سیاسة امت از وی حاصل کند اقامة للحدود و فصلا للقضایا و تعلیما للعلوم و امرا بالمعروف و نهیا
عن المنکر و بعد از پیغامبر در امت او خلیفه او باشد اگرچه این کارها هیچ باقی نمانده باشد و نیز ممکن
است که چون پیغامبر بعد احاطه باین خصال متوجه شود بدعوت خلق و یکی از دست بجلق منتقل
گردد شخصی دیگر هم در حضور او مثل آئینه نورانیت را از شمس قلب مبارک او اکتساب فرماید
و بسبب اجتماع او با پیغامبر نورانیت بنی آدم مضاعف گردد و مانند آئینه چندکه در ضوء آفتاب بگذارند
و بواسطه آنها در زمین اضواء شمس منعکس گردد و حالتی عجیب بر روی کار آید و مانند آنکه یک شعله
در خانه تاریک آرند و آنجا آئینها باشد منصوب در دیوارها و ضوء شعله منعکس گردد و یکی بدیگری
یار شده نیرنگی غریب ظهور نماید و بهمین فضیلت اشارة است در حدیث الحمد لله الذی ایدنی
بهما ای بابی بکر و عمر و نیز در حدیث آمده است ابوبکر و عمر کالسمع و البصر بالجمله فضل کلی در افراد امت
باین خصال میباشد و افضلیت بحسب همین خصال می شود و فضائل دیگر از الفیاء و اشیاء ادنی ایجاد
نیست خلیفه پیغامبر بحقیقت باشندی است اینست مقدمه که فهم واقعات ما بران موقوف است چون
این مقدمه ممهد شد بر مقصد اصلی برویم چون در حظیرة القدس که مجمع همه افاضل ناس است خوض
نمودیم ارواح شیخین و مرتضی را دریافتیم کمالات ایشان را جدا جدا فهم نمودیم ارواح شیخین را با آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بمنزله مشعله یافتیم در غایت روشنی که اینها گرد آن گرفته باشند و بسبب تعاکس
آن روشنی دو بالا شده باشد نوری که بر زمین منبسط میشود همه گویی واحد بنظر می آید تمیز شیا

از شعاع انبیا میان آن نور منبسط متعدد میگردد همچنان اشعه ارواح شیخین با اشعه روح آنحضرت صلی الله علیه وسلم یکسان گشته و باهم در آمیخته حالا روح شیخین را جدا از روح آنحضرت صلی الله علیه وسلم نتوان شناخت شعر رق الزجاج ورقت الخمر فتشابها وتشاکل الامر فکانما خمر ولا قدح وکانما قدح ولا خمر و روح حضرت مرتضی را با آنحضرت صلی الله علیه وسلم بمنزله نور قمر یافتیم که در محاذات شمس واقع شده وکسب نورانیت از و نموده با خود صورتی دیگر گرفته بحال خود بر آمد همچنان روح مرتضی فاتحه ولایت که در داخل روح آنحضرت صلی الله علیه وسلم مندمج بود لسطی لایق داده براس خود قائم شده شعر آن باده شعله گون که دلبر خورشید ✦ در کاسه ماه چون رسد شیر شود ✦ و شرح این کلمه آنست که نسبت آنحضرت صلی الله علیه وسلم یک برزه از برزات تجلی اعظم که برنگ همه ملا اعلی رنگین بود آخر شد و برزه دیگر که برنگ عالم مثال واقع است پیدا گشت آن راه اول راه نبوت بود و این راه آخر راه ولایت است پس ایام خلافت شیخین ایام نبوت آنحضرت است و ایام خلافت مرتضی ایام دوره ولایت است در صدیق تشبه باعتبار فنا و انعکاس اشعه بیشتر یافتیم ولهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم در باب صدیق فرمودند لوکنت متخذا خلیلا لاتخذت ابابکر خلیلا اشاره نمودند بهمین فنا و انعکاس اشعه و در فاروق تشبه باعتبار اتمام کار مطلوب بر دست او و باعتبار تایید حظیرة القدس زیاده تر ادراک کردیم ولهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند لوکان بعدی نبی لکان عمر و در مرتضی تشبه باعتبار اعتدال قوای ثلث و انتظام بعض آن بجعض زیاده تر دیدیم ولهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند هو منی وانا منه سالت رسول الله صلی الله علیه وسلم سوالا روحانیا عن سر تفضیل الشیخین علی علی مع انه اشرفهم نسبا واقضاهم حکما واشجعهم جنانا والصوفیة عن آخرهم ینتسبون الیه ففاض علی قلبی منه صلی الله علیه وسلم ان له صلی الله علیه وسلم وجهین وجها ظاهرا ووجها باطنا فالوجه الظاهر الی اقامة العدل فی الناس وتالفهم وارشادهم الی ظاهر الشریعة وهما بمنزلة الجوارح له فی ذلک والوجه الباطن الی

مرتبة الفناء والبقاء وعلومه المرویة کلها انما تتبع من الوجه الظاهر

تمام شد

[illegible]

۱۲۱۶

فہرست مضامین قرۃ العینین فی تفضیل الشیخین

فہرست

بتوفیق الهی رساله ازالة الخفا
قرة العینین فی تفضیل الشیخین مصنفه رئیس المحدثین
حجة الله حضرت مولانا شاه ولی
صحیح کرده بار دیگر بتصحیح ... باهتمام
احقر الانام محمد عبدالاحد دهلوی الاحمدی
سنه ۱۳۱۰ هجری بمطبع مجتبائی واقع دهلی
طبع گردید

تفسیر خلیلی پارہ الم
ایضاً پارہ عم
پارہ تبارک الذی
جواہر التفاسیر مطبوعہ لکھنؤ تین
پاروں اور تیرہ سورتوں کی تفسیر ہے
جو کتب معتبرہ اور تفاسیر متعددہ سے
لی ہے پارہ الم سورہ یوسف سورہ مریم
سورہ یس سورہ والصافات سورہ حم سجدہ
سورہ دخان سورہ فتح سورہ والنجم
سورہ رحمن سورہ واقعہ سورہ جمعہ
سورہ تغابن سورہ طلاق پارہ تبارک
پارہ عم
تفسیر سورہ والفجر منظوم - مجتبائی
تفسیر ابن کثیر در حاشیہ نزہۃ القلوب صرف
پارہ الم کی تفسیر ہے
تفسیر فتح الکریم ترجمہ تفسیر احمدی
خلاصۃ التفاسیر
تفسیر موضح القرآن کامل در ہفت جلد
از شاہ عبد القادر
تفسیر حقانی مطبوعہ مجتبائی
ایضاً جلد دوم اس میں صرف پارہ الم
کی تفسیر ہے
ایضاً جلد سوم اس میں بھی حسب بند کی

والتزام اس میں ہے کہ ہر پانچ سوا پارہ کی
تفسیر ہے
ایضاً جلد چہارم اس میں ربما یود تک کی
تفسیر ہے
ایضاً جلد پنجم سورہ حجر سے لیکر سورہ
نمل کے آخر تک سوا چھ پارہ کی تفسیر ہے
ایضاً جلد ششم قریب الاختتام -

کتب احادیث عربی

بخاری شریف مطبوعہ مصطفائی نقل
احمدی -
ایضاً مع حاشیہ سندی مصری دو جلد
قسطلانی شرح بخاری کامل در دہ جلد
کاغذ چکنا ولایتی کشوری -
ایضاً مصری در حاشیہ صحیح مسلم
مع نووی در دہ جلد -
صحیح مسلم مع نووی مطبوعہ سابق (شاہد)
در دو جلد گونہ مستعملہ
ایضاً انصاری دہلی در دو جلد
ابو داؤد محشی کشوری
ابن ماجہ محشی فاروقی
ایضاً مطبوعہ سابق
ترمذی مع شمائل نبوی باضافہ فہرست
ابواب زبانہ صحیح و خوشخط طبع جدید محشی
مجتبائی -

شمائل ترمذی مجتبائی یہ علیحدہ بھی
چھاپی گئی ہے -
نسائی شریف مع شرح زہر الربیٰ للسیوطی
موطا امام مالک محشی مجتبائی
فتح الباری شرح بخاری مصری
ایضاً مطبوعہ انصاری فی پارہ ایک آنہ
موطا امام محمد محشی از مولوی عبد الحی
لکھنؤ -
مشکوٰۃ شریف محشی مع اکمال فی اسماء
الرجال کاغذ رسمی تقطیع کلاں ۲۰-۲۱
مجتبائی مع بعض حواشی جدیدہ از
مرقاۃ المصابیح -
ایضاً کاغذ رسمی تقطیع کلاں ۲۲-۲۹
ایضاً مطبوعہ سابق مجتبائی ولایتی ۲۲-۲۹
ایضاً کلانی ۱۹-۲۲
شرح معانی الآثار للطحاوی کامل مصطفائی
شفا قاضی عیاض مصری
نیل الاوطار امام محمد شوکانی در ہشت جلد مصری
کنوز الحقائق فی حدیث خیر الخلائق بمبئی
آداب المفرد از امام بخاری -
ایضاً کاغذ گندہ
روضۃ الندیہ شرح درر بہیہ مصری
آثار امام محمد -

بلوغ المرام لاہور
مسند امام اعظم مع شرح ملا علی قاری
مسند امام شافعی مطبوعہ آرہ
ایضاً کاغذ گندہ
تیسیر الوصول الی جامع الاصول
الفیۃ العراقی - فاروقی -
نخبۃ الفکر مع شرح و محشی مجتبائی
موضوعات کبیر ملا علی قاری
موضوعات صغیر
تعقبات سیوطی علی موضوعات
ابن جوزی -
مجموعہ ذیل اللآلی للسیوطی و کشف الاحوال
فی نقد الرجال للمولوی عبد الوہاب البہاری
والمقاصد الحسنۃ فی الاحادیث المشتہرۃ
علی الالسنۃ للسخاوی -
اللآلی المصنوعۃ فی احادیث الموضوعۃ
للسیوطی -
تقریب التہذیب فی اسماء الرجال
مع حاشیہ مغنی -
فتح المغیث بشرح الفیۃ الحدیث
میزان الاعتدال فی نقد الرجال از
مولوی عبد الحی
بستان فقیہ ابو اللیث مترجم اردو

اشتہار

شائقین دین متین کو مژدہ ہو کہ اندنون ایک کتاب نادر الوجود کمیاب تصنیف منیف حضرت قدوہ اہل طریقہ عارفان حق آگاہ شیخ الشیوخ جناب مولانا شاہ ولی اللہ محدث دہلوی قدس سرہ العزیز بفضل ایزدی سے حقیر کو ہاتھ آئی چونکہ اس زمانہ میں مذاہب اہل بدعت کی کثرت ہو گئی اور عقائد باطلہ لوگون کے دلون میں جا پائی اسلیئے ایسی کتاب کا شائع ہونا نہایت ضروری سمجھکر کتاب مذکور کے تین نسخے قلمی بہت تلاش سے بہم پہونچائے گئے اور خدمت میں جناب فیض مآب مولانا مولوی محمد احسن کے بھیجکر استدعا اسکی تصحیح اور بقدر ضرورت تحشیہ کی گئی چونکہ تینون نسخہ نہایت غلط تھے لیکن حضرت ممدوح نے بڑی محنت سے ازالۃ الخفا اور کتب صحاح سے جنکا حوالہ شاہ صاحب نے دیا تھا اور نیز دوسری کتابون سے بھی مقابلہ کر کے اسکی عبارت کو درست کیا اور مضامین مشکلہ پر بقدر تحشیہ فرمایا۔ یہ کتاب پاکیزہ کاغذ خوشخط نہایت صحت کیساتھ چھاپی گئی ہے شائقین تشریف لائین اور دامن مقصد کو گلہائے مراد سے مالامال فرمائین فقط